Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

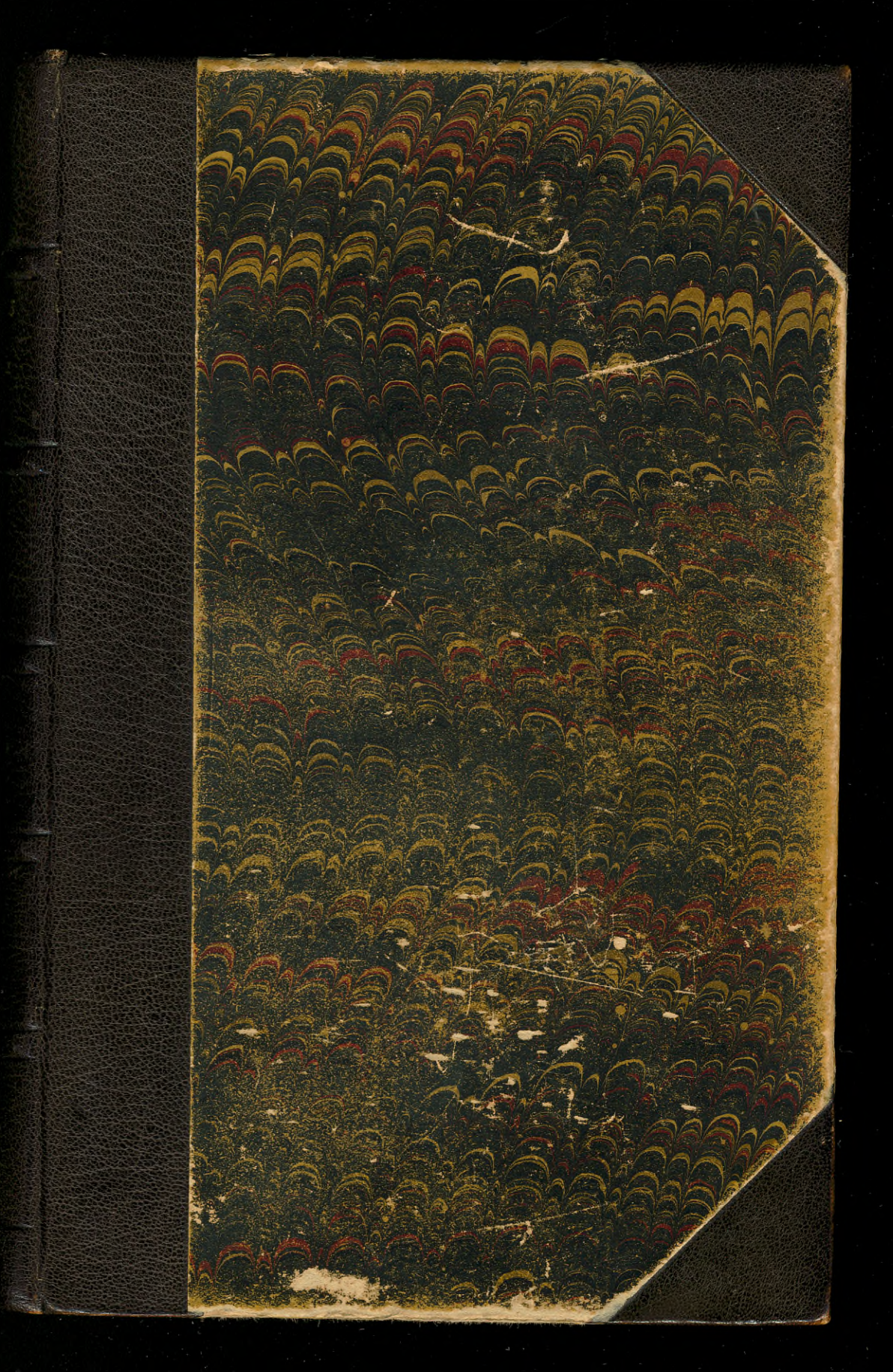

BIBLIOTEK · GÖTEBORGS · UNIVERSITETS

Allmänna Sektionen

Hist.
Sv.
II

Hist.
lb.
II.

KARL XII:S LEVNAD

[I.] TILL UTTÅGET UR SACHSEN

AV FRANS G. BENGTSSON

NORSTEDTS

GÖTEBORGS STADSBIBLIOTEK

L. IV. 35/1892

Frans G. Bengtsson

KARL XII:S LEVNAD

TILL UTTÅGET UR SACHSEN

KARL XII:S LEVNAD

[1]

Till uttåget ur Sachsen

av

FRANS G. BENGTSSON

»Värjan måste göra det bästa,
ty den skämtar intet».
Karl XII.

P. A. Norstedt & Söners
Förlag / Stockholm

GÖTEBORGS STADSBIBLIOTEK

Copyright by
Frans G. Bengtsson
1935

STOCKHOLM 1935
Kungl. Boktryckeriet. P. A. Norstedt & Söner
351176

Eirik Hornborg

karoliners like

tillägnar jag denna bok.

F. G. B.

Företal.

Denna bok utgör inte något försök till historisk vetenskap och är inte baserad på någon strävan att framföra nya sanningar om dess föremål. Jag har läst igenom de vanliga verken och publikationerna rörande Karl XII, äldre och nyare, och har därefter försökt att på läsligt sätt berätta om hans liv och verk, driven av en större åstundan att uppehålla mig vid honom själv och hans företag än vid de lärdas teorier i ämnet.

Eget onödigt teoretiserande har jag därför också sökt undvika. Jag har som pesten skytt varje medveten tendens till s. k. grundåskådningar, ledande idéer och liknande (på ett undantag när); detta på grund av en övertygelse att dylikt, i verk rörande mänskliga ting (där ingenting i strikt bemärkelse låter sig bevisas), endast leder till sofistik och förvridenhet samt förskjuter intresset från det objektiva till det subjektiva området: från själva föremålet till demonstrerandet — respektive vederläggandet — av olika sinnrikheter rörande detsamma, ett område där då den skrivandes intellektuella ambitioner göra sig ödesdigert gällande. Även de bästa historiker synas så gott som alltid bli sofister, så snart de på allvar engagera sig för någon teori. Hur skulle det inte då bli för en lekman?

Det är utan tvivel en stor nackdel — om inte på annat sätt så ur kompositionssynpunkt — att inte stödja sig på någon sådan ledande idé; men möjligen kan det också medföra en viss bestämd fördel. Alla misstag, viktiga utelämnanden, otillbörliga förtiganden, felaktiga slutsatser, skeva generaliseringar, och annat dylikt som denna bok kan visa sig innehålla, bero här uteslutande på okunnighet eller bristande omdömesförmåga, däremot inte på någon primär strävan att bevisa eller vederlägga någonting vad det vara månde, inte heller på någon önskan att vare sig upphöja eller draga ner den man som skildras. Min enda medvetna förhandsinställning rör sig om detta sistnämnda och kan formuleras ungefär så, att Karl XII, med alla sina egenheter och alla sina begränsningar, var tillräckligt bra sådan naturen danat honom, och att därför han, mera än de allra flesta, borde kunna få vara fri såväl från nervösa apologier som från överlägset klander. Förvisso gäller i hans fall att

> We do him wrong, being so majestical,
> To offer him the show of violence,

vare sig från ena hållet eller andra.

Resten av hans levnad skall, om möjligheterna tillåta, berättas i ett andra band.

Rössjöholm, september 1935.

Första boken

BARNDOM OCH LEK

Första kapitlet.

GAMMALT BLOD.

— Är det rimligt att karaktärerna bli bäst hos ädla släkten, eller hos släkten av motsatt slag?
— Förvisso hos ädla släkten.

Platon: Alkibiades.

Ätten kom från södra Tyskland, från Bajern, Pfalz och Elsass. Furstlig sedan Barbarossas dagar, hade den under tidernas lopp, efterhand som den till barnrika kullars försörjning måst klyva sina domäner i allt tunnare flisor, burit namnen Wittelsbach, Pfalz, Pfalz-Zweibrücken och Zweibrücken-Kleeburg. Ett slutresultat av denna process, yngste son till yngre söners yngre söner genom århundraden samt ägare till furstendömet Kleeburg i Elsass, bestående av »en befäst köping, två slott och några byar», var pfalzgreven Johan Casimir, som år 1613 av någon anledning företog en lustresa till Sverige, ej oviktig för Europas kommande historia, och småningom därstädes, på grund av en påkommen ömsesidig förälskelse, ingick äktenskap med Gustaf Adolfs syster Katarina. Detta pfalziska blod synes ha varit välartat, friskt och trots de många utsatta släktleden ännu oförbrukat, avgjort överlägset dåtida tyska fursteslägters redan ganska blygsamma genomsnittskvalitet. Johan Casimir själv var en förståndig och samvetsgrann man, allvarlig kalvinist, omtänksam familjefader och god

ekonom: som suspekt friare i stånd att förmedelst uppvisandet av 50,000 riksdalers morgongåva mildra sin blivande kunglige svågers ängslan för att systern som furstinna av Kleeburg skulle komma att sitta på ett tyskt fattighus; men spår av någon mera anmärkningsvärd utrustning stå svårligen att uppleta hos honom. Av blandningen med Vasablodet, som verkligen var »ein ganz besonderer Saft», åstadkoms Karl Gustaf, liksom om genom en häftig jämviktsrubbning alla fjädrar i ett stillsamt pfalziskt spelverk plötsligt trätt i funktion: ett knippe våldsam vitalitet, en till geni sublimerad dragonöverste, en personlighet som med feberaktig iver brände sitt ljus i båda ändar och som förmedelst en virvel av krig, omkastningar och vansinniga vågspel endast högst ofullständigt förmådde hålla jämn takt med ett tyranniskt ingeniums ständigt gnistrande mångfald av idéer. Lämplig dämpning av dylika drag kunde vara att påräkna genom en tillsats från huset Oldenburg, och ur äktenskapet med Hedvig Eleonora av Holstein-Gottorp framgick Karl XI.

Dämpningen blev utan tvivel avsevärd. Förståndet blev småborgerligt, äventyrligheten lade sig till ro, karaktärens involutioner förenklades i riktning åt den raka linjen. Men ingen försvagning av själva den själsliga fibern ägde rum, och häpnadsväckande resurser av vilja, verksamhetsförmåga, ansvarskänsla och självdisciplin arbetade sig trots ogynnsamma omständigheters alla hinder — tidig faderlöshet, barndom bortklemad av moderligt oförstånd, grovt vårdslösad skolning och ett till synes sönderramlande rike att taga hand om — småningom fram till allt säkrare välde. Ett temperament som lätt sjöd över, och där käpp eller eldgaffel stundom fick understödja det muntliga regerandets konst, skvallrade inte enbart om ett påfrestat vardagsintellekts begränsningar och mörka bryderier, utan också om ett alltjämt förefintligt inslag av Vasaättens nervösa dynamik. Större fältherreegenskaper gjorde sig inte märkbara, men det be-

hövliga fanns: Karl XI visade sig som en trogen följare av den nationella kungliga tradition som fadern alltid hyllat och som med högsta exempel fastställts av Gustaf Adolf, nämligen att en svensk konungs rätta plats på slagfältet ingalunda var på någon kulle i bakgrunden, stegrande en stridshingst bland stafetter och stabspersonal, utan fastmera i spetsen för folket, rakt in i affärernas brännpunkt med värjan i hand till trögt martialiskt bondpojkslynnes rätta eggelse och uppmuntran, vad sedan än militär välförståndighet eller lojal nitälskan för det kungliga livets bevarande därvid kunde finna att anmärka. Religionen (märkbar, i den mån hastigheten tillät, redan hos Karl Gustaf, som dock otvungnare hämtat nödig styrkelse och hugsvalan ur glöggat kryddbrännvin) tillkom hos Karl XI på fullt allvar; inte som proper kunglig barockceremoni och skyldig uppvaktning för Gud utan som handlingsbestämmande realitet. Av vissa enkla religiösa satser, som sedermera i större eller mindre grad blivit praktiskt betydelselösa men som då ännu kunde av rättframma och etiskt bildbara naturer anammas som bergfasta postulat — satser som att man har att ansvara inför Gud, och i kungars fall endast inför honom, och att man skall handla i överensstämmelse med sitt samvete —, åstadkom han för sin del ett förråd av personliga grundlagar som besparade honom bruket av andra. Kärv och sluten, föga fallen för nöjen och med fysiska ansträngningar som nödvändig stimulans, levde och regerade han utomhus, med hästrygg, släde, exercisfält och jaktmarker såsom starkt favoriserade tillhåll sedan de skånska kampanjernas tid var förbi.

Sedan fred vunnits och tiden, ej utan åtskillig skygg genströvighet från Karl XI:s sida, befunnits mogen för äktenskap, togs till gemål prinsessan Ulrika Eleonora av Danmark, — »icke», såsom den från sin skygghet snart kurerade monarken vid ett äktenskapligt samtal säges ha framhävt, »för att giva Oss råd i statssaker, utan för att föda Oss barn». I jämförelse med den holsteinska

svärmodern var hon en avgjort begåvad kvinna, säkerligen bland det bästa som rimligen kunde begäras av oldenburgska resurser; och såsom karaktär — av den föga iögonenfallande art som främst krävdes: fromsint, välartad husmoder och barnsköterska — stod hon högt. Hennes lynne, föga understött av solsken i den reglementsbetonade samlevnaden med en i fråga om äktenskapliga gracer kargt utrustad kunglig exercismajor och räntmästare, synes ha tillhört de oförstörbart ljusa. Av ömtålig kroppskonstitution, ofta sjuklig, besatt hon avsevärda kraftreserver och visade sig i stånd att under loppet av sex och ett halvt år framföda sju barn; visserligen ingen ovanlig bedrift i en tid då grevinnan Ascheberg skänkte sin gemål sammanlagt tjugofem, men dock ganska sällsynt bland drottningar (Margareta Leijonhufvud vore den enda svenska medtävlerskan) och i detta fall tillräcklig för att bringa den även på annat sätt hårt prövade i en tidig grav. Av sina fem söner fick hon se de fyra avlida vid späd ålder. Även med dåtida barndödlighet var detta en hög siffra och vittnade om en fysisk bräcklighet som låg i arvet, kanske också om biträde av en mer än vanligt tveeggad läkarvetenskap. Från detta tidiga slagfält kom levande — utom tvenne flickor — endast en son, den förstfödde, bestämd att länge förbli en sällsamt oskadd resenär i många dödsskuggors dal efter detta första undslippande.

Han var född på Stockholms slott den 17 juni 1682 och hade i dopet (som var ett nöddop dagen efter födelsen) fått namnet Karl.

Andra kapitlet.

EN FURSTESJÄL FORMAS.

Giv Gud och kung var sitt: si,
så får Fanen intet.

Gunno Dahlstierna.

Han var till konungadömet född och vigd, alltifrån det han drog sitt första andedrag: en *Porphyrogenitus,* »i purpurn född», i mest fullkomliga bemärkelse. Inga tillfälligheter förhjälpte honom till hans plats: han var från början den äldste. Inga jordiska inskränkningar eller fullmakter grumlade för honom självklarheten i konungadömet av Guds nåde: han var en enväldig konungs son, bestämd att följa honom såsom lika »envälds och allom bjudande». Tre ting hade han att lyda, och därvid var lydnaden sträng: Gud, sitt samvete och tillsvidare den faderliga myndigheten; i övrigt var det hans lott, självklar från början, att befalla. För vanliga människor i uppsatt ställning är detta en svår konst, utövad med allsköns ursäkter, förklaringar, åberopanden, med ansträngt olympiska åthävor och åtskillig inre osäkerhet; för härskarna av Guds nåde, för vilka folkviljan ännu på intet sätt gjorts till Gud (eller till bearbetad fetisch), var saken enklare, och enklare även för dem de rådde över. Den myndighet en man som Karl XII föddes till var såväl i hans egna ögon som hans undersåtars en klarare och bättre grundad myndighet än någon en senare tid kan åstadkomma, emedan den till sitt väsen

var religiös. Hans rätt att härska stöddes inte på svärd, som tyranners och diktatorers, inte på papper, som de ur valurnor kläcktas, inte på munväder, som deras som satts upp för vackra löftens skull (de tre stöd som för nutida makthavande äro de enda förefintliga och som enligt sin natur aldrig kunna förläna annat än ett tillfälligt, ytligt och av lögn anfrätt välde); utan den stöddes på Gud, enkelt och ofrånkomligt, och var därför, såväl för honom själv som för andra, höjd över tvivel och förvandling. Han behövde inte förklara sig eller ursäkta sig; han behövde inte slå på trumma för sin regim; han behövde inte jollra med opinioner; han behövde inte — som nervösa uppkomlingar, till och med Cæsar och Napoleon — leva i ständig oro för vad man sade och tänkte i huvudstaden, inte fundera ut sinnrik publicistik, inte stötta sig förmedelst frisinnade reformer när olycka kom. Han var från början till slut höjd över allt sådant, inte på grund av inbilskhet eller högmod utan därför att hans kunglighet, klart fattad av honom själv, var sådan den var: fundamental, särskiljande från andra människor helt och hållet, ett med hans väsen. Av politik alstras, hos dess utövare i gemen, tirader och attityder, intriger och förställning, sömnlös ängslan och oändliga kvantiteter lögn; för en härskare av Guds nåde fanns, om karaktären för övrigt tillät, en möjlighet att hålla sig fri från allt dylikt och att, med Gud och samvetet såsom enda instanser av betydelse, bland krig och omskiftningar och all jordens oro bibehålla en orubbad frid i sin själ.

Sådan var den kunglighet till vilken han föddes och vars sällsamt rena inkarnation han kom att bli: för människors blick en hjälte, ett helgon eller en dåre, allt efter arten av betraktarens själsliga struktur; främmande i viss mån för den vanliga människors enkla tummelplats som kallas »världen» eller »livet», men från ingen synpunkt en similiprodukt ur den verkstad (nu kanske för alltid stängd) där kungar stöpas.

Född till tron och välde som han var, fick han från början en uppfostran som noggrant uttänkts med hänsyn till hans blivande kall, och historien om hans barndom och uppväxt är så gott som uteslutande historien om hans studier och kroppsövningar, där båda utan märkbara komplikationer fortskrida i utstakade banor till alla medverkandes belåtenhet. Han blev som vuxen, såväl för vänner som för fiender, en hård man att böja, men som barn synes han ha varit av foglig natur och aldrig ha rebellerat mot det krävande uppfostringsprogram i vilket han tidigt fann sig instängd. Han dresserades så ingående och metodiskt som gärna någon kan ha dresserats, och från en synpunkt kan han framstå som en uppfostringskonstens stora triumf, ett seklernas lysande exempel på vad en målmedveten moralisk skolning kan åstadkomma med formbart material när alla element äro gynnsamma. Såväl fysiskt som andligt kan han te sig som ett fulländat pedagogiskt konstverk, där allt vildvuxet, allt instinktivt, allt spontant, all ärvd kroppslig bräcklighet och all själslig svaghet helt och hållet övervunnits och där »människans naturliga ondska» (enligt teologisk terminologi) för en gångs skull på allvar ersatts med alla de höga och svåra dygder vilkas förverkligande i vanliga fall, trots årtusendens magistrala ansträngningar med genstörtiga generationer, väsentligen inskränkt sig till ett tomt mummel från katedrar. En sådan synpunkt kan förefalla lockande, men med den sanning den kan rymma räcker den inte till att förklara något nämnvärt. Karl XII är någonting annat än ett förkroppsligat uppfostringsprogram; i den mån han förtjänar Voltaires karakteristik såsom »den enda person i historien som varit fri från all svaghet» beror detta på andra och mera oåtkomliga orsaker än lärare och uppfostringsregler; och med ett samtida berömt mönsterresultat av lycklig furstepedagogik, Ludvig XIV:s sonson, hertigen av Bourgogne, ett färglöst stycke allmän förträfflighet, har han föga likhet.

Likväl har naturligtvis hans uppfostran, dess innehåll, dess ledare och dess metoder, stor betydelse för hans daning, och flera av hans karaktärsdrag som vuxen kunna, utan dogmatisk överdrift, förmodas ha avsevärt skärpts av den. Joller och lättingsliv tillmättes från början ett i görligaste mån begränsat utrymme i hans liv; kvinnoregim, barnkammartillvaro, spätt furstligt sprattlande på sidenbolstrar framför Ehrenstrahls staffli expedierades så hastigt som möjligt; bärandet av kronprinsvärdigheten artade sig snabbt under Karl XI:s överinseende till någonting helt annat än en sinekur. Fyraårig erhöll han sin förste lärare, Andreas Norcopensis (adlad Nordenhielm), professor i vältalighet i Uppsala men även hemmastadd i bättre ting än så, en flärdfri hedersman, »som bar sin gamla ärbara dräkt», och en man med ett utmärkt förstånd. Något senare »behagade Hans Maj:t sätta Prinsens upptuktelse i mera lustre» genom att till hans guvernör förordna greve Erik Lindschöld, humanist, statsman, kvickhuvud och gammal furstelärare (han hade på sin tid handlett den orolige greve Carlson, en av Högstsalig Farfars bastarder); och »anno 1689, dagen efter nyåret», säger Nordberg, »togs Prinsen alldeles ifrån Fruentimbret, som honom härtill uppvaktat, och gjorde då Hans Maj:t en särskild Stat av Cavaliers och betjänta, som skulle gå Prinsen tillhanda». Han var då sex och ett halvt år gammal, och skilsmässan från »Fruentimbret» kom att förbli definitiv; när framdeles ett återvändande åt det hållet under andra former kunde ha ägt rum, fann han sig, enligt egna ord, tillsvidare tillräckligt »vigder vid soldathopen i lust och nöd».

Till en början fick han lära sig skriva; mödosam skönskrift till och med, så gott det ville gå; men märkbara spår kom denna kalligrafiska kurs inte att lämna efter sig i hans blivande piktur, sedan brådare ting tagit vid och fingrarna väl hunnit hårdna kring tyglar och värjfäste. Skrivkunnig blev han tids nog för att med en biljett hinna uppvakta gamla drottning Kristina i Rom, vars

dagar nu ledo mot sitt slut, och för att till svar få ett vänligt litet brev, avfattat på franska: till »*Mon cher Neveu*» från »*Votre bonne tante Christine Alexandre*». Åtskilligt hade hänt sedan hon själv vid samma ålder suttit i samma slott i Stockholm, kanske i samma kammare, och plitat liknande små barnsliga biljetter till sin höge herr fader i härlägren i Tyskland, och kanske modersmålet hunnit rosta för henne sedan dess; men det bör likväl ha känts förtretligt för den sexårige svarsmottagaren att vid denna sin första utrikeskorrespondens finna sig stirra på ett franskt svar, ännu så länge obegripligt för honom själv och under alla omständigheter, för en tänkande ung prins, föga på sin plats vid en brevväxling mellan en svensk drottning och en svensk tronföljare. Kanke han här första gången fått en känsla av lämpligheten att i framtiden inte onödigt uppmuntra detta franska tungomål, ett näsvist språk som tycktes vilja nästla sig in där det rätteligen alls inte hörde hemma.

Läras måste emellertid detta språk, liksom ett par andra. Studieämnena tilltogo hastigt i antal, intill dess man nådde fram — han var då åtta år gammal — till avfattandet av en stor kunglig uppfostringsplan, som förmodas vara i huvudsak åstadkommen av Lindschöld och efter vilken Nordenhielm framdeles borde rätta sig. Denna plan, ett omfångsrikt aktstycke i två avdelningar, den ena rörande den himmelska visheten, den andra den jordiska, var ytterst förtjänstfull på mer än ett sätt, och vem som helst skulle fortfarande kunna önska sig en uppfostran efter dess förnuftiga principer. Teologi, latin, tyska, franska, historia och statsvetenskap voro de förnämsta ämnena. Onödigt malande med grammatiska regler förbjöds; »ty torde de icke allenast falla obehagliga, utan ock en ledsamhet och misshag till studium oförmärkt insmyga sig i Hans Kungl. Höghets hjärta». Såväl latin som andra språk skulle inläras på förnuftigt och naturligt sätt, genom läsning av lämpliga texter, val-

da därför att de verkligen voro värda att läsas, tills nödig förtrogenhet med ord och fraser vunnits; därefter kunde lärare och lärjunge naturligtvis gärna, om så befunnes angenämt, kåsera en smula om gerundium och coniunctivus optativus och annat dylikt. Med denna goda metod lärde sig Karl läsa och skriva latin — »så att på sistone intet stort varit att rätta», heter det i den avslutande studierapporten — och även att i mån av behov framdeles tala språket, med polska magnater och franska ambassadörer. Tyska behärskade han tidigt lika bra som sitt modersmål; franska lärde han tillräckligt för att fullt förstå, men tala vägrade han. »Jag kan fransöska och vill lära mig mer», förklarade han för Lindschöld, som ställt honom till rätta för denna hans vägran; »och när jag träffar kungen av Frankrike, skall jag tala fransöska till honom. Men skickar han en minister till mig, är det likare att ministern lär sig svenska för min skull än att jag lär mig fransöska för hans. Ty jag håller mitt språk i lika högt värde som han sitt.»

De historiska studierna började med allmänna kronologiska tabeller rörande minnesvärda ting, kungar, fältslag och freder, samt med kartor som alltid skulle finnas till hands — »så att Hans Kungl. Höghet ej allenast genom praeceptorns anvisning utan ock genom eget påskådande, liksom på lek och i förbigående, lär känna alla landskap, med de förnämsta orter och städer: var de ligga, varföre och varigenom de äro bekanta, vad de heta nu och huru de hava hetat förr». Detta var utan tvivel ett förträffligt sätt att börja; kronologiska tabeller och kartor äro ej sällan högst lockande och innehållsrika ting för pojkar, och en mängd ödsligt sofistiskt svammel, sådant våra moderna läroböcker excellera i, rörande »inre sammanhang», »djupare innebörd», »historisk utveckling» och dylikt, gick den unge prinsen lyckligen fri från, därigenom att det ännu inte var uppfunnet. Därefter hade man att koncentrera sig på den

romerska och svenska historien; den förra för språkets skull och på grund av dess egen storhet och märklighet; den senare av naturliga och praktiska skäl. Ur Cornelius Nepos kunde man till en början inhämta »några käcke mäns leverne och bedrifter uti krigs- och statssaker» samt därvid finna ymnigt tillfälle till utläggningar »om vars och ens mogna förstånd, djupa eftertanke och högst berömliga försiktighet». Därefter skulle Cæsars kommentarer — det galliska kriget och de andra — genomgås; och återigen borde därvid lektyren ej så mycket överskyggas av problem rörande ablativus instrumenti och cum inversum som fastmera gestaltas så »att Hans Kungl. Höghet intet annat kan tycka än marscherade han verkligen i fält under Cæsars anförande och kommando och lärde av honom sina första grepp och prov uti krigssaker». Fördjupat begrundande av allt vad till en stats väsen och styrka hör funne man därefter bästa tillfälle till i första dekaden av Livius; »och sedan måste hans *Bellum Punicum Secundum* helt och hållet läsas». *Bellum Punicum Secundum,* Hannibalskriget, det på sitt sätt förnämsta av alla krig: med tiden skulle den unge eleven komma att centralt medverka vid komponerandet av en ej oäven modern parallell till detsamma. Quintus Curtius' Alexanderbiografi finns ej nämnd i instruktionen men blev, enligt slutrapporten av Nordenhielms efterträdare, likväl läst. Den synes ha varit mycket tilltalande läsning; ty en gång längre fram, när Karl låg till sängs utanför Krakov med ett brutet ben, läste han den på nytt till tidens fördrivande; och *Memini me Alexandrum non mercatorem!* (Kom ihåg att jag är Alexander och ingen schackrare!), som han en gång i Altranstädt inför tröttsamma kejserliga försök till köpslagan hördes bortvänt mumla, är ett citat ur Curtius. Han hade för vana, berättar Ture Gabriel Bielke, att under sina fälttåg alltid bära på sig, jämte ett porträtt av Gustaf Adolf, en liten fickupplaga av denna bok; och Voltaires teori, visserligen alltför starkt poängterad, om hur han påverkats

av det äventyrliga hjältelivet i dess framställning, är förmodligen, trots Nordbergs bestridande, inte helt grundlös.

I detta hans samlade historiska studium — som alltså, utom tillkommande speciell krigshistoria, omfattade Cæsar, Alexander, Roms kungar och samniterkrigen, det andra puniska, biografierna hos Nepos, en smula tabeller och kompendier samt slutligen Pufendorf och vad annat som kunde finnas läsbart rörande Sveriges historia — saknas inte luckor och ojämnheter, och som underlag för modern historisk utbildning skulle det varit bristfälligt. Men historisk kunskap kan förvärvas på flera olika sätt och vara av olika art. Den kan förvärvas genom att tillräckligt flitigt läsa monografier om sådana ting som Karl Martels skattepolitik, resekostnaderna till Palestina för Gottfried av Bouillon med sällskap, det ekonomiska underlaget för Henrik Navigadors navigationer och annat liknande; möjligen också, fast ännu svårare, genom att läsa allmänhistoriska översikter, där allt mänskligt och intressant (ofta så gott som allt sant också) fått vika för slagord och konstruktioner, och där lärjungen, laddad med dylikt, med tvivelaktig själslig vinning känner sig full av begripande av allsköns imaginära ting. Men antoge man den hypotes som Thukydides på sin tid lutade åt, nämligen att historien handlar om människor — om män och i vissa fall också om kvinnor —, och att allt det övriga ganska mycket liknar ett rep tvinnat av sand och månstrålar, en privat lek för de lärda, så skulle man kunna hävda att värdefull historisk kunskap för människor i gemen (sådana som inte vigts åt lärdomen) främst stode att vinna genom studiet av ett antal stora och nobla män och deras verk: ting som nödvändigt måste te sig minnesvärda för ett öppet sinne och som i gynnsamma fall kunde tänkas ha sin verkan — låt vara kanske från den borgerliga klokhetens ståndpunkt stundom en riskabel verkan — på karaktären; varvid då eventuella luckor, jämte bristfälligt tränad blick för skolastiska sammanhang och dylikt, bleve av

underordnad betydelse. Kanske ännu större vinningar, av moralisk eller annan art, stå att ernå med någon annan metod, men i så fall borde man t. ex. i vår nuvarande tid kunna märka något mera av deras förefintlighet.

Poesin och den sköna litteraturen spelade i hans uppfostran en ytterst underordnad roll; studieplanen nöjer sig med att rekommendera Ciceros brev samt skotten Barclays sedelärande roman *Argenis,* ett verk som då allmänt åtnjöt stort anseende (Leibniz dog med denna bok i sin hand) och som i instruktionen kallas »en konungabok och rätt regerekonst». Längre fram tog han likväl stundom till skönlitterära verk; så i Turkiet, där »latehundsdagarna» voro långa och där han bland annat läste Racine, med särskilt nöje dennes *Mithridate;* och åtminstone en gång finns det nämnt att han citerat poesi, en rad av Stiernhielm som han använde med hänsyftning på sig själv:

Månen i tysthet går sin gång och aktar ej hundglävs.

Men någon större svaghet för poesi skulle nog endast med svårighet kunnat uppodlas hos honom. Hans begåvning var från början mera riktad åt innehåll än form, mera åt moral än estetik, mera matematiskt saklig än poetisk. En sak måste, enligt hans uppfattning, vara sann för att ha något värde; och poesi, av annan art än heroisk eller religiös, skulle för honom svårligen ha kunnat te sig annat än som någonting jämställt med den skönt rättfärdighetsskimrande retoriken i de diplomatiska akstycken vilka han efterhand alltmera hjärtligt lärde sig att förakta emedan ingen sanning fanns i dem. På det moraliska området blev hans naturs fundamentala inriktning åt det reala och sanna mest iögonenfallande; han saknade fullständigt den vanliga mänskliga förmågan att uppfatta moraliska bud som ett skämt, eller som ett i lyckligaste fall estetiskt tilltalande system av realt betydelselösa satser, dem man kan skänka sitt höv-

liga gillande utan att för egen del känna sig berörd av deras direktiv. Antingen voro de lögn, och då voro de betydelselösa, eller också voro de sanna, och då voro de värda att tagas på allvar och efterlevas. Det sista var enligt hans uppfattning fallet med den moral han uppfostrades i; och för en kung, ett upphöjt föredöme för människor, var då plikten av efterlevnad om möjligt större än för vanligt folk. Normalt borde han vid mognare år ha smålett åt allt sådant och med ökad livserfarenhet ha lärt sig tjuta med de kungliga ulvarna i olika grannskap; men till denna utväg — alla kungars, alla staters och alla vanliga människors vanliga utväg vid minsta påfrestning — ville han aldrig bekväma sig. »Man kan upphöra att ha lyckan med sig», sade han en gång under sina senare år till Axel von Löwen (enligt vad denne berättar i sina nyligen funna anteckningar), »men man bör inte upphöra att vara hederlig.» Enligt Hamlets kalkyl kan ungefär en människa på tiotusen ha rätt att kallas hederlig, och bland härskare torde proportionen ställa sig än mera ogynnsam; ty statsklokheten har av ålder, med eller utan hjälp av macchiavellisk teori, trivts ytterst illa samman med moralen. Karl XII:s fall är ett av de oberäkneligt få där det sistnämnda elementet väger tyngst. Därför kom hans politiska liv att bli det tragiska och unika skådespelet av en man av ära bland ett band krönta stråtrövare, vilka tala ett alltigenom annat språk än han och där inom kort, fullt logiskt, svärdet blir den enda meddelelsemöjligheten; ty, som han själv en gång skrev, *värjan skämtar intet* — låt sen vara att dess allvar är tveeggat.

Det finns ingenting originellt i uppfostringsprogrammets moraliska föreskrifter; de äro i stort sett desamma som predikats från Solons tid och till nu; det originella ligger uteslutande hos lärjungen, som tog dem på allvar. »Emot sig själv skall Hans Kongl. Höghet beflita sig om att äga ett frimodigt och stadigt sinne, som icke förhäver sig i lyckan, eller strax misströstar när något

Kronprinsen och hans systrar. Detalj ur målning av Ehrenstrahl.

går emot; välvetandes, att bägge delar komma av en högre Providence, som haver överstyrelsen i allt och särdeles i Konungars råd och förehavande, att de skola tjäna till Hans ära, fastän utgången icke alltid svarar mot deras räkning och vilja... Emot andra människor måste han hava till stadigt ögonmärke att vara redlig i hjärtat, vänlig och hövlig i sina åtbörder, sannfärdig i tal och svar, barmhärtig mot de fattiga och nödlidande, nådig och mild såvida rättvisan och ett gott samvete tillåter; men ock rättrådig i sin dom, att han ej otidigt överser hos den ena det som han med stränghet straffar hos en annan.» Trohjärtat förmaningstal av liknande art ha oräknade ungdomsgenerationer fått lyssna till; men få lyssnare ha uppfattat det med mindre tankspriddhet än denne unge prins.

Tredje kapitlet.

ANGENÄM PLIKT.

Tingetingelater
tennsoldater
blymatroser
bom bom bom!

Sång för yngre strateger.

Studierna gingo genom åren sin jämna gång, varje dag från klockan 8 på morgonen till klockan 11, och »efter middagen begynner han mellan kl. 2 och 3 och ändar kl. 6, inom vilken tid var och en hans syssla och beställning på vissa stunder fördelas». Norcopensis-Nordenhielm, som gör ett ytterst sympatiskt intryck och torde ha kommit idealet av en lärare nära, lät tidigt, bland annat genom skriftligen förda dialoger mellan lärare och lärjunge, denne öva sig i självständig tankeverksamhet och mötte därvid en ung ande som snart förmådde stödja en åsikt med goda skäl och klart och redigt förfäkta en ståndpunkt. Onödiga bekymmer för överansträngning av barns själsliv existerade på denna tid ännu inte, och åtskilliga hårda materier, ting rörande rikets förvaltning och liknande, fick prinsen börja brottas med redan som sjuårig. Någon mera anmärkningsvärd brådmogenhet hos honom kan knappt spåras i jämförelse med vad som ännu var naturligt för hans tid, då man med snabbare generationsomsättning och mindre dunbäddad tillvaro ansågs böra vara i stånd att tänka och handla på egen

hand vid femton år; däremot en intelligens vida över det vanliga, en allmän rätlinjighet i tankeprocessen samt ett minne av osviklig skärpa, som han kom att bibehålla oförsvagat. Personer, även i mycket underordnad ställning, som han en gång flyktigt råkat, kände han framdeles ögonblickligen igen, med namn och allt, även efter många års mellanrum; och en gång i Polen gick han i land med, som någonting helt självklart, att ur huvudet skriva ett långt chifferbrev till general Rehnsköld, med invecklat sifferchiffer, när han råkat tappa bort klaven. Vad han en gång lärt sig, sett eller sysslat med, det satt fast en gång för alla.

Bland de dödsfall i hans närmaste omgivning vilka tätt punkterade hans uppväxtår falla också hans guvernörs och hans lärares. Den glade och lärde Lindschöld, smedsonen från Skenninge som bragt det till kungligt råd och greve, gick bort redan 1690 och efterträddes av ett annat kungligt råd, greve Nils Gyldenstolpe, en mera färglös och mycket sysselsatt person, som inte synes ha gjort större väsen av sig i detta sammanhang. Men för prinsen själv var sannolikt förlusten ännu mera smärtsam när i slutet på 1694 den avhållne Nordenhielm avled, efter åtta års verksamhet som hans lärare; och denna förlust var inte lätt att ersätta. Emellertid framletades ur de kungliga verken ett lärt, arbetsamt och välartat kansliråd vid namn Tomas Polus, som efter förmåga fick söka fylla Nordenhielms plats. Denne Polus var en förtjänstfull man, stillsam och anspråkslös till sin läggning, och vann prinsens stora tillgivenhet, varom senare rikliga nådevedermälen vittna. Det ledsamma med honom såsom prinsens lärare var endast att »det som ville fela var själva tiden; ty alldenstund Hans Maj:t gärna brukade honom, såsom en habil man i andra publika sysslor, så var honom omöjligt att gå Prinsen tillhanda så träget som han önskade». Han fick därför till biträde kammarherren Cronhielm, en ung man som längre fram, i en annan tidsålder, skulle komma att ha en

ledande hand vid redigerandet av vår berömda lagbok av 1734.

Men en annan av prinsens kammarherrar kom att för honom som lärare spela en större roll och personligen betyda mera, nämligen generalkvartermästarelöjtnanten Karl Magnus Stuart, vilken från 1689 tillhörde prinsens hovstat och redan nämnda år börjat undervisa honom i matematik, fortifikation och ritning, en undervisning som snart alltmera grep omkring sig på grund av lärarens duglighet och prinsens efterhand allt ivrigare och mera mogna intresse för krigskonsten och vad därmed sammanhängde. Stuart, en värmlänning med anor från den berömda skottska ätten med samma namn, hade i unga år tjänat som musketör vid sin avlägsne frändes, Karl II:s av England, garde; därefter varit verksam vid fortifikationen i hemlandet såsom den store Erik Dahlbergs lärjunge och betrodda biträde; samt senare under vidsträckta utrikesresor, bekostade av Karl XI, studerat nyttiga krig och tänkvärda fästningsbyggen. Efter allt att döma var han en högst ovanlig man, fulländad kapacitet på ett område där han utbildats av en militär teoretiker som lugnt kunde ta upp tävlan med tidens yppersta, dessutom utrustad med en allmän begåvning som satte honom i stånd att se tingen i stort och inordna dem i en helhet. I eftervärldens minne har hans plats inte blivit stor; fortifikationsofficerens yrke är, även i gynnsamma fall, inte särdeles iögonenfallande, och de större militära företag han som kvartermästare kom att organisera blevo endast två: den danska landstigningen och Dünaövergången. Han gick tidigt bort, liksom nästan alla ur Karls barndomsomgivning, varmed utan tvivel en organisatör och allmän militär begåvning av yppersta art försvann från en nyss börjad bana.

Man kan förmoda att Erik Dahlberg, nu på gamla dagar rikets ojämförligt största militärteoretiska kapacitet (och en gång i tiden av Karl Gustaf bestämd till dåvarande tronföljarens framtida lärare i krigskonst), haft ett

ord med vid valet av Stuart; genom denne blev det indirekt Dahlberg själv som på mer än ett sätt kom att ge undervisningen dess prägel, ej minst genom de fästningsritningar och berömda bataljplaner av hans hand som fingo spela en stor roll som åskådningsmaterial. Många angenäma och ytterst detaljerade diskurser ägnades sålunda av Stuart och hans intresserade lärjunge åt vad dessa stick och gravyrer hade att förmäla om Warschau, Lund, Landskrona, Köpenhamns belägring och andra minnesvärda ställen, där Hans Majestät i sina unga dagar, och före honom Högstsalig Farfar i tiden, haft sina stora aktioner; och ett upptänt gossehjärta kunde därvid utan tvivel skälva av en hoppfull förmodan att gamle greve Dahlberg, om han stode bi ännu några år, med Guds hjälp skulle kunna få rita ytterligare några sådana vackra ting, åstadkomna av en tredje medlem av ätten. När Karl med tiden kom till Warschau och i sällskap med några av sina officerare red över det gamla slagfältet där, kände han på förhand topografien från dessa studier och var i stånd att på pricken utpeka var de olika regementena stått och vilka manövrer de utfört; något som inte endast vittnar om hans kända goda minne utan också om ett verkligt grundligt studium, ty placeringar och manövrer hade inte varit få till antalet under detta innehållsrika tredagarsslag.

Ting som dessa hörde emellertid till de enklare i krigets svåra vetenskap. Det fanns hårdare saker att sätta sig in i; och Stuart sparade inte sin lärjunge, som hastigt tycks ha känt sig som fisken i vattnet bland de mest sträva militära materier. Bland bevarade anteckningar från lektioner i fortifikation år 1691 finns följande fråga av Stuart: »Är det nödigt, för att så mycket justare kunna skjuta ifrån flanken ända ut med kurtinen eller facen, att flanken skall vara perpendikulär till någondera?» Man kan utgå ifrån att flertalet nioåringar, vare sig kungliga eller andra, skulle känt föga lust att riskera ett svar på en sådan fråga, eller i bästa fall ut-

tryckt sig så kort och försiktigt som möjligt. Den unge prinsen störtar sig däremot med glädje in i ett långt svar, fullt av exakta begrepp, tekniska termer, auktoriteter, sunt förnuft och allt:

»Ibland de ingeniörer, som varit stora matematici eller hållit det för en essentiel sak i deras fortifikation att calculera alla liniers längd och vinklars öppning, har den räta vinkeln eller 90 gr. haft stort bruk, eftersom han dem mycket faciliterat i deras calculationer, därför de den ock framför andra approberat, som att flanken skulle stå perpendikulärt på kurtinen, på facen eller på defencelinien, att ingen bålverkspunkt skulle bli större än 90 gr. Men som praktiken utvisar att det är svårare för en konstapel eller musketerare att göra ett skott just perpendikulärt från bröstvärnet än att rätta't dit som man visar att det behövs, alltså äro de matematiske fördelar av perpendikulariteten ej så nödiga på vallen som på papperet. Den gamla grundregeln att flanken skall stå perpendikulärt på kurtinen hava redan många förkastat, och visar comte de Pagan och Rysenstein grunderna därtill.»

Även om detta svar är ett av dem som han vid den åldern lyckats bäst med, och även om, såsom naturligt vore, lärarens muntliga utredningar i ämnet här mer eller mindre ordagrant gå igen, är det likväl en anmärkningsvärd prestation av nioåringen, vittnande om hans stora receptivitet och tidigt utvecklade tankeklarhet. »Comte de Pagan och Rysenstein» voro dåtida ledande andar i befästningskonst, och deras verk ingingo i den mängd dylika rörande krigskonstens olika grenar som Stuart använde vid undervisningen och i stor utsträckning lät anskaffa enkom för ändamålet.

En sak som inte faller sig lätt är att tänka sig den i framtiden kavaljersmässigt vårdslöse kunglige brevskrivaren — som ofta, även i viktiga brev, laborerade med omfångsrika plumpar, utstjälpta bläckhorn och dylikt — såsom en förfärdigare av prydliga teckningar, och hans begåvning och lust lågo säkerligen inte mycket åt det hållet; men som fortifikationselev bemödade han sig dock om att göra så gott han kunde även där, såsom en

av honom till Stuart utfärdad förbindelse visar: »Anno 1691 den 8 oktober ritade jag så grovt och plumpade på ritningen, att Stuarten måste laga detsamma, därför utlovar jag nu att härefter bättre rita, annars skall Stuarten aldrig vara pliktig att mera laga densamma. Carolus P.» Ett närsläktat ämne har av Stuart framställts till begrundan i en annan skriftlig fråga: »Är det nödigt för en ingeniör att kunna skriva en vacker stil?» och prinsens svar kan, för hans eget vidkommande, anses vara definitivt: »Kan han skriva en vacker stil är det väl, men åtminstone måste han känna den och veta hur den skall sättas på kartorna, på det han den utav en annan må låta skriva.»

Sålunda studerade den unge prinsen krigskonst, allt grundligare genom åren: topografi, befästningskonst, taktik, krigshistoria; och utbildades, under sådan förträfflig ledning, till att på detta område bli det han blev: den femte och siste, måhända också störste, av de svenska krigare som hållit sin tids Europa i förundran. Förberedande praktik behövdes emellertid också, och till att inviga honom i sådan var hans fader rätte mannen. Men rörande allt detta är en sak att märka: om krigskonsten gäller kanske ännu mera än om de flesta andra konster att det viktigaste inte kan läras. Man kan lära att bli en plankstrykare men inte att bli en Velazquez; att bli en militär tjänsteman, även med generalsrang, men inte att bli en fältherre. Den bästa utbildning, teoretisk som praktisk, räcker ingen vart om inte en mystisk och för all analys oåtkomlig grundförmögenhet finns därbakom. Historien synes visserligen visa, att en grundlig teoretisk utbildning är nödvändig för danandet av en stor härförare, och den största auktoriteten säger detsamma: »Läs, och läs åter», lyder Napoleons rekommendation, »de åttionio fälttågen av Alexander, Hannibal, Cæsar, Gustaf Adolf, Turenne, Eugène och Fredrik av Preussen»; men även den största militärteoretiska kunskapsrikedom alstrar i och för sig ingen fältherre. Detsamma gäller

om praktiken: den är nödvändig, men i och för sig intetsägande: Fredrik den Stores mulåsnor, som gjort alla hans kampanjer, förblevo enligt hans förmenande vanliga mulåsnor alltjämt. Men när de rätta fältherreförutsättningarna i karaktär och begåvning finnas — och att döma av de stora krigarnas fåtalighet äro dessa förutsättningar av ytterst sällsynt art — når den nödvändiga utbildningen snabbt sitt resultat, och yrkets konstnär går som på lek förbi dess hantverkare. Det tar inte lång tid för Alkibiades, färsk från danserskor och kapplöpningsspann, att förstå sig bättre på krig än Nikias, eller för Alexander att växa högre än Parmenion.

Fjärde kapitlet.

EN STRÄNG HERRE SLUTAR.

Prins Hamlet: He was a man, take him for all in all: I shall not look upon his like again.

Den förnämste av Karls läromästare var trots allt hans fader. Själv livet igenom lidande av en bristfällig — eller närmast obefintlig — skolning, hade Karl XI från början beslutat att i det fallet bereda sin son en bättre lott; men till någon krokig läskarl ville han naturligt nog inte ha honom utbildad. Berömvärda prestationer i latin eller matematik kunde glädja det faderliga hjärtat men lågo dock på visst sätt fjärran från detta, i hörsägners obekanta rymd; vad gry och gott kungligt ämne som fanns i pojken stod inte att sluta sig till av sådant, och med latin och matematik regerade man inte Sverige. Av minst lika stor vikt var hans fysiska och praktiska fostran — den förra så mycket mera som prinsen tedde sig ganska klen och spenslig —; och i fråga om sådana ting som förkovran i fäktning och skjutning, att sitta bra till häst, att manövrera en skvadron och att inte darra på manschetten inför en bättre björn, var Karl XI själv en sakkunnig handledare och bedömare, väl värd att från början se upp till som ett stort mönster. Harmonin mellan fader och son synes ha varit fullständig (fronderande tronföljare, ej sällsynta på andra håll, äro överhuvudtaget på ett undantag när okända i Sveriges

nyare historia); och till sin oförställda glädje fann kungen sin son, även på de områden där han själv kunde handleda honom, motsvara de bästa förväntningar. Klenheten och spensligheten visade sig dölja bättre senor än man kunnat hoppas, och i intresse och företagsamhet fanns ingenting som brast. Ett par allvarliga sjukdomar — tredjedagsfrossa vid tio års ålder och kopporna vid tolv — gick han lyckligt igenom, med lätta ärr som han fick behålla efter de sistnämnda; därefter finns i hans liv mycket litet nämnt om sjukdom. De smärre krämpor, förkylningar och liknande, som han framdeles någon gång råkade ut för, drev han bort förmedelst en av honom själv uttänkt behandling, som bestod av svält och långa ritter.

Den blivande väldige ryttaren — som förmodligen efter Attila är den bland europeiska monarker som tillbragt mest tid i sadeln och färdats längst på hästrygg — presenteras första gången till häst såsom fyraårig, när drottning Ulrika Eleonora med modersglad stolthet omtalar huruledes han vid gardets exercis på Djurgården »red runten om regimentet paa sin lille hest, vilken majoren leijede ved töijelen». Därefter tilltog denna hans färdighet snabbt, och tygelhållare blevo överflödiga. Snart började han få följa sin fader, till häst eller i släde (en gång blev det till och med renar och ackja), på dennes resor, inspektioner och manövrer; erhöll sjuårig eget regemente, »Prins Karls Livregemente»; åsåg, och beskrev i ett dagboksfragment från februari 1690, stapelavlöpningen av det goda skeppet *Princeps Carolus,* visserligen endast ett köpmansskepp, »dock», tillfogar han hoppfullt, »med 30 styckegluggar, så att man kan bruka't till att fäkta i sjön därmed»; fick se på hur kanongjutning i Styckjunkargården gick till, och besiktigade, samman med kungen, »den nya lavetten som öfv.lieut. Stuart har uppfunnit»; samt var med när Hans Majestät i egen person »drillade hela Guardiet på Djurgården». Det fanns mycket av intresse att sätta sig in i rörande alla

de vackra regementena till häst och till fots, både av Guardiet och andra, som han var född till att en gång kommendera: regementen som nu på fredliga exercisfält dubblerade rotar och hanterade pik och musköt till vederbörlig kunglig fägnad, och som väl kunde vara värda, om Gud gåve lyckan, att med tiden få proberas i annat än kompaniexercis och manöverchargeringar. Vackra att beskåda voro också Hans Majestäts Drabanter, tvåhundra man starka, som förde en fridfull tillvaro i Köping och Arboga, där kungen kunde ha dem till hands nära sitt favoritställe Kungsör: utvalt folk, som inmönstrats man för man av kungen personligen, och som vid kungsvakt, enligt hans egenhändiga förordning, bland annat skulle vara iförda »blå klädesrockar, med flata förgyllda knappar, nämligen 3 och $^{7}/_{12}$ dussin till varje rock, så ock guldgalon på uppslagen och på rocktaskorna». Tillsvidare voro dessa drabanter endast en kunglig palatsvakt med ståtligt yttre; men vissa förändringar skulle komma att vidtagas med dem, och från småstadstillvaron i Köping och Arboga skulle de en vacker dag — i omorganiserat skick och med eller utan de många rockknapparna — komma att bryta upp till långväga resor.

Jakterna voro från Karl XI:s synpunkt en viktig ingrediens i tillvaron, och kungen noterade omsorgsfullt i sin dagbok sonens framsteg på området. Tioårig sköt han på Lidingön en varg, som kungen först bommat på; tolvårig kunde han träffa en räv i fullt språng, och vid samma ålder fällde han i Vallbyskogen sin första björn. Om stark faderlig stolthet vittnar noggrannheten i en notis från 1695: prinsen har fällt en dovhjort »uppå 96 steg knall och fall». Det är tillfredsställande att se prinsen även på detta område vara sin fader till glädje; ty Karl XI:s glädjeämnen under hans sista tid voro eljest inte särdeles många.

Något större mått av nöjen och lustbarheter — utom dessa friluftssysslor i faderns sällskap, vilka voro de

bästa nöjena för båda — ingick inte i prinsens tillvaro; ty i sin hovhållning som i allting annat var Karl XI en sträng och sparsam man, med föga sinne för skämt och glam, och drottningen fick rätta sig efter honom. Stundom upplivades vardagsförhållandena genom besök av hertiginnan av Holstein, drottningens syster, som hade med sig sin son, unge arvfurst Fredrik, varvid fester och utflykter kunde äga rum och de båda kusinprinsarna blevo mycket goda vänner. Någon gång kunde kungen slå sig en smula lös och låta anordna en hovbal eller kostymfest; så t. ex. en på vintern 1692, där kungen uppträdde som »Vaterlands Bauer» och prins Karl, enligt kungens dagbok, »var moskovit och hade till maka fröken Wrede» — två ovanliga roller på en gång för honom; i varje fall en tilldragelse som kan förmodas ha gjort fröken Wrede till en lycklig ung dam en tid framåt. Prinsen själv var på dylika tillställningar alls inte så hjälplös som legenden och Nordberg velat göra troligt; hans dansmästare — han hade tidigt försetts med en sådan — arbetade ingalunda fåfängt, och trovärdiga vittnen försäkra att han stundom, både som prins och under sina första glada år som kung, dansat en hel natt igenom. Hans senare tafatthet och blyghet i allt större umgänge (utom på slagfältet) synes ha vuxit med berömmelsen, när han visste sig vara föremålet för allas blickar.

Åtskilliga unga män, som med tiden skulle komma att spela sin roll i de stundande krigens epos, möter man i mer eller mindre idylliska sammanhang från prinsens barndom. I en kort journal, som han förde några månader 1692, noterar han den 25 mars: »Fick jag utav min kammarpage Olof Stiernhöök en plånbok.» Denne kammarpage (sonson till den gamle laglärde Johannes Olai Dalecarlus-Stiernhöök, som kallats »den ende store vetenskapsmannen i Sverige under sjuttonde århundradet») var senare med som drabant på Själland, som gardeskapten vid Narva, och fick vid Düna ena benet sönder-

skjutet och var därmed ur leken. Han har efterlämnat en dagbok som är en av de bästa, så långt den räcker. Den 19 maj, meddelar samma journal, »var det Hedvig Mörners och Klas Ekeblads bröllop på slottet i långa salen». Brudgummen, son till den brevskrivande kavaljeren Johan Ekeblad vid Kristinas hov, skulle en gång komma att föra en flygel vid Gadebusch. Ännu förnämare var kanske ett bröllop som ägde rum två år tidigare och som var det första prinsen var med på; gamle kanslipresidenten Bengt Oxenstierna gifte då bort sin dotter Eva (ingen större skönhet på porträtt, men utan tvivel rikt utrustad med kompenserande egenskaper) med en ovanligt eldig ung krigare, som en längre tid från utrikes orter uppvaktat sin tillbedda med glödande svall av hövisk epistolär lidelse på blandad franska och svenska, och som nu kommit hem på permission för att fullborda sin lycka. Denne lycklige Romeo var dåvarande majoren — vid ett till Holland utlånt regemente — Magnus Stenbock, som i framtiden skulle låta höra av sig åtskilligt. Utan lång smekmånad fick han fara tillbaka till Holland för att vara med när Wilhelm av Oranien (som sedan något år också var Wilhelm av England) försökte sin lycka mot kung Ludvigs bäste marskalk, hertigen av Luxembourg, vilket efter vanligheten kom att avlöpa illa nog för Oranierns strateger; ty den lille gamle krokige hertigen av Luxembourg — dignande under sina år, sina synder, sin puckel och sin stora peruk — kallades »Notre Dames tapetserare», på grund av mängden av de fanor han erövrat, och visade sig nu åter, vid Fleurus, vara en ytterst farlig man att nappas med. Men major Stenbock, som med sin bataljon var den siste på slagfältet, kom till all lycka den gången oskadd undan, ej minst till glädje för den ävenledes mycket förälskade Fru Eva.

Hovets sparsamma nöjen tynade mera än någonsin sedan drottningen gått bort. Henne förlorade prinsen 1693, när han var elva år gammal, och kände utan tvivel

sorgen lika djupt på sitt sätt som Karl XI — ångerfylld inför vad han i livet försummat — på sitt. På dödsbädden tog hon av sonen ett löfte att han alltid skulle vara en god broder för sina systrar, ett löfte som han, efter vana med alla löften, allt framgent tog på allvar. Därefter blev han, i den mån studierna tilläto, alltmera sin faders sällskap; och under sitt trettonde och fjortonde år »sköt han icke allenast upp i längden och växten, utan stadgades jämväl övermåttan, både till sinne och krafter». Stadga, så mycket åldern tillät, kunde också vara av nöden, ty tiderna i landet voro onda, med hungersnöd och stort elände; och för kungen, tärd av invärtes kräfta, började det lida mot slutet. Karl XI:s ivriga önskan under hans sista tid var att prinsen skulle nå fram till sin konfirmation, med den symbol på ändade barnaår och garanti på fasthet i den rena evangeliska läran som detta innebar, varpå kungen samman med prinsen tänkte begå dennes första nattvard. Detta sista blev likväl aldrig av; kungen fick bli på sin kammare, i sin sjukdoms svåra plågor, under det biskop Benzelius i slottskyrkan förrättade den religiösa ceremonien med prinsen.

Tre dagar därefter, den 5 april 1697, som var annandag påsk, gick den mäktige och stränge herren, konung Karl XI, i sin ålders fyrtioandra år (äldst bland Sveriges stormaktskungar) och sin regerings tjugofemte, efter en mycket strävsam arbetsdag in i den eviga vilan.

Sannolikt gick han bort med samvetet lugnt, ty han hade efter förmåga varit verksam till sitt lands bästa. Han hade varit en hård husbonde mot många, en roffare och gnidare och en man utan nåd; men annan bot för landet hade inte stått att finna, och för fattigt folk hade hans regemente — så länge inte skörden slog fel — känts gott. För all oredlighet, all slöhet, all oduglighet och allt kanaljeri i landets styrelse, från de högsta ämbetsposter till de lägsta, hade han varit en skräck och mardröm och hade till det yttersta beflitat sig om att sådana ting, så långt hans blick och hans arm nådde, inte

skulle trivas inom hans rike. Något hjärtevinnande väsen hade inte beskärts honom, och han var i livet — bland de människor som kommo honom nära — älskad av få, hatad av åtskilliga, aktad och skattad av de flesta och fruktad av alla. Inför världen hade han återupprättat landet från den ömklighet det svept sig i vid Fehrbellin, och hade nått till att kort före sin död utses till Europas medlare vid det stora fredsverket i Rijswijk. Saknaden efter honom var stor på många olika håll; kanske hos ingen större än hos sonen, som var en av de få som älskat honom och som nu hade att efter förmåga träda i hans spår.

Den ännu inte femtonårige fick nu säga farväl till lektioner och latinska översättningar, bataljplaner och fortifikationsritningar, för att taga plats på tronen såsom den stormäktige och nådige herren, Karl, med Guds nåde, Sveriges, Götes och Vendes konung, storfurste till Finland, hertig uti Skåne, Estland, Lifland, Karelen, Bremen, Verden, Stettin, Pommern, Cassuben och Wenden, furste till Rügen, herre över Ingermanland och Wismar; så ock pfalzgreve vid Rhen i Bajern, till Jülich, Cleve och Berg hertig . . .

Femte kapitlet.

PRELUDIUM BLAND GRÅSKÄGG.

Lyd kungen. *En* skall styra
med kraft och vett,
skum Natt har många ögon,
men Dagen ett.
Esaias Tegner: Frithiofs saga.

Han var nu, vid femton års ålder, en högväxt yngling (hans fulla mått blev nära sex fot i stövlarna), finlemmad, med små händer och fötter och god axelbredd; så smal om livet att det vid hovmaskerader var honom omöjligt att med framgång förkläda sig, emedan han alltid genast kändes igen på den smärta figuren. Den långlagda ansiktsovalen, ännu en smula barnsligt fyllig, var vid denna tid, utom för de små koppärren, slät och finhyad som en flickas, något som vållade honom allvarliga bekymmer och som han efter förmåga försökte bota med manlig solbränna och väderbitenhet (vilket med tiden skulle lyckas). Ögonen voro stora, djupt blå och lysande; näsan högryggad, lång och ganska grov; läpparna, särskilt underläppen, »pfalziska», vilket vill säga fylliga; pannan hög, bred och vackert välvd. Till skillnad från fadern och farfadern, som varit mörka, hade han brunt hår, fint och något vågigt; en tid framåt, tills fältlivet börjat, bar han ännu peruk. Till fots var hans hållning gärna en smula gänglig och slokande, till häst däremot så mycket bättre; nu och framdeles satt

ingen till häst med vackrare hållning än han. Avgjort en ståtlig yngling, välutbildad för sina år; en som unga prinsessor ute i Europa, och ännu mera unga prinsessors mammor, snart kunde börja göra till föremål för hoppfulla spekulationer. Sådan Ehrenstrahl målat honom under hans sista tid som kronprins och första som kung (samman med systrarna, i brokadrock, paradvärja, silkestrumpor och högklackade skor; eller till häst på rikt schabrak, med storstövlar, gul livrock, kyrass och fältherrestav), går han ganska framgångsrikt i land med att te sig fullvuxen.

Åldern var likväl ännu alltför späd, och till en början blev det därför en förmyndarregering, sammansatt på sådant sätt som Karl XI bestämt i sitt testamente. Gamla änkedrottningen, som varit med om sådant förr en gång (med mycket måttlig framgång), skulle jämte fem utvalda kungliga råd utgöra denna regering, vars tid var obestämd; ty Karl XI hade ingenting nämnt om hur länge den borde fungera. Men det rådde i denna regering, trots dess enväldighet tills vidare, ingen hög stämning och ingen verklig arbetsglädje. Förmyndarregim såsom en nöjsam föranstaltning till de medverkandes fromma hade sett sina bästa dagar efter Karl XI:s slutuppgörelse med den föregående, och den saliges hand låg alltjämt tung över de gamla herrarna, såsom en varning vart kommande kungligt missnöje kunde leda om minsta obetänksamhet hittades på. Gamle kanslipresidenten, greve Bengt Oxenstierna, som såsom ung sekreterare varit med om westfaliska fredens undertecknande långt bort i det förflutna och som senare med omsorgsfulla små vinglerier sökt sköta Karl XI:s utrikespolitik till alla parters belåtenhet, var sällskapets vise man, en sorts fridsam och välmenande Polonius,

full of wise saws and modern instances,

och agerade vid omröstningarna med änkedrottningens röster på fickan; ty gamla Hedvig Eleonora själv för-

stod sig inte på så särdeles mycket och hade sina enkla intressen på annat håll. Greve Bengt höll med kejsaren av Österrike; det var hans patos och politiska innehåll. Man måste nämligen nödvändigt på den tiden, såsom politiker med självaktning, taga ställning till Frankrike och Österrike och hålla med ettdera riket i vått och torrt; varigenom man efter bästa förstånd var nyttig för sitt land och samtidigt kunde erhålla välkomna små personliga presenter från sändebudet för det land man gynnade, med hjärtliga hälsningar från vederbörande rörde monark. Andra medlemmar av regeringen voro Nils Gyldenstolpe, f. d. prinsguvernören, och Fabian Wrede, förmodligen pappa till flickan som prinsen dansade med den gången han var moskovit; dessa höllo med Frankrike. Men allt detta med Österrike och Frankrike, som visserligen ansågs av yttersta vikt i departement och salonger och skvallervrår, var ännu mycket blygsamt och oskyldigt mot vad det skulle bli någon generation senare, när den gyllene friheten brutit in; ännu så länge närmast en sort sällskapslek. Man regerade därför, så gott det ville gå, något så när i sämja, stillsamt och dämpat; skötte löpande ärenden, intrigerade smått om platser och beskickningar; övervakade det ärorika uppdraget i Rijswijk, som nu övergått till Karl XI:s efterträdare; vidtog nödiga åtgärder för det statutmässiga återsändandet av salig kungens strumpebandsorden till kungen av England; lekte med olika österrikiska och franska trådar; höll ett vänligt fadersöga på Holstein och dess eviga trassligheter med Danmark; bemödade sig om dämpandet av hungersnöden i landet och om de svältande hopar från landsbygden som översvämmade Stockholm och visade en tendens att dö på dess gator; mottog skrivelser från en gammal avskedad kapten vid namn Ekerot, som påstod sig genom drömmar eller studier i Uppenbarelseboken ha kommit underfund med att kungliga slottet med det snaraste skulle brinna, och lade dem till handlingarna sedan man konstaterat att mannen var

en dåre samt tillsagt pigor och lakejer på slottet att vara försiktiga med brasorna.

Allt detta regerande skedde emellertid tryggast om man kunde få den unge omyndige kungen att vara med vid regeringssammanträdena; vilket utan svårighet lät sig göra, emedan han var intresserad av vad som försiggick samt också i sin fortsatta uppfostrans intresse borde invigas i varjehanda av regeringsart. Han ägde ännu ingen rätt att deltaga i ärendena; men det kändes ytterst lugnande om han ville uttala sitt gillande vid de olika besluten, varefter han senare, som myndig envåldskonung, icke gärna kunde komma med någon förmyndarräfst. Ty tanken på förmyndarräfst var någonting högst förskräckligt, som kunde komma gamle greve Bengt och greve Gyldenstolpe och de andra, med alla inbördes olikheter i sin filosofi rörande makterna på kontinenten, att huttra i full harmoni. Ej sällan hade man nu vid viktigare ärenden glädjen att i protokollet kunna anteckna: »Hans Maj:t fann detta förslag i nåder vara gott.» Men stundom envisades kungen med att ingenting vilja säga, trots de enträgnaste hänvändelser; kanske emedan det rörde sig om något som han inte ansåg sig känna till, kanske också emedan han fann det vara roligt att retas en smula med de gamla herrarna; då såg man på varandra och suckade, och skrev slutligen: »Efter Hans Maj:t ej vill utlåta sig till något, är det bäst man detta lämnar och annat företager.» Det var ingen munter förmyndarregering denna, och den kände alls ingen iver att fortsätta sin verksamhet längre än som var strängt nödvändigt. Kollegerna för trettio år sedan, stora säkra herrar som sorglöst styrt och regerat efter sitt bon plaisir, som om rike och makt och härlighet för evigt varit deras, hade haft det betydligt angenämare, så länge det räckte. Nu, efter reduktion och envälde och andra de onda tidernas prövningar, var man — även i grevligaste fall — endast en samling gamla ängsligt beskäftiga ämbetsmän.

Plötsligt, en vacker dag i maj, tog mycket riktigt kungliga slottet eld och brann, rubb och stubb intill de nakna murarna, ungefär som kapten Ekerot profeterat. Den stackars gamle dåren själv visade sig ingenting ha med saken att göra, inte heller slarviga pigor; möjligen druckna lakejer. En slottsknekt, kom man småningom underfund med, hade på en stillsam slottsvind inrett en lönande krog, med öl och brännvin och pipor, och vid slottspersonals och vaktmanskaps små rus därstädes på lediga stunder hade det inte alltid gått så varsamt till med elddon och ljusstumpar. Det ärevördiga tornet Tre Kronor brann och föll, i symbolisk hemskhet; kungens lik, som ännu stod kvar i en kammare på slottet, blev med nöd räddat; och en stor del av rikets arkiv brann upp, med många gamla handlingar som de lärda nu sakna, och en och annan som även den olärde kan sörja över. Där brann, bland mycket annat, det enda manuskriptet av den samvetsgranne gamle rikshistoriografen Philipp von Chemnitz' stora verk om Banérs kampanjer, som den föregående förmyndarregeringen icke ansett sig ha råd att trycka, jämte många av dess källor; och åtskilligt om hur det gick till vid reträtten från Torgau och försöket mot Regensburg få vi därför aldrig veta. Torstenssons fälttåg, av samme Chemnitz, räddades däremot av någon rask person, som kan ha ansett dem ännu mera minnesvärda; eller också kunde man tänka sig att Stuart haft dem till låns för undervisning rörande slagen vid Leipzig och Jankovitz, som kunde ha sitt särskilda affektionsvärde för Stuarts elev emedan farfadern gjort sina första krigiska lärospån i dem. Det var en mycket hemsk och uppskakande brand, bland all annan bedrövlighet i landet, och den kungliga familjen fann sig hemlös och fick bo på Karlberg över sommaren, tills man köpt ett nödfallsslott i staden och fått det inrett.

En femtonårig kung kunde dock inte gärna hänga huvudet för sådant; Karl fördrev sin sommar i lugn och glädje, med ritter, jakter, målskjutning (han var särskilt

road av pistolskjutning och mycket säker med detta vapen) samt »exercis och skärmytslingar med sitt Lifgardie». Det var en stillsam sommar, och den enda anmärkningsvärda händelsen var det meddelande man i juni fick, att interregnum i Polen efter konung Johan Sobieski nu var ändat och att till efterträdare åt denne kristenhetens stridsman valts kurfursten av Sachsen, Augustus Friedericus, mera känd som August den starke. Åtskilliga kandidater hade varit på benen rörande denna lediga tron, och i Sverige hade man närmast väntat att en fransman, prins de Conti, skulle vinna i tävlingen, på grund av gott ekonomiskt understöd från kung Ludvig av Frankrike; av ålder kunde nämligen ingen smörjas till konung i Polen utan att först själv rikligen ha smort det stora adliga valmaskineriet med guld, en angenäm sedvänja som utgjorde en av polska adelns mest ivrigt omhuldade privilegier. Emellertid hade August, tack vare slughet, guld, vackra löften och sachsiska regementen, lyckats slå fransmannen ur fältet; och denna oförmodade händelse var i själva verket, enligt vad utrikespolitikens kloka huvuden i Stockholm kunde finna, ingenting att sörja över, tvärtom närmast glädjande från svensk synpunkt. Denne August av Sachsen, sonsons son till Gustaf Adolfs bundsförvant vid Breitenfeld, kurfurst Johan Georg, kallad Öl-Göran (han som vid detta minnesvärda fältslag i spetsen för sitt kavalleri gjort sin ryktbara sträckritt bort från Tillys kyrassiärer tills törsten tvang honom att stanna), var nämligen genom sin danska moder köttslig kusin till Karl XII, och man kunde sålunda hoppas på stegrad sämja och förtrolighet mellan Sverige och Polen under hans regemente. Så kunde man hoppas; men till det gamla visdomsordet »Förliten eder icke uppå furstar» visade det sig småningom att man i detta fall — och inte endast detta — kunde göra tillägget »ej ens om de äro edra kusiner».

Viktigare än dylikt var emellertid för ögonblicket att få en riksdag inkallad till vederbörligt begående av salig

kungens begravning samt till allmän hjälp åt den stackars förmyndarregeringen i lämpliga ting. Ständerna sammanträdde i början av november och lyssnade till en öppningspredikan över text från Josuabok I: 17: »Såsom vi hava varit Mose lydiga, så vilja vi ock vara dig lydiga; allenast vare Herren din Gud med dig, såsom han var med Mose.» Denna riksdag kom att bli viktigare än man från början tänkt sig genom den villighet den ådagalade att omedelbart behjärta detta bibelord. Några bland adeln, som vid visat nit för kungligheten hoppades på lindringar i reduktionen, eller andra förmåner, började »samtalsvis och av en händelse» skildra kungens mogenhet och stora förståndsgåvor; varpå man raskt blev överens om att anse honom myndig och bedja honom tillträda regeringen. Varken hos adeln eller inom de andra ståndena märktes någon nämnvärd opposition; endast baron Cronhielm, biträdande prinsläraren, ansåg att man lämpligen kunde vänta en tid ännu, och bland prästerskapet önskade man gärna tänka sig för en smula först, men dylikt drunknade i den allmänna ivern. Kungen förklarade, inför en deputations officiella anmodan, att han vore villig att taga bördan på sig, ehuru den nog bleve tung för hans unga axlar; så snart hans salige herr faders begravning ägt rum, skulle han efterkomma ständernas önskan. Den 24 november begrovs äntligen Karl XI; tre dagar därefter nedlade förmyndarna, med gamla änkedrottningen i spetsen, utan sorg sin besvärliga regeringsmakt; och vid den högtidliga riksdagsavslutningen på rikssalen förklarades Karl XII, efter en vacker, rörande och »mycket sinnerik» oration av gamle greve Bengt, för myndig och regerande konung. Därpå slöts riksdagen, för att efter kröningen gå hem, den första och sista inhemska riksdag som Karl XII hade att göra med.

Han var då femton och ett halvt år gammal, och dagen var den 29 november. Han skulle komma att regera tjuguett år och en dag.

Sjätte kapitlet.

RIKET SOM VAR HANS.

Karg och stenig hon är, men en
god fostrarinna av stridsmän.
Odysséen.

Det var ett omfångsrikt land han fick i sina unga enväldiga händer: från Stade och Wismar till Ishavstundran, från skären vid Strömstad till ingrers och karelers utmarker; ett land som långsamt, bit för bit och sekel efter sekel, brett ut sig åt alla håll från det gamla dunkla kärnland i Mälartrakterna där bredskäggiga järnålderskungar först satt upp sitt Sveavälde. Det hade vuxit till sin storlek, inte genom tropiska växtlighetsprocesser, giftermål eller arv, utan genom lång hederlig vedermöda med plog, yxa och svärd. Tidvis, under långa medeltidsårhundraden, hade det varit mycket långt nere, detta gamla rike: trött, sömnigt, halvdött, gnagt av garpar och jutar; likt en gammal urskogsjätte som sjuknat och fallit i dvala av kristendoms och främmande kulturers alltför märkvärdiga elixir. Det hade då varit ett av Europas allra minst betydande riken, bortglömt i sin vrå; ett land som hoppfulla grannar kunde anse skapat av en välvillig försyn enbart till att flås eller toppridas. Men riktigt pålitlig hade dvalan aldrig blivit; då och då hade den sovande suckat oroligt i sin skavdhet, vältrat runt, till omgivningens ovilja och förvåning, och grymtande kommit på benen; och saker och ting hade

krasat och gått sönder, — band och gränser och grannars skallar. Man hade slagits mycket under tidernas lopp, sällan med bländande framgång, sällan med större nöje, men likväl ihärdigt nog emedan det var brukligt och nödvändigt. Tillfälligtvis hade man någon gång under de mörka tiderna hittat ett land på andra sidan Östersjön som ingen rådde om och som det kunde vara skäl att lägga beslag på, så gott det ville gå; Österland kallade man det, längre fram Finland. Där fanns det — här och var bland ännu vildare skogar och kärr än hemlandets — människor, folk i skinn som talade ett främmande språk och som helst borde kristnas, kanske också läras att betala en smula skatt av gråverk och tjära och dylikt; men på andra sidan detta Österland hittade man ett skrikande och tovskäggigt följe, som kallade sig ryssar och hade samma tendenser rörande gråverket och det andra, och med dem fanns det från början ingenting annat att göra än att slåss. Slagsmål med ryssar, slagsmål på alla håll med danskar, lübeckare och fetaliebröder, gränsfejder, snattade fästen och utmarker, invärtes krämpor och bråk, ingenting som nådde fast gestalt och fullbordan, ingenting som märktes mycket i världen: så hade tiderna gått sin gång för Sveriges rike, och man hade tackat Gud för en dag i sänder, nöjd när man slapp för mycken plåga.

Slutligen, efter en mängd tröttsamma försök med olika slags kungar, unioner och hemmagjorda styrelser som aldrig hållit i längden, kom en adelsman vid namn Gustaf Eriksson med en stormvase i vapnet och slog sig ned på en tron som han hjälpt till att få ledig. Han var äntligen en man som höll, och en man som kunde göra en styrelse som höll, och landet hade börjat kvickna till och få ett rykte som gick ett antal mil längre ut i världen än förr. Grannar underrättades av denne kung Gustaf att jakt på hans område numera var förbjuden; och om de skrattade och försökte på det gamla maneret, visade det sig att han talat allvar och hade laddat. Sve-

rige hade krånglat sig vidare under hans söner, en smula mindre skyggt och slokörat än förr, med en ny obestämd känsla av att man kanske dugde någonting till även utanför husknuten, om man försökte på allvar och hade en säker man i spetsen. Man kunde nu till och med kosta på sig ett och annat litet bråk med polacker, vilket var en sorts nytt och förnämt bråk, herremanslikt bredvid de vanliga: ett glädjande tecken att man börjat komma sig upp i världen.

Därpå kom i rättan tid den man som gick i spetsen säkrare än någon annan, sonson till den förste av stormvasens ätt och själv den siste inhemske på svärdssidan; och Sverige lade nu hastigt ut och blev sextonhundratalsfylligt och sköt i vädret och stod grensle över Östersjön med tunga stövlar, som en förfärande syn för allt som fanns i närheten, och rörde sig snart otvunget med pikar och protokoll i de bästa kretsar vid Donau och Rhen. Ingen dästhet alstrades av den tilltagande omfångsrikheten; tvärtom blevo rörlighet och aptit allt livligare, på ett för tänkande grannar i sanning högst oroväckande sätt. Provinser lösgjordes i rask takt från alla åtkomliga riken; och under det man fordom på olika håll kunnat i lugn och ro slåss med Sverige i åtskilliga år om ett eller annat litet gränsfäste, tog detta land numera, när Gud och isen stodo bi, fem provinser på en vinter. Trött på småskurna transaktioner i landskapsformat hade Karl Gustaf lyft sina och landets ögon till än högre perspektiv och gjort de mest allvarliga försök att till tids och olägenhets sparande erövra hela kungariken på en gång. Men Polen flöt bort ur hans grepp, en blötdjursorganism som inte gick att fasthålla; och Danmark kom, visserligen med nöd, levande undan från hans visiter, sedan han i sitt livs enda tveksamma ögonblick uppskjutit en stormning.

Under den fyrtioåriga krigscykeln runt Östersjön, från belägringen av Riga till belägringen av Köpenhamn, hade Sverige gjort sitt verk som erövrarmakt, och det var åt-

skilligt som uträttats. Kunglig Majestäts utländska krig hade därunder nått karaktären av fast institution; fredens musik fanns, på sitt sätt, för dem som eventuellt önskade vila sig (ty inom gränserna hade man fred), men var ur statssynpunkt skäligen

moody food
for us that trade in war:

närmast en olycka för kung och land, alldenstund det kostade över förmåga att föda anständiga härar inomlands, eller hederligt avdanka dem, men ställde sig ganska överkomligt att hålla dem manstarkt gående som goda självförsörjare i Polen, Tyskland eller Danmark. För Sveriges samtliga grannar voro efter denna pers, naturligt nog, känslorna av trygghet och politisk arbetsglädje inte längre vad de varit. En mängd förlorade provinser och ännu större mängder förlorad prestige saknades kännbart på olika håll, och vem kunde veta om inte en vacker dag dessa fruktansvärda svenska promenader runt Östersjön komme i gång på nytt?

Med Karl Gustaf hade detta häftiga yttre riksbyggande nått sitt slut, och behövligt inre snickrande hade fått träda i stället. En viss jämvikt och stillhet hade efter ett par mellanspel tyckts vilja tills vidare breda sig över omgivningarna. Brandenburgarna hade visserligen vunnit en mindre batalj vid Fehrbellin mot gamle Wrangel och känt sig som beotierna efter Leuktra. Det var en nyhet av svenskarna (en som hos dem i ett kommande tidevarv skulle bli regel) att skicka sina arméer i fält under senilt kommando, ty de stora svenska fältherrarna brukade eljest inte bli gamla; men sedan den nya metodens olägenheter denna gång insetts och en av år otyngd man med mycket gott handlag vid namn Königsmarck trätt i stället, hade den militära renommén i görlig mån återupprättats, och brandenburgarna hade fått nöja sig med en tunn pommersk ostskorpa som slutlig vinst på affären. Samtidigt hade danskarna med verkligt allvar

försökt en revansch, men så småningom, efter hårda omgångar, fått återgå till vilan på sina sorger. Det vunna hade sålunda behållits, även under en tillfällig svaghetsperiod, men i övrigt var Sverige inte längre på marsch. Omgivningen fick andas ut, bota blessyrer och vårda gammalt groll; för det våldsamt hopbragta svenska konglomeratet fanns åtskilligt att ordna i det inre. En märkvärdig hopsmältningsprocess ägde nu hastigt rum, varvid de stora av Karl Gustaf vunna danska områdena under loppet av en generation bytte nationalmedvetande och till känsla och instinkt blevo svenska, med retroaktiv verkan på skånsk inställning till tidigare dansk-svensk historia; i sin helhet ett fenomen till vilket någon verklig parallell inom nyare tidens Europa torde vara svår att uppleta. De galgar där Göinges snapphanar hängts upp hade ännu inte hunnit multna, när skånska regementen gingo i fält såsom lika pålitliga som vilka som helst andra; och såsom förblivande differens kvarstår i våra dagar endast språket, föga begripligt för oförberett folk norr om Jönköping. Även de baltiska provinserna funno sig tillrätta, med undantag för de adelsmän därstädes som alltför svårt tilltygades av Karl XI:s reduktion; Pommern och Bremen-Verden likaså; och mellan dessa sistnämnda områden hade man Holstein-Gottorp såsom till hälften bundsförvant, till hälften lydrike, lämpligt att vårda och ha till hands som en god black om foten på Danmark. På det hela taget tog sig alltsammans ganska stabilt ut och gjorde på kartan ett avrundat intryck, bortsett från den effekt det redan gjorde genom sin blotta storlek.

Som Karl XII själv en gång framdeles anmärkte, när kejsaren under förhandlingarna i Sachsen ville jämna meningsskiljaktigheter genom att erbjuda honom suveräniteten över den fria riksstaden Bremen (som inte ingick i den svenska besittningen med samma namn): »Vi hava land nog.»

Människor var det däremot skäligen tunt med för kro-

nan Sverige; det ofantliga riket var i stor utsträckning så gott som folktomt, och glest bebyggt där det var som tätast, även jämfört med andra dåtida länder av liknande enkel bondetyp. Tre millioner invånare sammanlagt, säga de lärda som försökt sig på kalkyler, eller högst tre och en halv; och däri inräknas då samtliga besittningar, tyska och baltiska; under det ett land av jämförlig storlek som Polen anses ha haft minst tolv. Mänsklig strävan hade ännu, trots all lång möda, inte lyckats lösgöra de stora ödemarkerna ur Nifelhem och det tomma; de lågo ännu bitvis lika oberörda i sin gröna eller mossbruna jungfrulighet som den dag skapelsens dimmor först drivit undan, och i Norrland och Finland funnos områden stora som furstendömen där husrök aldrig ringlat, klang av kyrkklockor aldrig som tunnaste eko stänkt och människofot endast sällan och i förbigående trampat. Hult, svedjeland, betesmark, åkerlappar, byar och bredare öppna gamla bygder tätnade mot söder; men skogen ägde ännu ostört det mesta, och vildmark nickade mot vildmark över strimlorna där människor bodde. Trängsel rådde endast på få ställen i detta rike: några kringströdda blygsamma städer, träkåks- eller korsvirkesfuntade, där det administrativa och militära höll till samman med handelsmän, hantverkare, sjöfolk och ett ringa antal dagdrivare; dessa sistnämnda (till vilka bland annat räknades »lösa gesäller, resenärer och onyttiga skrivare») i otrygga omständigheter, alldenstund en landsfaderlig försyn, som skattade lämpligt mankön som en dyrbarhet som inte fick lättvindigt förfaras, hade en vana att vid ofta förefallande behov, utan långt lyssnande till hosta eller andlig ömtålighet, stoppa in dem i något regemente eller linjeskepp. Stockholm, Viborg, Reval, Riga, Kalmar, Stralsund, Stettin, Malmö, Göteborg: något nämnvärt antal städer i nutida mening fanns knappt utom dessa; de övriga voro små köpingar och fiskelägen. Borgarna voro en obetydlig minoritet; så kallade kulturpersonligheter (utanför prästerskapet

och ett därtill anslutet klockar- och skolmästarskrå) sågos inte mycket till; man drog sig utan klagan fram med en och annan sällsynt konterfejare, språk- och danskunnig fransos, musikant, bröllops- och begravningsskald, professor, slottsbyggmästare och antikvitetslärd upprätthållare av de goters och vandalers urgamla ära. Rikets innebyggare i övrigt voro av tre kategorier, alla tillsvidare av bästa sort, likar i uthållighet och styrka: bönder, soldater och adelsmän, de två sistnämnda mer eller mindre förädlade varianter av den första.

I åttio fall av hundra, kanske mera, voro de dåtida svenskarna bönder; och bönderna voro — här som annorstädes, men här i särskilt hög grad — ett starkt släkte, ty eljest skulle de inte kunnat bestå. De togo sin och landets bärgning ur en jord som inte gav mycket när den gav som bäst, och som stundom gav ingenting. De voro självägande, så gott som ensamma i sin art i Europa, hemmahörande under kronan och lagen men aldrig helt under någon annan: ett hårt, härdigt och naivt släkte av ännu oförstörda naturvarelser, fulla av jordens lugn och släktenas gamla vishet; lyckligt fria, i stort sett, från en senare dem påprackad substanslös papperskulturs jämmerliga simulacrum. De voro inga luftiga varelser kläckta ur samhälleliga modedrömmar, utan människor danade av jorden och tiderna. De levde och gjorde sitt, vegetativt, namnlöst, tryggt, i årstiders, generationers och sedvänjors rytm; kände vedermöda och kände frid och visste allt som var av nöden. Kungar drogo i fält, riken tumlade om med varandra, gränser flyttades och ära vanns: de oroade sig inte över hövan för allt detta, visste inte mycket därom utom i form av utskrivningsbekymmer och avlägsna hörsägner; på sin höjd litet närmare av någon återvänd gammal knekt, som kunde lamentera över tänder som skjutits bort för honom vid Warschau, pockornas farliga grasserande i pommerska garnisoner eller den svåra reumatism han fått på tåget över Bält, eller bravera med dukater som Hans Majestät själv tryckt

i hans hand för ett vunnet standar vid Lund. Bokstäver och siffror kunde de stundom hjälpligt skriva och tyda, men misstrodde av hjärtat alla människor som sysslade med papper; voro kyrksamma och fulla av ceremonier och hade mycket kvar av en äldre religion till vardagsbruk. I hävdvunna former arbetade de på sin jord, trättes med grannar, snarkade i vrån, regerade med sina kvinnfolk och fingo svar på tal; försökte på sina ställen ännu tappert, vid minsta förståelse från myndigheternas sida, att förena andlig välfärd med ökad jordisk trevnad genom att få irriterande käringar brända som häxor; buro eljest vad som måste bäras, jämrade över skatter och rekryteringar till vad nytta det kunde göra, sparade och gnedo och försökte sticka undan en och annan slant; möttes i sorlande brännvinsgamman på högtider och marknader, bytte hästar, kor, stundom också hustrur, och satte kniven i varandra med plötslig vrångsinthet; litade i lämpliga fall fast på kungen, mycket också på egen slughet och förmåga, och hade stor respekt för det godas princip, som var Gud och prästen, och för det ondas, som var djävulen och kronolänsmannen; blevo gamla och sattes på undantag och fingos på ett eller annat sätt i kistan av gemytlig avkomma, myllades ner och glömdes bort.

De voro en god tillgång i ett martialiskt rike: den stolta statsbyggnadens bredryggade karyatider som orkade bära upp åtskilligt utan att knäckas; men tyvärr voro de inte så talrika och välförsörjda som man kunde ha önskat. Skatter och rekryter kunde, om stort behov kom, visserligen fås att flöda rikligare än vanligt, men även i de bästa fall endast inom blygsamma gränser; och för ögonblicket hade ett par av de alltid magra skördarna slagit helt fel, och stora områdens befolkning närde sig, så gott det ville gå, av bark, rötter och kokta agnar, eller drev omkring som tiggare och dog bort i stort antal. Detta var en svår prövning för landet, långt värre än ett årtiondes normala krig, men inte alltför ovanlig; en sak

som tog sin tid och gick över. Staten kunde på sina håll, där magasinerad spannmål fanns eller skeppning gick för sig, hjälpa en smula till bröd och utsäde; hos många, även av de svårt drabbade, fanns en gömd skäppa kvar till sådd när tiden kom; sedan behövdes endast ett par gynnsamma år, goda skördar av hö, rovor och säd — och ingenting stort märktes av gången nöd utom ett antal ödeshemman här och var, ökade skatterestantier samt vittnesbörd om svår dödlighet i kyrkoböckerna.

Nämnvärt begiven på krigstjänst och utländska fälttåg var inte denna bondebefolkning, och ur sina hyddor framskaffade den ej utan motvilja de män som satte skräck i Europa. Den unge uttagne rekryten själv, nöjd med sitt bondska larvstadium och med skogen som gott gömställe, lät sig stundom inte vinnas för den blåa metamorfosen förrän myndigheterna anordnat skallgång efter honom; — för att därpå efter nödiga preliminärer, och stundom efter endast kort tid, med det mest fullkomliga sinneslugn gå fram mot batterier och spanska ryttare, eller stå som en klippa bak pikskaftet mot allt som ville komma av kyrassiärer och annat; någon gång till och med, när lycka och fallenhet räckte, stiga till väldig krigsbuss, fästningskommendant, generalmajor och adelsman.

Nyligen hade Karl XI fått färdigt sitt berömda indelningsverk och därmed bragt reda och system i äldre nyckfulla förhållanden. Soldaterna voro nu en mera fast beståndsdel i samhället än förr, och det besvärliga problemet med försörjandet av en armé i fredstid, i stånd att genast vara till hands vid minsta krig, hade av honom erhållit sin lösning. Runt om i Sverige och Finland sutto nu ordentligt — inhysta i särskilt uppförda soldattorp eller i rotebönders stugändar — knektar och ryttare i gott antal, garanterat förefintliga och fria från ålderdomsskröplighet, var och en underhållen av bönderna på sin rote eller sitt rusthåll med några riksdaler om

året, med åkerlapp och kåltäppa och slåtter till två lass hö, och med komplett mundering hängande på något säkert ställe för att pådragas vid förefallande krig eller regementsmöte men inte för hemmabruk i kåltäppan: tolvhundra man på varje landskaps eller läns regemente, förpliktigade genom ordentligt kontrakt att tjäna tills de i kungens ärenden kommo under rubriken »avgångna», eller tills åldern, vid nådda ungefär femtiofem år, ansågs göra dem mogna för avsked; — varvid ny knekt genast skulle ställas av roten, ny ryttare av rusthållet. På lämpligt graderade boställen, erhållna genom den stora reduktionen, satt inom varje regementes område vederbörlig uppsättning regementsofficerare, kompaniofficerare, underofficerare och spel; allt i ordning och i av Kungl. Majestät själv, eller pålitlig ställföreträdare, alltsomoftast kontrollerad god författning. Detta var en förträfflig armé, ensam i sin art, med sant patriarkalisk anstrykning och med god samhörighet mellan manskapet och dess omedelbara befäl; dessutom billig i underhåll och bruk och därmed lämpad för ett land till vars starka sidor guld och silver aldrig hörde. Genast vid sina första prov i fält skulle dessa soldater komma att visa att de med lämplig skötsel förmådde uträtta och uthärda ungefär vad som helst. De hade nu också på allt sätt en långt bättre organisation än förr och smälte inte längre till största delen bort vid första vinterfälttåg eller jämförligt strapatsrika företag, såsom Gustaf Adolf sett dem göra i Lifland (där han måst »plocka för folket som man plockar för höns») och Karl XI i Skåne; eller såsom fallet i regel varit med de inhemska trupper som på sin tid sänts ut till Herr Johan Banér, över vilkas inrotade vana att vid första allvarliga påfrestning hoptals lägga sig ner och dö längs vägen den store fältmarskalken i sin korrespondens ofta bitterligen beklagat sig. I en kommande tid brukade Fredrik den Store av Preussen räkna med en normal avgång av trettio procent per årligt fälttåg i sina välskötta arméer; men sven-

skarna synas ofta under Karl XII:s krig, även under ojämförligt mera ansträngande förhållanden, ha stått bättre emot och gingo slutligen med bibehållen stridsduglighet genom en fruktansvärd rysk vinter, vars motsvarighet under loppet av fjorton dagar kom Napoleons *Grande Armée* att upphöra att finnas till. Sådant var naturligtvis, även med än så god kvalitet hos manskapet, endast möjligt med hjälp av en organisation i stort och smått som stod mycket högt.

Utom dessa indelta trupper fanns det fortfarande en hel del värvade regementen, dyrare för statskassan men nödvändiga som besättningstrupper i de yttre provinserna; värvade voro också de flesta dragoner samt det förnämsta regementet i hela armén, Livgardet till fots i Stockholm. Till dessa värvade trupper gingo unga män med lust för yrket, sådana som ansågo det alltför prosaiskt att gå för en rote vid det egna landskapets regemente och som hoppades kunna tjäna sig upp. Dit, framför allt till Gardet (som endast fick innehålla officerare och manskap av inhemsk börd) gingo mestadels också de unga adelsmän som valde krigarbanan — alltjämt det normala yrket för dem —, för att till en början bära pik eller musköt som simpla soldater i ledet. Annan utväg att bli officer fanns nämligen inte i den karolinska armén, inte ens för den som var välbeställd greve eller son till en fältmarskalk. »Ty», som Karl XII själv en gång i Polen helt demokratiskt utredde för excellensen Piper, när denne ömmade för ett mycket blåblodigt fall (den siste greven av Södermöre) som fått börja som simpel ryttare, »gammal adel och ung adel gör i sig själv ingenting till själva godheten av en karl; och om en sådan ung adelsman genast blir officer, så är han ovettig mot gemene man; men när han själv fått något litet tjäna som gemen, göra vakt och stå på utpost, då lärer han vad på gemene man kommer, och bliver därigenom hövligare.» Den stora huvudsaken var att det unga officersämnet, vare sig adligt eller ej, skulle visa sig duga någon-

ting till; var så fallet, kunde sedan befordran någon gång gå ganska fort; men fanns inte dugligheten, då hjälpte inga anor och inga förbindelser, — allt enligt principer som Karl XI fastslagit och som sonen bibehöll.

Den svenska krigaradeln satt strödd över landet på sina kommandoposter, gods eller enklare ackommodationer, talrik, barnrik och rik på duglighet och vunnen ära, men inte längre rik på gods och guld. Någon större anledning för denna adel, särskilt för högadeln, att känna varmt för det pfalziska huset fanns inte; ty genast i början hade detta kungahus funnit på sin lilla fjärdepartsräfst, som därpå under Karl XI vuxit till den stora reduktionens fruktansvärda maskineri. De gamla stormansätterna, som för en generation sedan frodats som furstar på domäner bestående av halva dussin socknar eller hela härader — dem skänkta på tid och evighet, eller så länge arvingar funnos, med vederbörliga kungliga brev och sigill —, sutto nu i vingklippt stillhet på en och annan räddad uråldrig släktegendom, som reduktionens långa, krokiga, evigt trevande fingrar ännu inte kunnat komma åt, knappt rikare än på Gustaf Vasas tid. Hittills hade kungar på kungligt och tillbörligt sätt krävt deras blod i sin tjänst, och sitt blod hade de alltid varit redo att ge utan att blinka; men Karl XI hade åderlåtit deras penningpungar, vilket var någonting helt annat, — från deras synpunkt grymt, helt och hållet onaturligt och på allt sätt mycket svårt att smälta, ty de hade i regel gjort skäl för vad de fått. Och detta reduktionsverk, som nu pinat dem i snart tjugo år, tog aldrig slut: det fortsatte alltjämt, vid ypperlig vigör, med de mest långsökta och godtyckliga manövrer för att komma åt det lilla som fanns kvar; intresserade sig inte för protester, brydde sig inte stort om böner, kände i sitt byråkratiska pappershjärta ingenting för dem som sattes på bar backe, utan uppvaktade hellre med nya, otroliga, högst sinnrikt konstruerade kronotillgodohavanden från ett eller annat århundrade tillbaka: krävde företeendet av medeltida köpe-

brev som för länge sedan brunnit upp eller förmultnat; granskade representationskostnader från trettioåriga krigets tid, rörande någon ambassadör eller general, på vars grav mossan växte grön, och begärde av redan skinnade barnbarn omedelbar återbetalning av vissa differenser, jämte ränta på ränta, med mera sådant. Mycket pålitligt solsken i tillvaron fanns inte för en stackars adel så länge sådant pågick, och förfarandets barskt förständigande karaktär gjorde det hela ännu mera olidligt; som om en adelsman vore en överbevisad förbrytare emedan han haft förtjänta fäder, befunna värda sin lön av forna kungar. Det kunde visserligen vara sant att statsfinanserna måste förbättras, att kungen behövde sin skattejord och sina räntor, att indelningsverket med sina boställen och annat — en byggnad som till största delen rests på reduktionens återvinningar — var en god sak, och en som på blygsamt sätt kom adeln till godo i den mån dess medlemmar voro officerare vid indelta regementen; men likväl... Och till råga på allt hade den gamla adeln kunnat hos Karl XI konstatera en allt mera framträdande tendens att besätta de högre ämbetena och bättre poster i förvaltningen med allsköns uppkomlingar, devota kanslikreatur och nyadlade underhuggare, dymedelst ytterligare berövande den gamla aristokratin de numera mycket behövliga inkomsterna av sådana platser.

God grund kunde sålunda finnas till missnöje, tredska och utbrott av sorg och raseri, som under andra temperaments luftstreck borde ha kunnat komma himlavalvet att skallra; men den svenska adeln var en lugn och uthärdande art. Den försökte inte med uppror, sköt inte på kungen, smällde inte (utom i något enstaka fall som Königsmarckarnas) dörren igen och gick i landsflykt; den stod ut, den som bönderna, och bar vad som måste bäras med bibehållen lojalitet. Den svenska adeln är på det hela taget, jämte den engelska, den som i historien uppfört sig bäst, såväl uppåt som nedåt; och här stod den sitt svåra prov med heder. Organiserat missnöje blev

endast märkbart i Östersjöprovinserna, bland de gamla talrika svärdsriddarsläkterna där, mot vilka Karl XI:s tillvägagångssätt var särskilt elakartat, och några fall av mer eller mindre flagrant landsförräderi blevo där resultatet; men även i Patkuls och den skäligen ursäktlige Paijkulls båda uppseendeväckande fall voro vederbörande ett par enstaka svalor, som inte ens i sina egna släkter förmådde åstadkomma någon förräderiets sommar: ett dussin medlemmar av den sistnämndes ätt och sjutton bärare av namnet Patkul tjänade som officerare i Karl XII:s arméer intill krigets slut, eller till död eller fångenskap. I själva verket är den baltiska adelns personliga uppbåd i Karl XII:s krig redan till sin blotta kvantitet ägnat att inge den största respekt, låt vara att dess adelssläkter voro långt manstarkare och mera utgrenade än vad fallet var hos adeln i Sverige och Finland. Namn som Wrangel, Schlippenbach, Stackelberg, Tiesenhausen, Hastfehr, Rehbinder, Ungern-Sternberg, Yxkull, många andra, fylla spalt efter spalt i de karolinska officerarnas långa rulla (sådan denna numera i så fullständigt och pålitligt skick som möjligt kan studeras i greve Adam Lewenhaupts stora verk *Karl XII:s Officerare*). Och dessa, adelsmännen från Estland och Livland, voro likväl de som kunde ha starkast anledning till missnöje, på samma gång som de kortast tid hört till Sverige och levde mest utsatta för utländska vinddrag och eventuella lockelser. Vad de än i allmänhet må ha ansett om reduktionen och övriga för dem ovälkomna ingrepp av Sveriges kungar, och hur än några må ha vacklat och svikit: sin trohet och sina övriga militära dygder har denna baltiska adel i ett överväldigande antal fall på intet sätt låtit bli lidande.

Det fanns åtskilligt som framdeles skulle komma att vålla Karl XII besvikelser och som långsamt skulle tvinga honom att avsevärt modifiera sin ursprungliga omisstänksamma barnatro att människor i gemen, till karaktär, pålitlighet och styrka, kunde antagas vara någon-

ting i samma stil som han själv. Allsköns grannar och andra furstar skulle med samfälld åskådningsundervisning göra sitt bästa för att bota honom från denna psykologiska villfarelse; åtskilligt skulle också göras av hans egna, av pladdrande diplomater, förtorkade skvallerkäringaktiga ämbetsmän, ängsliga och pedantiska generaler, alla slags besynnerliga människor i uppsatt ställning med sin fallenhet för att resonera, gnälla och riva sig i huvudet i stället för att göra sitt yttersta. Men vad han aldrig skulle behöva känna sig besviken på var de unga adelspojkarna, sjuttonåriga, sextonåriga, stundom också nyss fyllda fjorton, som i Sverige, Finland, Östersjöprovinserna och Pommern bröto upp från oreducerade spillror av familjegodsen, rustades och munderades ur hårt klämda penningpungar och drogo ut för att följa hans fanor; — inte som privilegierade företeelser, inte med minsta nyans i riktning åt monockel eller panache, utan som vanliga ryttare, musketerare, volontärer, småningom korpraler, småningom kornetter, småningom löjtnanter; alltid tillhands omkring honom några stycken, med goda värjor och redobogna liv, i hans mest krutstänkta ögonblick, vid Rajovka, Bender eller Strezow; efterhand borta i en eller annan skärmytsling, batalj eller stormning, men ständigt med en yngre broder färdig att med det snaraste följa efter. Förteckningen över Karl XII:s officerare, även när den är lika koncis och fri från lyrik som en logaritmtabell, är bland annat en av de vackraste adelskalendrar som kan finnas; och Sveriges stoltaste riddarhus är, kan man säga, det som Poltavas torva täcker. Ty där, med den gamla visans ord, *där ligga de hjältar slagna.*

Sjunde kapitlet.

PROCESSION I SNÖ.

> Vad gingen I ut för att se? Månne ett rö som drives hit och dit för vinden?
>
> *Mattheus.*

Den 14 december, tre veckor efter Karl XI:s begravning, red Karl XII bland snöflingor i stort högtidståg till »S. Nicolai eller stadsens stora kyrka» för att därstädes vederbörligen smörjas av ärkebiskopen. De vanliga kröningsceremonierna hade avsevärt ändrats, emedan det nu för första gången rörde sig om en enväldig konungs invigning till sitt ämbete. Ständerna hade redan föregående dag avlagt sin hyllningsed, i stället för att vänta till efter kröningen, såsom tidigare brukats; rådsherrarna redo inte i kröningståget, utan gingo till fots som alla andra utom kungen; och någon egentlig kröning var det strängt taget inte fråga om, endast smörjelse, ty kronan bar Karl på huvudet redan på väg till kyrkan. I ett fall som hans kunde detta vara en naturlig och lämplig symbolik; likväl kanske en smula skrämmande för gammaldags tankfulla sinnen, som kunde spåra en straffbar förhävelse i sådan självkröning, samt dessutom förenad med den lilla olägenheten att Karl tappade sin krona när han skulle stiga till häst. Detta var ett farligt varsel som omsorgsfullt noterades, för att längre fram ihågkommas med visa nickningar; och utan tvivel var

händelsen ganska retsam för honom själv, alldenstund den kunde tolkas som bristande ryttarskicklighet. Men omständigheterna voro förmildrande, även för den bäste ryttare. Över »en vanlig sorgedräkt» bar han en lång och vidlyftig kröningsmantel av purpur och hermelin, uppburen av Stuart och Cronhielm; i högra handen hade han spiran, i vänstra tyglarna; på huvudet kronan, förmodligen en ganska ostadig huvudbonad redan vid vanlig promenad till fots; — alltsammans överskyggat av en ofantlig tronhimmel, med vilken en mängd gamla ärevördiga grevar, kungliga råd och fältmarskalkar (själve Erik Dahlberg hade kommit över från sitt ståthållarskap i Riga för att hjälpa till) efter bästa förmåga vacklade iväg, efterhand i mån av behov avlösta av något yngre förmågor, friherrar, generaler och liknande. Det kan inte ha sig så lätt att under sådana förhållanden utan missöde svinga sig i sadeln.

På allt sätt var det ett mycket storståtligt kröningståg, andäktigt beskrivet av gamle Göran Nordberg. Hovmarskalken Bengt Rosenhane med ett antal pukare, trumpetare och härolder öppnade det hela; därpå kom ridderskapet och adeln, tre och tre i ledet, »i svarta kläder, dock utan kappor», omsorgsfullt efter rang och ämbeten, »de ringare främst, de förnämare efter». Därpå, med en ny flock pukare och basunare, kom överstemarskalken greve Johan Stenbock med sin stav, varpå framför tronhimmel och kung de höga herrar, högtidliga som nornor, framskredo, åt vilka regaliernas bärande anförtrotts: generalamiralen greve Hans Wachtmeister med Nyckeln, överståthållaren greve Christoffer Gyllenstierna med Äpplet och kanslipresidenten greve Bengt Oxenstierna med Svärdet. Spira och krona hade kungen själv hand om; till höger om honom gingo Livgardets och Livregementets överstar, Knut Posse och Jakob Spens, till vänster hovstallmästaren Gustaf Hård. Bakom tronhimmeln kom riksbaneret, buret, märkligt nog, av en civil ämbetsman, presidenten i kammarkollegium Fabian

Wrede, med nödigt understöd av överstarna Gustaf Ulfsparre och Rembert von Funcken. »Därpå kom en ledig häst, på vilken Hans Majestät skulle rida från kyrkan»; den leddes av tvenne överstelöjtnanter, av vilka den ene, Axel Sparre, skulle komma att höra till de bästa och mest namnkunniga bland kungens vittfarna följeslagare. Det hela slöts med de kungliga pagerna och en trupp drabanter; och garde, drabanter, borgerskap till häst och borgerskap till fots kantade vägen, eller stodo uppställda utanför kyrkan till behöriga salvors exekverande. I sin helhet sålunda en komposition av sådan gedigen kunglig pomp som var tilltalande för tiden och där varje minsta detalj, full av statsvetenskaplig och social metafysik, med den yttersta gravlikhet planlagts och ventilerats av officiella instanser, för att därefter med religiös noggrannhet beskrivas av diplomater och relationsskribenter, men som Karl XII själv alls inte skulle visa sig ha någon svaghet för.

Biskop Spegel predikade, sedan kyrkan nåtts, över en vacker text ur Psaltaren, och Nicæno-konstantinopolitanska Symbolum blev, med en heroisk tids förmåga, sjunget; därpå lade kungen spira och krona ifrån sig och föll på knä, och ärkebiskopen smorde honom på panna och handlovar. Härvid inträffade det andra hemska järtecknet, i det smörjehornet höll på att halka ur den gamle ärkebiskopens hand; och uteblivandet av konungaeden, som av ålder hört till ceremonien, gick de närvarande »genom märg och ben». Kungen satte nu själv åter kronan på sitt huvud; salvor och kanonskott brakade på givet tecken löst; och slutligen skred den stora processionen åter genom snöfallet hem mot slottet (det wrangelska palatset, som tillsvidare efter branden tjänstgjorde som kungligt slott) i samma ordning som nyss, endast med det tillägget att »räntmästaren Nils Schönberg red närmast efter riksbaneret och kastade ut skådepenningarna». Detta är räntmästaren Nils Schönbergs första och sista uppträdande på historiens arena,

en kort men på sitt sätt ganska stolt visit: den ende till häst utom kungen, olympiskt ströende nypräglat kröningsmynt omkring sig bland skyldrande gardister, imponerade bekantskaper och vackra flickor med flingor i håret längs det stolta festtågets väg. *Largesse! Largesse!* — men räntmästaren (om han enligt ceremonielet hade att ropa något vid sin sådd) har förmodligen inte rört sig med franskt häroldsrop utan med någon lämplig svensk motsvarighet, ty kungen var en smula känslig i det avseendet. Säkert skulle emellertid kungen gärna velat byta plats med räntmästaren i tåget, om sådant låtit sig göra; ty bärandet av kröningsutstyrsel låg inte mycket för honom, frikostighet däremot så mycket mera.

För de gamla tronhimmelbärande grevarna och fältmarskalkarna bör det hela, med snö och allt, ha varit ett ganska styvt dagsverke, knappt så muntert som räntmästarens; men de voro i två skift, åtta i varje, och seniga gamla militärer de flesta; och till och med den inomhusfostrade hovrättspresidenten greve Lars Wallenstedt, närmare sjuttioårig och med en karriär som uteslutande ägt rum på de kungliga verkens skrivstolar, synes ha rett sig utan men för hälsan.

Krona, purpurmantel och övrig prakt avtogs av kungen, så snart det hela var överståndet, och stoppades in i vederbörliga gömmor, för att ligga där i ostördhet under hans vidare tid och inte åter komma till användning förrän vid nästa kröning. Då togs alltsammans åter ut, lika vackert fortfarande; men då inte längre för att smycka en realitet, utan en sorts uppstoppad intighet, åt vilken namnet kung, närmast som ett gyckel, förlänats, — duglig att hänga krona och mantel på när dessa vördnadsvärda ting enligt reglerna borde luftas.

Åttonde kapitlet.

UNGDOM OCH VISDOM.

Gläd dig, du yngling, i din ungdom,
och låt ditt hjärta unna dig fröjd.

Predikaren.

Gamle fältmarskalken greve Erik Dahlberg, generalguvernör över Lifland, som alltså också infunnit sig till kröningen, kunde för kungen närmare berätta om tidigare rapporterat förnämt främmande som han på vårsidan detta år regalerat i Riga. En stor rysk ambassad, på väg vidare ut i Europa, hade under någon tid uppehållit sig där och vederbörligen frameskorterats, hälsats och på annat övligt sätt officiellt uppmärksammats förmedelst förridare, trumpetare, salvor och traktering. Dahlberg själv hade legat sjuk och inte personligen uppvaktat, något som för övrigt enligt reglerna knappt kunde ifrågakomma gentemot en ambassad som inte var på väg till Stockholm; men han hade eljest på allt sätt bemödat sig om dess trivsel, ej minst på grund av oofficiell kännedom om en herre som förekom i ambassadörens svit. Denne bortskymde herre, vars rätta status ingen i ambassaden vid livsstraff fick förråda, var ingen mindre än den moskovitiske Store Herren själv, zar Peter Alexeiewitj: en högväxt, grovlemmad ung man med ganska vackert ansikte (till och med rakat, på en liten mustasch när, vilket man aldrig förr sett bland det folket) och

stora, mestadels något blodsprängda ögon; »ohövlad», naturligt nog, som alla moskoviter; rörlig, bullrande och nyfiken, med livligt och mycket handgripligt intresse för snickeri, skepp, fästningsanläggningar och vackert kvinnfolk (eller mindre vackert, om inte annat fanns till hands: det gjorde inte stor skillnad i hastigheten) samt med en högst anmärkningsvärd förmåga att svälja brännvin.

Denne herre, som man hållit ett diskret öga på, hade visat sig en smula besvärlig sedan han väl börjat känna sig hemmastadd i staden; med sällskap hade han ridit omkring i omgivningarna och noggrant beskådat allt, och därvid inte nöjt sig med att »genom perspektiver rekognoscera orten» utan också »spatserat på fästningsverken och contrescarpen» för att göra avritningar och mäta vallgravens djup; vilket allt Dahlberg till sist vänligt anhållit hos ambassadören att få avstyrt, alldenstund sådant ingenstädes vore brukligt när utlänningar besökte en viktig fästning. Detta hade hjälpt, och allt hade i fortsättningen förlupit gott; endast hade vid uppbrottet åtskilligt skrik förnummits i ambassaden, när den skulle göra upp med hökare och inkvarteringsvärdar; ty dyr tid rådde i staden, och moskoviter voro inga småfåglar i sin förtäring. Men Dahlberg hade kallat upp vederbörande borgare med deras räkningar och jämkat med dem efter bästa förmåga och ställt allt till rätta, och hade slutligen haft glädjen att i ärbar stil få hela gästsällskapet eskorterat iväg till gränsen mot Kurland.

Detta var allt om denna sak, tillsvidare; men ett par år senare, när tiden befanns lämplig, skulle den göras till föremål för åtskillig högljudd officiell jämmer och förtrytelse av den menlöse Peter, som då fick anses ha hunnit grubbla sig fram till klarhet över hur svårt förolämpad han blivit i Riga.

Under tiden fanns det viktigare ting att syssla med, såväl för Karl som för Dahlberg. Den sjuttiotreårige fältmarskalken, som tjänat Sveriges krona alltsedan trettioåriga krigets senare år, skulle nu gärna velat vila sig

från sin långa möda; men han var omistlig på sin viktiga post och fick återvända dit för att hålla ett vakande öga på åtskilligt; och framdeles visade sig åldern inte ha medfört någon sömnighet för hans del, när det på allvar blev kritiskt i trakterna kring Riga. Karl å sin sida fann nu full sysselsättning med en mängd ting som krävde tillsyn och pådrift efter förmyndartidens lilla allmänna semesterstämning. Hans egenhändiga regerande kom genast i gång utan märkbar tveksamhet. Dagen efter det han förklarats myndig utsände han en skrivelse till en sittande lagkommission att skynda på med förbättrandet av lagboken; en annan till rikets biskopar, ännu samlade i Stockholm, att med förenade krafter se till att få den under arbete varande bibelöversättningen fortast möjligt färdig; en tredje till kammarkollegium att med yttersta förmåga påskynda indelningsverket på de platser, särskilt Skåne, där det ännu inte var färdigställt; en fjärde till samma kollegium rörande vissa åtgärder till handelns främjande; en femte, också till samma adressat, angående lämplig hjälp mot den härskande hungersnöden i Finland, Norrland och Östersjöprovinserna; varpå slutligen i en sjätte skrivelse av samma dag de fem avgångna förmyndarna förordnades att återupptaga sina tidigare verksamheter i regeringskollegierna. I samma takt fortgick det därefter, med en kunglig arbetsdag som började klockan fem på morgonen och som bar frukt i kloka och nyttiga åtgärder.

När därför en ansedd prost i Mora i Dalarna vid namn Jakob Boëthius, driven av helig iver, såväl i skrivelser till en landshövding och ett kungligt råd som också i åtskilliga predikningar, högljutt började protestera mot att kungen vid så barnsliga år förklarats myndig — samt mot enväldet i allmänhet —, kunde arten av kungens begynta regeringsverksamhet alls inte åberopas som skäl av den upptände prosten, som uteslutande fick stödja sig på biblisk argumentering. Boëthius var en karaktärsfast och rättskaffens man, som det inte lönade sig

att resonera med i en sak som denna, där han följde sitt samvetes bud; å andra sidan kunde han lätt vålla oro i Mora, om han fick hålla på, samt även hetsa upp ämbetsbröder till liknande larm (vilket sistnämnda också i någon mån lyckades); han avhämtades därför i nattlig stillhet av en kavalleripatrull, fördes till Stockholm och dömdes till döden för landsförräderi, varpå han benådades till livstids fängelse och sattes in på Nöteborgs fästning i Karelen, där han inte kunde vålla någon förtret. För att stämma from folkmening och kommande historiker gynnsammare kunde det kanske från början varit mera lämpligt att försöka lugna honom med nästa lediga biskopsstol, men det är inte alls säkert att sådant skulle bitit på en hedersman som Boëthius. Så länge religionen ännu var en stark och levande makt, måste naturligt nog dess oberäkneliga utbrott stundom dämpas med en smula kavaljersmässiga metoder. Boëthius frigavs 1710 och lyckades sålunda endast till hälften bli ett det hårda enväldets offer; värre kunde det ställa sig för en politiskt besvärlig prost under regimen efter Karl XII:s död, då förre hovpredikanten Peter Brenner (densamme som i Bender höll den avbrutna predikan före kalabaliken) halshöggs, främst (säger Ennes) emedan han sökt varna Karl för förrädare.

God hjälp i sin begynta regeringsverksamhet hade kungen av ett brev, som efter hans myndighetsförklaring överlämnades till honom av gamle Wallenstedt, salig kungens specielle förtrogne. Det innehöll Karl XI:s sista råd till sin son angående regering, pålitliga hjälpare och annat sådant; men närmare om dess innehåll är inte bekant, emedan ingen någonsin läst det utom mottagaren själv samt överlämnaren, som förmodligen satt upp denna skrivelse men som inte förrått något närmare om dess anvisningar. Detta brev kunde endast styrka den unge kungen i den avsikt han redan på förhand haft, nämligen att sköta regeringen på samma sätt som fadern själv skulle skött den, med biträden som man kunde lita

på, med starkt personligt övervakande på alla områden och med ett särskilt vaksamt öga på högadel, kungliga råd och liknande. Utan dröjsmål utvalde Karl, kanske på detta brevs rekommendation, de båda män som han ville ha till närmaste medhjälpare, kansliråden Polus, hans förre lärare, och Karl Piper, vilka gjordes till statsråd (en ny sorts råd, finare än de gamla kungliga) och grevar. Polus, stillsam och anspråkslös, strävade emot inför greveutnämningen men måste foga sig och fick tills vidare expediera utrikesangelägenheterna. Från Piper däremot, utrustad med en frisk uppkomlingsaptit, förnams ingen klagan inför upphöjelsen. Han hade upptäckts och framdragits av Karl XI, ådagalagt stor flit och stora kunskaper i allsköns statsangelägenheter och var nu en femtioårig, stormagad herre med grov, svartmuskig fysionomi, fettbäddad haka, skarpa grisögon under överlägset lyfta bryn, en spotskt putande underläpp samt en näsa av avsevärda dimensioner, danad av naturen såväl till att lägga sig i det mesta möjliga som också att skickligt vädra upp de personliga fördelar dagens affärer kunde rymma. Ingen särskilt sympatisk man och knappt någon stor man; men han ägde under den pösande ytan inte endast betydande duglighet utan också vissa mycket goda karaktärsegenskaper, som slutlig motgång skulle låta komma fullt till sin rätt. Alla ärenden utom de som lämnats åt Polus fick han nu hand om och blev från början Karls egentlige premiärminister; mest var det på tu man hand med honom som kungen skötte regeringen.

Kollegiepresidenterna sutto sorgsna i bakgrunden, föga betydelsefulla bredvid Polus och Piper; och den stackars adeln i allmänhet, som genom sitt initiativ i myndighetsförklaringen hoppats på kunglig välvilja och lagt in böneskrift om att ännu pågående reduktionselände måtte mildras eller helst helt avskaffas, fick finna sig i en fullständig besvikelse. Ingen allmän lindring kunde ifrågakomma, möjligen i enstaka fall efter särskild kunglig

prövning; allt skulle i övrigt fortgå som på salig kungens tid. Högre utnämningar syntes inte heller vilja gå till den gamla adelns favör; »det blir ingen användning för män av börd under denna regim», skrev en av dem bedrövat. Mycket illa råkade den gamle fälmarskalken greve Nils Bielke ut, han på vars värjspets Sveriges krona hängt i slaget vid Lund, enligt Karl XI:s ord efter segern. Som generalguvernör i Pommern hade han börjat syssla en smula för mycket med politik på egen hand, och på senare år hade Karl XI:s känslor för honom åtskilligt svalnat; nu, kort efter det han varit med som tronhimmelbärare vid kröningen, kallades han för att stå till svars för en mängd förseelser, som slutligen, under den stora och långvariga process som följde, kommo att omfatta inte endast landsförräderi och mened utan också falskmynteri och annat mera. Utan tvivel kan man finna en viss onödig hård iver i Karls framfart mot Bielke — med hot och tillvitelser i brev där en kunglig målbrottsstämma slår över, i sin strävan att verka barskt skrämmande i faderns stil —; men de lärda som undersökt saken anse att goda skäl funnits för ett strängt ingripande. Bielke blev slutligen benådad till livet och satt därefter i fred på ett gods. Kungen visade genomgående ett stort intresse för justitieärenden och befanns därvid sträng men rättvis, i militära fall väl så hård som fadern, som inte varit av de mjuka; men när hovrätten i Dorpat uppvaktade med en anhållan att vid behov få lov att använda tortyr vid förhör, avböjde han detta mycket bestämt, med klar principiell argumentering, trots allt vad erfarna gamla jurister och människokännare, Wallenstedt och flera, visste att anföra till det önskade förfaringssättets förmån. »I mörka saker är det bättre att släppa en skyldig än straffa en oskyldig», fastslog han därvid bland annat, — en sats som han själv en gång framdeles i Polen, driven till ursinne av ändlösa trassligheter där, glömde bort och vände i dess motsats, när han i en ryktbar skrivelse till

Rehnsköld förordade genstörtiga polackers hastiga upphängande på halva bevis. Men det är sant att det då rörde sig om krigslag, alltid fallen för summarisk sortering eller ingen alls.

Alla lade märke till att kungen efter sitt regeringstillträde visade sig mycket förändrad till sitt sätt så snart officiella angelägenheter avhandlades. Tidigare hade han mot alla varit ganska öppen och pratsam, men nu tedde han sig fåmäld, sluten och allvarlig, »mycket djupsinnig i förståndet, försiktig i utlåtande, talar inte mycket, mild mot alla». Mildheten var kanske nu till en början inte alltid så frapperande; mot de gamla råden, Bengt Oxenstierna, Wrede och de andra, anlade han stundom en utpräglat vanvördig attityd, och han visade ibland stor köld inför vad gamla änkedrottningen kunde ha att komma med av förmaningar eller önskemål. Men hon var utan tvivel skäligen tröttsam att höra på; och försigkomna femtonåringars tålamod, även i de fall då de inte råka vara enväldiga härskare, är nu en gång för alla, på grund av en allmän naturlag, ganska begränsat inför den grånade visdomens välbekanta pladder. Längre fram blev i sådana fall, om inte brådskan med annat var alltför stor, hans hövliga tålmodighet nästan obegränsad, delvis kanske på grund av den hårda träning i lyssnandets konst han allt framgent genomgick såsom stoisk åhörare av predikningar.

Regeringsärendena, nitiskt skötta, togo sin rundliga tid; men med morgontidiga vanor blev likväl frampå eftermiddagen fritid övrig, och under denna mildrades strängheten och de värdiga maneren avsevärt. Med all sin förundransvärda begåvning i riktning åt pliktuppfyllelse, hård självbehärskning och övriga spartanska dygder var Karl XII, naturligt nog, ännu inte färdigbildad, och slyngelårens allmänna livsberusning gjorde sig under en kortare tid märkbar även hos honom. Hans eskapader och anfall av tanklöst självsvåld te sig ganska blygsamma, oftast muntert pojkaktiga och alltid fria från

ond mening, men ha likväl räckt till för att hos åtskilliga kritici alstra allvarlig häpnad och uttryck av strängt ogillande, ungefär som fallet skulle vara med fromma gamla kvinnor som finge se sin pastor gå på händerna framför kyrkomenigheten. Detta kommer sig av den ena av de tre konventionella attityder som historiker älska att anlägga rörande moraliska fenomen. Antingen äro de nämligen kyligt abstrakta andar, som från sina höjder helt och hållet bortse från allt sådant, uteslutande syssla med fakta och fördjupad kausalitetsanalys samt väsentligen värdera (om de värdera alls) sina historiska personligheter (i den mån personligheters existens erkännes) efter måttet av dessas ohämmade verksamhet i någon lämplig idés eller utvecklings tjänst. Eller också, i känsligare fall, förälska de sig i någon historisk person och kunna då vara beredda att urskulda alla eventuella skälmstycken, eller än så svarta skurkstreck, med en godhjärtad hänvisning till att vederbörande hjältes tid var »en annan tid än vår», — vilket skall innebära att vår tid i moraliskt avseende är den bättre, en sats som i gynnsamma fall kan äga giltighet innanför ett vetenskapligt skrivrums väggar. Båda dessa attityder äro begripliga; men det är den tredje som Karl XII:s ungdomsupptåg ej sällan råkat ut för. Enligt den är man bestört och bekymrad inför allt som avviker från de strängaste söndagsskolerecept. Man uttrycker sig då som om man själv vore född femtiofemårig och aldrig någonsin för egen del ens hade drömt om att hoppa över de minsta skacklor: som om man från början varit ett den fulländade välförståndighetens ideogram och hade hört talas om ungdomlig uppsluppenhet endast som en sällsam legend från mörka tidsåldrar.

Om man emellertid lämnar en sådan inställning åt sitt värde och ser förnuftigt på saken, lyckas man måhända påminna sig att femtonårsåldern redan för vanliga enkla ungdomar — trots all svår hämning av förälderlig och annan uppsikt — gärna utmärkes av ett antal påfund

som alls inte skulle utgöra en prydnad på allvarliga tideböckers blad, därest sådana (i stället för det moraliska hörnet av ett skolbetyg) kommit till användning vid registreringen. Utgående härifrån kan var och en nyktert begrunda vad det sannolika resultatet skulle blivit om han själv vid den åldern gjorts till enväldig kung. En sådan position för en femtonåring är otvivelaktigt i moraliskt hänseende mycket svår; ännu mera krävande, enligt vad historien synes visa, än vad det optimistiska jaget i varje givet fall skulle vara böjt att förmoda. Myndiga enväldiga femtonåriga monarker ha aldrig varit vanligt förekommande i Västerlandet; men de som funnits ha i allmänhet fått svåra märken. Karl VI av Frankrike (inte fullt enväldig, men nära nog) blev hastigt sinnesrubbad av sina förströelser och dugde därefter, enligt gamla historieskrivare, huvudsakligen till kortspel; Fredrik *Stupor Mundi* av Sicilien blev en från allt frigjord övermänniska i vilddjursstil; Mikael den Druckne av Byzantium och Heliogabalus av Rom blevo företeelser där namnen säga nog. Det vore svårt att leta upp någon som stått sig tillnärmelsevis så bra som Karl XII; och hans upptåg te sig, så snart någon verklig jämförelsepunkt användes, närmast rörande i sin harmlöshet. Han jagar harar i rikssalen; hetsar samman hundar och en fångad björn; rider i nattlig kavalkad »grassatim» på Stockholms gator och krossar rutor; slår stekfatet ur handen på en page, peruken av huvudet på överstemarskalken; övar pistolskjutning inomhus, kastar ut möbler genom fönstret och dricker stundom — kanske alltid innan sådana upptåg äga rum — väl mycket vin. Vidare anmärkningsvärt såsom lössläppt enväldigt ungdomsraseri är allt detta knappt.

En smula brokigare blir det visserligen då den unge kusinen av Holstein-Gottorp infinner sig i friarärenden; han är en herre som skall roas och som själv känner till en del enklare furstliga nöjen, bättre lämpade för hans egen begåvning än för hans kunglige frändes. Grassa-

timridandet och fönsterkrossningen tycks först ha introducerats av honom. En diplomatiskt rapporterad tävlan i halshuggandet av kalvar med värja kan mycket väl vara sann; en blandning av rus, värdskapsförbindlighet och barnslig önskan att bravera med styrka och vapenskicklighet kan ha utgjort tillräcklig förutsättning. Sedan denne enkelt konstruerade holsteinare väl blivit gift med Hedvig Sofia, kungens äldsta syster (sommaren 1698), ansågs det allmänt att han förmedelst vin och eggelse till livsfarliga ryttarbravader sökte få kungen att bryta nacken av sig för att därigenom, såsom närmaste arvinge efter giftermålet, behändigt förvärva en bättre tron än Holstein-Gottorps; en teori som inte behöver vara felaktig — ty något förtroendeingivande intryck gör knappt denne Fredrik av Holstein på något sätt —, ehuru kanske anekdoterna därvidlag äro en smula luftiga. Emellertid avlöpte alla vilda ryttaräventyr lyckligt, fast de stundom voro sådana att Hård, kungens stallmästare, ansåg »den högste Guden ursäktad» om något allvarligt skulle hända.

Vänlig holsteinsk beredvillighet att förbättra kungens handlag med vin och kvinnor resulterade — det förra i någon framgång till en tid, det senare i ingenting alls. Det kunde (om man vill tro holsteinaren om allt ont) ur mer än en synpunkt vara lämpligt att väcka kungens håg för förströelse med kvinnor; ty dels krävde ett tidens högsta kungliga mode, lancerat i stor stil av mönstret i Frankrike, att en härskare med självaktning skulle vara ordentligt försedd med mätresser; dels bleve kanske därigenom äktenskap mindre aktuellt och olägliga arvingar tillsvidare förebyggda. Men Karl förblev hårdnackat kysk, ehuru han därvid hade att kämpa inte endast mot kavaljersmoralen utan också mot den andra, mera officiella, och ehuru ivern på äktenskapsmäklarhåll tycks ha varit tillräckligt stor för att lämpligheten övervägts av att låta den lärde Urban Hjärne koka samman något pålitligt afrodisiacum, som kunde smusslas i den gen-

strävige monarken till understöd av föreslagna prinsessors föga stimulerande behag. Politiska giftermålsförslag plaskade nämligen omkring honom i stadigt duggregn, som kravbrev kring en poet, och hälsades med liknande känslor. Hela små knippen av tyska furstinnor, mecklenburgska, würtemburgska och andra, höllos upp till benäget påseende; en holsteinsk prinsessa, otrevlig och dum — »ful som fanen och med en djävulens stor mun» enligt kungens dystra sammanfattning, sedan hon transporterats till Stockholm och han fått bekväma sig till att kasta ett öga på henne — rekommenderades livligt av änkedrottningen; och framförallt borde han, enligt Ludvig XIV:s faderliga förmenande, snarast möjligt gifta sig med sin kusin Sofia Hedvig av Danmark. Allt detta tedde sig för den unge kungen som ett högst liderligt och motbjudande spektakel, och en häftig vedervilja mot varje resonemang om äktenskap var allt som det myckna tjattrandet i detta ämne lyckades alstra hos honom. Han hade utan tvivel, såsom också ett yttrande från hans senare år visar, andra ideal i fråga om äktenskap än att få sig en likgiltig politisk docka serverad på bricka av beskäftiga diplomater. Hans enkla tanke var att när tid blev — för sextonåringen brådskade det ännu inte — gifta sig med någon flicka som han tyckte om, utan minsta inblandning av politik eller rangproblem i transaktionen, varvid lämpligen han själv borde taga första steget. Den ouppnåelige hjälten Gustaf Adolf hade en gång i sina unga dagar, hetsad av änkedrottning och andra, låtit förmå sig att avstå från den han höll av för att gifta sig politiskt, med ganska tvivelaktig vinning. I det fallet vore det kanske möjligt att göra bättre; det gällde bara att på egen hand hitta ens riktiga Ebba först. Och till dess var det hans avsikt att reda sig utan substitut.

Mätressmodet tilltalade honom nämligen inte. Ingalunda på grund av någon köld mot kvinnokönet i allmänhet, ty sådan fanns inte hos honom, vilket bland

annat visas redan därav att han var mycket blyg för kvinnor; sådan blyghet är väl alltid en form av livligt instinktivt intresse. Hans originella motvilja mot lösa förbindelser, som oroat eftervärlden så mycket, får förklaras på annat sätt, eller lämnas oförklarad. Ingen vet något, och ingen kan veta något, ty han har inte yttrat sig om sina motiv. Han hade i sin uppfostran fått inskärpt att sådana förbindelser inte sågos med gillande av de religiösa auktoriteterna, och det är i ett fall som hans fullt tänkbart att han tagit detta på allvar, hjälpt av en vilja och självbehärskning som förmådde allt. Hette det för övrigt inte om den unge Alexander, att han endast med stor svårighet lät sig sammanföras med kvinnor och att han aldrig kände sig så dödlig som när han hade umgänge med dem? Det vore också tänkbart att Karl lovat sin salige herr fader att hålla sig från kvinnor tills han gifte sig; Karl XI torde ha haft stränga åsikter i detta ämne som i alla andra och har kanske förmanat sin son med enkla och starka visdomsord liknande kung Lears: »Håll din hand från underkjolar och din fot från jungfruhus.» Men allt sådant är blotta förmodanden; det enda man kan vara säker på är att något fysiskt hinder inte förelåg hos honom, ty i så fall skulle detta självklart varit bekant för änkedrottningen. Hon höll framgent på med sina uppmaningar till äktenskap och fick till svar — när hon fick något — att han skulle gifta sig när han fått slut på sina krig. Stort mera finns inte att säga om det sensationella kapitlet Karl XII och kvinnorna.

Kapitlet om Karl XII och vinbuteljen är heller inte långt. Stanislaw Ciolek Poniatowski, den tappre polacken, som hörde till hans närmaste följeslagare alltifrån 1702 till den långa färdens slut (hans sonson skulle följa Napoleon lika troget men inte komma ifrån det med livet), har i sina på gamla dagar nedskrivna anteckningar, framkallade av Voltaires bok, berättat vad han av goda vittnen i kungens omgivning hört om den händelse som

kom honom att sluta upp med starka drycker. Tilldragelsen kan ha ägt rum 1699 eller i början på nästa år. Från en munter jakt med tillhörande kraftig frukost kom Karl en dag, något rörd av vin och fortfarande i jaktkostym av använt utseende, till änkedrottningens middagsbord, där hon skarpt sträckte upp honom för hans ovårdade klädsel och fumliga fasoner, särskilt sedan han vid uppstigandet från bordet trasslat in en sporre i bordduken och därigenom kommit innehållet i ett fat att stjälpas ut över hennes dräkt. Dagen därpå förebrådde hon honom åter häftigt att han drack för mycket. Karl steg då upp, gick fram till skänken, lät fylla i ett stort glas vin, drack änkedrottningens skål och sade: »Då denna dryck kommit mig att brista i den vördnad jag är Eders Majestät skyldig, skall detta vara sista gången i mitt liv jag dricker den.» Vilket det också praktiskt taget blev; endast, såvitt man vet, på två undantag när, framkallade av särskilda omständigheter: ena gången i det brinnande huset i Bender, när törsten var svår och intet vatten fanns; andra gången i Cassel i Tyskland, under ritten hem från Turkiet, då det för kungen gällde att bevara sitt inkognito förmedelst en handling som måste avvända varje misstanke. Nedsväljandet av ett försvarligt glas vin fyllde då också ögonblickligen sitt ändamål: vem främlingen än kunde vara, kungen av Sverige var det tydligen inte. Ty han drack endast vatten, det visste varje barn i hela Europa.

Från början av 1700 härrör en liten ofta citerad biljett, adresserad till yngre systern, Ulrika Eleonora, och avsänd från Kungsör, där han vistades samman med svågern av Holstein, som då återvänt till Sverige från oroliga förhållanden i sina hemtrakter; i den speglas enkelt den ungdomliga kungliga idyllen, sådan den var när den var som bäst, och möjligen kunde dess ordalag tyda på att avhållsamheten från vin då ännu inte tagit sin början. Men de däri nämnda skålarna kunna för kungens del redan ha druckits i vatten:

»Durchleutigste Princess, högstärade kära Syster! Min kära Syster haver jag intet stort att berätta härifrån, utan att vi draga på björnjakter, äta, dricka och sova väl och regera lustigt, och glömma ingen måltid att äta mina Systrars och Drottningens skål i tankar, efter de äro så gunstiga och dricka vår skål. Björnramarna skicka vi till Stockholm. Om min Syster behagar äta vår skål däruti i tankar, så vilja vi dricka skålarna här, till dess vi åter få själva uppvakta. Emellertid lärer min Syster intet glömma sin underdånigste trogne broder och tjänare *Carolus*.»

Björnjakterna på Kungsör, ett nöje som han ärvt från sin fader och som han bedrev med samma iver som denne, ha förblivit legendariska på grund av vissa förbättringar som Karl XII vidtog i det hävdvunna tillvägagånssättet. Han tröttnade efter någon tid på att jaga björnar med bössa, emedan detta tedde sig tamt och ensidigt, och ville i stället ha dem tagna levande med hjälp av påkar, trägafflar och rep. Dumdristigheten i detta väckte ängslan och anstöt, men Karl själv höll före att faran var högst obetydlig; och däri har han kanske haft rätt, ty man hör inte omtalas något olycksfall bland deltagarna. Sedan kriget kommit, fick också denna ungdomsförströelse maka åt sig; därefter finns mycket litet nämnt om jakter i hans liv, ehuru han kunde haft gott tillfälle i Polen, ur jaktsynpunkt säkerligen på den tiden ett av de bästa tänkbara länder.

Hans personliga tendenser åt enkelhet i allt hade vid denna tid redan börjat tydligt framträda. I en dansk rapport omnämnes med ogillande hans egenartade matvanor, utmärkta av en enligt rapportörens åsikt bedrövlig förkärlek för smörgås, stekt fläsk och svagdricka; och franske ministern, greve de Guiscard, som sommaren 1699 beskriver honom såsom lång, välväxt, med vackra ögon, vacker hy, långlagt ansikte och ett något tjockt målföre, finner hans dräkt föga kunglig. I vardagslag bär han nämligen »spännhalsduk om halsen och en mycket åtsittande livrock av slätt tyg med trånga ärmar liksom på våra västar, ett bälte över rocken jämte

en ovanligt lång och grov värja samt nästan alldeles slätbottnade skor». Högst kuriöst det hela, tycker fransmannen. Det borde naturligtvis varit höga klackar i stället samt en mängd guld och blommor på rocken och en värja lagom stor att skala äpplen med; men olika generationer kunna i sådana ting ha ganska skilda åsikter om vad som är klädsamt och ändamålsenligt.

Ett vid denna tid fullt framträdande karaktärsdrag, i vilket han visade en tydlig motsats mot Karl XI, var hans frikostighet, ett drag som han ärvt från sin godhjärtade moder och som märktes tillräckligt tydligt för att ådraga honom klander för slöseri. Större skäl att instämma i sådant klander tycks knappt finnas; men man kan erkänna att hans vördnad för guld förblev måttlig, att de dominerande dygderna hos en god hökare, pantlånare eller välförståndig man med inköpt livränta voro föga utvecklade hos honom, och att han hade lika lätt att unna sina vänner och närmaste mycket som att neka sig själv allt. Arrangemangen i sammanhang med systerns bröllop, och senare värdskap för de nygifta, voro inte av den art som skulle fallit den bortgångne store rikshushållaren i smaken; men största delen av presenter och kontanter åt den högt älskade systern utanordnades i enlighet med Karl XI:s förvånansvärt storslagna bestämmelser rörande sina döttrars hemgift. Hovlivet blomstrade under dessa år bättre än på långa tider; spelmän och franska komedianter anskaffades och höllos i sysselsättning; och den mångförfarne slottsbyggmästaren Tessin fick åtskilligt kärt bestyr med ordnandet av kostymbaler, maskerader och andra ståtliga tillställningar. Ledande krafter i fråga om ett muntert hovliv voro gamle överstemarskalken greve Johan Stenbock, som inte satt sörjande därför att kungen en gång slagit av hans peruk och drivit annat gyckel med honom, samt den likaledes till åren komna, mycket glada och kvicka fröken Greta Wrangel, dotter till den fältmarskalk Herman Wrangel som en gång för längesedan

i tiden varit Herr Johan Baners trätobroder i Pommern. Denna fröken Wrangel innehar, jämte prinsessan Ulrika Eleonoras hovfröken Emerentia von Düben, hedersrummet såsom den oftast nämnda damen i Karl XII:s korrespondens. I ett brev till yngre systern från Altranstädt 1706 minns han — med en för honom sällsynt nyans av vemod — hennes och överstemarskalkens forna muntrationer: »Jag beklagar den goda Greta Wrangel. Det hade varit väl om hon hade kunnat leva något; hon var alltid lustig och rolig. Sedan hon och greve Johan äro döda, så lärer många roligheter vara borta.»

Kungen gjorde en gång Tessin den glädjen att under loppet av en maskerad byta dräkt fyra gånger och tedde sig även i övrigt ytterst sympatisk för denne. Han hade livligt sinne för denne konstförståndige mans olika sysselsättningar: besökte honom alltsomoftast för att långa stunder sitta och bläddra i hans portföljer med kopparstick, var mycket intresserad vid uppackningen av anlända konstsaker från Paris och hade nu och framdeles åtskilligt att diskutera med honom rörande byggandet av det nya slottet, som enligt Karls från början fasta beslut skulle bli ett verkligt magnifikt slott, ej opåverkat av vissa idéer som han själv hade i ämnet. Enkelhet, klarhet och storhet voro ting som tilltalade honom i konst och arkitektur liksom i annat; »han har stora idéer», konstaterade Tessin, »och älskar endast det som är upphöjt». Överhuvudtaget var hans smakriktning i hög grad överlägsen den för tiden utmärkande, och hela denna sida hos honom är ett annat område där han rymmer mera än fadern, för vilken estetiska intryck och reaktioner torde ha varit helt obefintliga utanför exercisfältet.

Större tillfälle till odlande av denna sida av hans begåvning blev det likväl aldrig. De få sorglösa åren, där sådant kunde ha sin plats, nådde hastigt sitt slut; och från lekar, maskerader och vackra planscher i herr Tessins portfölj blev det tid att bryta upp till annat. Men

om man inför detta faktum känner sig böjd för en suck, kan man trösta sig med att en som inte suckade var kungen själv, ehuru den situation han plötsligt fann sig ställd inför, när dansmusiken tystnade, från början lovade att bli åtskilligt arbetsam.

Nionde kapitlet.

VINTERGLAM TYSTNAR.

Ingen vet
när den grå Ulven
kommer mot gudarnas gårdar.
Eiriksmál.

Den stackars kungen av Danmark — Kristian V hette han till sommaren 1699 — ägde av naturen ett gott och stillsamt humör men kunde likväl inte undgå att frampå nittiotalet börja känna en allt större otrevnad inför sina politiska omgivningar; ty liksom prinsessan på ärten hade han det obekvämt hur han vände sig. Hans ärt hette Holstein-Gottorp och tycktes växa och skava allt värre. Och denna ärt kunde han inte avlägsna eller ens nödtorftigt platta till; ty vid oroslägrets huvudgärd satt Sverige trankilt och dinglade med värjan och tillät alls ingenting i den vägen: — en utomordentligt obehaglig och tålamodsprövande sorts sjukvårdare. Det kunde vara mödan lönt att försöka finna på någon hjälp och utväg ur detta predikament, som nu hastigt artade sig att bli olidligt.

Holstein-Gottorp hade länge varit ett obehag för Danmark, som det teoretiskt tillhörde men alltid låg i tvist med; men först sedan det tagits om hand av det mäktigt vordna Sverige och börjat morskt agera i dess hägn, hade det blivit en allvarlig politisk landsplåga. Överenskommelser, medlingar och konferenser försöktes alltsomoftast men dämpade inte märkbart det onda. Karl XI, danskt gift och till en början, under Johan Gyllenstier-

nas inflytande, en smula orienterad åt Danmark, hade senare allt mera stadigt hållit Holstein-Gottorp om ryggen, misstrogen mot Danmark i allt i överensstämmelse med traditionella svenska känslor. Detta var ingen särdeles klok eller vidsynt politik; ty för stormakten Sverige funnos egentligen endast två förnuftiga ting att göra med Danmark: antingen helt göra slut på det, såsom Karl Gustaf mycket riktigt försökt; eller också, när detta inte velat lyckas, i åthävor och gärningar lägga bort all gammal fientlighet, vilken nu från svensk sida inte endast var överflödig, sedan den inte längre behövde paras med rädsla, utan också skadlig, alldenstund en sådan attityd måste göra Danmark till en livlig centralfigur i varje möjlig antisvensk kombination. Under Karl XI:s sista tid hade den unge Fredrik av Holstein-Gottorp, uppfinningsrikare än någonsin i sin trygga ställning, tänkt ut en intressant sak kallad *jus armorum,* innebärande rätten för honom att hålla egen krigsmakt och bygga fästningar mot Danmark; något som han därpå också oförtövat satt i verket — till Danmarks sorg, skam och ytterliga raseri. Plötsligt dog emellertid Karl XI av Sverige, och skuggan av hans svärd låg inte längre skyddande framför det lilla armerade paradisets gräns. Danmark föll ögonblickligen in i hertigdömet, rev ned de nya befästningarna och kände sig en smula bättre. Förmyndarregeringen i Sverige såg tankfullt på och vågade ingenting göra; och hertigen, som vid den oförmodade visiten fått springa och gömma sig med sin armé, stod efter danskarnas avtåg tämligen perplex bland spillrorna av sina raserade skansar. En internationell konferens, som för tillfället satt i Pinneberg i Holstein, för att mellan hertigdömet och Danmark ordna det som alls inte kunde ordnas, syntes honom föga trösterik. Men han hämtade sig raskt, reste till Sverige, gjorde sig till god vän med den hastigt myndige unge kungen och gifte sig med hans syster: situationen var räddad, mera solid än någonsin, och han kunde lugnt börja praktisera *jus*

armorum på nytt. Karl XII hade på detta område endast en åstundan: att noggrant fortsätta i sin faders spår; och när detta ändå skulle göras — och när nu till på köpet den holsteinske bundsförvanten var en omtyckt kusin och svåger — beslöt han att göra det med kraft. När hertigen efter bröllopet reste till sitt land igen, hade han beklätts med rangen av överbefälhavare för de svenska trupperna i Tyskland, till tecken att han vid behov kunde förfoga över dem, och som ressällskap hade han en man som skulle titta på hans befästningar och föreslå bästa sättet att få dem i gott stånd: ingen mindre än den store fortifikationsexperten, kungens egen lärare, generalkvartermästaren Stuart.

Tveksamhet angående den sannolika graden av framtida trevnad kunde sålunda inte råda hos kungen av Danmark, och efter det holsteinsk-svenska giftermålet föll det sig för honom inte svårt att försjunka i djup pessimism. Ty ginge kungen av Sverige plötsligt bort — och rapporterna om hans ryttarvanor och andra äventyrligheter pekade inte på någon större livslängd — hade man framför sig det raffinerat uppochnedvända perspektivet av en holsteinsk hertig upphöjd till Danmarks överman såsom kung av Sverige, i stånd att diktera och trakassera av hjärtans lust gentemot det hatade stamlandet; och därmed skulle för Danmarks vidkommande helvetet på jorden vara definitivt färdigt. Att sitta med armarna i kors och vänta på detta föreföll inte mycket lönt: vad man i första brådskan kunde fundera ut till avvändande av det värsta var ett giftermål mellan Karl XII och en dansk prinsessa, en sak som av andra anledningar också rekommenderades av Frankrike. Men alla försök i den vägen visade sig inom kort fåfänga, hur ljuva skildringar och förskönade porträtt man än sände till Stockholm, och man fick då försöka arrangera någonting annat.

Närmast till hands låg att höra sig för hos systersonen i Sachsen, som numera i sitt nyförvärvade konungarike Polen kommit någotsånär till ro och för ögonblicket inte

hade något särskilt för händer. August, en rörlig kavaljer med ett ständigt öppet sinne för alla tänkbara projekt, intriger och dubbelspel, visade sig genast älskvärt resonabel i fråga om något litet gemensamt företag mot Sverige, så mycket mera som han i Polen och Litauen hade en mängd sachsiska trupper som började trötta befolkningen där och lämpligen borde användas på annat håll, ju förr desto hellre. För övrigt hade han själv nyligen, i Rawa i södra Polen (»uppå Rawa slott, där långa, långa år förgått» sedan den fångne Gyllenhielm satt där och tänkte), under angenämt furstligt pokulerande haft åtskilliga lärorika samtal med Peter av Ryssland, som visat sig vara en verksamhetslysten ung man, vars turkiska krig nu led mot sitt slut; denne läte nog utan större svårighet övertala sig att bli med i företaget, som därmed skulle bli en lika lättsköttsom intressant affär. Han själv, August, tänkte snart till morbror av Danmark översända en välunderrättad och uppslagsrik herre, med vilken vidare detaljer kunde övervägas.

Den uppslagsrike herrn anlände under diskreta former till Köpenhamn på vårsidan 1699. Herr baron von Wallendorff kallade han sig, en klarögd person med energiskt hopknipna läppar under en liten mörk, kokett kavaljersmustasch; men namnet var endast anlagt för tillfället, för att undgå olämplig nyfikenhet från utomståendes sida. Annars hette han Johan Reinhold Patkul, lifländsk adelsman, 1694 dödsdömd av Karl XI på grund av tredska och uppviglingsförsök mot reduktionen — »och annat mera, som marquerade hans avoga sköld» —: en hemlös och glödande man, en drömmare och gigantisk intrigmakare, vars hat mot Sverige endast motsvarades av hans kärlek till Lifland, som han med lämpliga hjälpares osjälviska understöd ville göra till ett fritt rike, där adelsmän kunde leva anständigt. Med hjälp av honom blev nu förståelsen mellan August och morbrodern allt hjärtligare och tankeutbytet allt mera givande. Kristian förklarade sig skola skrida till ytterligheter, med

allehanda framstötar, så snart August på sitt håll öppnat dansen; Peter av Ryssland drog visserligen en smula på sitt instämmande till en början, när man på allvar hörde sig för hos honom, men visade sig principiellt alls inte omöjlig och gav det bästa hopp; och den allmänna harmonin störtdes inte av att Kristian V mitt i alltsamman råkade avlida. Ty efterträdaren, Fredrik IV, var från början än ivrigare och kände sig ytterligare eggad av att svenska trupper ryckt in i Holstein-Gottorp för att hjälpa till med återställandet av de raserade skansarna därstädes.

De danska förberedelserna drevos öppet och förstodos till sin innebörd i Sverige men väckte ingen större oro. En bevillning utskrevs, flottan tillsågs, och några inhemska regementen fingo marschera; därmed kunde man i lugn invänta danska företag nästa vår. Vissa rykten att något hemligt smussel ägde rum mellan Sachsen och Danmark föranledde avsändandet till Dresden av en diplomat vid namn Mauritz Wellingk, som i sin enkla svenska miljö åtnjöt rykte för ovanlig skarpsynthet. Denne såg sig snart i stånd att rapportera att han vunnit Augusts fullständiga förtroende och var inne i allt: han hade ofta av kungens egen mun fått höra bekräftelser på densammes sällsynt varma känslor för Sverige, och alla rykten om intriger med Danmark voro sålunda endast löst prat.

Till tydligt bevis på riktigheten av detta anlände en polsk ambassad till Stockholm, ungefär samtidigt med baron von Wallendorffs mera blygsamma ankomst till Köpenhamn; den leddes av polske senatorn Francizek Galecki och medbragte ståtliga latinska dokument, fulla av utredningar om evigt förbund och försäkringar om oföränderlig vänskap. Galecki, en fetlagd, pälsbrämad herre (sådan David Krafft målat honom), med ett ansikte präglat av goddagspiltens förmiddagsmelankoli — ej olik Sienkiewicz' odödlige pan Zagloba, sådan denne bör ha tett sig i något ögonblick av tankfull nykterhet —,

mottogs på bästa sätt och bjöds på grund av sina lärda intressen till Uppsala, där den gamle månglärde Olof Rudbeck tog hand om honom, visade honom ställets märkvärdigheter, Sankt Eriks ben och annat, samt — älskvärt undvikande mera svårsmält Uppsalaspekulation — till fiolackompanjemang trakterade honom med »trenne måltider och en frukost», sammanlagt belöpande sig till 557 daler 5 öre kopparmynt, en summa som vederbörligen utanordnades av statskontoret. Särskilt visade sig Galecki därvid, enligt Rudbecks officiella rapport, glädjande tilltalad av all den goda fisk han bjöds på, ehuru han sade sig hemma i Polen vara misstänksam mot fiskrätter, »och åt därföre mera än han någonsin plägade äta». Vid sin avresa från Sverige erhöll den sympatiske polacken, som säkerligen anade lika litet som hans värdfolk om den roll August lät honom spela, en present av tio kanoner, fyra av brons och sex av järn. Fem år senare plockades han av livdrabanten Göran Silfverhielm fram ur ett kloster i Lemberg, där han såsom stadens guvernör missmodigt stuckit sig undan när det artade sig till stormning; och de skänkta kanonerna återfunnos samtidigt på annat håll av översten vid Kronobergs regemente Gabriel Lilliehöök, vid en av denne företagen inventering av förråd i fästningen Posen. Sex av dem finnas ännu kvar på Artillerimuseum i Stockholm.

Från den sidan syntes sålunda allt vara oblandat solsken; ett förhållande som tedde sig naturligt nog, ty allt gammalt trassel med Polen var sedan länge ur världen, och med kusinen av Sachsen fanns ingenting otalt. Danmark var någonting annat: det var tydligt för var och en att de holsteinska förhållandena måste kännas besvärliga där, och krigstillstånd med Danmark, av gammalt ett skäligen normalt tillstånd, fick man alltid vara beredd på. Sådant kunde numera tagas med tämligt lugn, särskilt som man tack vare gamla och nya traktater hade England och Holland som medbeskyddare av Holstein-Gottorp. Återstod Ryssland, ett land som det

inte var lätt att veta något bestämt om; ingenting oroande märktes därifrån. För säkerhets skull avsändes i början på 1699 en större ambassad dit, till vänskapstraktaters förnyande och medförande större presenter i form av såväl silver som kanoner, de senare avsedda till bruk mot turkarna. Denna ambassads affärer i Moskva drogo åtskilligt ut på tiden, beroende på att den sachsiske generalen Carlowitz samtidigt befann sig där och avslöt den definitiva sachsisk-ryska alliansen. Att denna var riktad mot svenskarna var inte lätt att veta, och lika litet kunde den fulla betydelsen inses av att den rörlige Patkul fram på sommaren höll till där, lämpligt undangömd men ingalunda overksam. Vederbörliga vänskapsbetygelser och skrivelser utväxlades så småningom; men plötsligt började Peter häftigt jämra sig över det ohövliga bemötande han för ett par år sedan utsatts för i Riga. Svenskarna lovade att vid hemkomsten göra kungen uppmärksam på detta, och drogo därpå hem, lugna och belåtna. Rapport infordrades, sedan de framfört zarens klagomål, från greve Dahlberg angående vad som i verkligheten ägt rum vid det zariska besöket i Riga, och allt visade sig vara i sin ordning, med Peters eget uppträdande såsom det enda olämpliga. Överallt — utom i det lilla oroshörnet i Holstein, där spänning och tillrustningar förmärktes — rådde nu stillhet och frid; och vintern förflöt, i Stockholm präglad av ett särskilt muntert hovliv som kom gammalt folk där att påminna sig drottning Kristinas glada dagar.

Den 9 mars (år 1700), när kungen som bäst höll på med att efter det nya maneret klubba björnar i skogarna vid Kungsör, infann sig därstädes, efter fullbordad kurirfärd runt Bottniska Viken, kaptenen vid Nylands infanteri Johan Brask, med bud från gamle greve Dahlberg, alltjämt vaken på sin post, att starka sachsiska styrkor under generalerna Flemming och Carlowitz den 11 februari utan krigsförklaring gått in över Liflands gräns, stormat Kobrons skans och gjort ett försök mot Riga.

RYSSLAND

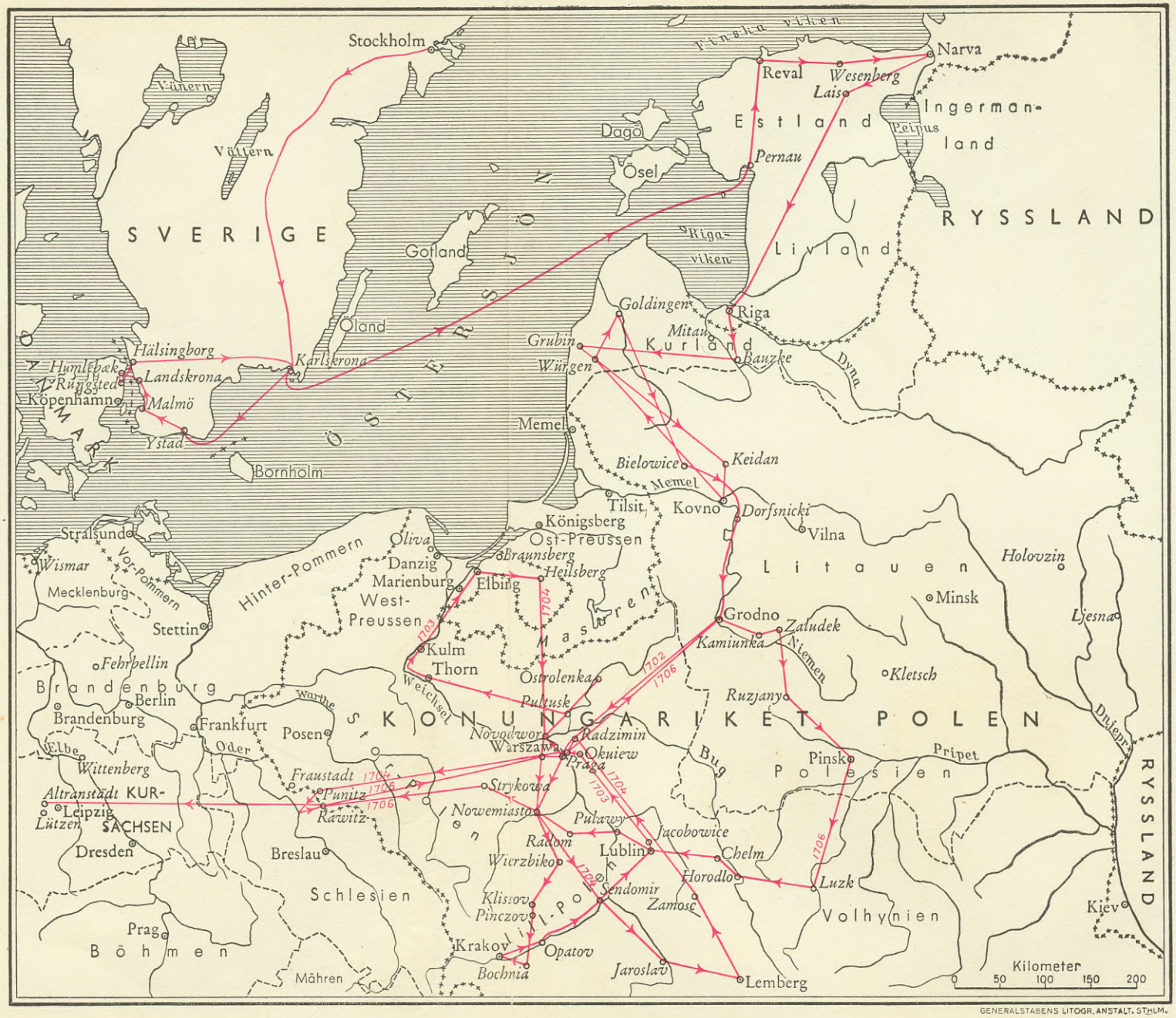

Karl XII:s marschväg från Stockholm till Altranstädt.

Andra boken

VIGDER VID SOLDAT-HOPEN

D

RYSSLAND

THLM.

Första kapitlet.

ALLA KUNGENS RYTTARE OCH ALLA KUNGENS MÄN.

När flickor i säng
få sötelig sova som blomster på äng,
då måste soldaten till compani gå
och många andra travailler utstå.

Visa från den tiden.

Den längsta fred Sverige haft sedan gamle Herr Stens dagar var nu till ända; och i senvintern redo kungens kurirer kring landet med bud till allt krigsfolk att det var tid att bryta upp.

Förberedelserna hade börjat i god tid, redan föregående höst, så snart man nått visshet om att ett holsteinskt krig skulle komma — ty danskarna kunde uppmarschera på mindre än hälften av den tid man fick beräkna för det vidsträckta Sveriges vidkommande —, och den sachsiska överraskningen ändrade till en början inte mycket i de vidtagna åtgärderna på denna sidan Östersjön, så mycket mindre som ingen förbindelse åt Riga fanns förrän sjön gick öppen; men finska regementen sattes genast i rörelse på sin sida, under det de svenska först skulle göra upp med Danmark. Efter underrättelsen om det sachsiska överfallet kom, såsom var att vänta, inom kort ett vidare bud att kungen av Danmark, när han väl fått reda på bundsförvantens företag, ofördröjligen infallit i Holstein; och därmed var kriget också på detta håll ett

faktum, även om Sverige rent formellt aldrig kom i krig med Danmark utan endast var en till Holsteins förmån inskridande garantimakt.

I allt som rörde härens sättande på fältfot hade man att tillgå noggranna reglementen av den förtänksamme Karl XI, och det hela förlöpte lugnt och stilla, med största ordning och precision. Generalitetet, främst kungens betrodde vän och högra hand, den barske och måttligt populäre men i sina stycken mycket säkre generallöjtnanten Rehnsköld, hade i god tid mobiliseringsplanen färdig, med noggrant uppgjorda arméindelningar och marschrouter; landshövdingar och krigskommissarier beflitade sig vederbörligen om proviantering för durchmarscher och förläggningar; åldriga fästningskommendanter hade avlösts, flottan putsats, regementsöverstarna i sina olika landsändar tillsagts att hålla sig beredda; och den driftige Stuart, som på förhand uppgjort en plan till försättandet av Östersjöprovinsernas fästningar i »hastig defension», erhöll nu i uppdrag att bringa denna plan till fortaste möjliga verkställighet. Värvningspatent på ett antal nya regementen, främst dragonregementen, hade redan utgått och utgingo ytterligare nu, när affärerna artade sig till opåräknad vidlyftighet. Berömdast bland dessa nyuppsatta regementen kom Livdragonregementet att bli, uppsatt av Rehnsköld och med honom såsom förblivande högste chef även efter det han avancerat till fältmarskalk. Trots de brådskande förhållandena tolererades av kungen intet minsta slarv vid ett sådant regementes organisation: ett skarpt öga granskade allt, och i ett kungligt brev till statskontoret, daterat Göteborg den 23 maj 1700, rörande sagda kontors uppgjorda fältstater, där »Wi funnit nödigt ett och annat att påminna», anmärkes att »vid Kongl. Maj:ts Livregemente Dragoner uti denna projecterade fältstat det månatliga tractamente för en skallmejblåsare ej högre är uppfört än till 7 dr. 16 öre sm. samt en pistolsmed till 5 dr. 16 öre sm.; alltså bör sådant rättas, nämligen var skallmejblåsare till 12 dr.

sm. och pistolsmeden lika med sadelmakaren till 8 dr. 16 öre sm. om månaden.» Man kan möjligen i denna lönegradering finna en av Hans Majestät upprätthållen skillnad mellan konst och hantverk; ty ur sträng nyttosynpunkt borde eljest pistolsmed och sadelmakare varit väl så mycket värda som pipblåsaren.

Ett annat bland de nyuppsatta var Skånska Ståndsdragonregementet, efterhand bemärkt på många slagfält under namn av Buchwalds dragoner; det uppsattes av säterier och prästgårdar i Skåne, Halland och Blekinge och fick till sin förste befälhavare översten Kjell Kristoffer Barnekow, som emellertid hastigt kom bort, innan regementet var riktigt färdigt, — »försåtligt mördad», enligt en uppgift, »i en förstuga i Kalmar». Men denne Barnekow efterlämnade på Vidtskövle en ung änka, grevinnan Margareta v. Ascheberg — »12:e dotter av den namnkunnige fältmarskalken» —, som oförtövat tog hand om det halvfärdiga regementet, kompletterade felande »211 man med häst och mundering» och såsom skånska adelns dåvarande största märkvärdighet »intog sitt rum vid bordet, jämte mönsterherren», såsom veritabel dragonöverste, när regementet i komplett skick mönstrades från henne i Kristianstad. »I följd av det ingångna kontraktet underhöll hon detta regemente flera år under krigets lopp och besatte, genom sina förslag till kungen, alla uppkommande officersvakanser.» Hon var utan tvivel »en märkvärdig fru», sin faders fullgoda dotter, en tidsenlig bärerska av det sällsynta numret XII bland systrar; och hennes dragoner, förda av översten Christian Albrecht v. Buchwald, skulle inte visa sig henne ovärdiga, varken vid Lemberg, Fraustadt eller annorstädes.

Till de gamla indelta regementena runt om i landet kom budet om krig och uppbrott: till överstar som fingo taga till glasögonen för att noggrant tolka alla plötsligt inlöpande viktiga skrivelser och själva i hast författa liknande; till kompaniofficerarna på sina boställen; och slutligen till meniga manskapet på sina torp ute i byg-

derna. Den vanda musiken hade åter börjat: kronan Sverige kallade sitt folk till den gamla hanteringen, och de blåa rockarna synades och drogos på. För den skötsamme gifte soldaten, nyss upptagen av viktiga problem rörande förvärv av utsäde, försäljning av ett par lyckade årslamm, äldsta dotterns lämpliga placering som piga — eller påkallade äktenskap innan ungen föddes, därest hon nått den åldern —, fick allt detta plötsligt överlämnas i hustruns kompetenta händer, med välvisa avskedsråd rörande ting som hon själv förstod bäst, allt under vedertagen suckan och fromma språk från hennes sida jämte ivrig strävan att få i väg karlen hel och snygg, för att slippa skam från grannhustrur; och den ogifte tog i martialiskt skick farväl av en eller annan gynnad fästmö, fick till avsked några tårar, kanske en psalmbok, om läskunnigheten gjorde det lönt, en dosa med salva mot hugg, skott och skoskav, en nypa goda kryddor att blanda i brännvinet mot hosta och värk, jämte förmaningar att vara rädd om sig i kriget, hålla sig väl med korpralen, skicka hälsningar hem med en skrivande karl från nästa rote, taga noga vara på vad av värde som kunde hittas om lyckan var god, och för all del se upp med de farliga utländska kvinnfolken och inte öda bort slantarna på dem. Männen från samma socken drogo därefter bort, efterhand i ökad flock när andra stötte till, och nådde den kyrka eller by som var kompaniets samlingsplats. Där togos de om hand av befälet och av Kongl. Maj:ts uppgjorda marschrouter, som noggrant förordnat om fortsättningen:

»*Orsa kompani* samlar sig vid Orsa kyrka, vartill fordras 2 dagar, och marscherar till Tammoråsen (2 mil, vilas 1 natt), Giälbyn (2 mil, vilas 2 nätter), varest *Mora kompani* sig också kan inställa, sedan det sig först på sitt rendevous i Vikare by samlat, därtill 2 dagar behövas, och marscherat till Giälbyn (1 mil); och sedan det sig där med Orsa komp. konjugerat, marschera de tillsamman till Bjuråsen ($2^1/_4$ mil, vilas 1 natt), där *Rättviks kompani* sitt rendevous haver, vartill fordras 2 dagar; ty bör det sig där förut in-

ställa, undantagandes 50 man, som stå i Svärdsjö och Sundborn, vilka uti Strand möta kompaniet...»

Så bröto de upp, var och en i sin ort, och flöto längs stigar och vägar samman till kompanier, bataljoner och regementen: Dalregementet, Västmanlands, Upplands, alla de andra; somliga för att gå med kungen och bilda huvudarmén i Skåne, andra för att vakta norska gränsen. Några voro redan överskeppade till Tyskland, där generalen Nils Gyllenstierna, ståthållare i Bremen, nu hade dem till hands för att börja manövrera mot danskarna i Holstein. Västerbottningarna uppe i fjärran Umeå, som bodde glest och hade längst väg, bjödos på femtio mils slädskjuts för att i tid hinna fram till förläggningar i Västergötland; och Gardet, som hade att alltid gå med kungen, kom från Stockholm med nästan dubbel styrka mot vanliga regementen, med fyra bataljoner, 2,100 officerare och gemena, »sedan 100 man avdragne äro som bliva hemma». Ett välrustat kavalleri var också på väg: Västgötar, Smålänningar, Östgötar, Livregementet till häst: regementen med redan berömda namn eller med namn som snart skulle bli det. Till de senare hörde Norra och Södra Skånska kavalleriregementena, som till en början hade det stillsammast: de funnos på förhand på platsen och fingo tillsvidare ligga kvar på sina rotar.

Nu hade också den stund kommit, då Hans Majestäts Livdrabanter i Köping och Arboga på allvar fingo sitta upp. Men dessförinnan hade de omdanats av kungen till någonting helt annat än de varit förut. De uniformerades på annat och präktigare sätt än förr, förmodligen med minskat antal knappar, och deras sammansättning och militära ändamål förändrades. De blevo nu en kår med kungen själv som kapten, förda av en kaptenlöjtnant och två löjtnanter, den förre med generalmajors, de båda senare med överstes rang. Kvartermästare och korpraler voro överstelöjtnanter, vice korpraler majorer, meniga drabanter hade kaptens eller rytt-

mästares rang. En någotsånär liknande anordning fanns hos Ludvig XIV, i vars gardeskavalleri, *Maison du Roi,* de fyra förnämsta kompanierna, *Gardes du Corps,* hade kaptener med överstes rang och gemena med löjtnanters; och Napoleon försökte under reträtten från Moskva improvisera något liknande med sin *Escadron Sacré,* uteslutande bestående av officerare, en skvadron som emellertid endast fanns kort tid och som, beriden på döende hästar, inte kunde göra sig själv mycken rättvisa. Karl XII:s Livdrabantkår är, trots dylika analogier, någonting helt för sig själv, och ingenting kan gärna göra den rangen stridig såsom den yppersta kavalleritrupp som någonsin funnits. Av det gamla manskapet bortgallrades sådana som inte befunnos lämpliga för de nya uppgifterna, eller som voro till åren komna; de pensionerades eller gjordes till »Ståndsdrabanter hos Hennes Kongl. Höghet Prinsessan»; men många bibehöllos — framdeles i rullorna kallade »av förre stammen» — och funno sig nu hastigt och lustigt befordrade till ryttmästare och försatta i mycket fint sällskap, men till gengäld med ett åtskilligt mera strävsamt liv framför sig än de kolleger som placerats i Ulrika Eleonoras förstuga. Bland dessa bibehållna av »förre stammen» funnos enkla män (såsom livdrabanten Mårten Filter, som inte kunde skriva, utan i avlöningskvittenserna nöjt sig med att rita ett bomärke), men också sådana som skulle skaffa sig ett namn och stiga högt. Dit hörde en sådan man som Olof Boman, småningom vice korpral, kvartermästare, adlad Segersköld, generalmajors avsked när allt var över, en man som »tvenne gånger frälste kungens liv» och som framdeles någon gång kommer att skymta. Dit hörde också de tre berömda bröderna Giertta från Narva — Johan, Christian och Adam Johan — vilka såsom salamandrar gingo genom många eldar och slutade som överstar och generaler. Andra gjorde sitt, såsom meniga drabanter, så länge de räckte, utan att bevarade handlingar förmäla

mycket om dem. Karl och Anders Lentz — »söner till bonden Anders i Ramarp i Förslövs socken» — hörde till dessa; om dem finns endast nämnt att den ene blev vid Poltava, den andre dog av pesten i Bender. Midsommardagen 1716 mönstrades i Ystad vad som efter fullbordad rundresa fanns kvar av Hans Majestäts Drabanter; elva meniga av »förre stammen», jämte två till samma kategori hörande befäl, kvartermästaren Boman-Segersköld och korpralen Daniel Drefling, figurera i den därvid upprättade rullan. Som ryttmästare hade de dragit ut, och som ryttmästare vände de åter, några för att slutligen bli överstelöjtnanter och fästningskommendanter, andra för att med pension (sådan den blev) återvända till någon innehavd stuga i Köping eller Arboga, styvare i lederna än när de sist trätt genom dörren.

Kårens behov av nytt folk vid omdaningen, i stället för dem som avdankats eller gjorts till ståndsdrabanter, fylldes av en mängd utvalda löjtnanter, fänrikar och underofficerare från olika regementen, främst från Gardet men också från alla andra håll; exempel finnas till och med — såsom finländaren Lars Carpelan, och senare dennes broder Johan — att löjtnanter vid flottan blevo drabanter. Alla dessa nyantagna valde kungen synbarligen efter strängt personliga kvalifikationer, utan onödiga hänsyn till börd eller förbindelser; högadeln var visserligen rikt representerad — särskilt släkterna Leijonhufvud, Horn och Wrangel —, men i en bevarad förteckning över de i mars 1700 nyantagna figurerar samtidigt ett avsevärt antal underbefäl från Gardet, där namn sådana som Karl Banco, Christian Berg, Mats Stark och andra alls inte skvallra om höga anor. Drabanten Johan Giertta hörde till de nya korpralerna (med överstelöjtnants rang) och hade sålunda från sin ställning som menig vid den gamla kåren fått en ytterst rask befordran. Det var en enväldig konung som här satte samman en idealkår såsom han själv fann för gott, och

stränga befordringsregler kunde därför här avsevärt jämkas, när önskvärda förutsättningar voro för handen.

A good blade and a trusty hand,
a merry heart and true

räckte ganska lång väg vid drabanterna; särskilt om vederbörande samtidigt var ogift, så att därigenom faran kunde anses mindre för ett hänghuvat drömmande över miniatyrporträtt och ömma brev under en eventuellt förlängd bortvaro. Men enbart som en utsökt samling sorglösa slagskämpar var drabantkåren inte tänkt; gott förstånd var en lika uppskattad tillgång (även om huggvärjans rätta handterande aldrig fick komma i efterhand); ty kungen önskade drabanter som kunde användas i enskilda uppdrag, stabs- och adjutantärenden och annat, och bland vilka han efterhand kunde uttaga högre befäl till olika regementen. Kåren var sålunda en högre officersskola, samtidigt som den var en utvald stridande trupp; och omsättningen i densamma förmedelst befordringar till andra poster kom att bli minst lika stor som avgången i strid. Styrkan var till en början 200 man och hölls framdeles i det längsta vid åtminstone 150; den förste kaptenlöjtnanten blev Arvid Bernhard Horn, som hade en lång och brokig bana framför sig både som drabantchef och annat. Löjtnanter blevo tvenne medlemmar av Sveriges manstarkaste krigarätt: greve Karl Gustaf Wrangel (av Adinal) och friherre Otto Magnus Wrangel (likaledes av Adinal), båda längre fram i tur och ordning kaptenlöjtnanter. Den sistnämndes fader, Reinhold Wrangel, kapten 1674 och godsägare i Estland, torde ha varit en ovanlig och väl bibehållen herre; ty i detta år 1700 upptändes även han, som så många andra, av lust att få komma med vid den märkliga kåren, vilket trots hans mogna år lyckades; varpå han som menig drabant red under sonens befäl vid Narva.

Kungen själv drog i fält med kammarpagen Karl

Bernhard Klinckowström, lakejen Johan Hultman och livknekten Måns Lang. Stallmästaren Axel Hård styrde med hästarna, bland vilka såsom en försiktigt handhavd fäderneärvd raritet befann sig den ryktbaraste av alla svenska hästar, Brandklipparen. Denna häst, »som var ljusgrå till färgen», hade en gång, för rätt länge sedan ur hästsynpunkt, på slagfältet vid Lund 1676, av en korpral Håkan Ståhle på Smålands ryttare överlämnats till Karl XI, när dennes egen häst i drabbningens början skjutits; kungen red den därpå under resten av skånska kriget och sedermera ofta i Stockholm, särskilt vid där förefallande eldsvådor, varav den fick sitt till eftervärlden bevarade namn. Den gick nu, vid alltså minst tjugosju års ålder, i fält med Karl XII, gjorde alla kampanjer, dyker upp på slagfältet vid Poltava, var med i Bender och Stralsund samt dog 1718 i Lund, på samma plats där dess historiska bana börjat. Skeptiska nutidshistoriker förmoda stundom, till räddandet av vedertagna naturlagar på det hippologiska området, att namnet Brandklipparen täcker ett flertal olika hästar, som efterhand haft samma benämning, tack vare användning vid eldsvådor. Men denna hypotes synes gentemot äldre vittnesbörd föga övertygande; och med hänsyn till att Karl XII veterligen från 1700 till 1718 föga sysslade med släckandet av eldsvådor, kan man åtminstone vara säker på att den Brandklippare som var med under hela hans tid är densamme från början till slut. Ett par mänskliga Brandklippare av ungefär lika stor märkvärdighet förekomma också i de karolinska arméerna, och de äro kronologiskt säkerställda: Brun Dahlepil, deltagare i Köpenhamns belägring 1659, löjtnant vid Västerbottens regemente 1703 vid 64 års ålder, hemkommen från Sibirien 1722, avsked samma år efter 68 års tjänst, död i Eskilstuna 1745, 106 år gammal; samt Peter Paul Wulff, den mera häpnadsväckande av de två, född i Belgrad 1629, tillfångatagen av en överste Horn i Ungern på 60-talet, korpral vid Jönköpings regemente 1675, fän-

rik därstädes 1703 (varvid han karakteriseras som »en gammal god och försökt officer»), fången vid Poltava i sitt åttionde år, hem från Ryssland till Jönköping 1722 med åtskilliga blessyrer och en förfrusen fot, varpå han författade sin meritförteckning och, alltjämt fänrik, erhöll avsked, 93 år gammal, samt dog 1725. När sådana fenomen äro säkra, bör man utan alltför stor svårighet kunna gå med på Brandklipparens vedertagna levnadslopp.

Till det närmaste umgänge kungen tog med i fält hörde också fyra favorithundar: Caesar, Pompé, Turk och Snushane. De synas ha varit jakthundar av grovlemmad ras och voro högt avhållna av kungen; under de första åren figurera de ej sällan i korrespondensen med systrarna. I Goldingen i Kurland, vintern 1702, blev Caesar »helt plötsligen död för mig i detta här främmande landet», vilket kändes som »en stor olycka»; och Pompé (som snart tappade den fina franska accenten och blev hederlige hemmagjorde Pompe) slöt sina resor — såsom »min äldste resekamrat», säger kungen — vid belägringen av Thorn följande år, där han en morgon låg död på sin vanliga sovplats vid fotändan av kungens säng. Pompe har bland hundar blivit lika odödlig som Brandklipparen bland hästar, på grund av det utomordentligt vällyckade epigram som det kungliga lägrets skald och rolighetsminister, krigsrådet Israel Holmström, därvid författade, ett epigram som är välkänt för de flesta men som dock skall anföras på sin plats.

Något större hovlivs frodande i fält var kungen alltifrån början inte angelägen om, men en del personal i den vägen fick likväl medtagas. Sålunda figurera i en senare lista, under rubrik Kongl. Hovstaten, en kammarherre, en ekonomimästare, en hovbokhållare, en hovapotekare och åtskilligt annat liknande; längre ned på rangskalan en livskräddare, en hovslaktare, fem hovtrumpetare — där namnen Georg Hey och Georg Ulrik

Boy nästan te sig som speciellt tillverkade hovtrumpetarnamn — samt till och med »en silverknekt», denne sistnämnde utan tvivel med skäligen lindrig tjänstgöring i den mån det rörde sig om kungens personliga uppassning. Regeringsärendena i fält expedierades av ett medtaget fältkansli; excellensen Piper, majestätiskt kringfraktad i en ofantlig kaross, dirigerade detta, efterhand med allt större pondus så länge lyckan varade, bisprungen av nödigt antal kansliråd, smådiplomater och övriga skrivkarlar: — ett sällskap med den duglighet och läggning yrket alstrar (eller kräver), med rappa sekreterarförstånd och hopplöst triviala sekreterarsjälar, med utmärkt orientering i dagens skvaller och småintriger, flinkt handlag i främjandet av smärre befordringsärenden åt hemmavarande vänner eller klienter, intelligensaristokratisk inställning gentemot det militära, god handstil samt en ofantlig och ständigt redobogen produktionsförmåga på välpolerat diplomatiskt latin. Dessa kanslipersoner voro stundom på sitt sätt ej oävna hedersmän, men en stor olägenhet vidlådde dem ständigt: med sin flytande stil och sin tränade svada ansågo de sig ojämförligt klokare än kungen, och hellre än att utan vidare lyda honom funno de det därför ständigt vara lämpligt att försöka agera som hans vägledare, varav många onödiga besvärligheter vållades. Men skriveriet kunde nu en gång inte helt undvaras, och därför togos de med — för att vara till vad nytta de förmådde och för att med sina kloka kommentarer och tankfullt skakade peruker bli en god psykologisk anknytningspunkt för framtida historieskrivare.

Sålunda drogo de nu alla ut, i detta års senvinter och klara vårdagar, och ringlade längs många vägar långsamt söderut i blåa kolonner: alla kungens ryttare och alla kungens män, med kungen själv och Hultman och hundarna och Pipers kaross och allt: många att draga ut, få för att en gång komma tillbaka. De gingo mot längre färder, större företag och hårdare öden än de nu

kunde förutse; mot ett slut som skulle bli ett för de flesta, sedan kulor och pikar, fältsjuka och polska pockor, Severiens svält, Ukrainas frost och Sibiriens långa år gjort sitt. »Fattig, fattig krigsman, döden skall du lida . . .» Och av allt skulle vinsten bli ingen. De drogo ut, under en *Rex Gothorum et Vandalorum,* för att regalera ett nyktert århundrade med ett stycke försenad folkvandringsepik; för att, liksom goterna och vandalerna i det forna, fara vida och en kort tid blomma klart i sällsamma bragders hjälteliv — och därefter, liksom dessa, »inte ha någon lycka i historien», utan försvinna som en flod i ökensand och lämna efter sig ett namn och en legend. Från det land som den gamle östgoten Jordanes i tiden, på grund av dess eruptioner av berömda krigarstammar, kallade folkens moderssköte — *matrix populorum* — och som ännu Fredrik av Preussen skulle förlikna vid »Pharasmanes land, som alstrar endast järn och soldater», voro dessa de sista som drogo ut med steg som förnummos kring Europa; och med sitt krigiska järn och sin soldatdygd, sin långa färd, sina bragder och all sin övriga vedermöda under solen skulle de till sist ingenting förblivande uppnå; ingenting, utom detta enda

att söka ryktbarhetens bubbla upp
mitt i kanonens gap;

ty därmed skulle de tillfullo lyckas.

Stackars *Matrix Populorum,* så har det alltid varit med de stora hon sänt ut: ryktets och diktens älsklingar, drivna av en lyrisk dröm, på kant med en verklighet som ej låtit dem och deras verk bestå. Stor ära och kort lycka, det har varit regeln för hjältelivets nordlandsfödda utfärdsmän: intet mera, ingen hållbar vinst för folkmodern själv, inga feta lydländer som livränta på gamla dagar, inget prydande bräm av svärdsöverskyggade grannfurstar i lydig ringdans. De som gingo ut i goters och gepiders dagar, eller de som följde Rurik

och Ingvar den Vittfarne bortåt österns horisonter, eller de som åt motsatt håll foro med Knut den Mäktige och Harald Hårderåde och Magnus Barfot (han, talesmannen för alla, som förkunnade att »kungar äro inte till för att leva länge på jorden, utan för att skaffa sig ett berömt namn»), dessa och många andra ha skänkt lika mycket åt sina stamland: skänkt det ett namn och en legend och försvunnit; och även för egen del ha de inte länge hållit sina vinster eller förmått slå riktig rot bland dem, utan ha snart, i det stora allmänna förloppets likgiltiga välvning, övervunnits och plånats ut av en härdigare människoart — småvuxnare, småklokare och i längden mäktigare —, för att till sist leva kvar endast som mytiska ursprungsnamn i något sydländskt stamträd, blått blod i en kastiliansk handlove eller sträva genljud i en etymologi. Det är liksom om från denna *Matrix* en evig Leif den Lycklige dragit ut mot ett evigt Vinland det goda, som han visserligen, i många gestalter och i många väderstreck, funnit och för en stund beträtt, men som dock inte varit för honom och där slutet alltid blivit detsamma: glömda hjälteben i mullen djupt under frodigt mångfaldigade skrälingars väsensfrämmande sentida ovanvärld.

Men äran och ryktbarheten hade de vunnit, och den skulle dessa deras sista nordiska efterföljare också vinna: den sällsamt efterfikade vinning som enligt Shakespeares sorgmodige skogsfilosof endast är en bubbla. Endast en bubbla — må så vara; ty den rymmer ingenting handgripligt eller nyttigt, värmer föga när elden falnat, duger inte att göra smörgås av eller sätta på bank, och till mänsklighetens allmänna fromma bidrager den inte stort. Likväl är den utan tvivel en mycket märkvärdig bubbla, skönare än allt annat, skimrande som regnbågen i oemotståndlig glans, häftigare åtrådd av många än rikedom och kvinnokärlek; dyrt vunnen i regel, och alltid, vill det synas, skönast och mest hållbar när den vunnits i blod; och ehuru männi-

skor i gemen inte kunna beskyllas för bristande intresse för sin smörgås eller sitt kassaskrin, ha de dock alltid på ett hemlighetsfullt sätt lockats ännu långt mera av denna bubblas skimrande intighet, envar för att vinna den själv — åtminstone i drömmen — eller för att hänfört dyrka dem som därmed lyckats bättre. Mod, trots, styrka, frihet, lycka, makt och äventyr äro de sju färgerna i dess harmoni; och alla vardagsmänniskans älskade nyttigheter sjunka — även i hennes egen själ — ned till tarvlighet bredvid den. Eftersom allt i sammanhang med denna bubbla är sällsamt, irrationellt, beläget bortom det torra förståndets nejder, är det de stora krigarna som vinna den i dess största klarhet och mest oemotsagt; sannolikt emedan de själva äro irrationella fenomen, drivna av en dröm och ett äventyr bortom nyttans, klokhetens och självbevarelsens riken. Alla de andra, de nyttiga, de kloka, de välsignelsebringande — problems lösare, förbättringars uppfinnare, de lärda, de goda, de uppoffrande, upptäckarna av länder, uttolkarna av hieroglyfer, framdestillerarna av läkedom och njutning — nå endast en mindre klarhet, ställas av eftervärlden i skummare nischer för att med mindre brinnande hjärtan dyrkas av var sin lilla sekt; och endast de stora skalderna och filosoferna, som också de äro kringsvepta av ett äventyr och en sällsam dröm samt förlösta från all nytta, nå en glans jämförlig med krigarnas och en lika allmän dyrkan. Mannen från Thebe, som uppfann den skeva falangen, skattas högre än om han uppfunnit den underbaraste rakapparat eller det mest praktiska elddon; och den unge Lucullus, som med trötta legioner letade efter ryktets bubbla bland armeniska berg, där han eljest intet hade att göra, ter sig mera minnesvärd än den medelålders Lucullus som uttänkte fisksåser och inplanterade körsbär, ehuru vi alltjämt njuta gott av hans sistnämnda verksamhet. Svinstian och potatiskällaren äro ojämförligt mycket mera förnuftsbetonade människoverk än Kheops' pyra-

mid, men sådant människohjärtat är inrättat står sig dock pyramiden.

Onödigt grubbel över ting som dessa upptog inte tiden för de unga män som nu drogo ut till det stora äventyret; de voro, åtminstone i skrift, hårdnackade fiender till abstrakta funderingar och höllo sig så gott som alltid till det de hade för hand, däri lika sin herre och mästare. En god representant är den unge vakne Olof Stiernhöök, den tidigare kunglige kammarpagen, nu nybliven drabant, lycklig ägare till en nyanskaffad dagbok i vilken från början allt minnesvärt skulle noteras: så gott som den ende vars bevarade anteckningar omfatta den allra första tiden. Han började dem den 30 april med att i den nya boken inskriva, att han och de andra nya drabanterna denna dag »marscherade utur Stockholm med full mundering till Fittja» såsom första dagsmarsch, »och var övermåttan mycket folk allestädes på gatorna och i fönstrena som grät». Det var en vacker trupp som red ut, den finaste som kunde tänkas, väl värd att få sin avfärd stänkt av kvinnotårar; kungen och Gardet voro redan i väg, och de nya drabanterna voro de sista som bröto upp från huvudstaden. Färden gick idylliskt och i god mak till en början; när de lågo en dag i Södertelje var Stiernhöök, som hade antikvariska intressen, »oppe i kyrkan och såg St. Ragnhilds ben samt en ryggknota av en jätte»; i Nyköping beså̊g han slottstornet, där Folkungahertigarna svultit ihjäl efter Nyköpings gästabud, samt ett hål i muren »som en av prinsarna har brutit med en galtetand», varpå han gick hem till sitt trevna kvarter »hos en snickare m:r Johan Kummer», där — såsom den lärde unge krigaren tillfogar på hövisk franska — »*je baisois la femme du quartier qui etoit assez ragoutante*». Han tycks ha haft en viss färdighet i den vägen, att döma av senare anteckningar, och man kan hoppas att den vackra snickarfrun å sin sida varit lika belåten som han, ty en drabant var ett strå vassare än till och

med en gardeslöjtnant. I Grenna stötte de till de gamla drabanterna från Köping och Arboga — »och drucko starkt om aftonen och voro rätt lustiga med pukor och trumpeter»; och i kyrkan i Vetlanda fanns åter att beskåda »ben och huvudskål av en jätte, som likväl inte varit alltför stor». Efter Växjö och Allbo härad — »uti detta härad äro de argaste skälmarna, som ock i Göinge härad längre neder» — passerade de den gamla gränsen vid Loshult; och »här tager Skåne vid med en bro och en liten kulle, där en hop snapphanar äro blevne steglade, och steglena synas ännu men äro kullkastade». Nu började närheten till den blivande krigsskådeplatsen smått märkas, och en första liten försöksbatalj kom till stånd i Broby: »Uti den byn kommo några underofficerare av Rehnskölds dragoner och Örnestedts kompani, vilka voro så insolenta att vi måste låta drängarna med påkar så prygla dem, att de intet kunde gå utan måste låta bära sig utur byn.» Det är folk ur det nyuppsatta Livdragonregementet som här gör sitt första martialiska försök och som därvid får nöja sig med att ta stryk av drabanternas drängar, enär dessa själva naturligtvis alltför mycket hålla på sin värdighet för att egenhändigt deltaga i dylik förlustelse. Drabanter och Livdragoner blevo mycket goda kolleger vid åtskilliga berömda tillfällen sedermera, framför allt vid Holovzin, oaktat denna första häftiga presentation i Broby. Den 15 juni nådde Drabanterna Ystad, »och där fick jag ett rätt elakt kvarter hos en borgare som hette Ola Andersson», tydligen utan någon ragoutant värdinna. Här förlades de tillsvidare; »och strax efter oss kom greve Magnus Stenbock in med en bataljon av Dalregementet».

Hela denna uppmarsch hade förlöpt med den största precision, långsamt visserligen på grund av de stora avstånden; och i trakterna kring Landskrona, Malmö och Ystad låg nu en beredd armé samlad. Man inrättade sig i kvarteren, exercerade och vårdade sig om betande hästar; hälsade på hos varandra och spelade lombre

eller cinqville; uppvaktade högre befäl och bekantade sig med landsdelens frodiga unga skönheter; beråg, om man såsom den kulturintresserade Stiernhöök var road av sådant, en kyrka i Malmö, »där en munk är inmurad som gjort hor i kyrkan: huvudskålen synes ännu av honom», eller den ännu långt förnämare domkyrkan i Lund, där ett sedermera åter igångsatt märkvärdigt ur på den tiden ännu fungerade i oreparerat skick, föremål för lika stort intresse hos besökare då som nu, och där man i sakristian kunde få se, såsom en ännu större sällsamhet på sådan ort, *la mesure d'un bon vit qui étoit bien gros même,* kanske någon sorts relik från forntida fruktbarhetskult. Ibland klättrade man upp i ett och annat lämpligt torn, för att se om det började ta sig krigiskt ut i Sundet, samt inväntade för övrigt i lugn vad som skulle bli av, sedan egna och andras flottor hunnit samla sig och Hans Majestät samman med Stuart och amiralerna vidtagit sina slutliga dispositioner.

Andra kapitlet.

VISIT PÅ SJÄLLAND; OCH DÅLIGT SKÄMT FRÅN TRAVENTHAL.

Si un monarque se conduisait trop mal, il arrivait tout à coup et lui faisait des remontrances.

Flaubert: S. Julien.

Kungen hade den 14 april lämnat Stockholm — som han aldrig skulle komma att återse — och till en början begivit sig till Karlskrona, där det tillsvidare viktigaste krigsinstrumentet höll på att utrustas. Huruvida den här, som samlades till Skåne, därifrån skulle övergå till Tyskland — för krig i Holstein —, till Danmark, eller möjligen till Lifland, var en fråga som ännu kunde vara oviss; i vilket fall som helst hade man först danska flottan att tänka på, som säkerligen inte utan vidare var sinnad att låta svenska sjötransporter försiggå ohindrat. Danskarna, med bättre sjömanstraditioner än svenskarna, ville gärna i det längsta fortsätta att känna sig som Östersjöns herrar, där svenska eskadrar — bemannade, enligt danskt omdöme, med »bonddrängar doppade i saltvatten» — av dem uppfattades som en utmanande stilvidrighet, och ännu under det närmast föregående kriget hade de regerat på sjön tämligen efter behag. Men för att hindra upprepandet av något dylikt hade Karl XI sedan dess åstadkommit sitt Karlskrona och därstädes låtit sin nitiske hjälpare

Hans Wachtmeister bygga en stor och vacker flotta, välskyddad bakom vederbörliga befästningsverk samt furnerad med folk förmedelst ett system av båtsmanshåll av samma art som lantförsvarets indelningsverk. Denna flotta borde nu, enligt kungens åsikt, fortast möjligt börja göra nytta för sig, och besöket i Karlskrona avsåg att ytterligare stimulera en iver i den riktningen som rimligen kunde förmodas vara livlig redan på förhand.

Det var en i sanning mycket aktningsvärd flotta som gamle generalamiralen Wachtmeister nu kunde förevisa för kungen och som snart skulle vara färdigrustad: 38 linjeskepp och 8 fregatter, med 2,700 kanoner och 15,000 mans besättning; den vackraste flotta man någonsin haft i Sverige, åtminstone sedan Erik XIV:s tid. Med den danska flottan, som endast räknade 29 linjeskepp, 8 fregatter och 2,000 kanoner, kunde den utan överansträngning mäta sig, särskilt sedan underrättelser snart inlupit från England och Holland att dessa båda makter, garanter för Holstein-Gottorp liksom Sverige, tänkte bidraga till interventionen med en stark eskader, som under närmaste tiden skulle infinna sig i Öresund till den handelsskadliga nordiska orons stillande i detta hörn. Högsta befälet över svenska flottan skulle i stundande aktioner naturligtvis alltjämt föras av Wachtmeister — 56 år vid denna tid, generalamiral sedan 19 år tillbaka —, som nu, efter att ha byggt sin flotta och länge på allt sätt kärleksfullt pysslat om den, för första gången skulle taga ut den bland krutrök och allsköns farlighet. Danskarna, som gärna ville få något uträttat mot svenskarna innan västmakternas eskader anlänt, gingo i slutet av maj till sjöss och visade sig utanför Karlskrona, med instruktioner att om möjligt förstöra ort och flotta där samt sedan, när man ändå var ute, erövra Gotland. Formellt krigstillstånd rådde visserligen ej, då Sverige gentemot Danmark endast uppträdde som garantimakt för holsteinske

hertigen; men såsom vederbörligen besvuren medlem av det stora anfallsförbundet mot Sverige ansåg sig Danmark kunna bortse från dylika petitesser, — vilka man för övrigt alltid, nordiska bröder emellan, haft för vana att på båda sidor taga tämligen lätt. Något anfall mot Karlskrona, där svenska flottan låg aptitligt halvutrustad, befanns dock inte praktikabelt, på grund av generalamiralens många sinnrika batterier vid alla inlopp, och i förtreten fick även företaget mot Gotland förfalla; danska flottan, förd av en ung oldenburgsk bastard med det för dylika brukliga namnet Ulrik Christian Gyldenlöve, kryssade sig sorgset hem igen; och de sista utrustningsbestyren i Karlskrona, försvårade av en märkbar knapphet på mynt, bedrevos med största görliga fart, på det att man snart måtte bli färdig till en — med Guds hjälp mera effektiv — kontravisit i Köpenhamn.

Kungen fann sig från början, i sin nu begynta dubbla verksamhet såsom fältherre och monark, överlupen av viktiga och brådskande angelägenheter från alla håll; men vid arbete var han redan van, hans energi räckte gott till, och hans iver och intresse voro glödande. Det fanns krigets finansiering att tänka på, ett krångligt problem som snabbt gjorde sig påmint: otrevligt nog för en regering som efter Karl XI saknade all inhemsk kredit och hade en nyss ändad hungersnöd att dragas med i skattehänseende. Dessutom brådskade det med uppsättandet av reservregementen, alldenstund de ordinarie snart till största delen skulle gå ur landet; man lät rotarna förena sig tre och tre om uppsättandet av ny karl och fick så ett antal regementen, kallade tremänningsregementen, som snart blevo ungefär lika goda som de gamla. Men huvudsaken var att få fart på de närmaste militära angelägenheterna; Lifland väntade, kusinen av Sachsen fanns att göra upp med, och affärerna med Danmark kunde inte få dra för långt ut på tiden. Strax efter ankomsten till Karlskrona tog sig

kungen tillräcklig ledighet för att samman med kusinen av Holstein, som stadd på utresa fanns i hans sällskap, celebrera Hedvig Sofias från Stockholm rapporterade lyckliga nedkomst med en son, den senare Karl Fredrik av Holstein-Gottorp. »I går aftons», meddelade kungen i brev till den yngre systern, »höllo vi oss lustiga häröver och drucko hans och allas edra skålar, och de sköt från fästningen och skeppena här, och sedan hade vi bal till klockan två i natt.» Men därmed var det tämligen slut med baler för kungens del. I början på maj red han till Malmö för att inspektera anstalterna till härens samling där; fram i månaden var han i Göteborg, där det fanns en flottavdelning att tillse, instruktioner att utfärda rörande den väntade västmaktseskadern, och där kusinen av Holstein inskeppade sig till sitt land för att såsom högste befälhavare försöka få en smula fart i den svensk-tyska interventionsarmén därstädes. Denna armé skulle undsätta det av danskarna belägrade Tönningen, hertigens huvudfästning; men Nils Gyllenstierna, Bremens guvernör, som med 7,000 svenskar utgjorde dess kärna, kom trots alla ansträngningar trögt framåt på grund av den mängd nordtyska allierade, hertigar av Lüneburg, Celle, Hannover och mera (högvördiga grarantimakter för Holstein de också), som med sina truppkontingenter, fältherretalanger, råd och intriger bildade en bullersam och mycket hinderlig röra omkring honom. Det artade sig på detta håll till ett krig i bästa kontinentala resonemangsstil, slött och resultatlöst; Tönningen, där hertigens egen härmakt hölls innestängd, försvarade sig tappert under ledning av en svensk generalmajor i holsteinsk tjänst med det goda namnet Banér (Johan Gabriel hette han, brorsons son till den store fältmarskalken), även sedan danskarna fått hål på muren och proberat en stormning; men undsättning kunde behövas, och hertigen, som visserligen knappt kunde bidraga med nämnvärda fältherregåvor, kunde åtminstone med sin rang av svensk

generalissimus i Tyskland och sitt brinnande raseri mot danskarna förmodas i stånd att få operationsarméns affärer något bättre i gång.

I Göteborg nåddes kungen av goda underrättelser från den motsatta utkanten, den lifländska. De finska regementena hade nu börjat bli märkbara där, och en nybliven generalmajor vid namn Maidel hade den 6 maj utan nämnvärd möda stormat sachsarnas ställningar vid Jungfernhof och fått dem att brådskande praktisera sig tillbaka över Düna. Överbefälet i fält i Lifland fördes nu av generalen av kavalleriet Otto Wellingk, en försiktig och en smula sävlig herre; äldre broder till den stackars envoyén Mauritz Wellingk, »en av tidens utmärktaste diplomater», som nu i Warschau sorgset kunde riva sig i huvudet efter att ha blivit så illa konfunderad av den älskvärde kunglige trolleriprofessorn därstädes. General Otto jäktade inte sina fiender över hövan — såsom kungen något senare i ett brev med en viss skärpa påpekade för honom — utan nöjde sig med att sitta stilla vid Düna och fundera, under det August, återhämtad från en tillfällig modfälldhet genom nyankomna försäkringar om zarens snara ingripande, i lugn och ro kunde ordna sig till förnyad framstöt. Men den mest överhängande faran var åtminstone för en liten tid framåt avvärjd, och den gamle fältmarskalken i Riga kunde anses i stånd att tillsvidare hålla ställningen.

Överflöd av tid att slösa bort på Danmark fanns likväl inte: kungen red från Göteborg åter till Karlskrona och fann till sin glädje flottan nästan färdig; och den 17 juni, på hans egen födelsedag, gick den med all stål äntligen ut, i tre fina eskadrar, under generalamiralen själv, samt amiralerna Anckarstierna och Taube, och med kungen själv ombord på generalamiralens flaggskepp *Kung Karl*. För motvind fick man ankra utanför Ystad, och där erhöll kungen meddelande att den engelsk-holländska eskadern, 23 linjeskepp stark och förd av amiralen Sir George Rooke, nu anlänt och be-

fann sig strax norr om Öresund, hindrad att komma vidare av Gyldenlöve, som låg under Kronborgs fästning vid Helsingör. Danskarna lågo sålunda nu instängda i sundet mellan flottor som tillsamman utgjorde en ungefär dubbel övermakt; både norra och södra inloppen kunde de inte vakta på en gång; och om man nu raskt kunde få svenska flottan in i Sundet, vore här ett upplagt tilfälle att helt göra kål på dem. Från början hade generalamiralen erhållit en kunglig instruktion att begagna varje gott tillfälle att komma åt danskarna, en instruktion som han synes ha tagit del av utan någon egentlig glöd; och kungen begav sig nu till Malmö för att komma i kontakt med engelsmannen.

Amiral Rooke (samme man som två år senare skulle taga den spanska silverflottan i Vigobukten och 1704 utkämpa tidens största sjödrabbning mot fransmännen utanför Malaga), var ingen särskilt mjuk person att ha att göra med; han var till sin natur, säger successionskrigets store nutida engelske historiker, »överdrivet försiktig samt lättstött och fantasilös», föga mån om att gripa tillfällen i flykten; men han var lojal, berömd för sin hederlighet, dessutom en mycket god sjöman. De instruktioner han hade med sig från kung William förbjödo honom att ställa sig under svenskt befäl och fastställde för övrigt såsom hans uppgift att på enklast möjliga sätt men utan svårare jämviktsrubbningar medverka till det nordiska bullrets snabba dämpande. Karl XII lät från början framhålla för honom att den danska flottans totala fördärvande vore det enda förnuftiga och säkra medlet; dels skulle på så sätt freden komma hastigast, dels vore därmed herrar engelsmän och holländare en gång för alla fria från sitt interventionsbesvär och kunde »spara omkostnaden till att utrusta flottan nästkommande år, vilket inte lär kunna undgås om Danmark inte denna gången bliver tryckt och till billighet bragt». Rooke lät sig naturligt nog inte alltför

mycket entusiasmeras av dessa synpunkter och önskemål; men ett resonligt slagsmål, framgick det, vore han gärna med på; och om svenska flottan komme in i Sundet och i strid, lovade han att agera med eftertryck.

Kungen lät nu genast befallning avgå till generalamiralen nere vid sydkusten att omedelbart gå in i Sundet; kunde man omringa danska flottan nu, medan den låg uppe vid Kronborg, vore den förlorad. Men motig vind hindrade, och när flottan slutligen nådde upp så långt som till Limhamn, kom Gyldenlöve påpassligt norrifrån med all sin makt, redo att spärra båda farlederna vid Saltholmen för vidare försök. Rooke slapp därmed förbi Kronborg och lade sig vid Landskrona. Nu syntes ett avgörande nära, och generalamiralen fick order att gå upp genom Flintrännan och engagera fienden, då den allierade eskadern nu befann sig så nära att dess ingripande avsevärt skulle minska risken vid en forcering av de trånga farlederna. Men nu började all denna hägrande ovisshet och farlighet att allvarligt tära på generalamiralens själ; han tittade på Flintrännan och tyckte inte om den, på Drogden och fann den ännu mindre i sin smak. Allt detta med forcering kunde aldrig ske utan risk: farlederna voro grunda, skeppen stora, inga utprickningar funnos, den vackra flottan kunde lida skada: han fann svårigheter i mängd och kom inte ur fläcken. Utan tvivel har belägenheten känts ytterst hjärtslitande för generalamiralen; ty inte borde en ung konung, som ju inte kunde vara så djupt bevandrad i sjöväsendet, få lov att i hetsig iver riskera en sådan vacker flotta, och åldern och erfarenheten hos en gammal generalamiral borde rimligen tillmätas stor betydelse i ett fall som detta. Kungen skickade befallning efter befallning; men generalamiralen satt på sin flotta, som en höna på sina kycklingar, bekymrad och orubblig: vad som helst, liv och blod, men för Kristi pinas skull inte riskera flottan. En sådan uppfattning, mänskligt

ytterst begriplig hos alla dessa vackra skepps skapare och ömme vårdare, stred fullkomligt mot Karls logik: hade man en flotta och tillfället var lämpligt, borde man naturligtvis använda den, det var ju därför man byggt den. Risk fanns alltid i krig, och för övrigt kunde man skicka hem de största skeppen, om de voro alltför djupgående; men de övriga, vidblev kungen, skulle igenom, helst genom Drogden, »emedan man då snarast kunde komma i aktion». Efter en veckas ihärdigt befallande lyckades det honom slutligen att få flottan i gång; den gick dock inte genom Drogden utan genom Flintrännan, och föreningen med Rooke verkställdes; men någon aktion blev inte av. Danskarna åskådade manövern och lade sig därpå under Köpenhamns befästningar, där de hade sin säkra hamn i ryggen och inte voro lätta att komma åt; ett försök av kungen att få generalamiralen att gå fram mot dem medförde ingenting. Det blev tydligt att kungens dröm om danska flottans förstörande alls inte skulle förverkligas med dessa metoder; en oskyldig lek med brännarna och bombardering var allt som småningom åstadkoms — »om nätterna har man sökt kasta eld på dem», skrev kungen till systern, »och om dagen plätta de ock ibland något på varannan» —, ett skådespel som lät sig beskådas från kyrktornet i Malmö och kunde te sig ganska ståtligt mot en nattlig himmel.

Med dylikt tomt gyckel kunde man dock i en situation som denna inte vara betjänt, och ännu borde det inte vara danskarnas tur att skratta sist och bäst. Bortsett från de holsteinska affärerna var det nödvändigt att försöka få ryggen garderad på effektivt sätt innan man gick att tala ut med kusinen av Sachsen, och kungen beslöt att gå över med hären till Själland och söka få någonting uträttat. Danska flottan låg nu i Köpenhamn skäligen trygg mot alla angrepp från sjösidan, men det fanns kanske när allt kom omkring en bakväg att komma åt den.

Stuart, detta fälttågs allt i allo, skickades ut till generalamiralen och Rooke för att orientera dem rörande planen och lyckades med hjälp av åtskillig vältalighet skingra den mängd svårigheter och omöjligheter som genast tedde sig för den förres blick. Kusten mellan Köpenhamn och Helsingör rekognoscerades därpå av Stuart, under försök att så mycket som möjligt hålla danskarna i okunnighet om den valda landstigningsplatsen; och åt den duglige och driftige före detta kungaläraren i krigskonst, som i dagarna blev generalmajor, uppdrogs därefter företagets tämligen invecklade tekniska förberedande och utförande. Gardet, som inskeppades i Landskrona, samt Kalmar och Upplands regementen, som redan funnos ombord på flottan, skulle göra försöket; en mängd mindre båtar samlades och ordnades enligt noggranna föreskrifter samt styrde, sedan de i närheten av Ven fått sitt landstigningsmanskap ombord, i välordnade kolonner mot Humlebaeck, ungefär en mil söder om Helsingör, täckta av ett antal svenska och allierade krigsfartyg. Kungen med Stuart befann sig på båtformationens högra flygel, Rehnsköld på den vänstra; blåst och sjögång tedde sig vid avfärdsögonblicket i en tidig gryning såsom mera oroande element än danskarna och syntes mana till ett tråkigt uppskov i sista stund, men kungen vägrade att låta sig avskräckas. En god stunds roddmanövrer ägde rum utanför kusten till vilseledande av den uppe på strandkrönet vid Tibberups backar synliga fienden — kavalleri och bondeuppbåd —, som nitiskt rusade omkring för att vara till hands på rätta stället. Det danska kavalleriet kunde tänkas bli besvärligt, emedan man själv inte kunnat medtaga dylikt; men slutligen rodde man under den konvojerande eskaderns kanoner in mot den utsedda punkten, där strandens långgrundhet tvang båtarna att stanna ett gott stycke från land. Kungens iver var sådan att han hoppade i innan hans båt ännu rört botten och kom i vatten till axlarna; alla följde exemplet, och man kom

raskt i land. Endast på vänstra flygeln kom det till nämnvärd strid; en gardeslöjtnant vid namn John Henrik von Siegeroth, som framdeles skulle komma att utmärka sig åtskilligt och som här såsom den förste vadade i land med femtio grenadjärer, fick det ganska sällsynta nöjet att i vatten till midjan utkämpa en liten sjödrabbning mot kavalleri, i det han på halva vägen möttes av en ivrig skvadron, som dock efter en salva åter uppsökte lämpligare terräng. Den danska försvarsstyrkan, föga talrik och illa ledd, försvann snart i sin helhet från platsen, efterlämnande några kanoner och ett fåtal fallna: den svenska totalförlusten belöpte sig till tre stupade soldater och några sårade, bland vilka sistnämnda emellertid även Stuart befann sig, som fått »ett skott på låret; men som kulan råkade hans plånbok, den han hade i byxfickan, gjorde hon endast en stark kontusion». Trots skadan tillsåg den outtröttlige generalkvartermästaren utstakandet av läger och påbörjandet av förskansningar, till ställningens hållande tills flera trupper hunnit skeppas över; och därmed hade den ryktbara »descenten på Själland» nått sin oväntat enkla fullbordan. Kungen kunde på kvällen efter sådant lyckligt dagsverke gå till trygg vila i sitt första fältläger, efter att denna dag, den 25 juli 1700, för första gången ha satt foten på utländsk mark.

Ställningen tedde sig nu mycket lovande. Kung Fredrik fanns nere i Holstein och kunde inte ingripa; försvaret av Köpenhamn med omnejd var anförtrott åt en lärd kommission av mångsidig oduglighet; danska flottan hölls inspärrad av de tre makternas eskadrar, och antalet danska trupper på Själland var inte synnerligen stort. Endast danska kavalleriet fick tagas mera på allvar, så länge man själv inte fått något över, och större rörelser hindrades tillsvidare därav; men sedan den landstigna styrkan förstärkts, framför allt med kavalleri och kanoner, borde något allvarligt kunna företagas mot Köpenhamn. På grund av transportsvårigheter och

framför allt hinderlig väderlek dröjde det fjorton dagar innan allt fåtts över, till en sammanlagd styrka av något med än 10,000 man; under tiden ordnade kungen provianttillförseln från omnejden, utfärdade skyddsbrev för befolkningen, inskärpte vikten av en sträng disciplin hos trupperna, försökte smått låta kusin Fredrik få personligen känna något av krigets tunga genom att ge tillstånd till hjortjakter i hans Dyrehave samt hade smärre partier ute mot danska patruller och mot ett blygsamt försök till snapphanerörelse i trakten. Det hela förlöpte ytterst stillsamt och idylliskt: såväl dagboksförfattarna Stiernhöök och Wisocki-Hochmuth som också kungens officielle krigshistoriker, Adlerfelt, äro eniga i att som viktigaste krigiska tilldragelse anteckna danskarnas tillfångatagande av en patrull på en löjtnant och tio man; — för övrigt föga beklagansvärda fångar, som under sin korta vistelse i Köpenhamn kommo i åtnjutande (ingalunda såsom de sista av sina landsmän) av en tillräckligt riklig traktering för att vid återkomsten få detta faktum särskilt noterat.

Men den 11 augusti »blåstes *boute-selle* i dagningen, och marscherade hela armén några timmar efter», i tre kolonner längs stora vägen söderut mot Köpenhamn. I samma stund erhöll kungen det högst oväntade meddelandet — genom en dansk ryttmästare som kom för att återlämna de nämnda fångarna — att kriget helt plötsligt tagit slut: fred mellan Danmark och hertigen av Holstein-Gottorp hade undertecknats i Traventhal den 8 augusti. Han vägrade att bekymra sig om ett dylikt meddelande och fortsatte marschen till Rungsted, där läger slogs; dit kommo snart vidare underrättelser som inte lämnade något tvivel övrigt, bland annat holsteinske adjutanten Valentin von Dahldorff, framdeles namnkunnig i svensk tjänst, med bud från hertigen själv. Hertigen hade fått en förmånlig fred, med erkänd suveränitet och *jus armorum* och allt, och föreföll belåten. Descenten på Själland hade haft hastig verkan på danske

kungens fredvillighet, och garantimakterna — såväl de stora i Sundet som röran av tyska furstar vid Gyllenstiernas armé — hade nu endast att efter fullbordad uppgift gå hem igen.

Sannolikt har kungen inte många gånger i sitt liv fått en häftigare chock, ehuru visserligen ingenting finns nämnt om några ord eller åthävor från hans sida. Stadd på framryckning mot Köpenhamn för att göra slag i saken, med gott hopp om att kunna taga både stad och flotta, fann han sig i en blink hejdad av ett ovidkommande penndrag nere i Traventhal; och inte allenast hejdad, utan försatt i efterhand. Hans position var plötsligt innehållslös, förvandlad till luft, nästan löjlig. Sverige var endast en garantimakt för Holstein: saken med Holstein var nu på bästa sätt ordnad: Sverige hade endast att packa och gå hem. Skulle man verkligen inte ha någonting annat att göra än detta: packa och gå hem? — från en motståndare som dock nyligen arrangerat ett anfallsförbund mot Sverige och som naturligtvis, alla Traventhalhandlingar till trots, i sitt hjärta fortfarande var en livlig medlem av detta förbund. I en särskild klausul i fredsfördraget hade visserligen kungen av Danmark — med blödande hjärta och efter lång gensträvighet — fått bekväma sig till att frångå alliansen med Sachsen och förpliktat sig att för framtiden avhålla sig från all fientlighet mot Sverige; men av någon verkligt evangelisk visshet kunde man näppeligen känna sig genomströmmad vid begrundandet av en sådan utfästelse från det hållet. Skulle kusin Fredrik av Danmark nu, flink och färdig, utan minsta vingklippthet, lämnas åt sig själv, kunde man vara tämligen säker på att han vid första lämpliga tillfälle, så snart inte värjan hölles för hans ögon, med all iver skulle börja leken på nytt.

För allt detta hade man nu främst att tacka dessa märkliga diplomater, som ständigt ur allsköns bakhåll brukade fara upp med fermt fransyskt snattrande och vifta en kring öronen med sina promemorier och proto-

koll, fulla av allt utom rätt och sannfärdighet. Här kunde man nu tydligt se hela vådan av dessa figurer och deras pratkonseljer, ting som kungen redan på förhand haft en instinktiv skräck för. Ett fruktansvärt släkte i sanning, som man alltså inte gick trygg för ens i fält: här hade de nu ställt så till att salongen måste utrymmas just som ridån skulle gå upp. Kanske man för framtiden kunde se till att få sköta sina krig med så liten inblandning som möjligt av den sortens personer. I fortsättningen kunde de lämpligen skickas till Stockholm för att därstädes prata med kanslipresidenten: gamle greve Bengt tyckte om att prata.

Sannolikt har han tänkt någonting i den stilen (ehuru alls intet vittnesbörd därom finns), när han red fram och tittade på Köpenhamn, nyss så nära, nu så oåtkomligt: Högstsalig Farfars motspänstiga Köpenhamn, som så morskt stod på sig den gången och som det ur alla synpunkter skulle varit nöjsamt att probera med ett försök nummer två. Det tunga artilleriet hade ännu inte hunnit över från Sverige; det var detta artilleri han längst väntat på för att därpå efter bästa recept skrida till belägring; men kanske man med lämplig enträgenhet hade kunnat komma in även utan. Hade han varit klenmodig genom att vänta på tungt artilleri, såsom alla rått till, även Stuart och Rehnsköld, i stället för att genast gå på och sätta sin lit till Gud och pikarna? Måhända var det inte ännu alldeles för sent. Det holsteinska bråket var nu visserligen slut, och man befann sig inte i krig med Danmark; men en sådan olägenhet kunde utan större svårighet avhjälpas. Han kunde ha god anledning att säga till kung Fredrik ungefär så: Herr Kusin av Danmark, de holsteinska affärerna äro nu ur världen, och om dem äro vi överens; Sveriges roll som garantimakt är mycket riktigt slut; men härmed ber jag att få förklara ett nytt och mera allvarligt resonemang öppnat angående Herr Kusins mycket omtalade anfallsförbund med Sachsen — och kanske med flera än Sach-

sen —, vilket är en helt annan och viktigare sak, väl värd att ännu en stund diskuteras . . . Så kunde man tilläventyrs säga, och Köpenhamn och danska flottan och den lockande säkerheten i ryggen kunde gott vara värda ett sådant försök. Den rimliga hasarden fick man ju inte rygga för, såsom han själv påpekat för den långsamme Wellingk i Lifland och för generalamiralen i Sundet; men skulle det vara riktigt rätt gjort att handla så? Kanske otillbörligt, eller åtminstone oridderligt, från det redan vunna utgångsläget. Strängt taget hade man bort tala rent ut mot Danmark från början och inte bara kommit på besök som garantimakt; men sådant hade stött på hinder på grund av samverkan med bundsförvanterna, som endast ville en hänsynsfull intervention och en snabb fred. Där hade man nu åter all denna månghövdade och snoende diplomati, ej olik den lernäiska hydra som salig herr Nordenhielm i tiden vetat berätta om på tal om Herkules' mödor.

Hans försök att finna någon utväg att bemästra situationen nådde sitt slut när amiral Rooke nu kom på besök i land, meddelande att han erhållit officiell underrättelse om fredsslutet i Traventhal och att hans göromål i Sundet därmed voro tillända: till tryggad hemtransport av svenskarna vore han villig att lämna hjälp, men mera än så kunde han inte göra. Därmed blev den fortsatta blockaden av danska flottan en omöjlighet. Åtskilliga av de största svenska skeppen hade framför Flintrännan vänt om till Karlskrona, och från de övriga hade detacheringar ägt rum; svenska flottan i Sundet var inte längre jämnstark med den danska, som utan tvivel, överlägsen och med bättre ledning, skulle gå ut så snart de allierade försvunnit och spela herre efter behag. Inför detta gav kungen upp och fann sig i det skedda. Med Själland på hand och med 10,000 man framför ett med föga skrämmande resurser utrustat Köpenhamn hade förmodligen åtskilligt ännu funnits att göra för en hänsynslös äventyrare; men åtminstone den-

na gång kom han sina sentida stränga kritiker helt på skam genom att alls inte vilja inlåta sig på den rollen.

Bekräftelser utväxlades nu med styrelsen i Köpenhamn angående återinträtt fredstillstånd; amiral Rooke komplimenterades med en vacker parad av hela armén; och till herrar drabanter och andra utgick kungörelse att det angenäma hjortjagandet i danske kungens parker nu finge vara slut. Därpå började utrymningsanstalter vidtagas, det krigiska allvaret mildrades, och under de vackra augustidagarna fylldes lägret av vallfärdande danskt borgerskap och ståndspersoner, nyfikna på kungen av Sverige och hans män, som man undsluppit för så gott köp och nu kunde bekanta sig med i all vänlighet. »Den 17», antecknar Stiernhöök, »voro övermåttan mycket danskar i lägret från Köpenhamn, och», tillfogar han med skarpögd observation, »en vacker flicka också» — endast en, men alltid bättre än ingenting; nästa dag, när »fruntimmer från Helsingör var i lägret», tycktes det ha varit bättre ställt i det avseendet. När samme unge krigare, som utom för vackra flickor bibehöll ett livligt intresse för profan och kyrklig arkitektur, ett par dagar senare samman med några kamrater gjorde en utflykt till Frederiksborgs slott, hade de glädjen att vid sin måltid på krogen därstädes finna »väl den vackraste piga på Själland: hon hette Silla», och även själva slottet var väl värt att se. Bland dess kulturella märkvärdigheter föll särskilt i ögonen ett privat kungligt rekreationskabinett »med en maskin som förer maten upp från köket tvärs igenom golvet» samt en liten nätt lokalitet med mycket vackra oanständiga bilder kring väggarna till trötta monarkers stimulans, — finesser som man inte hade någon motsvarighet till på kungliga slott i Sverige; och med vördnad stannade besökarna framför »ett porträtt av en greve Rantzau som haft 99 horungar», vilket kan tänkas ha varit den berömde Josias Rantzau, marskalk av Frankrike. Siffran, utan tvivel högst akt-

ningsvärd för en greve, ter sig blygsam nog bredvid den som August av Sachsen skulle nå upp till: i hans hovförvaltnings räkenskaper figurerade slutligen en totalsumma av 354 bokförda, säkra och erkända bastarder, vartill kunde läggas ytterligare en, i äktenskap född, avkomling.

Fram mot den 20 augusti började det lida mot slutet på sådana lärorika utflykter, och regemente efter regemente skeppades in. Trupperna hade mått bra och uppfört sig stillsamt under den korta visiten i det frodiga danska landet, endast med en viss tendens att föräta sig på frukt, varemot förbud hade måst utfärdas; och hemskeppningen, till vars täckande gentemot eventuella danska avskedsskämt de förbundna eskadrarna bidrogo, förlöpte lugnt. Så snart inte längre stampet av svenska bataljoner förnams i närheten, hade man i tänkande kretsar i Köpenhamn vaknat upp till stor livaktighet; freden i Traventhal uppfattades som ett tillfälligt sinnrikt skämt, nyttigt till Köpenhamns räddande, och behjärtade tankegångar kommo hastigt i svang rörande den stora lämpligheten av att låta Gyldenlöve störta sig över Wachtmeisters försvagade flotta — nu endast aderton skepp, vilkas manskap för övrigt var i färd med att raskt dö bort av sjukdomar — och därmed i ett drag få Fortunas hjul helt vänt. Tack vare Rooke, som i sina mellanhavanden med Karl alls inte visade sig onödigt ogin, förebyggdes dylika projekt; och efter att såsom en av de sista ha lämnat Själlands mark landsteg kungen den 24 augusti i Helsingborg, där en tät svärm väntande diplomater genast slog ner på honom som en flock svultna kråkor.

Ett fruktansvärt pladder brast ögonblickligen löst omkring honom, som när en samling oroliga mostrar välkomna en ung man som hållit sig borta för länge: från kejserliga, franska, brandenburgska, lüneburgska och andra sändebud, buteljerade i Helsingborg under den själländska kampanjen och nu överflödande av iver och

talträngdhet rörande kejserliga medlingsförslag, franska medlingsförslag, franska och kejserliga teorier och önskemål angående spanska tronföljden, uppmaningar att gå mot August genom Brandenburg, varningar för att gå genom Brandenburg, varningar för att alls gå mot August, negotiationer, finanser, hypoteser, råd, gratulationer, förslag, förespeglingar och frågor: en fasansfull körsång av hög politik *in statu nascendi,* ett skrik utan like om allt mellan himmel och jord. Kungen värjde sig beslutsamt, ty mycken tid att spilla på allt detta fanns inte, inte heller någon egentlig lust; han hade redan fått en bestämd uppfattning om diplomater och deras angelägenheter och börjat inse att de hörde till en annan värld än hans. De skrevo och pratade, de pratade och skrevo, och därmed var allt sagt om dem: någon halt, något innehåll, någon verklig mening fanns inte i alltsammans. Försäkringarna, förbindelserna och förbindligheterna, ederna, de heliga löftena, de höga underskrifterna: allt sådant kunde visa sig innebära något för ett år framåt, eller för ett halvt, eller också kanske endast för fem minuter: alltid endast intill dess något nytt infall, någon senare överenskommelse på annat håll, någon plötslig spekulationsmanöver i det blå visade alltsamman i sin rätta skepnad av värdelöst papper och munväder. Han hade på sin tid i Stockholm lyssnat till en hel del vänliga danska utläggningar och sedan fått se resultatet; han hade menlöst hört på den matfriske Galeckis höviska fryntligheter rörande evig polsk vänskap och sachsisk hjärtevärme och annat sådant, och den djupa betydelsen av allt detta hade han också inom kort fått se; och nu nyss detta klipska diplomatiska hokuspokus i Traventhal, som lämnade allt på den danska sidan svävande och ovisst. De talade inte sanning, alla dessa herrar diplomater med sina rappa tungor och mjuka ryggar och golvsopande hattar och peruker: voro av sina kvicksilveraktiga principaler alls inte avsedda att tala sanning, visste kanske inte längre vad sanning ville

säga, och hade intet begrepp om vad som var rätt. Det var hela felet med dem, och därmed upphörde de att vara av intresse. Därmed var för honom också varje möjlighet upphävd att reellt ha något med dem att göra: ty själv talade han sanning; och sanning och lögn kunna inte reellt umgås med varandra med något utbyte — annat än för den ena sidan; liksom det inte tjänar något till för den hederlige att spela kort med falskspelare. Värjan var nog avgjort bättre än allt hopplöst prat med dem. De — eller deras principaler — vunno utan tvivel ibland på sina företag, liksom falskspelare vinna; men en sådan vinst kunde inte vara mycket att stå efter: de lurade dem de hade att göra med — såsom de redan ett par gångar lurat honom — och tycktes känna sig stolta över sådant; men när allt kom omkring kunde de väl ändå knappt hoppas på att lura Gud.

Kungen skingrade fortast möjligt hela svärmen och bad dem resa till Stockholm och prata vidare med kanslipresidenten samt försöka vara av den vänligheten att tillsvidare stanna kvar där; själv hade han Lifland att tänka på, där August åter gått till anfall och den oföretagsamme Wellingk vikit undan och där det tycktes arta sig kritiskt för det nu inneslutna Riga. Det gällde att fort komma till de blekingska hamnarna, dit flottan nu återvänt, och att där söka få en transportflotta tillräckligt gott utrustad för att inte manskapet under överfarten skulle hinna dö bort alltför mycket — såsom fallet varit med Upplands och Kalmar regementen, vilka nyss under några korta veckors vistelse på flottan hunnit smälta samman till halva styrkan. Endast ett utländskt sändebud medtogs av kungen åt detta håll. De sista dagarna i Danmark hade med all pomp till Rungsted anlänt en rysk ambassadör, knjaz Andreas Jacobowitj Chilkov, med varma hälsningar från zaren och innerliga önskningar i en skrivelse från densamme om en evig fred och fortsatt vänskap till ömsesidig hugnad i en ond värld. En stor ambassad, påpekade den hjärtlige mosko-

vitiske brevskrivaren, skulle snart följa efter till dessa önskemåls ytterligare främjande. Tidigare hade i kungens omgivning försports vissa oroande rykten om att även zaren skulle vara inblandad i det dansk-sachsiska överfallsarrangemanget, och det var därför angenämt att få se denna oväntade ambassadör och taga del av precisa löften och vändningar i den zariska skrivelsen. Zaren framställde även en önskan att hans sändebud, på grund av vissa tidigare överenskommelser, under hela sitt uppehåll måtte få vistas i kungens närhet, för att bättre kunna rapportera förefallande viktiga ting; och Karl villfor denna begäran, trots sina allmänna åsikter rörande önskvärdheten av diplomatiskt sällskap. Hunnen till Lyngsjö utanför Kristianstad ärade han knjazen (den 31 augusti) med en ytterst högtidlig avskedsaudiens, varvid denne erhöll sitt svarsbrev till zaren — »och därpå kysste han med hela sin svit kungens hand, men rörde intet vid honom med deras hand, och red så bort».

I Karlshamn, därifrån överskeppningen bestämts att ske, sattes nu med största iver förberedelserna till säsongens andra fälttåg i gång. Det visade sig ytterst besvärligt att skrapa samman nödiga pengar till utrustningen; kassorna i Stockholm voro ohjälpligt tomma, och man fick gå så långt som att upptaga smålån av borgare här och var i landet. Dessutom brådskade alltsamman högeligen, ty det var viktigt att få en komplett här över till Lifland före vintern, och kungens pådrivande kraft var på alla håll välbehövlig. Expeditionsstyrkans kårer och regementen samlades, artilleri och infanteri — Gardet, Dalregementet, Hälsinge, Närke-Värmlands och Västmanlands — samt Livdragoner och Drabanter; Upplands och Kalmar, halvt förstörda efter vistelsen på flottan, fingo tillsvidare gå hem till sitt; mesta delen av kavalleriet skulle följa med en senare överskeppning, ty till allt på en gång fanns inte utrymme. »Det drives på», skrev kungen till lilla systern, »att få över det som skall beniventera gästerna på andra sidan.» Han visste inte ännu

själv vilka opåräknade nya gäster det var som skulle komma att »beniventeras» först.

Under tiden hade en stadig ström av bud och kurirer börjat anlända från greve Bengt i Stockholm, hos vilken svärmen från Helsingborg nu livligt fortsatte sina politiska kåserier; och för den gamle förståndige och utrikessakkunnige Polus, som befann sig hos kungen, kändes det bittert att Hans Majestät föga brydde sig om att fördjupa sig i de viktiga postväskornas innehåll. Framför allt rörde det sig nu om fransk medling mellan Karl och August; ty August, försäkrades det, hade djupt gripits av freden i Traventhal och lagt i dagen en avgjord ängslan, som i brist på bättre kunde tolkas som fredsvilja. Franska medlare hade pratat med honom och funnit honom sensibel och resonlig; han var på fläcken redo till åtskilligt i fråga om försäkringar och ursäkter, sedan det nu tydligen var hans eget skinn det snart skulle gälla; endast när det rörde sig om att återlämna de två fästen i Lifland han lyckats erövra — Kobronskans och Dünamünde — var hans villighet inte påfallande. Men en sådan småsak, ansågo enstämmigt greve Bengt och franske ambassadören greve de Guiscard, borde med en smula god vilja lätt kunna utjämnas, och bådas iver var mycket stor: kanslipresidentens på grund av en allmän längtan efter lugn och ro och en den trötta ålderdomens smått jämrande ängslan inför allt ovisst; Guiscards emedan Ludvig XIV ville ha sina eventuella bundsförvanter till hands för det stora bråk rörande spanska successionen han med det snaraste tänkte sätta i gång, och alls inte önskande se dem plottra bort sig på ovidkommande gräl. Kobronskans och Dünamünde och den inunder fraserna verkligen förefintliga graden av fredsvärme hos August kunde under sådana omständigheter inte vara något att hänga upp sig på, ansågo de båda; och med all makt lågo de över kungen för att få honom med på någon händig kompromiss. Svar från den unge besvärlige monarken lät vänta på sig; men till sist, den 25 sep-

tember, lät han sända dem ett stycke ovanligt klar kansliprosa:

»Kejsaren, Frankrike och Brandenburg kontinuera med erbjudandet av sin meditation. Frankrike har ock meddelat konungens i Polen villkor, däröver I avgivit utlåtande. Så länder eder till nådigt svar, att såsom Vi nu äre sinnade mot en sådan orättfärdig och trolös invasion, som bemälte konung emot Oss förövat, skaffa Oss rätt och satisfaction medelst våra rättmätiga vapen, varandes nu i verk med transporten till Lifland; alltså kunna Vi ej admittera någon meditation eller negotiation förrän allt är restituerat och Vi kunna hava en nöjaktig satisfaction.»

Vid samma tid kom bud att zar Peter av Ryssland den 24 augusti (samma dag kungen landstigit i Helsingborg) låtit i Moskva kungöra krig mot Sverige och därpå med en stor här fallit in i Ingermanland.

Tredje kapitlet.

NARVA.

> Nu är att berätta om en minnesvärd strid; och om det djärva modet hos en man, som inte stod tillbaka för dem vi kalla heroer.
>
> *Procopius: Det Gotiska Kriget.*

Zar Peter skred till sitt verk efter vissa litterära förberedelser: en nyhet bland ryska härskare, som eljest föga sysslat med den sortens ceremonier vid lämpliga överfall av grannar. Han hade nu, lät han meddela yttervärlden, nått fram till äntlig klarhet rörande vad som ägt rum vid hans incognitovisit i Riga tre år tidigare. Han hade där blivit svårt förolämpad: det var slutresultatet av hans meditationer i ämnet.

Redan föregående höst hade svenska sändebudet i Moskva rapporterat att zaren framkommit med vissa klagomål i denna sak, varpå en förklaring infordrats från Dahlberg; denna hade också inkommit, och Dahlberg hade däri omsorgsfullt gått igenom allt och visat det vara idel fantasier. På grund av sakens löjlighet, det mellankommande danska kriget och zarens senare flera gånger proklamerade stora vänskap för Sverige hade därefter denna förklaring fått ligga, utan att något vidare gjorts från svensk sida. Tidigt på sommaren hade därefter zaren, i en skrivelse till de holländska generalstaterna, samtidigt med att han framhävde sin stora

fredskärlek gentemot Sverige, med behärskad klagan hänsyftat på vissa tråkiga minnen från Riga. Generalstaterna meddelade detta åt Lillieroth, svenska sändebudet i Haag, och förklarade sig villiga att hjälpa till att få dessa klagoämnen, vad de nu än kunde innebära, ur världen; varpå Lillieroth rapporterade alltsamman hem. Kungen lät därpå Polus avsända ett utförligt svar, med tack för generalstaternas förmedlingsanbud i saken, som kungen gärna mottog, samt med förslag att Lillieroth jämte ett fullmäktigat ryskt ombud skulle genomgå ärendet, varvid generalstaterna lämpligen kunde fungera som skiljedomare. Men så var det alls inte menat av zaren, och när denna svenska skrivelse avgick till Holland (5 september), hade han redan låtit proklamera kriget i Moskva.

Det är alls inte uteslutet att zaren själv slutligen fullt och fast trodde på sin lilla rövarhistoria från Riga: en hysteriker som han torde alltid haft lätt att inbilla sig själv vilka brukbara lögner som helst. Men för säkerhets skull — och för den händelse samtidens upplysta rättsmedvetande inte skulle tillräckligt djupt gripas av hans klagan rörande Rigavisiten — hade han uttänkt ytterligare en krigsanledning, som en skrivkunnig sachsisk generalmajor i Moskva fick redogöra för i en offentlig relation. Det visade sig nämligen att Sverige, enligt vad Peter med plötslig smärta kommit underfund med, i äldre tider hade rövat bort vissa områden från Ryssland. Såväl Ingermanland som ett gott stycke av Karelen hade det på detta sätt bemäktigat sig; och för den tänkande moskovitiske betraktaren framgick det vid närmare efterseende att sådant röveri från grannar utgjorde Sveriges väsen och egentliga näringsfång. *Vivitur ex rapto* förkunnade han förtrytsamt för världen, med stöd av egen eller sachsisk lärdom: det livnär sig av rov, alldeles som bruket var i järnets onda ålder hos Ovidius; och då det nu åter visat sig som en varg bland lammen och nyss varit på vippen att bemäktiga sig Köpenhamn,

kunde en rättsinnig granne inte längre med jämnmod se andra stackars grannar förhärjas, utan fann sig tvingad att med kraft inskrida innan Sverige hunnit förstöra allt.

Sådan var den moraliska krigskostymering zaren i största hast hann skruda sig i; ett första zariskt försök på området. Något nämnvärt imponerande intryck lyckades han knappt åstadkomma med denna sin debut i nyinlärd västerländsk kanslisalvelse. Den moraliska grannlåten klädde honom ungefär som stärkkrage och jaquette och bibehållen byxlöshet klä en av civilisationen nyligen infångad bantuneger: på det hela knappt något plus i förhållande till den naknare stil som Ivan Vassilievitj och Ivan den Förskräcklige på sin tid brukat nöja sig med i liknande situationer.

Vivitur ex rapto hade zar Peter alltså låtit förkunna om Sverige; och för den händelse den moskovitisk-sachsiska redogörelsen för de officiella krigsanledningarna nådde Karlshamn samtidigt med budet om själva krigsutbrottet, är det tänkbart att kungen, med en smula sarkastiskt skämtlynne som inte var honom främmande, påmint sig fortsättningen av versen hos Ovidius: *non hospes ab hospite tutus,* gäst går icke säker för sin värd; ty han gav genast befallning att ryska sändebudet i Stockholm och vad andra ryssar man kunde lägga hand på, handelsmän och liknande, skulle gripas och sättas i förvar. Det är sant att litterära associationer därvid knappt ha varit behövliga, ty zaren hade från början lagt beslag på Kniepercrona, svenska sändebudet i Moskva.

Därpå gick flottan utan vidare tidsspillan under segel (1 oktober), med kungen själv ombord på linjeskeppet *Vestmanland.* Under överfarten fick han göra förnyad bekantskap med sjölivets otrevligheter i form av stormar och en skingrad flotta samt för egen del sjösjuka; någon älskare av sjö och flottor och vad därtill hörde kom han efter dessa sina första erfarenheter aldrig att bli. Efter hand löpte skeppen in, kungens eget bland

de första, i Pernau, vid Rigavikens nordligaste hörn: en lämplig plats, där man befann sig mitt emellan ryssar och sachsare och efter omständigheterna kunde vända sig åt bästa håll. Han satte sin fot på baltisk jord såsom den förste svenske konung efter Gustaf Adolf som besökt dessa provinser, och en hjärtängslig befolkning — som på förhand hade en känsla av att det var »högst, högst, högst nödvändigt att Hans Majestät själv komme» — hälsade honom med stor glädje, professorerna vid Dorpats universitet (för krigsoron flyttat till Pernau) även med åtskillig poesi. Det visade sig att affärerna kring Riga inte längre krävde omedelbar brådska; August, rädd att bli överrumplad av en landstigning i ryggen, hade i god tid låtit sin belägringsarmé bryta upp och gå i vinterkvarter i Kurland, efter att vid denna senaste invasion ha bemäktigat sig ytterligare ett litet fäste, Kokenhusen, ett stycke inåt landet vid Düna; och Wellingk kunde nu bli till nytta på annat håll, efter att på egen hand inte ha uträttat något nämnvärt.

Mot ryssarna brådskade det tydligen desto mera. Dessa hade i början av september manstarkt utgjutit sig över Ingermanland och snart — sedan det nödvändigaste av blinda härjningar hunnit undanstökas — visat sig framför Narva, landskapets huvudfästning, som försvarades av överste Henning Rudolf Horn (av Ranzien) med en föga talrik garnison. Stormningar hade till en början försökts, varpå en regelrätt belägring vidtagits; den ryska armén skattades av ryktet till 80,000 man, allt inräknat; zaren själv fanns i lägret, och belägringen leddes sakkunnigt av en sachsisk fortifikationsgeneral vid namn Hallart. Det förspordes att zaren snart tänkte ge sig vidare framåt mot Wesenberg och Reval, och kosackssvärmar och annat liknande, under kavallerigeneralen Scheremetjev, hade börjat visa sig åt detta håll. Till Wesenberg, dit den kungliga armén skulle samlas, skickades Wellingk i förväg för att lägga upp nödiga förråd, vilket visade sig vara allt utom lätt i det karga landet;

och en starkt ökad svensk livaktighet i skärmytslingskriget blev med kungens ankomst genast märkbar. Översten Wolmar Anton von Schlippenbach överrumplade och tog på sjön Peipus ett antal ryska båtar, på väg med förråd till belägringsarmén vid Narva, och vann därvid bland annat en mycket berömd trofé, den pleskowska provinsfanan, utomordentligt helig i ryska ögon: en ofantlig broderitillställning »av röd damast, stickad med guld och silver» samt översållad med dubbelörnar, solar, helgon och annat mera — »*im obristen Rande drey Angesichter, so zweifelsohne die Dreyeinigkeit bedeuten sollten* samt andra *schlecht geschilderten Figuren* —, som på grund av sin barbariska prakt och sin egenskap av krigets första ryska trofé gjordes till föremål för ingående beskrivningar. Wellingk, anländ till Wesenberg med sitt finska och livländska kavalleri, blev också energisk; när han fick höra att »3,000 cirkassier» av Scheremetjevs följen höllo till i några byar på få mils avstånd, sände han ut tvenne majorer, Patkul och Tiesenhausen, med 600 ryttare, som omringade byar och »cirkassier» och därefter, när de inte lyckades driva ut de sistnämnda på öppna fältet, satte eld på alltsamman. Medan de vaktade elden och letade efter undkomna, föll den tillkallade Scheremetjev själv över dem »med 21 skvadroner», varpå svenskarna med åtskilligt besvär fingo bana sig väg genom övermakten; Patkul och en ryttmästare blevo fångna men återfunnos sedermera i det ryska lägret efter Narva. Småkriget var på denna krigsskådeplats av hård och skoningslös karaktär, varvid även svenskarna snart, gentemot kosacker och liknande, inte bekymrade sig om att ge pardon i onödan; ryssarna uppträdde från början på gammalt vanligt sätt, mördade allt levande, när det föll dem in och utan risk gick för sig, grävde upp lik för att leta efter ringar eller annat och »skonade inte ens späda barn, som de dels satt på gärdsgårdsstavarna, dels kastat på elden». Svenskarna rensade nu upp efter förmåga; och »var våra partier vänt sig och råkat

samman med svenskarna, ha de alltid kommit tillbaka med stor förlust och blodiga huvuden», rapporterade Augusts sändebud hos zaren.

Den 26 oktober lämnade kungen Pernau och for till Reval, och regementena sattes på marsch till Wesenberg. I Reval satt som ståthållare över Estland en gammal surmulen, slö och tämligen allsidigt oduglig greve Axel Julius de la Gardie, som redan ådragit sig en sträng skrapa för onödig sölighet och skrivklåda och som i fortsättningen ingalunda skulle bli bättre: en sådan i fredliga förhållanden passabel och inför extraordinära uppgifter alltigenom hopplös ämbetsmannatyp som ingenting kan eller vill utanför den en gång inkörda kanslirutinen och den lika inkörda kollegiala avunden, och som i detta fall, såsom ett administrativt fadersarv, kom att behandlas med onödig pietet och fick stanna kvar alltför länge. Men mera än av denne irriterades kungen för tillfället, vid sin ankomst till Reval, av att därstädes stöta på tvenne oväntade personer, franska och kejserliga sändebuden, som han hoppats säkert instoppade hos kanslipresidenten i Stockholm; de hade kommit över till Reval för att prata vidare om medling med August och voro ivrigare än någonsin. Just i dessa dagar slöts borta i fjärran Madrid livets långa lidande för en stackars gammal imbecil varelse vid namn Karl II av Spanien, den siste habsburgaren på det landets tron: en man som inte ens varit vuxen den uppgift andra odugliga monarker ej sällan ägnat sig åt med flit och kvantitativt lyckats förträffligt med, nämligen att producera avkomma, och som på grund av denna sin defekt gjort ett världskrig om det spanska arvet mellan Österrike och Frankrike oundvikligt. Detta dödsfall var sedan länge så gott som dagligen väntat, och vad som förestod var man såväl i Österrike som i Frankrike fullt på det klara med; båda de rivaliserande makternas ombud voro därför lika ivriga att få äran av en fredsmedling för Sveriges och Sachsens vidkommande, varefter man borde kunna räk-

na på tack för tjänsten när det stora spanska spelet skulle öppnas. Kungen var alls inte angelägen om att hjälpa någon, så länge han hade fullt att göra med att hjälpa sig själv; han ville hellre att Frankrike, såsom garant för Olivafreden, skulle göra något allvarligt till hans hjälp mot Sachsen; men framför allt hade han mindre tid och lust än någonsin att få alla dessa diplomatiska störtflo-der av prat om ogripbara ting ånyo lössläppta omkring sig, och till greve Bengt avlät han trots all brådska några pepprade rader i ämnet: »Det är sällsamt att Vi skola finna dem här i Reval. Med misshag förnimma Vi deras härvaro. För dem är här intet att uträtta. För deras följe i kampanjen vilja Vi vara förskonta. Deras närvaro är Oss till last, enär Vi utomdess äro nogsamt besvärade av krigsoperationerna . . .»

Viktigast bland dessa ej ringa besvär var för ögonblicket att försöka anskaffa en smula mat och kläder åt trupperna, som nu snart skulle på allvar ut i vinterväder och av vilka de finska under Wellingk visat sig vara i ett »slätt och illa monterat» tillstånd; något vinterkvarter skulle det kanske alls inte bli tillfälle till. »Man lär ej hinna med mera», förklarade kungen på förfrågan, »än att fara efter fienden och förfölja honom: alltså äro vinterkvarter ej behövliga.» Allt bättrades nu ivrigt på, så långt de magra möjligheterna tillstadde, — skor, kläder, vantar, proviant; även »de nya handgreppen med bajonetten» gällde det att i största hast få inlärda, åtminstone vid Gardet; Narva kunde nu inte väntas hålla sig mycket längre, och den 5 november försvann kungen genom en baktrappa från ståthållare och annat i Reval och red till Wesenberg, där regementena börjat samlas. Till den beträngde Horn hade redan tidigare ett uppmuntrande bud sänts. »Till undsättning av bemälde fästning», hade kungen från Pernau låtit sitt kansli meddela honom (förmedelst någon onämnd kommunikationsmöjlighet), »såväl som till hela provinsen, lära vi med det allraförsta infinna oss där i nejden med en så stark milice,

som näst Guds hjälp nogsamt skall vara vuxen att delogera bemälte patrask och tvinga den canaillen att vika undan.»

Den nämnda »starka milicen» fick bli så stark omständigheterna medgåvo. Stor blev inte styrkan, jämfört med det antal den gick att mäta sig med, men det som fanns och kunde marschera fick räcka. Åtskillig sjuklighet gick bland trupperna, särskilt bland de finska; magasinen började hastigt bli tomma; framför sig mellan Wesenberg och Narva hade man ett förhärjat vinterland att genomtåga; Livregementet till häst, nyss landsatt i Reval, hade ännu inte nått fram: mycket var otillfredsställande, allting svårt och knappt, erfarna varnande röster saknades inte, och zaren framför Narva hade förmodligen vid detta laget fått veta vad som var att vänta och hunnit inrätta sig däremot på bästa sätt. Men hos kungen fanns ingen tvekan: det hade hunnit bli den 13 november, och Narva behövde sin succurs: en stund före gryningen denna dag bröt hela armén upp, rubb och stubb som dugde i ledet, 10,537 man inalles, utan att i Wesenberg lämna efter sig ett enda kompani.

Det var inga uppmuntrande nejder man drog fram igenom på denna marsch; haltplatserna markerades av avbrända gårdar och plundrade kyrkor, och synerna i dessas innandömen vittnade tydligt om vilka som varit på besök. Stiernhöök, numera välbeställd kapten på Gardet, hade redan på andra sidan Wesenberg, vid Lopo by, bredvid vägen sett »några ryssar som lågo på stegel, för det de slagit ihjäl en fogde och tagit penningar av honom». Detta kan visserligen också ha varit fredsjustice, rörande något tilltag av gästande ryssar före kriget. »Där syntes ock många kors längs vägen, varest folk lågo begravna som svultit ihjäl under de sista hårda åren.» I trakterna öster om Wesenberg, där Scheremetjev och hans följen haft god tid att göra sig hemmastadda, mötte värre syner. Vid herrgården Paddas — »som kommer kapten Billingshausen till och är jämmerligen

ruinerad av ryssen» — gick han, trogen sin gamla kärlek, att bese »S. Nicolai kyrka strax därvid», och där såg det annorlunda ut än i dem han tidigare på året inspekterat i Skåne och Danmark. »Där hade de tagit ut ur kyrkan allt där var och slagit sönder altartavlan och alla de andra bilderna; skåp, fönster och dörrar var sönderhugget; klockaren i kyrkan, som retirerat sig dit in när de kommo, låg där död på golvet, och var näsa och öron avskurna samt tungan ur munnen och en hand, och han var nupen med heta tänger uti kindbenen och armarna och benen, att han såg alltför ynkelig ut.» Man förvånar sig inte mycket över att det efter sådana syner kunde kännas angenämt nog att tända på en och annan by eller lada fylld av inringade kosacker; och ivern att fortast möjligt komma till tals med Peter och hans folk vid Narva synes på intet sätt ha minskats.

Påtändningen av kvarvarande byar och lador ombesörjdes i detta fall alltjämt med stor noggrannhet av Scheremetjev, som med sina kosacker höll sig på lämpligt avstånd framför den svenska frammarschen och därvid gjorde slut på det sista som kunde finnas av fourage och tak över huvudet. Armén marscherade med lätt bagage, med föda åt folk och hästar ungefär varannan dag, med ett par rastedagar för folkets trötthets skull, och »med tält för minsta parten», ehuru nattkölden redan var högst kännbar; kungen sov därvid, som sitt folk, under bar himmel, men låg just inte länge på morgnarna. Utposter och spaningspatruller funnos alltid att se efter och att själv vid behov högst personligen bispringa: man fick hålla ett öga öppet åt Scheremetjev till, och det kunde också tänkas att zaren själv komme till mötes. Från början visade Karl sig mån om att inte i onödan trötta manskapet, och överflödiga inre vakter slopades. Den 17 artade det sig till mera allvarlig strid vid passet Pyhäjöggi, där Scheremetjev i fördelaktig terräng sökte spärra framkomsten; men en avdelning dragoner, en gardesbataljon, samt några artilleripjäser som »i tysthet»

fördes fram bakom dragonerna och oförmodat öppnade eld på nära håll, kommo steppens snabba söner att omedelbart »med ett gräseligt skri» försvinna mot fjärran. I sin stora relation om slaget vid Narva beskriver drabantlöjtnanten greve Karl Wrangel noggrant detta svåra pass — med en ström, en bro och en smal inskuren väg bortom bron längs sidan av en brant ås, där man hade tvärbrant bergvägg på ena sidan och tvärbrant stup på den andra, samt med oframkomlig sidlänt terräng på båda sidor om åsen — och påpekat vilket motstånd »Scheremetjev och hans 6,000 adelsmän till häst» hade kunnat göra där, om de försökt med något allvarligare än sitt »stora anskri»; men, tillfogar han, »som Vår Herre var med uti spelet, thy hjälpte det fienden intet vad motstånd han tillböd göra mot Hans Majestät». Enligt en uppgift var det här som en estländsk bonde visade kungen en väg över den sanka marken, vilket gjorde det möjligt för kavalleri att oförmodat komma ryssarna i ryggen; och därmed skulle deras skriande och flykt, utan att ens ge sig tid att riva bron, bättre kunna förklaras.

Nästa kväll nådde man till ett annat pass, Sillamäggi, i lika hög grad som det förra ägnat, även för en fåtalig försvarare, att »disputera passagen» med vem det vara månde; men Scheremetjev hade nu hunnit få nog av allt detta — sedan man inte längre i lugn och ro fick skära näsan av klockaren och annat sådant — och stack utan minsta försök till strid åstad med hela sin svärm mot Narva, för att vålla åtskillig uppståndelse där, under det svenskarna slogo läger på vattendränkta åkrar, där de blöttes av kallt regn och trampade i gyttja till upp mot knäna. Här, säger den dagboksförfattande fortifikationslöjtnanten Wisocki-Hochmuth, *war Mangel an Alles,* och detta var *das sogennante Drecklager;* enligt ett annat vittnesbörd fick man där, på grund av den djupa sörjan, mestadels tillbringa natten stående. Efter denna långa och sura natt nådde man på eftermiddagen nästa

dag, den 19, till Lagena, en avbränd herregård, där hären, vid rapporter att fientliga avdelningar visat sig, uppmarscherade i slagordning. Sedan alarmet befunnits falskt, slogs här ett sista läger, en mil från Narva; och förmedelst kanonskott, samt enligt en uppgift även raketer, signalerades på kvällen till fästningen att undsättningen nu var nära. Från fästningen, borta på andra sidan mörka skogar, kom glädjande svarssignal; varpå armén och kungen gingo till en vila som väl kunde behövas mellan en ändad strapatsrik frammarsch och en förestående arbetsam dag. Kungen sov invid en lägereld på litet utbredd halm.

I ryska lägret var sömnen denna natt visserligen hos utposterna tillräckligt god för att tillåta utsända svenska officerare, överste Rehbinder och kapten Örnestedt jämte fortifikatoriskt sakkunniga, att komma tätt intill de ryska förskansningarna och närmare studera dessa, men däremot på sina håll — särskilt hos det högre befälet — utan tvivel allt utom förträfflig. Den 18 hade rapport anlänt från Scheremetjev att passet vid Pyhäjöggi var uppgivet och att svenskt besök med det snaraste kunde väntas. Zaren, nyss en frejdig självhärskare med karbasen i högsta hugg, eller muntert stojande vid brännvinskannan, försjönk vid detta bud i bekymrat grubbel: det hela artade sig tydligen att bli allvarligt. Den för en tid sedan, vid sin sammandrabbning med Scheremetjev vid den påtända byn, tillfångatagne majoren Patkul hade vid förhör meddelat att den svenske kungens styrka, med vilken han ämnade undsätta Narva, belöpte sig till 30,000 man, — eller möjligen, trodde majoren, 32,000; och eftersom denne major gjorde ett högst förtroendeingivande intryck — och dessutom var i släkt med den vinnande herr Johan Reinhold Patkul som kung August på sin tid sänt till Moskva —, fanns ingen större anledning att tvivla på uppgiften, vilken även i och för sig föreföll rimlig nog. Visserligen var zarens här avgjort större än så — »39,000 man reglerade trupper samt 30,000

man sammanrafsat canaille» utom Scheremetjev — och visserligen voro några regementen av de reguljära ryska trupperna, med ett turkiskt krig nyss bakom sig, mera krigserfarna än de svenska, där endast äldre officerare — för tjugo år sedan eller mera — på allvar luktat krut; det uppgivna antalet tedde sig dock beklämmande när det var frågan om folk av den sorten, och en omtänksam självhärskare kunde ha full anledning att börja tänka på sin egen högst personliga risk vid det som nu förestod. Zaren var en man utrustad med ett överflöd av snabb och livlig fantasi, som en starkt brännvinsbetonad livsföring inte gjorde något för att dämpa; hans nerver voro ostadiga och hans mannamod en smula ensidigt. Att ryta och örfila bland undergivna ämbetsmän, eller damma ryggen på dem med en präktig käpp, eller högst egenhändigt deltaga i halshuggandet av upproriska, voro ting som han alltid oförfärat gick i land med; men när det blev fråga om en situation där käppen inte enbart skulle finnas i hans egen hand, tedde sig allt annorlunda.

Under loppet av den 18, efter Scheremetjevs rapport, mörknade zarens tankfullhet allt mera; i fantasin såg han för varje timme allt tydligare en stor och ondsint svensk armé med bevingade steg närma sig hans skansar; och plötsligt stod det klart för honom att han omedelbart behövdes på en mängd andra håll för viktiga angelägenheters skull. Han måste driva på framskaffandet av förstärkningar; han hade brådskande saker att tala med kung August om; han måste till Moskva för att ta emot den turkiske ambassadören (som anlände fyra månader senare): dessa äro de anledningar han själv uppger i sin dagbok. I sin åsikt om nödvändigheten av allt detta, som han genast meddelade sina förtrogna — gunstlingarna Mensjikov och Golovin och andra —, styrktes han livligt av dessa, som enligt den skötsamme sachsaren Hallarts dystra anteckning hade »lika mycket mod som en groda har hår på magen» och som i sin egenskap av

oumbärliga gunstlingar kunde ha gott hopp att få följa zaren bort från detta ängsliga ställe. Till all lycka fanns det i lägret tillgång till utländska officerare, på vilka man kunde hänga det plötsligt ytterst obehagliga överbefälet; framför allt en viss hertig de Croy, en äldre belgisk militär, som i sin ungdom varit med danskarna under kriget i Skåne och därvid i bästa stil »belägrat Knutstorps herregård». Zaren rusade till denne hertig, som sannolikt kände sig ganska perplex när zaren kastade sig över honom med jämmer och kyssar och bad honom på fläcken taga hand om armén. Hertigen visade sig alls inte entusiastisk, undrade vad som stod på, begärde skriftlig fullmakt och instruktion och hade en hel del annat att komma med, och under zarens ständigt stegrade hysteri drogo underhandlingarna ut över natten. Hallart, djupt degouterad av skriket och kyssarna och allt, såg Peter i de Croys tält »förvirrad och till hälften galen jämra sig och dricka glas på glas med brännvin» och fann det vara *eine Schande anzusehn* huruledes zaren och hans förtrogna *heulten und weinten theils*.

En skäligen förvirrad instruktion åt de Croy, vari denne anbefalldes att fortast möjligt taga Narva och att akta sig för svenskarna, blev slutligen uppsatt av Peter; och när hertigen i dagningen den 19 begav sig till zarens tält för att få den förtydligad och bättre undertecknad, var denne redan försvunnen. Strax därpå anlände Scheremetjev med hela sin svärm *in voller Confusion* och meddelade att svenskarna voro efter honom; och stämningen hos såväl den stackars hertigen och den kritiske Hallart som hos hären i gemen var därefter naturligt nog inte den bästa. Lillefar med karbasen hade rest ifrån sina barn, gudlösa utlänningar skulle föra befälet, och svensken var i faggorna.

Inne i fästningen satt överste Henning Rudolf Horn och väntade på sin succurs. Han hade trots knapp besättning, och med murar som här och var voro brist-

fälliga, rett sig bra såväl mot stormningsförsök som mot Hallarts vetenskapliga belägringsarrangemang och ett par gånger till och med gjort utfall i större stil; men belägringen hade nu varat i två månader och tio dagar, och hjälp kunde vara på tiden. På kvällen den 19 hade signalerna underrättat honom att den var nära; i gryningen den 20 hörde han i fjärran »dubbel svensk lösen» skjutas — det var när den kungliga armén efter morgonbön bröt upp från sitt läger vid Lagena för att tillryggalägga det sista stycket väg —, varpå han vederbörligen svarade; och man kan förmoda att han därefter från någon god utsiktspunkt i ett torn stod spanande bort över approcherna, över det stimmande ryska lägret och dess utåt vettande skansverk, bort mot höjden Hermannsberg och skogsbrynet längst i bakgrunden, tills han slutligen skulle kunnat säga, som en annan Macbeth på Dunsinanes slott (fast i annan stämning):

> Hang out our banners on the outward walls:
> the cry is still: they come.

Vid tiotiden kommo de, i våta kolonner, deboucherade ur drypande skogar, uppmarscherade bakom Hermannsberg, där artilleri kördes upp, och började formera sig till anfall på båda sidor om höjdryggen.

Ryssarna hade redan trätt i gevär i sin skanslinje och dess bastioner, bakom grav och spanska ryttare; och hertig de Croy, som på förhand förmedelst noggranna instruktioner gjort vad han kunnat inför det som var att vänta, var just inbegripen i en inspektionsritt längs sina försvarslinjer — en ståtlig herre i rött på en vit häst —, när larmskott gingo som förkunnade att svenskarna syntes. Alla ryska fanor planterades därvid på bröstvärnen, och var man intog sin plats; sedan hade man endast att vänta på vad svenskarna skulle företaga sig. Någon större omedelbar oro synes icke ha härskat hos det högre befälet på ryska sidan; ty lärda krigare, sådana som de Croy och Hallart, visste att angreppet på ett sådant skans-

verk som det ryska enligt den högre krigskonsten var ett ganska invecklat företag, fullt av metodik och långsamhet. Om de känt till ett precedensfall från äldre tider, skulle de måhända varit mindre säkra i det fallet; ty situationen, sådan den förelåg här, hade åtminstone en gång tidigare tämligen noggrant förefunnits. När Karl den Djärve av Burgund 1476 låg och belägrade Morat (eller Murten) i Schweiz, hade han placerat sig mellan en sjö på ena sidan och en vetenskaplig linje skansar med gott artilleri på den andra och kände sig väl till mods; men plötsligt kommo Edsförbundets pikenerarfyrkanter ut ur ett skogsbryn och gingo i rask takt rakt på skansar och artilleri och in bland bourgognarna, utan att ett ögonblick sätta sig att grubbla på vedertagen högre krigskonst; varvid hertigen och de av hans folk som kommo undan förmodligen sökte trösta sig med att ett sådant anfall var totalt stridande mot alla regler.

När kungen nu höll uppe på Hermannsberg, där batterier under generalfälttygmästaren Sjöblad och major Appelman redan börjat bearbeta de centrala delarna av den ryska skanslinjen, tänkte han minst av allt på gamla historier från Morat, om vilka han sannolikt aldrig hört talas, utan endast på att snabbt och effektivt lösa sin uppgift på enklaste sätt. Han gav själv ut orderna till anfallsuppställningen, efter principer som han kan förmodas ha på förhand gjort upp med Rehnsköld i enlighet med vad de fortifikationssakkunniga haft att förmäla efter sin nattliga rekognoscering. Slagfältet låg i sina enkla drag utbrett framför honom där han höll på höjden. I en vid konkav båge avgränsade floden Narova detta fält bakåt och på sidorna; och längst bakåt i centrum — på den punkt av bågen där man håller handen när man spänner den — låg Narva, med sin förstad Ivangorod mitt emot på flodens bortre sida. Tvärs över fältets förgrund löpte de ryska cirkumvallationslinjerna som den stora bågens sträng, sju kilometer i längd från flodbågens ena sida till dess andra, med bestyckade

bastioner på regelbundna avstånd och med ett särskilt starkt större verk i mitten. Åt norr, på den ryska ställningens högra flygel, var området innanför linjerna lågt och sumpigt, åt söder högre, buskbeväxt och kuperat. En bro ledde över floden vid Kamperholm, rakt ur ryssarnas högra flank, och utgjorde, så långt den kunde räcka, deras enda reträttmöjlighet; en oviss simtur i Narovas kalla vatten var för övrigt allt som därvid stod dem till buds. Förskansningslinjen såg gedigen ut, med grav ytterst och där bakom gott bröstvärn, krönt med sådant korsställt pålverk som kallades spanska ryttare, och dess bastioner lågo ganska tätt; men hur stark den ryska armén än kunde vara, var det tydligt att denna linje, sju kilometer lång, inte kunde vara alltför tätt besatt på varje given punkt och att det för försvararna skulle taga åtskillig tid att från dess avlägsnare delar skaffa upp förstärkningar till någon hotad sektion.

Om man därför, i avsikt att så grundligt som möjligt bemästra allt detta, satte infanteriet på tvenne flyglar i lämplig djup formering, och gärna med en smula mellanrum mellan dessa flyglar, och läte dem gå rakt in genom skansverken någonstans i närheten av linjens mittpunkt, samt därefter, sedan de väl kommit in, läte högra flygeln göra höger om, och vänstra vänster om, varpå de var på sitt håll hade att gå fram längs skansarnas innersida och driva ryssarna framför sig mot de båda motsatta armarna av flodbågen, så borde, med Guds hjälp, någonting ganska avsevärt kunna bli uträttat; särskilt om man dessutom behölle en del av kavalleriet kvar utanför skanslinjen, för att täcka mot eventuella framstötar från de ej angripna delarna av linjen samt hindra ryssarna att löpa ut på öppna fältet när infanteriet nådde dem därinne.

I enlighet med en sådan tankegång vidtogos förberedelserna till anfallet. Från östra ändan av Hermannsberg, en smal höjdrygg med sin sträckning riktad rakt mot Narva, fortsatte artilleriet att beskjuta en bred sek-

tion av de ryska linjerna samt den stora huvudbastionen, kallad »Corpo di Battaglie», i deras mitt; och på båda sidor av höjden ordnade sig stormningstrupperna och deras kavalleri. Denna manöver åskådades intresserat från rysk sida utan att man lyckades förstå vad den kunde innebära: kavalleri syntes draga sig ut på flyglarna, innanför ordnade sig infanteri på smal front: det hela ytterst gåtfullt, tyckte Hallart och de Croy, ty enligt reglerna borde svenskarna sysslat med att utstaka ett befästat läger, för att därifrån operera metodiskt; och därpå ökades besynnerligheten genom att man såg svenskt infanteri gå tillbaka — i själva verket för att hämta faskiner att fylla skansgraven med. Scheremetjev, som med sin svärm nu befann sig tryggt i lägret och placerats ytterst till vänster i den ryska ställningen, var den ende av generalerna som röstat för att man skulle gå ut på öppna fältet och möta svenskarna där. För egen del hade han visserligen hastigt fått nog av sitt uteliv med svenskarna; men det kan tänkas att han unnade sina kolleger lika gott, efter kommentarer de kunna ha gjort rörande hans brådskande återkomst från Pyhäjöggi.

Ytterst till vänster ställdes finskt kavalleri samt Drabanterna och hälften av Livdragonerna, dessa båda sistnämnda kårer nu på väg att bli bättre vänner än när de först mött varandra med påkar i Broby. Närmast dem stod överste Magnus Stenbock med en egen liten kolonn dalkarlar och finnar; därpå generalmajor Maidel med massan av denna flygels infanteri, 8 små bataljoner, 2,500 man tillsamman: Närke-Värmlands regemente, Dalregementets andra bataljon (förd av en i kärleksaffärer olycklig överstelöjtnant vid namn Jacob Grundel, som vi skola återse) samt finnar; och bakom Maidel generalmajor Ribbing (stupad i slaget) med de skvadroner som genast skulle följa med in i skansarna: Åbo läns kavalleri och estlänningar. Hela denna flygel kommenderades av Rehnsköld. Därpå kom Hermannsberg, där artilleriet stod, och söder om detta högra flygeln under Wellingk:

infanteriet under generalmajor Knut Posse, 11 små bataljoner, 3,000 man — Gardet, Hälsinge och Västmanlands regementen samt Åbo, Björneborgs och Nylands tremänningsregemente —; ytterst kavalleriet under generallöjtnanten Blechert Wachtmeister — Åbolänningar, Nylänningar och Karelare samt andra hälften av Livdragonerna —, som skulle hålla ögat på de oangripna södra delarna av skansarna samt på Scheremetjev längst ut på denna ryska flygel. Infanteriet hade fått lägga av kappor och renslar, och lämpligt antal i teten hade försett sig med risknippor till gravens fyllande; 24 skott per man hade utdelats, men allt skjutande var förbjudet förrän på närmaste håll. Signalen till anfall skulle vara två uppsända raketer, och fältropet var »Med Guds hjälp». Hos de tämligen trötta och medfarna trupperna hade en högst märkbar livaktighet visat sig, när kungens adjutant, Knut Leijonhufvud, från Hermannsberg kom tillbaka till den ursprungliga slagordningen därbakom med fältrop och order om formering till anfall; »vilket när armén fick höra», säger Wrangel i sin relation, »begynte var och en att ropa och säga, att med Guds hjälp skulle de nog innan aftonen betala sin fiende allt det onda han kommit dem att slita en så lång tid, och fingo alla liksom nytt liv i det de förhoppades ändring uppå sina travailler och stora fatiguer».

Så stodo de färdiga där, tiotusen man, under en mörknande himmel, i väntan på att gå fram mot en fyrdubbel övermakt bakom skansar: enkla män med ett styvt dagsverke framför sig, utan mycken känsla av romantik eller heroism, utan stor utrustning av attityder eller tirader, lika fästade vid livhanken som folk i gemen och endast medvetna om en enkel förhoppning att det nu, om allt ville sig väl, skulle bli en ändring på deras stora fatiguer. Likväl stodo de här, utan att ana det, såsom ryktets utvalda gustlingar, kurirbuds, glädjeeldars, panegyrikers och allmän europeisk häpnads vållare och många storstilta flygbladsrubrikers anledning genom det

de skulle utföra innan denna dags kväll: i begrepp att åstadkomma en militär sensation som skulle bli tidevarvets största och som skulle bibehålla en rangplats bland alla tiders. Ty slaget vid Narva förblir sådant det från början tedde sig för världen: en av de stora romantiska drabbningarna, i släkt med Marathon eller Azincourt, med ett skimmer omkring sig av på samma gång stor glans och mytisk halvdager; en plötslig sällsam explosion borta i ett barbariskt, halvorientaliskt mörker, i ett hörn dit Europa endast sällan vänt sin blick, med en glans ägnad att komma såväl enkla relationsskribenter som militära sakförståndiga att kippa efter andan och tänka på Guds hand och Gideon, liksom om de gamla folkhjältarnas tid vänt åter till en sen och nykter värld.

Kungen, som nu red ner från sin post uppe vid batterierna på Hermannsberg, för att taga plats hos sina drabanter ute på vänstra flygeln, skulle också vara en annan innan denna dags slut. Ty hittills var han en adertonårig pojke av föga märklighet i världens ögon: välartad och med en märkbar energi, skygg och besvärlig för diplomater att ha att göra med; intresserad av det militära och — kunde de förståndiga förmoda — en smula stolt över sin lilla lyckade descent på Själland: därför nu i ungdomsyran faren i väg åt Narva utan verklig eftertanke och med alltför otillräcklig här. Vad kunde egentligen en sådan adertonåring förstå rörande så svåra ting som krig, där så lång erfarenhet krävdes och där man ju sällan blev ett verkligt orakel och obestridd auktoritet förrän vid framskriden gubbålder? Så kunde man ännu ha rätt att fråga sig på denna dags morgon; någon auktoritet, annat än auktoriteten av sin kungliga ställning, hade han ännu inte då; men på kvällen skulle situationen vara helt förändrad. Han hade vågat, och han hade lyckats; han hade haft rätt, och de kloka och varnade hade haft fel. Krig var verkligen en sak som han i eminent grad kunde och förstod: det var en sak

som därefter måste stå klar för alla, och även — på ett annat sätt än tidigare — för honom själv. Och till honom skulle nu också på en gång, med all sin innebörd för honom och för andra, den stora ryktbarheten komma: en världsryktbarhet vars like måhända aldrig så helt och så ögonblickligt kommit någon människa till del — minst någon vid hans ålder — och som nu, likt ett sällsamt sken, ett för alla klart skönjbart skimmer av förundransvärdhet, utvaldhet och ensam höghet, skulle förbli hans, — alltifrån denna stund, då han i sällskap med snögloppet steg in över cirkumvallationslinjerna vid Narva, intill den, aderton år senare, då decemberflingorna föllo över den slutliga färden hem. Hädanefter hörde han oåterkalleligen hjältarna till; och den 20 november 1700, hans ryktes födelsedag, är på detta sätt i grunden hans egen.

Grubbel över dylikt upptog sannolikt aldrig honom själv över hövan; minst nu. Klockan hade hunnit bli två, och allt var färdigt. Himlen hade mörknat alltmera, det hade blivit kallt, och ett oväder drog samman från väster. Just när signalraketerna stego upp, kom det fram över skogen med stort dån — »ett ohiskeligt urväder»; och i ett svepande moln av snö, som tog hårt i dukar och fanstänger och gick rakt mot skansarna och förmodligen kom ett antal karolinska hattar och kavaljersperuker att fara före dit som härolder, satte sig bataljonerna i rörelse. Ryssarna, med snön i ögonen, sköto så gott de kunde med gevär och kanoner — »som en faan i förstone» —, men skotten gingo mestadels för högt. Trettio steg från skansarna skalv snömolnet i rött av en svarssalva — »som Gudi vare ära gjorde bättre effekt, emedan de föllo som gräs»; risknipporna kastades i graven, stormpålar och spanska ryttare revos ned; »och därpå», säger Stiernhöök, som var i en av de främsta bataljonerna på högra flygeln, »lupo vi straxt till, värjan i handen, och gingo så in; och massakrerade vi allt vad för oss kom, och var det en alltför terrible massacre».

Trots allt värjde sig ryssarna hårdnackat, och paniken lät vänta på sig. »De sköto starkt på oss igen», fortsätter samme sagesman, »och sköto ihjäl mycket vackert folk för oss: Johan Bonde och Göran Ulfsparre blevo skjutna utmed mig», medan däremot den lärde unge dagboksförfattaren själv denna gång »fick ingen blessyr» utan endast blev »litet stucken med en pik i benet».

Posse med högra flygelns kavalleri såväl som Maidel och Stenbock med vänstra kommo på sina bestämda punkter genast in genom skansarna — Stenbock med sin första dalbataljon säges ha varit först inne —, men därmed var endast den enklare inledningen undangjord; ty i ett läger med fyrtiotusen väpnade ryssar tog det därefter med nödvändighet sin tid innan tiotusen stormande fullt kunde känna sig som herrar på täppan. Man var nu inne på båda sidor om den stora centralbastionen, som tillsvidare lämnades under lämplig bevakning, medan de båda flyglarna var åt sitt håll började driva fienden längs skanslinjen. På sina ställen voro ryssarna tillräckligt långt komna för att kasta sig på marken och spela döda, medan svenska trupper marscherade fram över dem, för att därefter komma på benen igen och söka lista sig undan; men när folket på Gardet märkte sådan trafik, säger en medverkande vid namn Björndahl, trampade de inte längre i god tro på liggande ryssar, utan »väckte dem med bajonetten» — Gardet hade nyss fått detta nya vapen, som efterhand skulle ersätta piken — »så att de blevo liggande på allvar». På norra flygeln drevos ryssarna undan från bastion till bastion, tills sumpmarken där började göra det svårt för svenskarna att komma fram; där, upp mot bron vid Kamperholm, stodo också de bästa ryska regementena, Preobrasjenskigardet — zarens eget regemente — och det Semenovska samt gamla avsuttna dragoner, och striden blev där hård. Allt framgent i Ryssland, så länge de båda nämnda gardesregementena funnos — till revolutionen 1917 — buro deras officerare i parad bric-

kor kring halsen med Narvas datum ingraverat, ett hederstecken som zar Peter skänkt dem emedan de stått på sig bra i slaget. Mängder av ryssar rusade emellertid över skansarna ut på öppna fältet för att undkomma, men drevos av det därtill posterade kavalleriet in igen, och en packad röra av flyende soldater, trosspersonal och allsköns löst följe trängdes snart på den enda vägen till undslippande, bron vid Kamperholm, dit Drabanterna som bäst banade sig väg för att avskära även denna lilla möjlighet. Plötsligt brast bron, och floden fylldes av drunknande; den stackars hertigen de Croy och den filosofiska Hallart, som båda befunno sig på denna flygel, sågo nu allt hopp ute och döko upp på yttre sidan av skansarna — hertigen, säger Wisocki-Hochmuth, med en fransk stövel på ena foten och en rysk på den andra, tydligen häftigt väckt ur en påbörjad middagslur vid svenskarnas oförmodade anfall —, där de stötte på Stenbock, som för tillfället befann sig utanför skansarna för att hjälpa till med att driva in flyende, och gåvo sig fångna åt honom. Men de inhemska ryska generalerna på denna flygel gåvo ännu inte tappt: en mängd blockhus och jordkojor i lägrets nordligaste del — från vilka klungor av försvarare »skräckeligen stulo livet av de våra» — togo sin tid att erövra, och när mörkret började falla hade allt på denna flygel som ännu försvarade sig hunnit samlas innanför en improviserad vagnborg, åstadkommen av de mängder trossfordon som kört samman framför den brustna bron. Här blev nu, i ett tätnande mörker, den svåraste och långvarigaste striden, varunder svenska trupper — när förstärkningar tillkallats från högra flygeln för att snabbt få slut på allt motstånd här — flerstädes började skjuta salvor på varandra till åtskillig manspillans vållande, missledda, utom av mörkret, av erövrade ryska standar som bataljonerna buro med sig. Kungen, som en tid uppehållit sig utanför skanslinjen, anlände nu själv hit, smord av dy och minus sin ena stövel efter att ha ridit ner sig i ett kärr, och

Slaget vid Narva. Efter samtida stick.

drev på anfallet med all kraft, hjälpt av generalfälttygmästaren, som lyckats få in några kanoner genom skansverken och börjat bearbeta vagnborgen med dem. Under tiden stormades utan större besvär den stora centralbastionen, illa mörbultad av major Appelmans batteri, och slutligen, klockan 8 på kvällen, hade även vagnborgens hårdnackade försvarare fått nog och sände fram parlamentärer. Efter åtskilligt försök till ackorderande från ryssarnas sida — de ville i det längsta utverka fritt avtåg med fanor och artilleri — fingo de ge sig på nåd och onåd, varpå kungen av nåd tillstadde dem avtåg med gevär, under det fanor, artilleri och högre officerare fingo stanna. Vid 11-tiden på kvällen var Kamperholmbron reparerad av ryskt manskap, och bort över den försvunno nu spillrorna av högra ryska flygelns regementen med tillhörande »canaille», pådrivna av ett par gardesbataljoner.

Man fick vara glad att fortast möjligt bli dem kvitt, ty mycket folk att vakta dem fanns inte. De svenska trupperna voro uttröttade, förlusterna hade varit avsevärda, och dessutom hade åtskilliga av manskapet — framför allt finnarna — hittat brännvin i ryska lägret och befunno sig nu, snabbt dövade av goda klunkar på tämligen fastande mage, i ett allt utom stridsdugligt tillstånd. Dessutom hade man alltjämt att tänka på hela fiendens vänstra flygel, hittills tämligen lämnad åt sig själv i sina avlägsnare sektioner, endast bevakad av Wachtmeisters kavalleri och av de få bataljoner som lämnats kvar när de övriga drogos över till vagnborgen. Svenskarnas infanteriammunition var vid vissa regementen så gott som helt bortskjuten, men sådan borde kunna fås från fästningen, och general Wellingk själv sändes dit för att beställa med detta. Den tappre fästningskommendanten, som från någon lämplig utsiktspunkt bör ha haft ett vackert skådespel att betrakta så länge dagsljuset räckte, höll sig nu inte längre passiv, utan skickade ut allt sitt kavalleri och en avdelning infanteri för att

sysselsätta ryssarna i deras belägringsverk, vilka ännu höllos besatta; fram på kvällen togos dessa, sedan deras försvarare till största delen begivit sig bakåt till ryssarnas södra flygel, och folket från fästningen nådde förbindelse med sina landsmän. Längst söderut på slagfältet hade under tiden Scheremetjev, skrämd av några av Wachtmeisters skvadroner eller spontant gripen av samma sinnestillstånd som vid Pyhäjöggi, huvudstupa med hela sin ryttarsvärm störtat sig i floden och i brådskan råkat ut för ett ställe med stritt lopp, varvid (enligt zarens senare förargade anteckningar) ungefär 1,000 man spolats ned mot en fors och drunknat. Resten kom över och räddade sig, Scheremetjev själv för att om ett par år bli välbeställd generalfältmarskalk, dock knappt på grund av sina bedrifter under detta fälttåg. Kommenderande generalen för den kvarvarande flygelns infanteri, Weide, som fått kännedom om nordflygelns kapitulation och som för övrigt själv var sårad, fann nu småningom på egen hand, innan ytterligare svensk påtryckning hunnit äga rum, situationen fullständigt hopplös; och fram på morgontimmarna skickade han till Wellingk en på tyska avfattad skrivelse, som underställdes kungen och som enligt Nordbergs återgivande var så pass förvirrad som det i hastigheten kunde vara möjligt för en trött, sårad och hopplös general att göra den. I översättning, ord för ord lydde den: »Alldenstund vi äro skilda från armén och vilja väl försvara oss till sista blodsdroppen; men kunna vi få ett å båda sidor raisonnabelt accord, så vill jag, om det är generöst, acceptera det.»

Därmed var den stora bataljen till ända. Weihe fick till svar att han kunde förlita sig på kungens nåd, men att vad han först hade att göra var att lägga ned vapen och ge sig utan villkor. Det bestämdes därefter att manskapet, jämte lägre befäl, skulle få avtåga, sedan de överlämnat sina vapen; var och en fick medtaga så mycket personliga tillhörigheter han förmådde bära. Till ett uppskattat antal av tio till tolv tusen soldater — jämte

tillhörande talrikt »canaille» — passerade på morgonen dessa ryssar förbi kungen och armén, i det de nedlade gevär och fanor och därefter vandrade vidare med käppar i händerna. De hade fått avge ett löfte, till den verkan det kunde ha, att aldrig mera härja eller bränna i Hans Majestäts länder.

Det var utan tvivel en sant kunglig gest att låta dessa sist kapitulerade fritt avtåga. Fältslag utkämpas självfallet för att vålla motståndaren största möjliga avbräck och för att i gynnsamt fall helt göra kål på det man har emot sig; här hade detta sistnämnda ideal i sällsynt hög grad förverkligats, i det allt som fanns innanför de ryska linjerna — med undantag för de av Scheremetjevs ryttare som välbehållna kommit över floden, samt de som hunno över bron vid Kamperholm innan den brast — dödats eller fått sträcka gevär. Att vagnborgens försvarare fingo avtåga var en enkel klokhetsåtgärd: en inbruten morgondag med dem kvar i lägret och med den andra ryska flygeln kvar att bemästra skulle i svenska arméns försvagade tillstånd kommit att te sig ytterst oviss; men en mindre storslagen natur än Karls skulle förmodligen funnit en utväg att mera effektivt oskadliggöra Weides manskap. Det är sant att man inte skulle kunnat livnära dem, om de behållits som fångar: trakterna vitt omkring voro förhärjade, och de erövrade knappa förråden i ryska lägret, där vid svenskarnas ankomst alls intet överflöd rått, behövdes mer än väl för segrarna själva. Men ett sådant sakernas tillstånd brukade varken på den tiden eller senare utgöra något hinder för att draga nytta av ett gott kap: man lät helt trankilt sina fångar svälta ihjäl, när man inte hade något att ge dem, hellre än att släppa dem lösa. Bortsett från östeuropeisk sed ägde sådant i stor skala rum t. ex. så sent som vid Genuas belägring 1800, under Marengokampanjen, när Masséna, som själv med sitt folk levde på havreagnar och råttor, höll flera tusen tagna österrikare instängda på prämar i hamnen på nominella rationer, varvid deras

hungervrål störde nattron för fransmännen uppe i staden och endast ett ringa fåtal efter kapitulationen hittades vid liv. I föreliggande fall hade man sålunda kunnat valla dessa fångar ut mot kusten, under hopplösa försök att livnära dem i av dem själva förhärjade trakter, för att vid framkomsten konstatera att de avlidit under vägen; varmed man enkelt, och ur gängse militär synpunkt oklanderligt, skulle varit dem kvitt. Men

> föraktligt till svar ett slag
> gav Lochlins furste med avigt svärd:

låt slöddret löpa: hellre det än att syssla med klokhet och *raison de guerre* av den sorten. En god del av dem svalt för övrigt ändå ihjäl, innan de nådde fram till Novgorod; men det blev deras egen och Peters sak.

Även som det blev, kom den totala avbränningen för zaren av detta hans så omsorgsfullt uttänkta Narvaföretag att stiga till mycket aktningsvärda siffror. En gång längre fram, när alla slutliga rapporter på rysk sida förelågo, har han med egen hand gjort en anteckning: »Vid denna belägring dogo således av de våra av svält och i skansarna samt dödades eller nedtrampades i slaget...»; men siffran, som tydligen var allt utom angenäm att begrunda, ifylldes inte. De lärda på området, ryska som svenska, ha med anlitande och analyserande av alla källor, styrkebesked och specifikationer kommit till den slutsatsen, att omkring 8,000 man reguljära ryska soldater omkommo i själva slaget, och att härtill kan läggas Scheremetjevs tusen drunknade ryttare och en mängd drunknat eller »nertrampat» löst följe; samt ytterligare, till ernående av zarens totalförlust, uppemot 6,000 som dogo av svält under vandringen hem. Aderton generalspersoner och minst tretton överstar togos; 145 kanoner — »nya metallstycken av different storlek» —, 28 mörsare och 4 haubitser; 151 fanor och 20 standar — »förutom de som i själva aktionen blevo sönderrivna och i mörkret förkomna samt vid fiendens reträtt dränkta i

strömmen, varav alla dagar några uppfiskas» —; jämte alla lägrets förråd och zarens fältkassa.

Svenskarna hade 31 officerare och ungefär 650 man döda, samt 1,200 sårade. Drabanterna, som här fått sitt elddop, hade fått kännas vid åtskilligt; av de två bland dem som avdelats till personlig vakt åt kungen under slaget låg den ene, Reinhold Wrangel, död, den andre, Per von Günthersberg, med tretton blessyrer, varav han senare avled; i övrigt hade drabanterna 11 döda och 25 sårade. De hade också, som det sedermera alltid kom att bli i slaget, haft den svåraste uppgiften, nämligen att ta sig fram till Kamperholmsbron (innan denna ännu brustit) och dämma mot de flyende där. De voro alls inte någon memoarförfattande kår; men en av dem, Patrik Thomson, en av de gamla från Arboga, berättar i sin meritförteckning, som han på sin ålders dagar sammanskrev, om ett litet äventyr han hade i en tidig morgontimma efter slaget, sedan stridslarmet tystnat. Thomson hade då kungsvakt, och kungen hade skickat drabantkorpralen Ramsvärd med tolv drabanter för att hindra plundring i ryska lägret, vilket denne efter en stund rapporterade omöjligt. »Så talar jag med dåvarande korpralen och säger att det vore mycket, om man det intet skulle kunna förhindra»; vartill Ramsvärd svarade (en smula strävt, kan man förmoda): »Rid ni åstad och gör'et!» — »vilket utan tvivel hans högstsal. Kongl. Maj:t observerat.» Kungen befallde då strax Ramsvärd och hans trupp att försöka på nytt; »men när de voro litet borta, säger hans Kongl. Maj:t till mig: 'Thomson rid bort och kör ut alla som plundra lägret!' änskönt jag var allena». Thomson gav sig iväg, men inte åt samma håll som de andra utan bort åt en annan del av lägret, dit ännu alls inga svenskar kommit, »vilket jag mig ej kunde föreställa». Hunnen till krönet av en kulle, mötte han ett kompani ryssar, »som ej varit med i slaget, ej heller visste vad med de andra ryssar passerat» — kanske från någon avlägsen del av belägringsverken —

»och vi kunde ingendera se den andra förrän på tio steg nära». Där stodo de nu stilla, drabanten och ryssarna, och sågo på varandra i den ovissa vintergryningen; »men när jag märkte att de liksom häpnade, fattade jag modet», varpå han tecknade med sin karbin att de skulle göra gevär på axeln. Deras kapten gav då genast detta kommando; »sedan tecknade jag att de skulle göra gevär för fot, och sedan att lägga ned gevär»; därpå ytterligare att de skulle knäppa av sig värjor och bantlär och lägga dem ovanpå gevären. Allt efterkoms; Thomson tog sin hatt och stack den under armen, och alla officerare och gemena gjorde detsamma; varpå han satte sig i spetsen för kompaniet och förde det dit där »hans höggrevliga Excellence» (Arvid Bernhard Horn, drabantchefen; Sveriges mäktigaste man när den gamla drabanten skrev ned sin berättelse) höll med drabanterna. »Och samma gevär med det andra blev liggande orubbat, så länge hans högstsal. Kongl. Maj:t var uti Narven.»

Krigiska bravader och tillfångatagande av fina fiender praktiserades denna dag till och med av Hans Majestäts fältkansli. »Greve Piper», förkunnar dennes lojale underordnade, dåvarande registratorn Josias Cederhielm, i brev hem till sin broder, »gjorde min själ *la fonction d'un grand capitain* och förde ibland an esquadron med bar värja.» Överhuvud voro excellensen Pipers stora fältherregåvor från början en trosartikel i hans kansli, och med säkerhet också hos honom själv, ehuru de från sakförståndigt håll envist betraktades med en förmodligen ytterst välgrundad skepticism. I vilket fall som helst bör utan tvivel Piper i all sin bastanthet till häst, i purprad martialisk stämning och med bar värja, ha varit en imposant syn, väl ägnad att sätta skräck såväl i Scheremetjev som andra. Om möjligt ännu mera krigisk var emellertid registratorn Cederhielm själv; ty han nöjde sig inte med mindre än att »emot aftonen göra adjutanttjänst under greve Stenbock», varvid han utförde märkliga ting. Blygsamt förklarar han att han inte pretenderar

på sådana lovord som tillkomma männen av facket, och att han ogärna ser någon offentlighet given åt vad han gjort, »änskönt man hade gått längre och närmare än ens kallelse eller nödvändigt varit»; men vid relaterandet för brodern, en tid efter slaget, skälver han dock fortfarande av förklarlig iver och belåtenhet över vad han gjort och de fina troféer han vunnit. Det var nämligen välborne herr registratorn Josias Cederhielm och ingen annan, som först fanns till hands, i sin egenskap av frivillig adjutant hos Stenbock, när de Croy och Hallart med följe döko upp utanför skansarna, — ingalunda, som de själva efteråt ville göra troligt, för att frivilligt överlämna sig åt svenskarna, utan för att söka smyga sig över till Weides ännu orörda flygel och därifrån ställa till trassel bland svenska bagaget eller annorstädes. De utgåvo sig nämligen först för borgare från Narva, men inför registratorns skarpa blick lyckades sådant alls inte; giva sig eller lämna från sig sina vapen ville de heller inte, och Cederhielm var endast fyra man stark mot deras tio; »men sedan lät jag avertera greve Stenbock, som kom därtill med några flere, och alltså måste de giva sig, då jag tog Hallart för min man och ännu har hans pistoler och värja, och lärer dem behålla».

Denne samme Cederhielm, som med tiden steg till betydande poster och förmodligen får anses ha varit det klipskaste huvudet i Pipers kansli, har i sammanhang med detta en meditation rörande krigarlivets faror och den rätta inställningen gentemot dylika, vilken måhända är den i sitt slag bästa som åstadkommits av en registrator:

Farligheterna äro vid sådana tillfällen stora och många; men det är för en soldat intet bättre råd än gå brav på, med god conduite, och låta det ankomma på lyckan, ty även så snart skjutes den efterste som den främste. Jag var varken med de främsta eller eftersta; stycke- och andra kulor har jag ock sett och hört; tvenne blevo skjutna, en vid min sida, den andre bakom mig, utan att ett hår på mig blev skadat, eller att jag tyckte det skulle kunna hända. Gudi bör där-

före äran. Och alltså kan jag väl se av det lilla mig är hänt, vad en soldat kan vederfaras; han riskerar, men ibland så många är större hopp att slippa, och den som faller måtte då tro att det så varit prædestinerat. Medan vi satte oss kom en styckekula som passerade hela armén och slog den efterste mannen i andra linjen. Alltså är det intet åt att vara den efterste, ej heller att berömma sig därav att man varit den förste. Men det är visst att mången gästabudsskränare vid sådana tillfällen visar slätt contenance.

Stenbock själv, som »hade den lyckan att taga hertigen av Croy och två andra generaler samt fem överstar till fånga», försummade inte att därom fortast möjligt underrätta sin högt älskade Fru Eva hemma på gården Kronebäck per Vimmerby; och flera ting än så funnos inom kort att glädja henne med. Förluster i slaget omnämndes, sedan de närmaste anförvanternas oskaddhet konstaterats, endast med få och enkla ord, även när det kunde röra sig om närmare bekanta; två framstående unga medlemmar av ätten Leijonhufvud som särskilt nämnas — Knut, drabantkorpral och generaladjutant, och Erik, ävenledes drabantkorpral — komma endast som hastigast med i en sats som omedelbart går över i annat: *Knut Lewenhaupt et le mari de la Windischgrätz sont morts, enfin nous avons lieu de rendre grace au Ciel d'avoir battu l'ennemi, car assurement c'est Dieu seul qui l'a fait.* Glädjeämnena, i ett andra brev en vecka efter slaget, äro för hans egen del inte små: av bytet har han fått »ett artigt sängtäcke med mårdar fodrat, två silverkannor och bägare och något annat smått som jag skall sända hem»; dessutom, »till mitt ekipages förbättrande, en 1,000 riksdaler i penningar» av den tagna krigskassan; och, viktigast av allt: »blev i förrgår i helt nådiga termer av Hans Majestät, till recompence av min tapperhet och goda conduite, därigenom jag mig signalerat, gjord till generalmajor» — vilket allt kan tillskrivas »den aldra högste guden och min Engels trogna förböner».

Från kungen själv finns intet bevarat brevmeddelande om slaget. De biljetter därom han torde ha sänt syst-

rarna ha förmodligen lästs sönder, och nämnvärda detaljer om honom själv ha de med säkerhet inte innehållit; om allt sådant var han från början till slut ytterst fåordig. I den officiella relationen säges att han höll sig »på de ställen, varest största elden och skarpaste fäktande var» för att såväl till häst som till fots anföra infanteri och kavalleri, och att han sålunda vågat sin höga person i »alla de farligheter som den ringaste soldat var underkastad» — något som inte minst framgår av att samtliga personer i hans omedelbara omgivning, med undantag för stallmästaren Axel Hård, antingen blevo dödade eller sårade. Av mera detaljerade redogörelser framgår tydligt, att han ingalunda under slaget for omkring som en sorts fritt svävande stridslysten löjtnant, blint upptagen av att komma med där det gick hetast till, utan att han efterhand höll sig på tjänliga eller kritiska punkter, där hans inskridande som högste befälhavare kunde behövas. Han tog vid slagets början plats på vänstra flygeln, emedan denna var viktigast, likgiltig gentemot den tradition som hänvisade kungar att kommendera på hedersflygeln; samtiden ville efteråt tro att han valt sin plats i avsikt att personligen leta upp zar Peter, men han hade redan före slaget blivit underrättad om dennes avvikande. Därpå stannade han till en början hos sitt kavalleri utanför skansarna: den bästa platsen för honom, så länge man inte kunde veta huruvida ryssarna från sina orörda ställningar söderut skulle försöka en motstöt för att ställa till vidlyftigheter på öppna fältet. Han följde inte med sina drabanter bortåt bron vid Kamperholm — vilket för en slagskämpe varit det naturliga, alldenstund den hårdaste striden med visshet kunde väntas där — utan förblev med Livdragonerna på sin mera centrala plats, sysslande med att driva flyende ryssar tillbaka in i skansarna. Något större offer av otillfredsställd stridslust kom detta visserligen inte att innebära; ty situationen tedde sig livlig nog när han med sina dragoner ofta kom tätt intill skansarna på ställen som ryssarna

ännu höllo besatta, varvid »hela retranchementet, både med stycken och musköter, ibland gav salva på honom». När därefter situationen blev kritisk kring den ryska vagnborgen, begav han sig dit; det var därvid han red ner sig, antingen i ett kärr inne i lägret eller (enligt Wrangels relation) i själva skansgraven, som bör ha varit full av vatten och snösörja: »Som nu Hans Majestät ville in i retranchementet och hade en passage att passera som var tämligen trång och med djup grav försedd, kunde Hans Majestät för döda som lågo uti passagen intet komma fram, utan mente sig komma över graven; vilket intet bättre lyckades än både Hans Majestät och Hården kommo ner i graven, och Hans Majestät kom intet opp förrän tvenne finnar, som stodo i retranchementet, hulpo honom opp samt hästen; och kom Hans Majestät så åter till häst igen, men utan värjan och ena stöveln som i graven blevo liggande.» Den felande stöveln lyckades Hård småningom fiska upp, och efter det kungen ordnat det nödvändigaste kring vagnborgen, genom att få dit förstärkningar från högra flygeln, fick han småningom tid att åter draga på sig den för en ryttare ej oviktiga persedeln. I sin helhet var otvetydigt hans roll under slaget den nitiske och överblickande fältherrens, först i andra rummet den stridsglade unge krigarens. När han efter slaget tog av sig sin halsduk, föll därur en fastnad muskötkula, den första av de veterligen fem som sammanlagt skulle komma vid honom. Den nästa skulle dröja nio år.

Den hos till åren vördnadsvärda tänkare på området ofta framträdande ovilligheten att tillerkänna en adertonårig någon förmåga av verkligt begripande och positivt ingrepp i fråga om så höga militära ting som slagit vid Narva och dess förberedelser är begripligt nog: kungen hade ju ännu knappt nått en normal officersvolontärs ålder, aldrig utexaminerats från Karlberg, aldrig passerat graderna, aldrig läst Clausewitz eller v. Freytag-Loringhoven, saknade därför givetvis alla förutsättningar o. s. v.

Men historien kan, trots allt, framvisa ett antal debuterande stora härförare som genomgående befunnit sig i samma fördömelse: Alexander, Jeanne d'Arc (som vid Orléans, också ett slags parallell till Narva, var sjutton), Edward IV av England (den västerländska senmedeltidens förmodligen — jämte Ziska — största rent militära geni, nittonårig segrare vid Mortimer's Cross och Towton) samt Condé; med Karl XII blir detta fem goda exempel, ett förvånansvärt stort antal när man betänker dels överlägsen militär begåvnings stora sällsynthet överhuvud, dels hur ytterligt sällan det inträffar att personer vid så unga år erhålla ett högsta befäl och därmed bli i tillfälle att visa vad de redan vid de åren förmå. Varje försök att rörande personligheter av sådan struktur som de här nämnda söka reducera dem, vid deras förstlingsresultats ernående, till viljelösa dockor i handen på en eller annan »erfaren rådgivare» är en psykologisk orimlighet av hög rang och vittnar om en alltigenom tröstlös själslig författning hos vederbörande kritici. I stället får man antaga att den stora ungdomen i grunden alls inte utgör något hinder på detta område, och att specifika begåvningar för krig finnas, som kunna vara utbildade och färdiga vid en motsvarande tidig ålder som den man t. ex. inom musiken finner hos Mozart, Paganini och många andra, inom måleriet hos Rafael, inom matematiken hos Abel och Galois, inom schackspelet hos Paul Morphy, inom poesin hos Keats, Stagnelius och flera. Napoleon fick i jämförelse med de nämnda först sent sin möjlighet, såsom överbefälhavare vid tjugosju års ålder, men skulle utan tvivel, om han varit född till en tron och därmed erhållit tidigare tillfälle, ha visat sig i stort sett lika kapabel vid tjugo eller aderton. Det är endast i sena statsformer av mandarintyp, halvdöda under trycket av en stelnad organisation, som tilltron till åldern på detta område växer sig allt starkare, för att i sitt slutstadium kristallisera sig i en systematisk lit till den avancerade seniliteten.

Med detta behöver alls ingenting tagas bort från den rättmätiga och allt utom ringa ära som i slaget vid Narva tillkommer kungens högra hand, generallöjtnanten Rehnsköld. Det föll aldrig kungen själv in att söka minska dennes betydande andel i fråga om dispositioner och ledning: i Rehnskölds grevebrev betonas särskilt huruledes han i slaget vid Narva, ej mindre än senare vid Klissow, »med mogen eftertanke och försiktighet åtskilliga gånger uppställde och rättade en del av krigsmakten, alltefter-som nödvändigheten och fiendens föranstaltan erfordrade»; och han är utan tvivel den ende som från början varit med om själva planläggningen och därvid i egentlig bemärkelse samarbetat med kungen. Det är endast tanken att Rehnsköld arrangerat och dikterat allt och att kungen därvid nöjt sig med att nicka god mening som är orimlig; ty Karl var aldrig mannen att färglöst instämma och nicka god mening, minst på det militära området, till någonting, som han inte penetrerat, förstått och självständigt bidragit att forma. Problemet vad kungen inom krigskonsten lärt av Rehnsköld är ett klart och förnuftigt problem, — olösligt naturligtvis, som alla problem av sådan art, men reelt och ej utan betydelse; det kan emellertid suppleras med problemet vad Rehnsköld, såsom en bättre Parmenion, efterhand förmådde lära av kungen, vilket säkerligen inte var litet, även om det till sist visade sig inte vara nog. Om hans betydande roll vid Narva rådde från början intet tvivel i armén. Den alltid mycket klarögde och kritiskt vakne Stenbock, som rörande en annan hög general, Wellingk, från början fått det sämsta intryck (denne synes honom, i allt vad han från krigets början haft för sig, »som om han varit blind i allt sitt väsende»), höjer Rehnsköld till skyarna i ett brev till svärfadern några dagar efter slaget: näst Gud och »den ferma oryggeliga resolution Hans Majestät en gång fattat» har man att för segern tacka »den mogna disposition generallöjtnant Rehnsköld mot andras uppsåt redeligen gjort. Jag kan i sanning nämna honom

general, så uti denna aktionens disposition som uti åtskilliga andra mesurers tagande alltsedan vår hitkomst till Lifland. Unnar Gud honom livet, blir det en stor Capitaine, så mycket mer som han är en redelig och trogen vän, älskad av hela armén» — vilket sistnämnda påstående får anses en smula överdrivet, framkallat av Stenbocks egna varma känslor för ögonblicket, emedan han ansåg sig ha Rehnsköld att tacka för den fördelaktiga placering i slaget som satt honom i stånd att vinna åtskillig ära och generalmajors rang.

Vem största tacken skylldes visste alla, och ingen bättre än kungen själv. Två dagar efter slaget red han med sina drabanter in i det befriade Narva, vars befolkning jublande trängdes omkring honom — nyss invånare i ett okänt gränsfäste, nu i en ort med världshistoriskt namn —; och så snart han kommit in i staden, begav han sig till dess kyrka, »där han lade sig på knä och tackade Gud för den nåd som vederfarits honom och hans folk»: för denne knäböjande unge segerherre alls inte någon tom ceremoni.

Fjärde kapitlet.

VINTER I LAIS: MED EN EXKURS OM STORA KRIGARES FREDSKÄRLEK.

> Il n'est occupation plaisante comme la militaire: la compagnie de tant d'hommes vous plait, nobles, jeunes, actifs; la vue ordinaire de tant de spectacles tragiques; la liberté de cette conversation sans art, et une façon de vie mâle et sans ceremonie; la varieté de mille actions diverses; l'honneur et noblesse de cet exercice, son âpreté même et difficulté.
>
> *Montaigne.*

Den stora segern var vunnen; och i form av brev, relationer, extraktskrivelser och annat bars budet ut åt alla håll, för att vålla glädje hos somliga mottagare, sorg hos andra, ytterlig häpnad hos alla. Zaren och kung August togo sig var på sitt håll för huvudet och kände sig som beklagansvärda enslingar i en ond värld samt stämde möte till ömsesidig hugsvalan; Fredrik av Danmark fick med sorgsna runda ögon taga del av huruledes slaget varit ett fulländat mästerstycke i sin art, *qui va bien donner de l'admiration à toute l'Europe;* Storherren nere i Konstantinopel prisade Allah och satte sig att skriva gratulationsbrev; och den i Reval övergivet kringvankande greve de Guiscard blev »så surprenerad av denna affairen att han på några dagar intet kunnat tala», ett säkerligen

lika plågsamt som sällsynt tillstånd hos en fransk ambassadör. I Stockholm, dit det tog sin tid för budet att nå, med kurirfärd runt Bottniska viken, blev det salvor och illuminationer och tacksägelseandakt, samt efterhand glad läsning av en utförlig oficiell relation som fortast möjligt trycktes hos huvudstadens dåtida tryckerifaktotum, den av mången heroisk fläkt kringsvepta »sal. Wankifs änka»; varmed denna hedervärda fru torde ha åstadkommit ett ojämförligt bästa nummer i sin eventuellt förefintliga blygsamma julflod.

Hos den segrande hären själv, borta i den öde avkroken vid Narva, tedde sig tillvaron inte särskilt lysande sedan det första segerruset hunnit sätta sig. Ryssarna var man visserligen tillsvidare helt fri från: de hade gått sin väg, inte endast från Narva utan från allt grannskap och allt svenskt område; de små fästena Jama och Koporje, öster om Narva, befunnos brådstörtat lämnade åt sig själva; posten kunde tryggt skickas över Nyen till Åbo och vidare; och den enda påhälsning man fick var en flotta av 120 ryska lastpråmar som oskuldsfullt landade längst norrut vid Peipussjön med krut, bly och saltat kött åt zarens armé, vilket allt genast anammades och kom väl till pass. Så mycket besvärligare hade man det nämligen med svält, och snart även med sjukdom. De erövrade förråden räckte inte långt, nejden var öde, fästningen var det inte lämpligt att äta tom; försök till handel med den ryska gränsbefolkningen hejdades genom att zaren lät driva folket inåt landet: inom kort gnagde kavallerihästarna trädens bark och kreperade i mängd, och till råga på allt kom nu — förmodligen som ett arv från det övertagna ryska lägret — rödsoten, härarnas gissel på den tiden: *roote ruur,* som Stenbock kallar den i ett brev, där han säger att armén redan åtta dagar efter slaget börjat svårt härjas av denna farsot.

Längre kvarblivande vid Narva än vad som oundvikligen krävdes kunde därför inte komma i fråga. Det enklaste och för kungen närmaste alternativet, hans ur-

sprungliga tanke att »förfölja och fara efter fienden», visade sig vid närmare påseende vara omöjligt, mindre på grund av arméns svaghet än emedan försörjningsproblemet vid denna årstid och i dessa trakter befanns fullständigt olösligt; han fick trots allt bekväma sig att söka upp lämpligt vinterkvarter. Eljest kom han framdeles att visa en utpräglad förkärlek för vinterfälttåg, en förkärlek som tolkats som ett utslag av en strävan hos honom att alltid göra tvärt emot det brukliga, men som i själva verket berodde på hans egen erfarenhet och förnuftiga slutsatser. Vintern var i många fall den mera framkomliga årstiden, särskilt i sumpiga och flodrika östeuropeiska nejder; och det folk som gick åt under ett normalt vinterfälttåg uppvägdes mer än väl av det antal som eljest till ingen nytta skulle dött bort i kvarteren av rödsot, fläckfeber och annat, särskilt om man enligt tidens sed lagt hären i stora slutna kantonneringar. Han fick gott tillfälle att under sin vistelse i Östersjöprovinserna begrunda dessa ting, framför allt på grundval av förhållandena vid garnisonsarmén i Riga, där kompletta regementen efter kort tid — stillaliggande i lugn och ro under förvandling till sjukhustabeller och kyrkogårdsfyllning — ställde upp som svaga kompanier; men även genom vad han blev i tillfälle att se efter Narva och i det kommande vinterkvarteret. Det är inte märkvärdigt att sådan vintervila därmed för honom miste sin charm för all framtid. Skall man nödvändigt vila, tycks hans slutsats ha varit, gör man det bättre på sommaren i frisk luft, inte instoppad bland stank och ruttenhet av ängslan för en smula köld: vintermarscher och drabbningar äro hälsosammare ting än sådant.

Men denna gång fanns intet annat att göra; och den 13 december bröt kungen med Gardet upp från Narva och gick tillbaka samma väg han kommit, för att snart taga av söderut och gå till slottet Lais, ett stycke väster om Peipussjön, där han slog sig ned över vintern, och där trupperna efterhand inkvarterades i byarna i trakten. Det

var en väl vald plats, med drägliga kvarter och förplägnadsmöjligheter, goda förbindelser åt olika håll och en belägenhet där man kunde hålla ett öga såväl på ryssarna som på kusinen av Sachsen och dennes vidare företag vid Düna. Själva slottet Lais var en ruin från Svärdsriddarnas tider, en kvarstående ofantlig ringmur med ett antal små trähus draperade längs innersidan, vilka nu för en vinter blevo kungligt residens; vistelsen där kom att räcka i fem månader, till slutet av maj 1701.

Denna vinter i Lais har fått över sig ett särskilt lyriskt skimmer, emedan den adertonårige segraren, lycklig efter sin bragd och ännu med en helt ogrumlad själ, därunder lät sin barnsliga bekymmerslöshet för sista gången komma till synes, som i ett återsken av de glada åren hemma, med upptåg och snöbollskrig och allsköns muntrationer, där de medverkande voro Stenbock, drabantlöjtnanten Karl Gustaf Wrangel (»den oppnäste Wrangel»: Narvarelationens författare), Axel Sparre (överste för Västmanlands regemente: en bedrövad man strax efter Narva, emedan han för sin personliga del kommit två dagar för sent till slaget, men eljest känd för sitt goda humör) samt andra framstående krigare av mindre högtidlig läggning. I Lais är det också som kungen åstadkommer sina förnämsta litterära bedrifter, såsom brevskrivare till yngre systern, ett område där han eljest i regel nöjde sig med ganska blygsamma ansträngningar. Någon större epistolär flit kan man visserligen inte ens här tala om: den 20 februari ber han att få uppvakta med en något sen önskan om gott nytt år; men ett par gånger, när han satt sig till det föga älskade brevskrivarvärvet, har något liknande skrivlust kommit över honom, varvid han understödd av stundens goda humör berättar små åskådliga episoder med en munter konkretion som är helt olik hans vanliga, hövligt formella stil:

Här passerar intet stort i vinterkvarteret, förrän lägligt blir att man får göra något. Magnus Stenbock och Axel Sparre hålla målron och ha allehanda opptåg ibland.

En gång har här varit elgjakt. Bara jag, Magnus Stenbock och Wrangel var därpå och kom sent hem och gjorde tåcke alarm, så att somma mente att ryssen var där, somma begynte ropa efter pistolerna, och Herr Nils tog till stekspette, efter hans puffertar, som han förde i slaget, vore borta och lagas. Här går allt lustigt te.

Hovfolket, de äro vekliga här och sjukna något. Herr Nils kamrat, Aronius, har dragi åf. Apetekaren, fast han hade alla kryddor, har ock måsta däran och åtskilliga andra.

Pojklynnet är här helt oförfärat, även inför den avsomnade apotekaren, och ett utpräglat sinne för den komiska överdriften visar sig vid omnämnandet av de martialiska tillrustningarna hos »Herr Nils» (Nils Rabenius, hovpredikant och drabantpastor, längre fram kyrkoherde i Hedemora och flitigt verksam såsom förfalskare av historiska dokument); de bondska talspråksformerna, ofta hos kungen markerade i skämtsamma sammanhang, styrka uppsåtligt den muntra burlesken. Hans bästa försök i denna art är skildringen av ett estniskt bondbröllop från samma dagar:

Eljest hava vi här och emellan på vägen åt Narva haft några bondebröllop, som ske med mycket sorl och complimenter. Hon, bruan, måste allt tjuta och lipa i ett bort och beklaga sin jungfrudom; och hon bär kläde över ansiktet och låter intet se sig. Och han tar henne sen under armen och traskar åf med henne. Framför går en med värja och korsar i alla dörrar. Sen, när de ska åka till vigsel, sätter bruan sig på ett hyende i släden, och han sätter sig i knä på henne, och allt brufolket sorlar i ett bort som en hop vargar och har en säckpipa framföre. De som bo när ryska gränsen, de dansa på ryska maneret och stå, trippa och trampa emot varandra på ett ställe i cadants och skrika och krumma och vria sig i ryggen som maskar.

Vad som bland annat förlänar ett sådant litet okonstlat kåseri sitt intresse, är att det så helt och hållet avviker från en teaterhjältes ämnesval och uttryckssätt; överhuvud kan man om Karl som stilist — om man tar termen i vid bemärkelse och därmed menar hans uttrycksart och tonläge i största allmänhet — säga att ingen stil

förblir honom mera främmande än den s. k. heroiska; man kan säga än den emotionella i sin helhet. Hans uttryckssätt är — när det inte är skämtsamt — alltid enkelt konversationsmässigt, avdämpat, vardagsstämt, jämnmält; brösttonerna, tiraderna, emfasen, det högtidliga och majestätiska, för allt sådant saknade han uttryck; och det är ett egendomligt faktum att man hos en personlighet som hans, som mer än de flesta givit anledning till högstämdhet och patos, fåfängt skall efterleta ett enda yttrande av verkligt patetisk eller högretorisk art. Det är framför allt detta drag hos honom — denna brist, kan man säga, eller denna ständigt bibehållna aristokratiska reserv — som ger honom hans karaktär av fundamental stumhet: han kunde aldrig åstadkomma ett slagord eller en bländande fras, något för världen att upprepa och begripa, såsom de andra stora hjältarna så gott som alltid utan minsta svårighet kunnat. En bronserad vältalighet lika säker som svärdet följer Cæsar från början till slut, styrker tveksamma, vägleder åsikter, kuvar legioner, förmår allt fortfarande sätta lärda själar i brand för den ciselerade övermänniska som i så fulländad grad var frasens herre; den napoleonska retoriken rullar bullrande omkring i Europa, från Montenotte till Fontainebleau, mäktigare än Austerlitz' åskor, som ett evigt artilleri mot fienden, ett andligt marketenteri för de trogna, ett epifenomen utan vilket Napoleon knappt vore hälften av sig själv; och i Gustaf Adolfs fall voro orden — till folk och bundsförvanter eller framför slagfältets väntande led — som sköld och värja, som bröd och salt, och Gud stred där en gång för alla mot djävulen inte minst därför att den vältalige hjälten själv sagt det. Karl XII fick reda sig utan allt detta. Han fick nöja sig med att vara ett exempel i handling och att låta handlingen tala för sig själv, så gott den kunde; säga något, av den art som människorna vilja höra och kunna förstå, förmådde han inte. Hjärtlös, känslolös, hård som is, skulle snart skeptiska betraktare börja kalla honom —

och började man redan nu här i Lais smått mumla på sina håll, emedan han inför dödsfall i lägret och hovstaten inte hade smärtans facila retorik till hands —; och ytterligare attribut av liknande art skulle tillkomma; allt endast på grund av hans saknad av de patetiska ordens konst. Om han kunnat skrika och rasa en smula vid lämpliga tillfällen, om han förmått tillverka ståtliga aforismer om rättvisa och dygd, om han inför lämpliga åskådare kunnat vifta med värjan mot stjärnorna och utbrista: »Gud är mitt vittne . . .» eller liknande, skulle han strax i världens ögon på ett lugnande sätt tett sig inrangerad, begriplig, »mänsklig». Hans motståndare voro mänskliga: zaren och kung August voro fullkomliga underverk av expressiv mänsklighet. De hade ingen minsta aning om vad sådana ting som rättvisa eller heder eller Gud eller någonting i den vägen kunde vara; men orden — även orden heder och rättvisa och Gud — behärskade de fulländat och kunde få dem att forsa med vilken som helst högtidlighet, vilken som helst överströmmande gripenhet som för tillfället kunde befrämja det enda de brydde sig om, nämligen sig själva. Deras vackra och varma ord voro lögn; tiraderna, skrivelserna, löftena, förtroligheterna, de höga attityderna, allt var lögn: stundens skum och regnbågar kring deras animala egoisms ensamma klippa av sanning; och detta visste alla kloka människor, även de själva, men sådant gjorde ingenting. Sådant gör aldrig någonting, när endast de rätta orden finnas; tvärtom: »En tillsats av lögn ger ökat nöje», har den vise och sakkunnige Lord Bacon sagt: *A mixture of lie doth ever add pleasure.*

Författaren till det estniska bondbröllopet saknade inte det som kallas blick för verkligheten och led alls inte av känslotorka; men han saknade talande ord — utom i små högst sporadiska fall som det anförda — och led av bristande utttrycksmöjligheter åt det hållet. Han hade, till att ta sig fram med i världen, endast sin övertygelse; och efter Narva visste han att åtminstone en adekvat ut-

trycksmöjlighet var honom beskärd: hans värja. Svärdet satt från början i hans hand som Durendal i Rolands och Nagelring i kung Diederichs: det var, par excellence, hans redskap. Försöker man nå till någon sorts klarhet — låt vara än så blygsam — rörande Karl XII:s psykologi från och med Narva, när han funnit sig själv, måste man betänka dels hur ovanligt mycket av det genomsnittligt »mänskliga» han på grund av sin natur, sin moral, sina hämningar, fann sig utestängd ifrån, dels vad det därvid måste betyda att plötsligt finna ett område där ingen känsla av utestängdhet eller främlingsskap fanns, utan i stället herravälde och instinktivt mästerskap från början. Han kunde inte uttrycka sig, inte finna något nöje eller egentlig mening i prat; hela sporten med diplomatiskt slidderslader var honom förmenad; han vägrade att fly till ruset; han vägrade att fly till erotiken; själva regerandet, det administrativa skyfflandet av papper, fanns naturligtvis som en av Gud pålagd syssla, men mycket för personligheten fanns inte däri, och han förmådde aldrig till dylikt nå någon inställning liknande den som fanns hos allsköns lidelsefullt absorberade pappersgubbar i verken eller i hans fältkansli. Det är intet tvivel om att han hela sitt liv skulle kunnat sitta hemma i Sverige och fredligt regera, om han inte blivit överfallen; men detta fredliga regerande skulle för honom förblivit en abstrakt plikt, aldrig känts som ett nöje eller en harmonisk livsform, som det varit för fadern. För Karl XII fanns något annat, som i långt högre grad var hans. Man kan sätta en matematiker till att köra en barnvagn, en poet till att sortera makulatur eller skriva recensioner, Sir Isaac Newton till att koka ägg; och dessa ting skola bli utförda av dessa personer, när intet undslippande finns för dem, ibland till och med mycket bra utförda; men en förströddhet, en längtan, en känsla av overklighet skall alltid finnas hos de så sysselsatta, när de äro av nämnd art. Man kan tänka sig Lancelot du Lac som folkför-

bundsombud i Genève, Eigil Skallagrimsson som folkhögskolerektor: de skulle utan tvivel dugt till sådant ungefär lika bra som andra, och pliktkänsla och inlärd socialetik skulle varit dem en hjälp mot en sällsam oro, och de skulle tett sig fridsamma och visa; men ett öppet fönster, en fläkt av vind, ett stamp av hovar, en lukt av tjärade långskepp skulle varit nog för dem: en plötslig metamorfos — en besatthet, en förvissning, ett stort lugn — skulle kommit över dem, och de skulle sparkat hindersamma ting ur vägen och gått ut till det liv som var deras.

Hos de lärda som sysslat med Karl XII finns det i stort sett två motsatta grundåskådningar. Enligt den ena var han som människa en obegåvad person och som krigare visserligen våldsamt krigsgalen men alls inte särskilt utrustad som fältherre. Enligt den andra var han en överlägsen begåvning och som krigare visserligen alltid fylld av livlig fredslängtan men samtidigt ett av de mest lysande militära snillen som någonsin funnits. I intetdera fallet kunna dessa presumerade drag gärna ordnas till en antaglig helhet: inte i första fallet, framför allt emedan allt tal om bristande begåvning, militär och annan, är orimligt, stridande mot varje vittnesbörd, alstrat — utom av allmän antipati eller blindhet — förmodligen i främsta rummet av hans tystlåtenhet och hans nonchalerande av diplomaterna; inte heller i andra, emedan det är så gott som omöjligt att tänka sig en överlägsen talang — eller ett specialgeni — med en negativ känsloinställning gentemot sin egen specialfunktion. Rörande hans begåvning kan man utan tvekan stå fast vid att den var skarp, klar, nykter, metodiskt ordnande, stödd av ett osvikligt minne; en mentalitet som till sin struktur var av geometrisk eller matematisk art; däri lik Napoleons, trots alla de skillnader i manifestationerna som förefinnas mellan den moraliskt och på alla andra sätt hämningslöse korsikanen och den hårt bepansrade Karl. Någon framstående psykologisk begåvning var det inte;

och åter skulle man däri, rörande själva grundarten, kunna finna en likhet med Napoleons mentalitet. Napoleons arbetspsykologi och människotolkning synes ha varit av summariskt apriorisk art: han taxerade på förhand alla mötande själsliv ungefär i enlighet med Larochefoucaulds recept, såsom konglomerat av naken egoism, snikenhet och låghet, och tog naturligtvis med denna metod inte särdeles ofta fel, men dock märkbart en och annan gång. Karl dömde också apriori, men från en motsatt utgångspunkt, från sig själv: han förutsatte heder, pålitlighet, praktisk omdömesförmåga, moralisk ryggrad, obegränsad ihärdighet, likgiltighet för livets småstrunt, och hans misstag på området blevo därför betydligt talrikare; men själva mentalitetens art synes vara densamma.

Han var högt begåvad; han var speciellt, och i ytterst sällsynt grad, begåvad som fältherre; var han samtidigt — nu sedan han vid Narva funnit sin förmåga, och smakat det som Attila vid Chalons kallade *certaminis gaudia,* stridens hänryckning — en man med varm längtan efter fred? Problemet är utan tvivel ett av de fundamentala rörande honom; vi kunna här endast försöka att efter skröplig förmåga komma tillrätta med det i någon enkel form, utan större hopp att fullt lyckas.

Krigslystnad är en omoralisk egenskap: Karl XII var en sällsynt moralisk personlighet: alltså kan han inte ha varit krigslysten. Detta är, i schematisk form, en sida av saken. En annan, besläktad, hänger samman med det kända faktum, att när vi hata en person, historisk eller annan, finns det en tendens hos oss att finna alla egenskaper hos vederbörande värda vårt hat, och omvänt, när vi älska eller beundra någon, en analog tendens att hos föremålet finna alla egenskaper beundransvärda, respektive att endast finna sådana egenskaper, som i våra ögon äro beundransvärda, representerade hos detsamma. Nu är Karl XII förvisso en i hög grad beundransvärd personlighet. Eftersträvansvärda och upphöjda drag, som

hos människor i gemen finnas endast högst relativt eller som små antydningar, funnos hos honom i absolut och hel gestalt; och för den sympatiska inställningen ligger det därför nära till hands att i honom se ett ideal alltigenom. Det mänskliga idealet blir tillsvidare för oss i stor utsträckning det borgerliga samhällets ideal, och en viktig ingrediens i det fallet är fredskärleken. Redan hos den enskilde medborgaren är för oss fredskärleken en högst lovvärd egenskap: vi undervisas flitigt i lämpligheten av att inte i onödan ställa till krakel utan i stället, vid hotande tecken till dylikt, raskt besinna livets värde och ropa på polis, ett socialetiskt direktiv som vi i regel inte ha alltför svårt att följa. Men ännu oändligt mycket större och nödvändigare är naturligtvis denna samma dygd hos ett statsöverhuvud; något som aldrig tydligare ådagalagts än i våra egna dagar, då man — sannolikt för första gången i historien — gått i land med att taga livet av ungefär tolv millioner stridande under passionerade utbrott av fredskärlek från samtliga arrangörer; ty hyckleriet, har en vis man sagt, är ondskans tribut åt dygden, och av den nämnda tributens storlek kunna vi döma hur stor denna fredskärlekens dygd i själva verket är för oss. När vi beundra Karl XII är det därför förklarligt att vi gärna, bland allt annat, även vilja finna en otvivelaktig fredskärlek att beundra hos honom.

Men man får inte begära för mycket: man får inte begära det helt orimliga, inte ens av Karl XII. Först och främst måste man betänka att de stora männen — vare sig de äro anarkister på fri hand, eller Guds utvalda som gå med honom och sitt öde — i varje fall inte äro borgare, aldrig ha varit det och aldrig komma att bli det. Därnäst den redan nämnda triviala sanningen, att specialtalangen har en dragning åt det område där dess förmåga kan manifesteras, och naturligtvis en starkare dragning ju mera ensamt och avgränsat detta område är. Efter Karl XII har den civiliserade världen sett sammanlagt två monarker som varit militära genier: Fredrik

av Preussen och Napoleon. Både dessa voro anarkister, hämningslösa män med möjligheter och talanger åt många olika håll; de voro alls inte enbart hänvisade till det militära för att nå ett någotsånär adekvat uttryck för sin verksamhetsdrift och begåvning. Fredrik av Preussen var filosof, skriftställare, lidelsefull poetisk amatör, musikant och åtskilligt annat; dessutom av naturen snål och därigenom road av att administrera och spara, — så till vida verkligen försedd med en kraftig hämning gentemot krig, som i regel kostar pengar. Han hade sålunda många talanger, många verksamhetsfält; men en talang var starkast hos honom och den måste läggas i dagen: han var född krigare, och krig måste han föra; och såsom anarkist behövde han inte sitta och vänta på överfall, utan överföll själv utan dröjsmål. Hans motiv därvid var, enligt hans egen klara uppgift, att uträtta något och väcka uppseende i världen: det var geniet som gick till sin förnämsta funktion, därför att dragningen var självklar och oemotståndlig. Blotta tanken på någon instinktiv fredskärlek i ett fall som hans är orimlig, så länge ungdomens skapande kraft fanns kvar hos honom. Napoleon var en ännu långt mera mångsidig person; han kunde visserligen inte blåsa flöjt och rimmade veterligen aldrig, men han förmådde med samma lidelsefulla upptagenhet fördjupa sig i de mest olikartade ting, från lagrevisioner, diplomatiska intrigspel och dikterandet av historiska kommentarer till reglementen för Comédie Française och detaljgranskning av modeller till kejserliga hovstatens galatoaletter. Men den krigiska begåvningen var hos honom den största; och det var inte om någon av de många andra verksamhetsområdena, utan om kriget, som han till sist enkelt och flärdfritt fastslog — inte som ung segerherre, utan som en av krig knäckt man på Sankt Helena — att det var en god sysselsättning, *une belle occupation.*

Dessa båda voro anarkister: de hade ingen användning för moralen annat än som praktiska talesätt i det

dagliga arbetet, och i den mån kriget föll sig naturligt och angenämt för dem, behövde de inte — i sina filosofiskt öppenhjärtliga ögonblick — för sig själva eller andra dölja den saken. En som däremot alls inte var någon anarkist var en man som Moltke; inte heller var han något direkt geni, endast en förträfflig organisator, en säker räknemästare, en fältherre som nästan lyckades förvandla strategin till en exakt vetenskap; som människa ytterst stillsam, vältämjd och balanserad, så nära en korrekt borgare som en så pass stor man gärna kan vara. Han var ämbetsmannen som krigare mera än krigaren av Guds nåde; men i en tid då inga militära genier funnos (utom ett par i Amerika) var han på sin arena den ojämförligt mest effektive och själv fullt medveten om detta faktum. Hur stor var hos en sådan lugn och moralisk fältherre den instinktiva fredskärleken? Han frångick vid krigsutbrottet 1866 till den grad sin vanliga flegma — upprymd inför utsikten att få »praktiskt realisera sin militärisk-strategiska böjelse» — att han gjorde en vits, veterligen sitt livs enda, varpå han efter Königgrätz vållade Bismarck gråtattacker genom sin envishet att få fortsätta kriget. Inför nästa krigsutbrott åstadkom han sitt mest kolorerade yttrande: »Får jag föra våra härar mot fransmännen, kan sen djävulen få ta detta gamla kadaver när han vill.» Sådan var hans inställning; och han sveptes inte av den spontana genialitetens vind och var varken en amoralisk natur eller en glödande ungdom.

Karl XII är till hela sin natur en i så hög grad isolerad företeelse, att verkliga jämförelsemöjligheter bli få och otillfredsställande, och en böjelse kan uppstå att tolka och bedöma honom såsom något helt för sig själv, utan anknytning till ordinär psykologi överhuvud. Men för att alls få fram något begripligt, bör man inte gå längre än strängt nödvändigt åt sådant håll; och om man förutsätter att han efter Narva var en man som längtade efter en snar fred, förutsätter man därmed

något som strider mot alla själsliga och historiska analogier. Han hade fått dessa krig på halsen utan minsta egen förskyllan: han kunde föra dem med gott samvete: de skulle med Guds hjälp föras till ett gott slut, men de skulle inte i förtid trollas bort för honom vare sig av diplomater — som fallet blivit med det danska — eller av fredsanbud från fienderna, uppriktigt menade eller ej. Han, av sin läggning utestängd från så mycket annat, hade här funnit ett område där han var mästare, där känslan av fullkomligt herravälde var stor och så gott som ögonblicklig; och med den yttersta lidelse och mest otröttliga energi koncentrerade han sig på kriget, från dess minsta detaljer till dess vidsträcktaste problem. Att låta det hela stanna vid en tids eländigt landsortskrigande i Östersjöprovinserna, med en smula gränsskärmytslingar och skyfflande av strövkårer fram och tillbaka, samt därefter fred, med en eller annan vunnen jordbit, torde efter Narva ha varit en framtidsvy som han alls inte förmått entusiasmera sig för. Klokheten skulle ha varit nöjd med sådant; den militära medelmåttan skulle ha varit nöjd med sådant; men hos de stora männen är den strikta klokheten sällan den starkaste sidan, och från militär medelmåttighet var Karl så fjärran som möjligt. Från risken att plötsligt finna sig stå med ett par prosaiska gottköpsfreder i händerna räddade han sig genom ett beslut att göra dessa sina krig till storstilade och grundliga uppgörelser. Andra stora krigare ha alltemellanåt utan större betänkande kunnat sluta freder, när det för ögonblicket fallit sig lämpligt för dem eller de känt behov av en stunds vila, alldenstund de alltid vetat sig ha möjligheten att börja ett nytt krig, så snart tid och lust till fälttåg och erövringar åter infunne sig; men Karl XII befann sig inte i denna bekväma situation. Han kunde aldrig själv börja något krig, emedan sådant var lågt och brottsligt; han fick vara nöjd med sådana krig som påtvingades honom; och vem kunde veta, när det rörde sig om två så

alltigenom opålitliga personer som August och Peer, huruvida dessa, efter någon nu ingången lättvindig fred, någonsin mera skulle obligera honom med ett överfall. Där skulle han då alltså få sitta hemma och regera lela sitt liv, med pappersgubbar och en smula exercis och en och annan björn: inget särskilt eggande perspektiv gentemot detta. En annan tankegång tedde sig då ojämförligt mera tilldragande: — Låt oss ta det tillfälle i akt som nu bjudits oss: låt oss gå till grunden med alltsamman, nu när möjligheterna en gång finnas, och åstadkomma en stor och verkligt avgörande lösning på det hela: låt oss t. ex. se efter om det inte skulle vara möjligt att grundligt göra kål på herrar Peter och August samt dessutom, såsom en lämplig moralisk korrektion, försöka få dem personligen avskaffade: hängda, lögt som Haman, i något lämpligt träd, eller insatta i en bur, och därmed borta ur en värld till vars båtnad de räppeligen tjäna; eller åtminstone undanlyftade från de respektiva troner till vilkas prydande de på intet sätt bidraga. Därmed skulle åtskilligt vinnas: Sveriges trygghet och storhet och ära skulle på allt sätt må väl därav; hans egen berömmelse bland människor skulle bli stor; de brottsliga skulle verkligen få ett straff som sved i skinnet, inte bara bli av med några likgiltiga tunnhand eller en skäppa mynt; och slutligen skulle han själv med ett sådant allmänt beslut en gång fattat och uppgjort med Gud, få en smula tid på sig och slippa gå i daglig hjärtängslan för diplomaterna, vilka eljest, med ett svagt ögonblicks halva medgörlighet på hand, skulle vara fullt kapabla att lappa ihop freder till höger och vänster i största hast till egna sällsamma grillers främjande.

En allmän följdsats av allt detta är att Karl XII slutligen misslyckades på grund av den enda mänskliga svaghet han ägde, sin kärlek till krigets konst, hantverk och hela livsform; samt att han misslyckades, inte emedan hans förmåga på området var otillräcklig, utan emedan

den var så sällsynt stor som den verkligen var. Det är endast de stora som riskera de stora misslyckandena. Den person som kan bolla med en boll och önskar ge en liten uppvisning i sin färdighet, kan vara någorlunda säker på att drägligt gå i land med företaget; det är endast den stora talangen på området, den som kan bolla med fem bollar och någon gång med sex, som kan råka ut för en katastrof. Longörerna och de kompositionella misstagen kunna aldrig bli verkligt gigantiska hos den poet som inskränker sig till limerickar; hos den som däremot försöker sig på ett epos i tolv sånger kunna ödesdigra ting i den vägen inträffa; likväl är det i allmänhet den senare som är den avgjort större poetiska begåvningen, och det är hans större begåvning som utsätter honom för den större risken. Den förståndiga medelmåttan skulle aldrig som Hannibal gått över Alperna: den förståndiga medelmåttan går överhuvud sällan över några Alper, såvida inte omkostnader och dagtraktamenten, jämte sju procent på utläggen, ligga garanterade på andra sidan; men Hannibal tog den rimliga — eller orimliga — hasarden och gick, i förtröstan på sin förmåga, för att till sist misslyckas och bringa sig själv och sitt land till en undergång som i annat fall inte behövt komma fullt så snart. Napoleon skulle i längden säkerligen rett sig bättre som krigare, om han inte varit fullt så överlägsen på området som han var; hade han inte ägt mera än dubbelt så stor militär kapacitet som ärkehertig Karl och Wellington och Gneisenau — hade han inte varit ett geni, utan endast en mycket god talang — skulle han kanske, liksom dessa, insett att en begränsning fanns och därmed iakttagit en försiktighet som nu var honom främmande. Karl XII gick under liksom Hannibal och Napoleon gingo under, på grund av att han förstod krig alltför bra och till sist tog en risk som inte höll; liksom Fredrik av Preussen skulle gått under, därest inte en ovidkommande lycklig slump, i form av ett kejsarinneligt dödsfall i Petersburg, räddat

honom i hans yttersta nöd; liksom förmodligen Cæsar också skulle gått under, i de parthiska vidlyftigheter han rustade sig till, om inte de sammansvurna gjort hans rykte den tjänsten att sticka knivarna i honom i rättan tid. Den store Robert Lee knäcktes vid Gettysburg, på höjden av sin triumf, av en skäligen trivial figur vars namn inte många komma ihåg, — »emedan hans omdöme var i någon mån försvagat av det förakt han förvärvat för Potomac-armén och dess strateger». Alexander och Gustaf Adolf gingo fria från allt misslyckande genom att dö tillräckligt unga; förr eller senare skulle de förmodligen eljest drunknat i något arrangemang av likgiltigt patrask, likom så många andra, liksom Karl XII efter Gustaf Adolf, Antigonos och Pyrrhus efter Alexander. Sulla visste vad det på det området innebar att vid slutet av en stor bana kunna kalla sig »den lycklige».

Återvändom till Lais och den muntre unge brevskrivaren där. Den glädje man finner i de citerade breven, och även i omnämnanden från hans omgivning under denna tid — om jullekar, divertissemanger, snöbollskrig och annat —, är förvisso glädjen hos en ung hjälte som nyligen funnit sin rätta kallelse: mindre en glädje över vad som redan vunnits, förmedelst triumfen vid Narva, än över allt som återstår, som skall bli stort och helt och som han känner sig vuxen. Det är den oändliga, helt ogrumlade tillfredsställelse, den fullkomliga själsliga och kroppsliga harmoni, som en människa känner när hon äntligen odelat och till det yttersta får syssla med det hon har anlag för och känner sig duga bättre till än andra. De heroiska tonfallen saknas i hans meddelanden, nu som alltid; men hans okonstlade utgjutelser om enkla ting äro i själva verket endast ett annat sätt att uttrycka samma hjältens styrka och förvissning som när Sir Galahad (i Tennysons poem) i högre stil förkunnar:

> My good blade carves the casques of men,
> My tough lance thrusteth sure,

My strength is as the strength of ten,
Because my heart is pure.

En stämning som den kunde inte stort grumlas av en och annan apotekares och regementspastors beklagliga hädangång i fältsjuka.

Kriget kunde, trots vinter och vinterkvarter, alltjämt i någon mån bedrivas. Nyblivne generalmajor Stenbock skickades vid jultiden i väg för att med 600 man söka överrumpla orten Gdow på Peipus' östra strand, men fick vända om med oförrättat ärende, sedan han vid framkomsten funnit ett par tusen ryssar på platsen, vilka visserligen för ingen del voro påflugna men dock föreföllo väl talrika att ge sig på. Bättre lycka mot en viktigare ort hade generalmajor Jacob Spens någon tid senare. Han sändes med sitt Livregemente till häst, som kommit för sent att vara med vid Narva, åstad på vägen mot fästningen Pskow vid Peipus' sydliga ända, till orten Petjori strax på andra sidan gränsen, en upplagsplats för ryssarna och en utgångspunkt för diverse strövtåg in på liflandskt område; Schlippenbachs dragoner voro också med. Spens inneslöt orten och tände på den, varvid stora militära förråd och en avsevärd mängd ryssar gingo upp i rök; kungen red därefter på en längre inspektionstur längs gränsen och ordnade med en bättre bevakning åt det hållet än som tidigare varit rådande.

Stenbocks resultatlösa utflykt till Gdow framkallade hos ståndsbrodern Karl Magnus Posse på Gardet (längre fram chef för detta) i ett brev hem till en broder i Sverige den sarkastiska kommentaren: »Magnus fick inga pengar den gången.» Eljest hade nämligen Stenbock på sista tiden haft en sådan solskenstid i penningsaker att det lätt kunde väcka en smula avund; och när han något senare på vintern skall sända hem byte till kära fru Eva med kapten Grissbach, rör det sig inte endast om sådana ting som »en röd rock med gullgaloner och rävskinnsfoder, som min Engel kan bruka om den är till tjänst» utan också om »tio pungar moskovitiskt mynt»

till ett värde av *deux mille écus;* tyvärr inte växlade i mera gångbar sort, trots alla hans ansträngningar, ty *les livoniens sont si diaboliques qu'ils ne veulent pas les changer,* skurkaktigheter som en stackars krigsman får stå ut med; varefter han ytterligare tvenne gånger kan sända henne 1,500 riksdaler som han har »vunnit av kungen», en form av kunglig ynnest som han naturligt nog satte stort värde på. Den kollegiala kärleken karoliner emellan var i sådana ting inte större än den mänskliga naturen en gång för alla föreskriver; avund och beskäftigt sladder hade sin plats runt kungen och riktades mot dem som stodo högst i nåd, samt korsvis mellan de gynnade inbördes, så mycket mera som de högadliga officerarna nu inte längre voro storslagna grandseigneurer som förr, utan i efterreduktionens tidevarv endast enkla ämbetsmän som alltid måste ha ett öga på sin ofta skäligen karga utkomst. Någon uträkning att komma till kungen med skvaller mot en kollega var det dock från början inte; Karl hade av naturen alls intet öra för dylikt, och om någon obetänksamt försökte, fick han ett svar som med all sin stillsamhet totalt hejdade vidare utläggningar i den riktningen: »I sägen intet sant: Vi känna honom: det är en bra karl.»

En som till skillnad från Stenbock alls inte hade någon solskenstid i Lais — särskilt inte ett stycke fram på vårsidan 1701 — var dennes närmaste man vid Dalregementet, den stackars överstelöjtnanten Jacob Grundel, en i hög grad yngre halvbroder till Karl XI:s berömde fältmarskalk Grundel-Helmfelt. Han hade fört sin bataljon som en man vid Narva men därefter drabbats av ett ej alltför ovanligt krigaröde. Hans tragedi, som var av amourös natur och hade sin rot i Ystad, där Dalregementet en tid legat kvarterat före descenten på Själland, kan något så när hopsättas ur Stenbocks ofta tämligen färgrika fragment i ämnet i breven till Fru Eva. Grundel synes ha njutit angenäm inkvartering i Ystad och därunder alltför mycket kommit ihop sig med

en ung skönhet på platsen av ej närmare angiven status; när tecken började tyda på att den harmlösa förströelsens regioner därvid oförmodat råkat överskridas, hade Grundel, med så mycket större händighet och raskhet som han redan torde ha varit gift, trots alla brådskande krigsgöromål arrangerat ett äktenskap mellan flickan och en inföding i Ystad, vars för rollen lämpliga grad av skarpsinne inte i hastigheten hunnit närmare undersökas. När sedermera nämnde inföding med förvånande plötslighet fann sig begåvad med en ättling, hade hos honom en kalkylerande begåvning gjort sig gällande på ett för Grundel ytterst otrevligt sätt: skilsmässa hade med stor iver ofördröjligen begärts; oförblommerade fula ting hade sagts om överstelöjtnanten; stränga pastorsexpeditioner, för vilka avstånd och vinterliga postsvårigheter inte betydde något vid en skandal av denna kaliber, hade fått saken i sin hand; och Grundel, nyss nöjd och trygg bland krutröken vid Narva, hade drabbats av sitt öde i form av en skrivelse till regementschefen Stenbock, som därefter haft att »judicialiter» inskrida mot sin överstelöjtnant. Ty tukt och moral måste nu en gång vårdas, och det till och med ganska strängt: det var en sak som kungen höll styvt på, och de fromma pastorsämbetena voro som örnar i sådana ärenden. Stämningen mellan Stenbock och Grundel hade starkt försämrats under de därpå följande officiella resonemangerna rörande flickan i Ystad; ty Stenbock var aldrig någon vän av skrädda ord, minst i ett för honom blixtrande komiskt sammanhang som detta; och Grundel, vars sinne för komiken begripligt nog var åtskilligt i olag, hade börjat ströva omkring i hela armén med förgripliga yttranden om sin regementschef. Det hela förbättrades ingalunda när flickan från Ystad fram på våren personligen landsteg på Liflands kust, medförande den telning som den kloke vikarien i hemstaden tackat nej till. När nu Grundel, i alltmera förtätad disharmoni med allt, kom med tillvitelser mot Stenbock som gingo på heder

och ära, sattes den militära justicen även på denna kant i gång mot den olycksalige överstelöjtnanten; »och detta har bekommit honom så illa att han nu sitter hos profossen, bevakad av åtta musketerare».

Den stackars Grundel hade nu två ting att se fram emot: fältkonsistorium angående affären i Ystad; krigsrätt angående visad »dispect» mot förman i tjänsten. Redan det förra perspektivet var allvarligt nog; men det senare var i Karl XII:s arméer än värre; »och jag tror», säger den nu mycket förbittrade Stenbock hoppfullt, »att om han så hade hundra liv, så dömas de från honom: det skadar honom intet». Affären drog åtskilligt ut på tiden; först efter slaget vid Düna, från lägret i Grubin i september 1701, får man reda på att den prästerliga konklaven fått sin del av ärendet färdig, och den nu något mildrade Stenbock rapporterar hem till Fru Eva huruledes »Grundel har stått tre söndagar å rad på lorpallen, och hans *hidippia* ävenväl; han har varit likasom galen och i förtvivlan och sitter än hos profossen. Han skall nu dömas för den mot mig förövade dispect, så att jag tror han dömes till döden; jag har själv bett Konungen för honom, men ingen förbön vill hjälpa». Slutligen avlöpte det hela alls inte så hårdhänt som Stenbock trott: Grundel ströks från regementet, kom snart ned bibehållen grad i tjänst vid ett annat, deltog framdeles som regementsbefälhavare under Stenbock i slaget vid Hälsingborg (varvid man kan undra hur de förnyade kommunikationerna gestaltat sig dem emellan), blev till och med chef för Gardet och till sist, efter Karl XII:s tid, landshövding och friherre samt slutade med generallöjtnants avsked: förmodligen en dugande man, som enellertid trots sin långa och vackra senare karriär torde till sina dagars slut ha bevarat vistelsen i Lais som en oförglömmelig mardröm, sannolikt vid eventuellt behov återupplivad av fru Grundel. Hans sällskap på lorpallen hör man inte mera av, ty historiens små anekdoter ha en tendens att sluta blint och godtyckligt: låt oss

hoppas att hon i fortsättningen hann med någon liten karriär hon också, vare sig vid armén eller hemma i det lugnare Ystad.

Förutvarande livdrabanten, numera gardeskaptenen Olof Stiernhöök såg alltjämt ej ogärna vackra flickor — ehuru kyssandet av ragoutanta kvartervärdinnor ej mera befinnes värt att omnämna, sedan han med ökad rang och mognad nått Östersjöprovinserna —, och han noterade alltjämt i sin dagbok mera iögonenfallande täckheter, allt under det han i tanklös lycka förblev ohemsökt av ödesdigra komplikationer i överstelöjtnant Grundels stil. Denna vinter i Lais synes på allt sätt, utom för smärre anfall av frossa, ha gestaltat sig högst idealiskt för honom; vilket är glädjande nog, ty det muntra fältlivets tid skulle inte bli lång för den lärde unge krigaren. Han låg med sitt kompani »i Sotake by», hos bönder med urtidsklingande estniska namn; men tidsfördriv funnos alltid, till och med där. En dag »hade vi hautboisterna uppe i prästgården och gjorde bal, emedan där var prästdöttrar från landet»; eller också kunde det plötsligt flamma upp en nattlig vådeld i en ria där manskapet låg; eller man kunde gå och se på hur »en karl halshöggs med svärd, som slagit ihjäl en av Schlippenbachs dragoner». Men bästa tidsfördriv var att få resa in till Dorpat, där man hos kommendanten, överste Skytte, kunde komma med på baler befolkade av allsköns nobla baltiska mademoiseller vid namn Rothkirch, Hastfehr, Tiesenhausen, Stackelberg med mera. Stiernhöök håller sig, såsom en gardeskapten anstår, förnämt tonlös i sina korta anteckningar och nämner endast rörande en och annan av de många flickorna att hon var vacker eller »hon var intet ful». Tillgänglig arkitektur måste fortfarande studeras, trots de sköna distraktionerna och de maskulina l'hombrepartierna; en sevärdhet på slottet var ett torn kallat Teufelsturm, där det spökade: »ty där kan ingen skiltvakt stå utan att under natten bli nedkastad». Kraftiga dryckeslag under dessa besök i sta-

den saknades inte, och det var fullt i sin ordning att efteråt infinna sig hos förnämare dambekantskaper i berusat tillstånd: »9 mars var jag hos rådman Casten Müller; där drucko vi rätt starkt och hade jag ett gott rus och gick sen till jungfrurna Palmbach. 10 mars bjöd samme rådman oss till måltids och drucko vi ännu starkt, och var jag sen hos Rothkirchs».

Den vintern fingo flickorna i Dorpat dansa sitt lystmäte, med sådan mängd kavaljerer av bästa sort omkring sig; och »vill du glädjas, skynda, skynda: oviss är den dag som stundar», skulle man förvisso kunnat sjunga här, med den florentinske poetens ord:

Chi vuol esser lieto, sia:
di doman non c'è certezza;

ty kommande vintrar där i trakten blevo nog på allt sätt så mycket värre för de stackars nu glödande och sorglösa unga baldrottningar som inte kommo undan i tid. *They are not long, the days of wine and roses;* minst i Dorpat på vårsidan 1701. Men livets glädje och fullhet är ej sällan störst när varaktigheten är minst tryggad; och hellre, skulle kanske några av dem ha sagt, en enda riktigt yr och festlig vinter, även med ryssar och elände sedan, än att sitta gäspande i stiftsjungfrulig frid och virka spetsar, eller i det oändliga lyssna till förståndiga mostrars visdom och gamla herrars välbekanta anekdoter över stopet.

Under tiden väntade kungen otåligt på de väl behövliga förstärkningar som skulle komma över från Sverige, så att man, som han i liknande situationer brukade uttrycka sig, »kunde få något att göra»; och i högkvarteret, dit den outtröttlige greve de Guiscard lyckats krångla sig in, nu med fullt återvunnen talförmåga, politiserades flitigt runt Piper rörande fred med August, kung Ludvigs närmaste spanska önskemål och annat sådant. »Här är ett parti formerat», skriver Stenbock, »av Piper, Wellingen, Horn och den oppnäste Wrangelen,

Rehnsköld är allena och gör som jag: går sin rätta väg och hänger sig till ingen annan människa än till Konungen. De andra ville väl uppsvälja'n om de kunde, men jag hoppas Gud lärer bevara honom.»

Samtidigt hade Peter och August sitt stora tröstemöte, i Birzen i Kurland, där de efter förmåga morskade upp sig själva och varandra samt förmedelst svingade pokaler och allsköns heroiska vänskapsbetygelser ytterligare beseglade det förbund som den nitiske Herr Patkull såsom en sorts inspirerad vigselförrättare — eller ständigt över deras huvuden svävande helig politisk duva — lyckats förena dem i, varjämte detaljerna för instundande sommars fälttåg vederbörligen hopkommersades, stadfästes och besvuros; allt under det de ömsesidigt i stillhet sökte komma underfund med huruvida kompanjonen tänkte finna på något finurligt spratt och på egen hand sluta fred med svensken och lämna den evige förbundsbrodern obehagligt ensam i takdroppet.

Femte kapitlet.

DÜNA; OCH EN PROPOSITION TILL POLEN.

> Fördold är krigets fortgång; ty av små ting alstras stora, och lidelserna vålla det oväntade.
>
> *Thukydides.*

Fram i mitten på maj började förstärkningarna från Sverige, sedan länge otåligt efterlängtade, småningom anlända till Reval, och i kvarteren kring Lais blev det tid att rusta till uppbrott och tänka på lämplig sommarsysselsättning.

Bland de anländande regementena märktes Västerbottens och Upplands, det senare nu återställt efter den strapatserande turen på flottan förra sommaren; vidare några av de nyuppsatta tremänningsregementena, därbland Upplands, fört av en mycket lärd, teoretisk och argumentativ överste vid namn Adam Ludvig Lewenhaupt, en sorts ej obegåvad, nervöst självsäker, pedantisk, kverulerande, evigt grubbelsjuk professorsskepnad på sällsamma vägar, bestämd att efter hand på mera än ett sätt göra sig förnimbar i stora sammanhang; samt Smålands och Östgöta kavalleri och Upplands ståndsdragoner. Däremot hade de skånska ståndsdragonerna (eller prästdragonerna, som de också kallades) inte ännu hunnit bli riktigt färdiga, trots alla grevinnan Aschebergs nödor

med dem, men skulle med det snaraste komma efter. Sammanlagt belöpte sig dessa nu anländade förstärkningar från hemlandet till närmare 10,000 man, och kungen var därmed försäkrad om en god operationsarmé, även efter lämpliga detacheringar till gränsskydd.

Ett par karakteristiska skrivande män kommo över med dessa styrkor (bortsett från den nyss nämnde blivande generalen och apologiförfattaren Lewenhaupt): enkla kommentatorer, fjärran från de litterära eller heroiska tonfallens rymder, författare till okonstlade uppteckningar som råkat bli bevarade till våra dagar. I spetsen för sin skvadron på Smålands rytteri red, medelålders, huslig och bekymmerfylld, välborne ryttmästaren Jon Stålhammar till Salshult, föga upprymd inför krigets stundande besvärligheter och ännu mindre inför första åsynen av Östersjöprovinserna och deras invånare; »ty här är en missbehaglig ort och elakt folk, lika klädda som tattare pläga vara, och ingen förstår deras språk». Genast efter ankomsten till Reval hoppas han på fred snarast möjligt, ej minst därför att en nystadd kusk förlupit honom i Kalmar med diverse tillhörigheter, vilket fyllt ryttmästaren med en stark åstundan att få återkomma till Sverige och ordentligt tala ut med bemälda lättfotade hjon, rörande vars vistelseort han har sina kloka förmodanden. Hans hjärta förblev i fortsättningen stadigt fastvuxet vid fädernegården Salshult, och i sin bevarade korrespondens med sin älskade fru gemål därhemma vänder han sig från krigets envisa trassel till ojämförligt viktigare ting, när han med ständigt samma lidelse fördjupar sig i anvisningar rörande skörd och familj, kreatur, barnuppfostran, försäljningar och arrenden. En sorglös kringströvare i Europa, sammanvuxen med krigshanteringen, lät sig en man som Jon Stålhammar aldrig förvandlas till; under officersrocken förblev han oföränderligt — säkert som ett fall bland många — en husbestyrande lantjunkare, bortryckt till sysslor långt från hemmet för den nyttiga ryttmästarlönens skull, kan-

ske också i någon mån för traditionens, emedan allt vuxet mankön av hans familj alltid hade tjänat vid armén. Mellan breven och suckarna synes han dock ha ägnat sig med nit åt sin tjänst, ty i fält blev han inom kort major, efter en tid till och med överstelöjtnant, och trots hemlängtan och många klagomål över år och mödor tog han aldrig avsked, utan föredrog att hänga med (kanske sporrad av gemålen, fru Sofia Drake, vars på ett porträtt bevarade, skäligen stränga anletsdrag synas vittna om en självständig karaktär), tills strapatser i ett fjärran land med mycket mager kost, kallat Severien, slutligen sträckte honom till marken.

Friare från sorger än den gårdägande småländske ryttmästaren kände sig en annan man som lämnat anteckningar efter sig, den tjugoårige dalmasen Erik Larsson Smepust, menig man i ledet på greve Lewenhaupts tremänningar, bördig från Oxebergs by i Mora socken, där han tills helt nyligen tjänat som dräng hos bonden Kråke-Pär. Fasttagen av byamännen såsom lämplig till krigstjänst, när tremänningar skulle uppsättas, hade han kasserats vid mönstringen på grund av småväxthet; men något senare hade han frivilligt anmält sig såsom ersättare för sin broder och hade denna gång antagits, ehuru hans ringa längd fortfarande vållat betänksamhet hos högre myndigheter. Litenheten visade sig framdeles inte hindra Smepust från att bli en mycket god soldat: småningom blev han till och med sergeant vid själva Livgardet (utan att behöva göra som en småvuxen napoleonsk kollega, den berömde gardisten Jean Roch Coignet, som på grund av någon felande centimeter inte lyckades komma in vid förste konsulns garde förrän han stoppat en kortlek mellan strumpa och häl) och nådde slutligen till att bli fänrik vid Dalregementet, varvid det mindre officersmässiga namnet Smepust utbyttes mot Dahlgren. Han synes i alla varianter ha varit en mycket trygg och pålitlig man, denne Erik Larsson Smepust-Dahlgren, men någon romantiker eller vidlyftig man

med pennan var han alls inte, och hans bidrag rörande målande episoder eller personliga stämningar förblevo framgent ytterst karga. En sak som emellertid klart belyses av hans knappa notiser är den korta tid som ansågs behövlig för att förvandla en bonddräng till aktiv krigare. »Anno 1701 den 5 mars tog jag mitt avsked från Kråkepär, och den 20 dito tog jag konungens gevär uti Margret Mattsdotters gård i Mora»; sedan gå några korta månader, mestadels upptagna av transporter, och i början på juli är han som fullfjädrad pikenerare i kungliga armén stadd på frammarsch mot stridsbullret vid Riga.

För kungen var det nämligen nu trakterna kring Riga och den sachsiska uppställningen längs Düna det närmast gällde. I sitt vinterkvarter hade Karl med vårens annalkande börjat känna allt större otålighet samt sänt hem ett flertal påminnelser rörande de långsamma förstärkningarna. Med dessas begynnande ankomst ljusnade hans humör märkbart, i kapp med vårväder och spirande gräsbete. »Det börjar nu bli helt sommaraktigt, Gud have lov», meddelar han i en biljett till yngre systern från Lais den 20 maj, »och vänta vi nu med Guds hjälp snart få röra oss och fara till verks på vårt hantverk igen».

Ivern att få fara till verks var förklarlig; ty kusin Augusts opassande spektakel längs Düna kunde nu anses ha räckt länge nog, och det kunde vara på tiden att på allvar försöka sätta en spak i den kunglig-kurfurstliga triumfvagnen i dessa nejder. Mera än ett år hade nu förflutit sedan August gjort sitt överfall; och visserligen hade hans framgångar därefter hållit sig inom blygsamma gränser, men å andra sidan hade han alls inte fått känna på någon sådan allvarlig smäll som ett dylikt företag lämpligen borde kvitteras med. Några mindre fästen hade han bemäktigat sig: Kobron strax i början, därefter Kokenhusen, ett stycke uppåt floden, samt Dünamünde, vid själva mynningen nedanför Riga.

Detta sistnämnda fäste hade med åtskillig pomp omdöpts från Dünamünde till Augustusburg, såsom ett tecken att August inte kände sig som tillfällig turist i trakterna utan tänkte inrätta sig på allvar och behålla vad han anammat. Behagliga tankegångar hos honom i den vägen borde förvisso inte längre uppmuntras genom fortsatt passivitet från svensk sida; detta så mycket mindre som polackerna, ännu officellt i fred med Sverige men högst medvetna om att vara gamla ägare till Lifland, då utan tvivel snart skulle börja känna sig brinnande i anden bak sin konungs goda sachsiska sköld, varpå man skulle få även den svärmen på halsen.

Den militära logiken pekade åt samma håll som dylika primära stämningar. Större offensiva företag från Ryssland behövde man knappt vänta under den närmaste tiden, alldenstund den vid Narva undfångna näsbrännan ännu kunde förmodas kännbart mola i den zariska militärfysionomin. Trots detta var naturligtvis Ryssland alltjämt — August och hans välexercerade sachsare i all ära — den vida farligare fienden av de två, såväl genom sitt läge som sina resurser; och en allvarlig svensk offensiv åt detta håll, med utnyttjande av svaghetstillståndet efter Narva, kunde i och för sig vara ett högst tänkvärt alternativ. Men en sådan offensiv, om den skulle tjäna något till, måste gestaltas allvarligt och syfta långt, mot svåråtkomliga operationsmål; och Karls uppfattning var att krig skulle bedrivas så att det verkligen tjänade något till och bragte definitiva resultat. Slentrianmässigt småhantverk på området var ingenting för honom. Manövrer och kontramanövrer i gränstrakterna, besättandet av en och annan jordbit, prosaiskt rotande framför en och annan fästning: dylikt skulle inte föra till något resultat mot Ryssland, mer än på sin höjd för dagen. Först genom en stor samlad ansträngning kunde någonting nås åt det hållet. Men någon sådan stor och samlad ansträngning var alls inte möjlig, så länge man hade sachsarna friska och

nytra längs Düna, stärkta av hjälptrupper som Peter ställt till Augusts förfogande, och därbakom ett Polen som eventuellt beredde sig att stiga till häst.

Om man emellertid nu med ett raskt grepp kunde lyckas göra av med sällskapet vid Düna helt och hållet, skulle horisonten söderut därmed vara klar för lång tid framåt; och en större aktion åt öster, åtminstone så långt som till Pskow, skulle därefter genast kunna igångsättas av huvudarmén, med vad vidare ting därav kunde komma. Detta var den allmänna plan kungen lade till grund för fälttåget och diskuterade med den nu till högkvarteret återkomne Stuart. Förutsättningen var att sachsarna bakom Düna skulle krossas totalt och i ett sammanhang, inte bara drivas undan från sina ställningar: ett högtflygande projekt gentemot en god armé på andra sidan en bred flod, en operation av långt mera ambitiös natur än krigshistoriens vanliga flodövergångar, men väl värd att med all makt söka få realiserad i en sådan militär situation som Karls. En samlad övergång skulle verkställas med både infanteri och kavalleri, varvid fienden intill sista ögonblicket borde hållas i ovisshet om rätta övergångsstället; därpå (om allt ville sig väl) snabb överflygling och stor katastrof samt punkt och slut för kusin August, inte bara med hans opassande Augustusburgfantasier utan med hela hans armé i fält.

Gamle greve Dahlberg i Riga invigdes i god tid och fick hand om de krävande tekniska förberedelserna. Han var nu sjuttiosex år gammal men lika full av iver och förmåga som någonsin, och han var rätte mannen för ting av denna art: förtrogen med övergångar och vad därtill hörde, allt sedan han för fyrtiotre år sedan varit med om att organisera övergången över Bälten. Han lät i stillhet hopsamla och iordningställa allsköns lämpliga farkoster i Riga; pråmar utbyggdes till flytande blockhus och bestyckades, och anstalter vidtogos till och med för rökbildning, varmed överfarten

skulle beslöjas. Svårast var att sörja för kavalleriets snabba överkomst, ty kavalleri i stort antal låter sig inte gärna överskeppas i roddbåtar, åtminstone inte med snabbhet. Något bättre fick uttänkas, och Dahlberg och Stuart konstruerade en ofantlig flytbro, bred och bastant, vars ena ända skulle fällas ut från stranden och av strömmen svängas i rätt läge för att därefter fastgöras vid motsatt strand, varpå en strid ström kavalleri bekvämt skulle kunna utgjuta sig över förvånade sachsiska bataljoner.

De sista dagarna i maj bröt armén upp från kvarteren kring Lais och drog söderut till Dorpat, där fjorton dagar fingo tillbringas i väntan innan de sista förstärkningarna hemifrån hunnit stöta till. Mot ryssarna hade gränsen i görlig mån säkrats. Längst uppe i norr, på karelska näset och i norra Ingermanland, låg en styrka på 6,000 man under landshövdingen och generalmajoren Cronhjort, en något årbräckt herre som inte visade sig i stånd att åstadkomma mycket av den aktivitet kungen önskade av honom. I Narva satt fortfarande den duglige Henning Rudolf Horn, nu med förstärkt besättning, såsom spärr för ryska infartsvägar norr om Pejpus. En eskader av smärre fartyg hade åstadkommits på Pejpus' långa gränsvattenssystem, för att under befäl av vice amiralen Numers efter förmåga hålla efter ryssarnas lodjor där; och slutligen skulle gränsen söder om sjön vaktas av den driftige översten Wolmar Anton von Schlippenbach med några goda regementen till häst och fots, varjämte såsom reserv en lantmilis höll på att uppsättas i Estland och Lifland. Tillsvidare tedde sig allt detta något så när betryggande och kunde åtminstone duga en tid framåt till skärmytslande med lösa svärmar; och fri från överhängande bekymmer i ryggen satte sig kungen på allvar i rörelse söderut från Dorpat den 17 juni 1701 — den dag han fyllde nitton år —, efter det de sista väntade förstärkningarna äntligen nått fram.

Dagen innan hade han celebrerat, inte den stundande födelsedagen (ty för sådant hade han föga svaghet) men det förestående uppbrottet, genom att med särskild omsorg exercera sina drabanter på ett fält utanför Dorpat. »Och det nöjet Hans Majestät hade av deras hurtighet och färdighet gjorde vid slutet, att han för första gången satte sig framför dem med dragen värja, såsom deras kapten, och förde dem in i staden igen.» Vilket utan tvivel av herrar drabanter ansågs vara en kunglig komplimang väl värd att ihågkomma; och ihågkommen och vederbörligen upptecknad har den också blivit.

Sådan han där red framför sina drabanter, hade han redan anlagt den kostymering han allt framgent skulle oföränderligt bibehålla. Peruk och guldbroderier och annan grannlåt hade han definitivt lagt bort, och en från tidens allmänna smak tämligen avvikande enkel utstyrsel hade fått träda i stället, snart legendarisk och oskiljaktigt förenad med hans bild: den blå rocken utan annan prydnad än raden av mässingsknappar; den svarta sidenhalsduken; slängkappan, praktisk bland annat vid sömn under bar himmel; den trekantsvikna hatten; de höga grova ryttarstövlarna; samt den lika kraftigt tilltagna värjan. Denna sistnämnda bars av honom mindre såsom prydnadsföremål och ceremonivapen än såsom ett pålitligt instrument till praktiskt bruk: bland kungar och fältherrar är han den siste som burit vapen för att personligen taga sig fram genom handgemäng. Åtskillig högst berättigad oro vållades framdeles bland hans omgivning på grund av hans månhet om att vara med där värjan kom till användning; men nästan lika stora bekymmer, mindre lättfattliga för oss, synes han hos samma omgivning ha framkallat genom sitt djärva beslut att reda sig utan peruk. Ett dylikt tilltag var för den tänkande dåtiden ett brott mot de självklaraste hälsoregler: öron, hals, hjässa, kanske själva hjärnan, kunde taga skada av sin utsatthet för köld; och generals-, kanslist- och fältpredikantshuvuden, välemballe-

rade i yppigt peruksvall, ryste vid åsynen av sådan äventyrlig nakenhet. Det hela förvärrades ytterligare genom kungens vana att alltid, när han i det fria samtalade med någon person (även den ringaste), som naturligtvis inför honom stod med blottat huvud, själv under hela samtalet stå med hatten under armen, även i regn och snö; av sådant förakt för huvudets nödiga värme kom det sig, ansåg hans samtid, att han tidigt blev skallig på framhuvud och hjässa, och även en och annan påkommande kunglig heshet eller snuva tolkades såsom härrörande från samma orsak.

Men i den händige Axel Sparres miniatyr av kungen från denna tid är det ännu alls inte något fel med den naturliga hårväxten; och även de hetaste perukentusiasterna fingo erkänna att Hans Majestät med sin nu anlagda egna kostymering tog sig ovanligt ståtlig ut i all sin enkelhet, särskilt när han satt till häst och kommenderade sitt folk. Hans vanliga min, med sitt en smula stela och generade småleende, var då utbytt mot ett helt annat ansiktsuttryck, eldigt och besjälat, som hos soldaterna alstrade »en ogemen lust att fäkta»; och hans röst, något tjock och suddig i vardagslag, blev som kommandoröst klar, stark och klangfull, — ett fall där han bland slagfältens larm hade det lyckligare ställt än Gustaf Adolf i tiden, som haft en tunn röst. I allt var han nu, sådan han i sitt unga ryktes skimmer bröt upp till sitt tredje fälttåg, en gestalt som föll i ögonen och som tedde sig väl på sin plats i spetsen för en armé: *allra manna hermannligastr* (som det i en gammal saga heter om en isländsk hjälte): den mest krigarlike bland män.

I en plötsligt påkommen kvävande sommarhetta gick marschen söderut mot Dünas nedre lopp. Till Riga, dit kungen ämnade sig, var det tjugofem mil från Dorpat, och någon överraskande blixtframryckning kunde det därför inte bli tal om; men marschen lades med stor omsorg så att det i det allra längsta skulle synas ovisst

om man ämnade sig till Riga eller Kokenhusen. Detta var en fråga som kung Augusts nitiske överbefälhavare på andra sidan Düna, fältmarskalken Steinau, brann av iver att snarast möjligt få klarhet i; men inkommande rapporter fortforo att lämna båda möjligheterna öppna, och han fick nöja sig med att i orolig ommöbleringsstämning flytta trupper fram och tillbaka längs floden, i strävan att möta så stark som möjligt där det verkligen skulle gälla. Sammanlagt hade han 28,000 man att röra sig med, därav 9,000 sachsare; resten ryssar under furst Anikita Ivanovitj Repnin, en filosofisk härförare av gammalrysk art som vi få se mera av vid Holowzin. Sachsarna voro förstklassigt folk, ryssarna däremot nyutskrivna och skäligen sekunda. De anryckande svenskarna voro ungefär 18,000. Svenskt kavalleri som dök upp framför Kokenhusen syntes till sist definitivt tyda på att det var här det skulle braka löst, och brådskande motåtgärder vidtogos; men plötsligt gjorde kungen, som ett stycke från målet stått stilla några dagar tills allt blivit klart med förberedelserna, en lång sista marsch och stod på kvällen den 7 juli med hela sin armé i Riga. Den jäktade Steinau rusade dit och gjorde vad han kunde för att koncentrera sina disponibla krafter, tröstande sig med att hans palissaderingar och befästningsverk voro så solida och välplacerade, att kungen av Sverige skulle få ytterst svårt att där ta sig över den breda floden. Helt enkelt ett omöjligt företag, ansåg den hos Steinau närvarande hertig Ferdinand av Kurland, även om bemälde kung haft 300,000 man.

Strax nedanför Riga, där övergången skulle äga rum och där floden är ungefär 600 meter bred, med låga stränder och en mängd långa slamöar i sitt lopp, hade Dahlberg och Stuart sina båtar och sin stora flottbrygga färdiga, redo att figurera i ett noggrant uppgjort program. 6,000 man infanteri, ett par skvadroner samt artilleri var vad som båtledes kunde på en gång tagas

över, ty till mera räckte inte de tillgängliga farkosterna; resten skulle använda flottbryggan, när denna väl efter första överskeppningen bleve utlagd. Dispositionerna för anfallet uppgjordes av den beprövade Stuart — ett likartat företag som det han haft hand om vid Humlebäck, fast betydligt svårare — i enlighet med kungens personliga order rörande valet av trupper till överskeppningen och annat, och den 8 på morgonen skulle det sättas i gång; men en svår storm utbröt och tvang till uppskov, varigenom Steinau bland annat fick tid att från Kokenhusen draga till sig sitt bästa kavalleri, som efter en mycket vacker marsch hann fram i tid. Nästa dag ingick lugn (ehuru det inom kort åter började blåsa upp); och i en tidig morgonstillhet, omkring klockan fyra, lade båtarna med landstigningsstyrkan ut från land. Kungen befann sig i en liten båt framme i formationens centrum, åtföljd av generaladjutanten Dücker, stallmästaren Reutercrantz (och förmodligen även den mera kände stallmästaren Axel Hård, som nämnes såsom sårad i drabbningen) samt kammarpagen Klinkowström; stackars greve de Giuscard hade däremot inte fått komma med, utan fick nöja sig med att från stranden, eller uppe hos greve Piper i stadens domkyrkotorn, bese det stora skådespelets vidare förlopp. Han hade föregående dagar sökt avråda kungen från hela denna äventyrliga övergång, i det han besvurit Hans Majestät att besinna att det inte var ryssar han hade mot sig på andra stranden, utan goda sachsare; men kungen hade, ej utan en oviss otålighet, svarat på sitt klaraste latin: *Et si Galli fuissent:* Om det så vore fransmän.

Först när båtarna hunnit halvvägs över floden, sköts larm från den sachsiska sidan — kanske morgondimmor eller de nämnda anstalterna för rökbildning dolt dem till dess —; och ett stycke bakom strandlinjens skansverk, på en slät ängsmark kallad Spilwen, började tillgängliga sachsiska styrkor snabbt ställa upp sig, till

en början förda av generallöjtnanten Paijkull: en duglig krigare (även känd som framstående guldmakare), född lifländare och bestämd att en gång nå ett tragiskt slut emedan han av Karl ansågs som landsförrädare genom sitt kvarblivande i sachsisk tjänst. Artillerield öppnades genast från de sachsiska verken men vållade ringa skada; däremot började samtidigt den gamle fältmarskalken i Riga med sitt grova fästningsartilleri en häftig svarsbeskjutning mot åtkomliga mål tvärs över floden, och även från de flytande blockhusen togo kanonerna till orda med god verkan. Livgardet, vid vars grenadjärbataljon kungen befann sig, var först att landa; bataljoner av Västmanlands, Upplands och Dalregementet följde; de flatbottnade båtarna kunde gå ända intill stranden, men till tids vinnande hoppade man på sina ställen i vattnet och vadade i land. Palissaderingar och skansar vid stranden togos och passerades, och en hastig framryckning skedde med den först landade styrkan, ledd av kungen till fots jämte generallöjtnant Bernhard v. Liewen, varpå de övriga bataljonerna, i den mån de hunno ur båtarna, i största hast fingo sluta till i linje på ömse sidor, samtidigt med att medhavda spanska ryttare sattes upp framför fronten. Allt detta var ytterst brådskande, enär man behövde vinna en smula utrymme på stranden innan Paijkull fått sin huvudstyrka ordnad till motanfall; inom få minuter kom han mycket riktigt, i bästa författning, med sitt infanteri prydligt i linje och kyrassiärer på flyglarna. Sachsarna började skjuta salvor på hundra meters avstånd men fingo vänta på svar tills halva avståndet nåtts; spanska ryttare och pikar hejdade kyrassiärerna, och Paijkulls linje drevs tillbaka.

Ett stycke i bakgrunden stod den fromme furst Anikita Ivanovitj Repnin med större delen av sin ryska hjälpkår och betraktade meditativt detta slagsmål på stranden, ivrig att ingripa om svenskarna började hoppa i floden. Men när efter en kort stund i stället sach-

sarna syntes börja rygga, fann han med säker fältherreblick situationen allvarlig — däri fullständigt överens med sin kår —, varpå han utan ytterligare påtryckning raskt vände ryggen åt alltsamman och försvann österut i otvungen sträckmarsch, utan tvivel undergivet filosofisk rörande det obehagliga val han tvingats till mellan Lillefars vrede och svenskarnas ännu hemskare raseri. Två gånger gick Paijkull till anfall och slogs tillbaka, varpå Steinau själv infann sig med förstärkningar och ett tredje mycket beslutsamt sachsiskt anfall ägde rum; såväl Paijkull som Steinau sårades. Hårdast blev detta anfall på svenskarnas högra flygel, som ryckt fram ett gott stycke från floden och inbjöd till kavallerianfall i flanken. Det kavalleri svenskarna haft plats till i båtarna fanns visserligen där, men kvantitativt var detta inte mycket att skryta med: Livdrabanterna, knappt 150 man, samt en trupp, 50 man stark, ur Livregementet till häst. Kvaliteten fick emellertid ersätta vad som brast i antal. Åskådarna uppe i Rigas kyrktorn kände sig ängsliga när Steinaus ståtliga kavalleri sågs ränna an, »ty de våra syntes svagare, och det sachsiska kavalleriet kom an i fullt sporrsträck»; en avdelning grenadjärer ytterst till höger i infanterilinjen kom ett ögonblick i oordning; men drabanterna rörde tappert om bland kyrassiärskvadronerna, hade ibland ett halvt dussin omkring sig, kastade sig utan allt skjutande över den ena efter den andra, föllo i ryggen på dem som huggit in på infanteriet och höllo på detta sätt, väl understödda av den andra lilla truppen, sakerna i gång, tills en bataljon västerbottningar kom upp från båtarna och bildade hake på den utsatta flygeln. Trots allt sluppo drabanterna, som här inte behövde uthärda infanterield, undan med mycket lindrigare förluster än vid Narva, ett par döda och ett tiotal sårade. Kaptenlöjtnanten sköts illa genom knät, men behöll sitt befäl till stridens slut; hästarna voro då så trötta att de knappt orkade gå.

Sedan Steinau en fjärde och sista gång med en sam-

lad ansträngning sökt mota den svenska linjen, insåg han det helas hopplöshet, och sachsarna började åt olika håll draga sig bort från slagfältet; klockan var då ungefär sju på morgonen. Det var senast i detta ögonblick som massan av svenskt kavalleri borde ha varit till hands via flottbryggan; men arrangemanget med den hade tyvärr inte velat lyckas. När man börjat svänga ut den, hade en hård vind blåst upp: ström och vind hade kämpat mot varandra: båtar och människoarmar hade mödat sig med den stora apparaten, och slutligen hade den skiljts åt och glidit förbi sin tillämnade fastgöringsplats, varmed den tillsvidare var ur spelet. I stället överskeppades med båtar det mesta möjliga av kavalleri, men detta gick sakta; förföljelse med infanteri, som kungen satte i gång, kunde inte drivas lång väg eller inbringa mycket; och sachsarna drogo i tämlig ordning sin väg, somliga åt Dünamünde till, andra uppåt floden. Om kavalleriet kunnat komma över i tid, skulle, ansågs det, »varken knekt, ryttare eller bagage kommit därifrån». Som det blev, miste fienden allt sitt artilleri (ett trettiotal kanoner), en mängd bagage och stora förråd; men endast tre fanor togos. Kobron och mindre skansar längs floden togos eller gåvo sig; på ön Lutzausholm, ett stycke ovanför Riga, stormades ett befästningsverk, som hårdnackat försvarades av 400 ryssar, vilkas återtågsväg var avskuren. Hela styrkan nedhöggs av de stormande, trupper ur Rigagarnisonen — vilka voro i misshumör av att själva ha förlorat sin överste och åtskilligt folk —, och endast tjugo försvarare funnes kvar att räddas till livet av kungen när han råkade infinna sig på platsen. Överhuvud räknades ryssar ännu på den tiden knappt som människor, minst av allt som anständiga soldater, utan mera som ett mellanting mellan mordbrännare och ohyra, och när tillfälle gavs gjorde man ej ogärna processen kort med dem, hellre än att belamra sig med sådan tarvlig och onyttig fångst.

Sammanlagt taxerades Steinaus förlust, utom 700 fångar, till 2,000 man, förmodligen högt tilltaget; svenkarna hade ungefär 500 i döda och sårade. Största förlusten kom, såsom oftast, på Livgardet. Bland annat stäcktes här den glade och lärde Olof Stiernhööks krigarbana; ty vid tredje sammanstötningen mellan hans bataljon och motstående sachsiska garden slog en kula sönder hans ena ben; och därefter blev det ett års sängliggande i Riga, innan han så smått kunde börja gå omkring i sin kammare med hjälp av »en som bar benet och en som hjälpte mig under armen och sen en krycka under andra armen». Efter ytterligare ett halvt år kunde han åter vara med på bal, och hans humör och goda blick för arkitektur och vackra flickor förblevo sig lika; men trots resa till varma bad i Tyskland voro hans dagar räknade, och till armén kom han inte mera. Han var en kavaljer av rätta sorten och kunde skriva dagboksnotiser med personlig färg, och utan tvivel ha vi gått miste om många goda polska bilder genom att han så fort togs bort.

Dünaövergången var alltså lyckligt verkställd: en ståtlig vapenbragd, väl värd att glädjas åt i armén och hemma, och ett minnesvärt skådespel för åskådarna i kyrktornen och för det holländska skeppsfolk i Rigas hamn som klättrat upp i masttopparna för att bekvämt kunna följa med; men likväl inte på långt när sådan som kungen hoppats. Några vindstötar från olämpligt håll, mankemang med den stora flottbryggan: där gick Steinau sin väg, skamfilad men dock något så när bibehållen; och någon självklar linje för kungens vidare företag åt ena eller andra hållet fanns alltså inte, utan i stället en problematisk situation, där han bland svåra alternativ fick söka finna ut det bästa.

De närmaste åtgärderna gåvo sig visserligen av sig själva. Kokenhusen hade Steinau skyndsamt låtit spränga och utrymma, och på svenskt område fanns därpå i sachsisk hand endast Dünamünde-Augustus-

burg, som vägrade att på anfordran ge sig åt en ditsänd trupp. Kungen var inte sinnad att offra folk på en stormning, men några hundra man avdelades till blockadstyrka och visade sig, jämte ett par örlogsfartyg, tillräckliga att låta platsen mogna till en kapitulation, som mot årets slut kom att äga rum. I mitten av juli gick kungen därpå över gränsen söderut och besatte Kurland, som kunde vara lämpligt till försörjande av armén en tid framåt, till lättnad för de ansträngda Östersjöprovinserna; kvarlämnade sachsiska förråd och mobilier tillvaratogos utan nämnvärt motstånd i huvudstaden Mitau och fästningarna Bauske och Birsen. Kurland var en liten oordnad adelsstat av svärdsriddarursprung, nominellt styrd av en hertig och under nominell polsk överhöghet: allt som sammanhängde med Polen och polska ting hade överhuvud vid denna tid hunnit bli skäligen nominellt. En större kontribution utskrevs omedelbart; och övriga åtgärder som kungen lät vidtaga — befästningsarbeten, krävandet av trohetsed från inhemska skattemyndigheter, åläggande för prästerskapet att hålla förböner för kungen av Sverige samt annat mera — syntes vittna om att han inte betraktade sitt besittningstagande av landet som tillfälligt. Men att för egen del under längre tid bli sittande kvar där med armén kunde varken vara praktiskt eller tilltalande, och han hade nu att bestämma sig för vad han härnäst skulle taga sig till.

Enligt sin ursprungliga plan skulle han nu efter lämpliga förberedelser vända sig mot Ryssland, i riktning mot Pskov, samtidigt med att Cronhjort uppe på karelska näset skulle börja agera offensivt; och trots att uppgörelsen vid Düna inte blivit så avgörande som han hoppats, fasthöll han till en början denna plan. Sachsiska styrkor att räkna med funnos inte längre inom överskådligt håll; nere i Warschau föreföll August, efter underrättelsen om sitt oväntade nederlag, skäligen jämmerligt stämd och alls inte i något anfallshumör: han

lät i största hast sina polska ämbetsmän uppsätta skrivelser till Karl, däri denne skulle bevekas att inte beträda polsk mark; och under juli och augusti korresponderade Karl med Dahlberg angående uppläggandet av nödiga förråd i södra Lifland längs vägen för arméns kommande marsch österut.

Dahlberg vidtog de anbefallda åtgärderna och ansåg rörelsen förestående, men slutligen blev kungens beslut ett annat. Han valde i stället att på allvar fördjupa sig i Polen, ett val som för alla samtida tedde sig märkligt och ödesdigert och som även för eftervärlden — vare sig denna varit i skarpt fördömande eller ängsligt rättfärdigande stämning — givit anledning till mycket grubbel. Det är tydligt att detta val betecknar en av de mest avgörande punkterna på hans bana; och enligt dem som förfäkta att hans beslut alltid voro det perfekta förnuftets, hade han i själva verket här inte något val, utan gick för att trygga den flank som nödvändigt måste tryggas innan någonting allvarligt mot Ryssland kunde företagas. Å andra sidan vittna de nämnda marschförberedelserna österut inte endast att han själv ansåg sig vara situationens herre i tillräckligt hög grad för att kunna välja krigsskådeplats efter behag, utan också att han åtminstone en månads tid var fullt inställd på det ryska alternativet.

Han befann sig, schematiskt sett, ställd mot två fronter som lågo i rät vinkel mot varandra, den ryska i öster, den sachsiska i söder. Större offensiv åt båda håll på en gång var utesluten; åt vilketdera hållet han vände sig, hade han sålunda att räkna med flankhot från det andra. Av de båda fienderna var utan tvivel Ryssland den svåråtkomligare, Sachsen däremot (med Polens oklara stöd) möjligen tillsvidare den militärt mera respektingivande. Ett ytligt, kortvarigt företag mot Ryssland skulle inte tjäna stort till: det skulle endast bli som att hugga av en vårta på en elefant; det skärande instrumentet måste åtskilligt längre in i en dylik orga-

nism för att uträtta något, och sådant kunde förmodas taga sin rundliga tid, varunder Sachsen-Polen kunde finna på åtskilligt. En sak var från kungens sida ett bergfast postulat: kriget skulle föras grundligt och i stor stil, till ett verkligt slut åt båda hållen, låt vara att man fick taga ett i sänder: kniven skulle sättas ordentligt på strupen på herrar August och Peter, i den ordning som föll sig lämplig. Han var nitton år, hade alltså tid på sig, dessutom fallenhet för yrket och en god sak; och med vanligt harmlöst småkrigande, eller bortkomplimenterande i förstugan, tänkte han alls inte låta sig nöjas.

Betraktade man nu närmare den ryska sidan, föreföll dess hot tillsvidare alls inte imponerande. Peter (ännu inte styrkt av den ofrivilliga kurs i uthållighet och resurser som Karl efterhand tvang honom att genomgå) tedde sig uteslutande som löjlig figur; och hans arméer tycktes vara sin härskare värdiga. Vid Narva hade man drivit en femfaldig övermakt framför sig, som får till fållan; och det hade varit den bästa sortens ryska trupper, i förberedda ställningar. Hur den näst bästa sorten tedde sig på öppna fältet hade man haft tillfälle att se vid Düna med Repnin och hans folk: det föreföll vara nog att stampa i marken för att sätta flinka fötter under dem. Liksom för att ytterligare stadfästa en sådan uppskattning kom inom kort bud från Lifland att Scheremetjev, manstark med infanteri och dragoner, de första dagarna i september gjort en framstöt mot Dorpat men vid Sagnits och Rauge mötts av svaga krafter under överste Schlippenbach (som blev generalmajor på affären) och där efter en dagslång strid, trots ofantlig skillnad i styrka, drivits på flykt och fått lämna efter sig flera tusen döda på slagfältet och längs hemvägen. Ginge man med huvudarmén mot den sortens folk, skulle man förmodligen inte få se mycket av dem, förrän på sin höjd någonstans bortmot Moskva; och sådant skulle taga lång tid och föra till åtskilliga vidlyf-

tigheter, ej minst rörande provianteringen i ett ödsligt och kanhända förhärjat land.

Bäst kunde alltså ändå synas, när nu efter renstädningen inom egna provinser det egentliga allvaret skulle börja, att taga itu med August först. Även om han för ögonblicket knappt tedde sig mera överhängande än Peter, var han åtminstone mera gripbar: Sachsen var ett ojämförligt mera ändligt begrepp än Ryssland. Därtill kom att August från kungens synpunkt otvivelaktigt var den större lymmeln av de två, alldenstund man av honom, en bildad europeisk potentat, kunde haft anspråk på en smula mera politisk anständighet än av den andre. Även från denna synpunkt kunde det vara lämpligt att han först finge svida för sina tilltag; och svedan borde bli någonting som kändes. »Restitution och en nöjaktig satisfaktion» hade kungen före sin avresa från Sverige nämnt såsom de ting han tänkte kräva av August, och på visst sätt hade han nu erhållit dem. Restitution hade förmedelst sachsarnas utkörande åstadkommits, och en ganska nöjaktig satisfaktion hade han på hand i form av Kurland; men dessa ting hade vunnits med vapen, ingalunda godvilligt presterats av August såsom ursäkt och honnett vederlag för kostnad och besvär. Ytterligare åtgärder mot honom kunde därför vara både berättigade och önskvärda.

Så långt är allt tämligen klart; men i kungens bedömande av situation och handlingsmål tillkom nu ett högst speciellt och oväntat moment, en tanke alstrad dels av det polsk-sachsiska unionsarrangemangets besynnerlighet, dels av hans egen världsbild och moraliska inställning. Han kom plötsligt på den tanken att det skulle vara en god sak att få August avsatt från polska tronen.

Situationen Sachsen-Polen, med August grensle över båda, kunde te sig otillständig nog för en rättfram logiker av Karls art. När Karl först funderat på att direkt från Sverige gå mot Sachsen genom Tyskland, hade han

mötts av ivriga diplomatiska invändningar från tyskt håll: att gå mot Sachsen den vägen ginge inte för sig, alldenstund August förde krig mot Sverige inte såsom kurfurste av Sachsen utan såsom konung av Polen. När Karl nu ryckt in i Kurland, hade han mötts av officiella protester från de höga polska kronämbetsmännen: att beträda polskt område vore otillbörligt, alldenstund republiken Polen levde i fred med Sverige, besjälad av de vänligaste grannkänslor, under det dess konung endast såsom kurfurste av Sachsen förde krig mot nämnda land. I all denna sinnrikhet fanns tydligen något radikalt fel, det kunde utan vidare fastslås: från något håll måste man dock ha rätt att komma åt den värde kusinen, som själv utan besvär kom fram överallt, såväl på polskt område som på tyskt. Kunde man få August bort från Polen, skulle den förryckta situationen bli klar och förnuftig, och hans möjligheter att oroa Sverige skulle därmed bli minimala. Utan tvivel var det en högst allvarlig sak att avsätta en monark; men till all lycka var August ingen riktig monark vad hans polska kunglighet angick, ingen Herre av Guds Nåde, utan endast en vald potentat, en man som trasslat sig till sin krona förmedelst guld och musköter och som alltså med lämplig hjälp av dylika medel borde kunna fås bort igen. Önska herrar polacker verkligen, såsom de i sina skrivelser försäkra, att leva i fred med Sverige och intet ha att göra med sin konungs krig? Gott och väl: må de visa allvaret i denna sin sinnesart genom att helt göra sig av med nämnde självsvåldigt krigande monark, så skall kungen av Sverige såsom god granne, mån om Polens sanna bästa (ty Polen kan för Sverige vara en nyttig hjälp mot Ryssland, liksom Sverige kan vara för Polen), träda hjälpande till med nödiga musköter, kanske rent av också, i mån av lägenhet, med en smula guld, intill dess någon bättre och lämpligare man blivit satt på landets tron.

Inte allenast den politiska logiken i en sådan tanke

tedde sig av bästa sort: även den moraliska föreföll lika förträfflig. Om August verkligen skulle fås att personligen sota för sitt övergrepp mot Sverige, hur kunde man träffa honom bättre än på detta sätt? Sverige kunde inte gärna lägga sig till med bitar av Sachsen; bitar av Polen, om man hade rätt eller lust att tillägna sig sådana, skulle inte vålla August stor sorg, ty för honom var Polen ett främmande land. En avsättning däremot var verkligen något som skulle kännas för honom: en rättvis skam och nesa inför hela världen, omöjlig att slingra sig ifrån med än så sinnrika förklaringar. Med Guds syften måste en sådan åtgärd stämma väl överens; ty i kungens dagliga morgonlektyr vimlade Gamla Testamentet av härskare som gjorde vad ont var, mot vilka Gud i vrede uppväckte någon man — assyrier eller inhemsk Jehu eller annan — till att driva dem bort från tron och rike; och större kanaljer än August föreföllo dessa onda exempel sällan ha varit.

På basis av någon sådan tankegång avlätos från lägret i Bauske den 30 juli tvenne kungliga skrivelser, uppsatta på vältaligt kanslilatin, den ena till Polska Republiken i allmänhet, den andra till kardinal Mikael Radziejowski, ärkebiskop av Gnesen och polska rikets primas, vari kung Augusts avsättning bragtes på tal och varmt rekommenderades, med löfte om svensk hjälp, under påpekande inte endast av hans ofog mot Sverige utan också av det attentat han hade i görningen mot den polska friheten, i det han tydligen med stöd av sina sachsiska resurser strävade att göra sig till enväldig herre i Polen. För varje tänkande polack måste det vara tydligt att avsättning var enda botemedlet, ansåg Karl; och därmed var, honom själv till en början ovetande, tärningen kastad. I och med att han offentligt framträtt såsom förespråkare för en sådan åtgärd, rörande vilken det från början var klart att han själv måste bli den drivande kraften, fanns det för en karaktär som hans intet tillbakavikande till enklare positioner. Invändningar, på-

pekanden av risker och svårigheter, tjänade närmast som en sporre: han hade yrkat på Augusts avsättande emedan det var en rättvis och förnuftig åtgärd; och sedan han väl nått klarhet i ämnet, proklamerat sin åstundan och själv börjat ingripa handlande, var han beredd att underkasta sig åtskillig olägenhet för att visa att svårigheter kunde övervinnas och att det han sagt gick att förverkliga.

Utan tvivel är detta avsättningsbeslut hans livs stora galenskap (som den motsvarande spanska hallucinationen är Napoleons); det dömde honom till ett långt laborerande med Sisyfus' sten och Danaidernas såll på ett sätt som han inte gärna på förhand kunnat tänka sig. Det är inte något nedsättande, lumpet eller beklämmande fel, utan ett storslaget, positivt och majestätiskt sådant, endast möjligt för en karaktärens gigant att uttänka och genomföra; vilket inte hindrar att det till sina följder blev oberäkneligt ödesdigert. Genom sitt beslut försvårade Karl kampen för sig inte endast därigenom, att han vid sidan av det militära fick ett politiskt program att genomföra i Polen (redan detta mycket nog, ty genomförandet av ett program i det landet visade sig inom kort vara ett arbete i stil med att draga upp plogfåror i oceanen), utan framförallt genom den möjlighet han därmed gav sin motståndare att på visst sätt triumfera mitt i sina militära nederlag. Karl hade nu engagerat sig för två ting: dels att militärt slå August, dels att avsätta honom; och framdeles kunde han gång på gång göra det förra, praktiska taget efter behag, utan att därmed ha nått någon verklig triumf så länge den andra programpunkten inte nått en verklig och hållbar fullbordan. Om av tvenne schackspelare den ene inte endast utfäster sig att besegra den andre, utan därjämte att sätta honom matt med en viss pjäs på en viss ruta, så har han därmed gjort sin uppgift oändligt mycket svårare: en vanlig seger ger honom ingenting, eftersom han på förhand engagerat sig för någonting mera. Eller,

för att välja en annan bild: Karl och August voro inbegripna i en brottning, där Karl inte endast hade att besegra August utan dessutom åtagit sig att under tiden övertala dennes åskådande gemål — Polen — att lägga in om skilsmässa; och hur ofta han än framdeles dängde den andre i golvet, hur klart han än demonstrerade sin förmåga att behandla motståndaren som en mjölsäck, kunde denne alltid, hoppfull i all tilltufsning, kippa fram att kampen fortfarande var oavgjord, att skilsmässan alltjämt var allt utom klar, att damens slutliga blyga instämmanden endast kommo sig av att Karl under pauserna använt livtag mot henne också, vilket strede mot reglerna. Kort och gott: August hade tack vare avsättningsprogrammet ingen anledning att känna sig helt och oemotsägligt besegrad så länge han överhuvud fanns till; efter de värsta militära nederlag kunde han hämta stimulans ur en oförminskad politisk hoppfullhet; och tack vare samma program fann han sig gratis och högst oförmodat i en ej oäven moralisk position, av en kvalitet som han på egen hand aldrig skulle haft någon möjlighet att ernå.

Från det militära området, ett område där han i eminent grad hörde hemma, tog Karl med detta avsättningsbeslut ett självmant steg in på den abstrakta politikens, ett område som i vanliga fall föga intresserade honom och där han var en främling; och steg för steg tvangs han därefter av sin logik och karaktär vidare in på en problematisk färd bland polska irrealiteter, bland frasers, formalismers, partiers, konfederationers och politiska vindkasts håligt transcendentala fladdermusregioner, för att därstädes framleta en skepnad — hålig, spöklik, nominell, som allting annat i Polen — och placera densamma på en lika overklig tron: en utomordentligt sällsam avstickare från den stålets och dagsklarhetens högst konkreta värld där han hörde hemma. Det är sant att han i görlig mån politiserade med värjan och samtidigt försökte få mera essentiella ting uträttade; men själva

den pålitliga värjan blev bland polska ting på något sätt förhäxad och högg i viss mån i det tomma: högg efter sachsare, utan att på länge nå Sachsen; efter ryssar, fjärran från Peter och hans verk.

Hela denna avsättningsangelägenhet, som kom att bli så vidlyftig, tänktes naturligtvis från början av Karl såsom en kort parentes, en sak som läte sig uträttas mera i förbigående, när man ändå hade ärende åt Sachsen till. Situationens krav voro så tydliga, åtgärden så befogad, de svenska och de sanna polska intressena så sammanfallande, att det hela borde kunna gå för sig enkelt nog och utan större tidsutdräkt. Ett fälttåg söderut med uteslutande militärt syfte, eftersträvande det tillräckliga kväsandet av August, inte såsom politisk figurant utan såsom sachsisk härförare, kunde förmodligen varit överstökat på ett par år; men som det blev, genom Karls karakteristiska åstundan att uppnå något absolut (vilket han ansåg avsättningen kunna bli) och inte nöja sig med något relativt och tillfälligt (vilket det rent militära nedslåendet alltid måste stanna vid, såframt inte August själv bleve infångad), kom hela hans militära tidtabell att allvarligt förryckas. Tiden löpte ifrån honom bakom hans rygg; och när triumfens middagssol till sist sken över Altranstädt, hade i Östersjöprovinserna — som under tiden fått tjänstgöra som ett förträffligt militärt övningsfält för zaren och hans arméer — klockan hunnit bli åtskilligt mycket mera.

»Guds fiskal» hade redan före Düna en av hans högre officerare kallat honom; och för en viktig sida av hans väsen är uttrycket mycket träffande. Vem borde vara en Guds handgriplige hjälpare på jorden om inte en Herre av Guds Nåde, kunde han med god logik fråga sig; och avsättningsbeslutet gentemot August skulle förmodligen aldrig ha framfötts — i varje fall aldrig kommit att genomföras med sådan ihärdighet och så stor insats av tid och kraft — om inte detta element funnits hos honom.

Från praktisk synpunkt var denna inställning hos honom ett stort fel; ett fel, kan man tillägga, som genom tiderna varit allt utom vanligt hos krigets och politikens stora målsmän. Ty i svårare val mellan att handla som Guds fiskaler eller som Belzebubs hantlangare ha de så gott som mangrant med stor sinnesnärvaro valt det mera praktiska alternativet, varvid de inte endast i ett stort antal fall skördat mycken framgång, utan också (i exakt lika stort antal fall) varmt lov från upptända lärda, som med klar blick för den praktiska begåvningens betydelse och med framgången såsom enda värdemätare prisat vederbörandes oförvillade fördomsfrihet, renodlade realpolitik och annat i den vägen. Ty ju större hedersmän de lärda historikerna för egen del äro, desto bättre synas de trivas med sådana historiska personligheter som vistats hinsides all moral; och de skulle i regel rodna av förtrytelse om den hypotesen framkastades, att t. ex. Cæsar eller Fredrik av Preussen någonsin ryggat tillbaka från svek, löftesbrott, grov lögn eller annan realpolitisk manipulation endast av den anledning att sagda ting tett sig moraliskt förkastliga, samt gärna med skärpa taga till orda till vederbörande hjältes rentvående från en dylik beskyllning. För de Karl XII-historiker, vilkas självklara inställning är att värdera uteslutande efter framgång och misslyckande, ter sig en sådan sak som detta hans drag av »Guds fiskal» som en otillständighet och en styggelse hos en person i hans ställning; och i och med konstaterandet av ett sådant drags förefintlighet förlora de emotionellt all kontakt med honom, för att i fortsättningen automatiskt hemfalla åt attityder av bittert kverulerande — eller överlägsen ömkan — gentemot hans mentalitet, hans åtgärder och hela hans företeelse. Andra historiker, vilka sentera honom positivt och med värme uppehålla sig vid såväl hans karaktär som hans militära begåvning, gå gärna till en motsatt ytterlighet: de förutsätta en ofelbar militär eller militär-politisk klokhet såsom grund för varje hans åtgärd och vilja inte gärna er-

känna att han någonsin kunnat begå något verkligt fel, lika litet ur praktisk som ur moralisk synpunkt. En sak som avsättningsbeslutet blir för dem något som man måste försöka rädda såsom en stor politisk tanke eller såsom det bästa under förhandenvarande omständigheter; ty för att vara värdig hans storhet, måste en sådan åtgärd, enligt denna inställning, bland annat även vara politiskt förnuftig, och belackarna skulle måhända eljest se ut att få vatten på sin kvarn.

Intetdera av dessa båda motsatta tillvägagångssätt skall komma till användning här. Intet försök skall i fortsättningen göras att framställa avsättningsangelägenheterna såsom ett klokt företag; men inte heller skall av den anledningen minsta klankande — eller underförstådda ogillande — gentemot Hans Majestät komma ifråga. Ty galenskapen med avsättningen var, åtminstone från enkel biografisk synpunkt, alls ingen galenskap av sådan art att den gör honom mindre stor, mindre tilldragande eller mindre beundransvärd.

Sjätte kapitlet.

POLSK IDYLL; OCH STORT RENDEZVOUS VID KLISZOW.

Nous qui sommes, de par Dieu,
Gentilshommes de haut lieu,
Il faut faire bruit sur terre
Et la guerre n'est qu'un jeu.
V. Hugo: Le pas d'armes du Roi Jean.

Polen, sådant det från Kurland kunde te sig för en tankfull kunglig blick, var utan tvivel ett tämligen märkmärdigt fenomen att ta itu med, en organism där det var svårt att urskilja huvud eller stjärt, centrum eller periferi; och inför eftervärlden kan måhända detta rike, sådant det vid denna tid förefanns i fullt utbildad egenart, göra anspråk på att bli kallat det sällsammaste rike som någonsin funnits. I en värld där ideal sällan förkroppsligas — och politiska ideal mest sällan av alla — låg Polen som någonting fulländat och absolut, helt ensamt i sitt slag: en anarkiens och den individuella självhävdelsens skönt materialiserade lyckodröm, ett féeri av självsvåld och fraser, en idyll av så alltigenom sagolik art att intet legendernas Cocaigne eller Monomotapa, intet lärda drömmares Utopia, intet operettrike befolkat av ceremonimästare, gardeslöjtnanter och eldiga prinsessebarn, skulle kunna på allvar taga upp någon tävlan. Det var ett förverkligat ideal; till och med ett stort ideal, om man så vill; men tyvärr — i enlighet med de rena ide-

alens tragik — inte något livsdugligt sådant, ty dess substans var endast en dröms. Det var ett rike som upphört att vara stat: en den rena estetikens lotusblomma i grova kölars stråk: en stackars Fågel Blå, snart utan fjädrar, bland den höga politikens gamar och slaghökar.

Det var — i teorien — fortfarande en storts stat: en »republik» styrd av en konung, som emellertid alls inte hade lov att styra. Egentligen bestod denna republik till och med av två stater, förenade i evig union: kronan Polen och storfurstendömet Litauen, båda ofantliga till omfånget (fast redan på sina håll smått naggade i kanterna) och prydda var för sig såsom stater — eller statsfantomer — med en mängd höga ämbeten av prunkande, sköntklingande och helt och hållet onyttig art: storfältherrar, storkanslerer, storskattmästare och annat mera. Men i strängaste bemärkelse bestod det dåtida Polen — enligt en vetenskaplig realdefinition — varken av en stat eller två, utan fastmera av »ett statsförbund mellan 200,000 ärftliga suveräner». Ungefär så många voro nämligen landets sabelbärande adelsmän, och varje sådan adelsman var en stat för sig, suverän, stolt, snarstucken, fantasifull, bullersam och vapenskramlande. Av dessa adelsmän valdes vid förefallande tronledighet en polsk konung, av ekonomiska skäl helst en rik och utländsk sådan; men i och med utbetalandet av sina rikliga valmutor hade en sådan konung fyllt sin enda viktiga funktion och borde därefter, enligt polsk regeringsteori, allt framgent på en tillhandahållen pompös tron vila från sitt verk och i fråga om herrar adelsmäns brokiga företag finna allting tillräckligt gott för att inte lägga sig i det, — eventuellt dessutom, i den mån tillgångar funnos kvar, fortsättningsvis utdela nådevedermälen till dessa sanna suveräner.

När adelsmännen kände behov att personligen regera i större stil än hemma i byn, sammanträdde de till solenna riksdagar i Warschau, där de hade obegränsade möjligheter att ge luft åt sin vältalighet, sin spetsfundig-

het och sin latinska erudition (man var mycket skicklig i latin i det landet), att hänföras av visioner och ädla talesätt, egna och andras, och att med handen på sabelfästet skräna mot varandra i patriotiskt raseri. Allt sådant eldigt riksdagsliv medförde sällan eller aldrig något praktiskt resultat och var knappt avsett att medföra sådant, utan uppfattades mera som en form av angenäm gymnastik som var sig själv nog; ty förr eller senare blev någon ädling tillräckligt misslynt eller uttråkad för att genom användandet av sitt fria veto komma hela riksdagen och alla dess beslut att upplösas i intet som en brusten bubbla. Detta berömda *liberum veto,* varje adelsmans oförytterliga rättighet att genom sin personliga protest komma allting att stranda, även om alla andra voro ense mot honom, var inseglet på den adliga suveräniteten och skattades som det dyrbaraste av alla medel till bibehållande av den regeringslöshet som — enligt de adliga teoretikernas åsikt — var ett med republikens sanna välfärd.

Om man emellertid inte tillräckligt hunnit ge utlopp åt sin energi på den stora allmänna riksdagen, kunde man efter dennas sönderbristande bilda små mera privata riksdagar, sammanslutningar av någon landsända, något parti eller tillfälligt hoplupet sällskap, vilka kallades konfederationer och utgjorde en ytterst viktig beståndsdel i den polska inrikespolitiken. I dylika konfederationer bemödade man sig om någon angelägenhet som för ögonblicket föreföll behjärtansvärd, utfärdade cirkulärskrivelser med ståtliga upprop för att vinna anhang, höll eggande tal och lärda juridiska föredrag samt svor med tusen dragna sablar att rädda fäderneslandet, att vägra att betala skatt, att leva och dö för heliga principer, eller att rida och tända på hos sådana herrar bröder som tedde sig förrädiska, allmänt misshagliga eller lämpliga att plundra. Genom att organisera ett antal rivaliserande konfederationer kunde man få små invecklade inbördeskrig i gång, vilka fyllde tillvaron med liv och innehåll och gemenligen, på grund av ett rörligt folklyn-

nes bråda entusiasmer och lika bråda anfall av trötthet, efter kort tid domnade bort, sedan de förorsakat sitt kvantum orationer, skrik och kringstormanden på hästrygg samt en och annan eldsvåda.

Någon nämnvärt utpräglad form av konstruktivt statsliv var inte allt detta, knappt ens i polackernas egna ögon, men det var en bättre sak än så. Det var en form av tillvaro där man gjorde vad man ville och där politiken, långt ifrån att urarta till ett organisationspsykosens ohyggliga självändamål med sorg, plåga och vantrevnad såsom följd för alla människor, tvärtom förädlats till ett självändamål av högst angenämt slag, en väv av brokig intighet, där var och en glättigt bidrog med sitt lilla mönster så långt humör och skaparglädje räckte, utan att för ett ögonblick ta det hela alltför mycket på allvar. Det är sant att inte enbart adelsmän bebodde Polen: de livegna millionerna som skötte jorden funnos också, samt en mängd tyskar och judar i städerna. Men dessa enklare kategorier synas alls inte ha förtvinat eller onödigt förtryckts; och under det den glada oredan i landet var oskattbart angenäm för adeln, synes den för resten av befolkningen ha varit minst lika dräglig som andra former av statsliv på andra håll. I en bättre värld än vår skulle det polska systemet ha varit det rätta.

Men för verklighetens onda värld var tyvärr hela denna genomförda anarki i längden inte lämpad. Inrikes kunde den fungera högst tillfredsställande, men det fanns också en yttervärld att tänka på, och mot den gick det i längden inte att hävda sig förmedelst formaliteter och färdigutbildad individualism. Teoretiskt var visserligen republiken Polen fortfarande allt utom försvarslös. Om fäderneslandet var i fara, om bud kom att turk eller ryss eller svensk var i faggorna, då svingade sig — enligt teorien — de 200,000 suveräna adelsmännen, gripna av spontan patriotisk hänförelse, i sadeln, rikligt behängda med krigiska instrument, och redo åstad för att utan dröjsmål trampa störaren av Republikens underbara *my-*

sterium caritatis under sina hovar, eller skrämma honom på flykt förmedelst så många lansars och kroksablars och så långa martialiska mustaschers blotta skräckinjagande åsyn. De voro i själva verket tappra män, dessa polska kavaljerer, och hade ett förnämt militäriskt förflutet. De hade hållit stånd mot turkar och tatarer på den tid då dessa verkligen voro något att slåss med; de hade sträckt den stolta Tyska Orden till marken vid Tannenberg, med härmästare och påfågelsfjädrade komturer och allt, i den gode konung Jagiellos dagar; de hade en gång, vid Kirkholm, med ett svep av sina skvadroner gjort grundligt kål på en svensk armé; de hade ridit in i Moskva; och helt nyligen hade de ännu varit i stånd att »rädda kristenheten» genom att följa konung Johan Sobieski till Wien och driva turkarna undan från den ansatta kejsarstadens murar.

Men allt detta var numera avgjort på upphällningen; den fullkomnade anarkien hade sina vådor för enheten utåt, och det mangrant spontana språnget i sadeln hade spiritualiserats till en vacker teori. Det fanns, utom detta allmänna adelsuppbåd, också en reguljär armé, kallad kronarmén, värvad bland inhemskt och utländskt folk, mycket vackert kostymerad när statsfinanserna räckte till uniformer, utspisad på vissa kronogods som avsatts till dess behov. Men denna armé hade antagit karaktären av lösa band, som utan onödiga lojalitetsbekymmer följde förste bäste med pengar eller goda plundringsperspektiv försedde uppviglare. Bak sköldar av den sorten kunde den polska friheten — utan tvivel den förnämsta av alla friheter så långt den räckte — inte längre påräkna att få frodas ostörd; och redan hade Moldau och annat gått till turkarna, Lifland till svenskarna, det utarrenderade Preussen mer och mer ohöljt anammats av brandenburgarna (vilkas kurfurste just i dagarna, till Republikens livliga förtrytelse, djärvts proklamera sig som »konung i Preussen»); under det att ryssarna, glupskast som alltid, för en mansålder sedan lagt sig till med Kiew och vid-

sträckta områden nedåt Svarta Havet. Allt detta var ännu endast smärre flisor i periferin, ty Polen var stort som en liten oändlighet; men själva tendensen började dock te sig smått beklämmande, som ett varsel att av en ond värld en via dolorosa börjat förberedas åt det sorglösa drömlandet.

Detta var det land med vilket Karl XII nu gick att diskutera Augusts avsättning och andra därmed sammanhängande ting; och de stackars polackerna kunde ha sjungit ungefär som Kleopatra i spexet:

> Bland allt vårt fjärilsfladdrande galanteri
> kom denne med förgaddrande infanteri.

Man får erkänna, att situationen, allmänt sett, var åtskilligt befängd: grotesk och på samma gång tragisk. Två högst egenartade parter konfronterade varandra i en politisk situation, och chanserna för en ömsesidig förståelse kunde sägas vara så små som möjligt. Världens tvenne mest opraktiska och ovärldsliga politiska enheter — förmodligen de enda i sin art — skulle utbyta åsikter och söka nå resultat: å ena sidan Polen, bestående av »200,000 suveräner», även i bästa fall en föga praktisk förhandlingspart, tiradernas, de tomma formalismernas, ögonblicksinfallens, förvirringens och hjälplöshetens inkarnation; å andra sidan kungen av Sverige, på sitt sätt lika opraktisk i politiska ting, orubbligt ett med sin övertygelse och sina beslut, allt prats och alla kompromissers svurne fiende, svärdets, logikens och den abstrakta rättfärdighetens tyste representant. Polen skulle, om det gick med på kungens tankegång, vinna Sveriges vänskap och hjälp samt befrias från Augusts anslag mot den polska friheten. Kungen skulle, om Polen visade sig resonligt, få sina gränser säkrade mot hot söderifrån, kanske också hjälp mot Ryssland. Och August skulle, om kungen och Polen kunde komma överens, därmed få sitt rättvisa straff. Allt detta var mycket klart; men om Polen vägrade att visa sig medgörligt, hur bleve det då?

Då vore, enligt kungens stränga pojklogik, Polen ett förstockat land, och man finge taga i med hårdhandskarna för att bringa det till förnuft. »Men», kunde de förstockade säga, »man avsätter inte kungar i Polen; häkta dem kan man i nödfall göra, enligt teorien, men avsätta dem, det går inte. Aldrig i hela Polens historia har en polsk kung avsatts, och vi vilja förbli lika lojala som våra fäder. Kung August är en dålig kung, det är sant, kanske en farlig kung också; men han är nu en gång vår kung, och däråt finns intet att göra.» Och inför en sådan argumentering skulle situationens hela sällsamma ironi komma till ytan. Ty propagandra och röstvärvning skulle då få sättas i gång av Karl, till avsättningens konstitutionella befrämjande, jämte motsvarande tvångsåtgärder mot de genstörtiga; och vilka skulle därvid gå över till honom, vilka skulle bli kvar vid den kung de en gång valt? I stort sett skulle endast det moraliska patrasket gå över, vindböjtlarna, de »realpolitiska», de som voro till salu och luktade en dusör i det svenska lägret, och åt dem skulle gott vederlag för deras medgörlighet få utanordnas; men de som ägde lojalitet, fasthet och hederskänsla i tillräcklig grad — ting som han själv i högsta grad ägde och satte värde på — skulle förbli opåverkade av hans lockelser till avfall, och dem skulle han ha att bestraffa och tvinga. Så skulle det bli, emedan Guds fiskalsämbete i sanning är en besvärlig sak som kan föra till invecklade konsekvenser; och på detta sätt, i en situation skapad av ömsesidig politisk ovärldslighet, skulle Karl och Polen komma att tillfoga varandra och sig själva stor skada. Minst skada skulle i längden lidas av August, kullvältad för ett ögonblick men strax uppe igen, elastisk och oberörd, som en evigt hållbar guttaperkafigur.

Som om Karl vid randen tvekat en smula att på allvar kasta sig i det polska kärret — eller måhända i ett halvt hopp att hans blotta ord skulle visa sig vara nog för att få Polen att exekvera avsättningen —, kvarblev han året ut i kvarteren i Kurland, åskådare till ett pågående in-

bördeskrig i Litauen, vilket fördes med stor livlighet (inte ens rangerade bataljer saknades) och där den underliggande parten, ett par bröder Sapieha, högljutt anropade honom om hjälp. Dessa Sapieher voro ledande litauiska magnater — en term som enklast kan definieras såsom adelsmän tillräckligt rika och mäktiga för att hålla sig med privata arméer — och dessutom höga ämbetsmän, den ene litauisk storfältherre, den andre litauisk storskattmästare. Mot dessa herrar, som i sina vidsträckta ägandes landsändar hade för vana att regera med hög hand, hade ett missnöjt sällskap konfedererat sig och gått till aktion, fört av en driftig person vid namn Oginski; och när denne snart visat sig såsom den överlägsne i kampen, hade herrarna Sapieha börjat känna sig som martyrer för den polska friheten, så mycket mera som August, i hopp att få så mäktiga herrar allvarligt knäckta, skänkt Oginski sitt stöd. Utan tvivel skulle den ena som den andra partens sanna patos varit högt betalt med fyra styver; men när Sapieherna ivrigt ropade på hjälp, föll det sig för Karl naturligt att bispringa dem, bland annat emedan August tagit fejden mot dem till förevändning att behålla vissa sachsiska styrkor kvar i Litauen, trots löften till Republiken att med det snaraste draga hem sitt kurfurstliga folk. Mera värd att ihågkomma än dessa herrar Sapieha är det sändebud varmed de först uppvaktade Karl om hjälp, en ung adelsman vid namn Stanislaw Ciolek Poniatowski. Denne var en polsk kavaljer av yppersta sort, god officer, kunnig, intelligent, nitisk och pålitlig; kungen och han funno hastigt behag i varandra, varpå han inom kort gick i svensk tjänst för att allt framgent följa den herre han valt sig och mer än en gång spela en roll i viktiga avgöranden. Allt i Polen var inte bara fjärilsfladder och retorik, när mitt ibland Sapieher och liknande en sådan man som Poniatowski kunde frambringas (enligt vissa uppgifter var han för övrigt en oäkta son till just en Sapieha), en man värd en hedersplats i bredd med de bästa karoliner.

Som första succurs åt Sapieherna fick översten Alexander Hummerhielm (vars förnamn kunde anses högst lämpligt för den som skulle öppna långdansen) med några skvadroner gå in över samogitiska gränsen för att skydda deras gods mot Oginskis band, samtidigt med att överstelöjtnanten J. A. Meijerfelt med en annan avdelning sändes till Polangen vid preussiska gränsen, ett stycke norr om Memel, för att suga näring ur ett därstädes beläget kungligt polskt taffelgods samt skaffa underrättelser om Steinau, som gått i kvarter bortåt Danzig till. Irriterad av dylikt intrång, invecklade sig Oginski i flitiga skärmytslingar med dessa styrkor, och förhållandena blevo efter en tid tillräckligt livliga för att kungen skulle finna det lämpligt att få Oginski ordentligt näpst eller bortjagad ur omgivningarna. Som en lämplig rekreation efter höstens enformighet i Kurland beslöt han att själv föra det parti som nu utsändes mot denne. Fyrahundra gardister sattes på slädar, Hummerhjelms ryttare stämdes till möte, och den 1 december red kungen — som till en vanlig promenadritt — bort från sitt högkvarter vid slottet Würgen (ett stycke innanför Libau) och försvann med sin flock söderut i Samogitiens vintriga ödemarker, uppslukad av ovisshet och tystnad. Högkvarter och kansli vredo, allteftersom veckorna gingo, allt ivrigare sina händer, ty ingen visste var kungen var, inte heller om han var död eller levande; men dagen före nyårsafton, efter trettio dagars bortovaro, dök han åter välbehållen upp i Würgen, eskorterad av sammanlagt tio ryttare och mycket belåten med sin lilla semester, för att åter som flitig monark börja syssla med löpande ärenden och med den hopade korrespondensen i Pipers portfölj. Resten av sin strövkår hade han lämnat inkvarterad i Kovno i Litauen (landets nuvarande huvudstad), tjugufem mil söderut. Utan åtskilligt slagsmål hade utflykten inte avlupit; bland annat hade Oginski en kväll med manstark flock och fruktansvärt skriande överfallit den svenska styrkan i en by vid namn Telze, när man just

efter en lång dagsmarsch fallit i behaglig sömn; och hastigt uppsuttna officerare och dragoner, delvis med skjorta och stövlar såsom enda mundering, hade i den svala vinternatten — med kungen snart synlig mitt i vimlet — fått värma sig med förvirrat fäktande en god stund, samt även med ett antal hus som den omtänksamme Oginski hunnit tända på, till dess denne slutligen körts bort, bränderna släckts och den avbrutna nattron åter sänkt sig över orten. Därpå hade Oginski varit nära att bli inringad och tagen i Kovno, där man med stor varsamhet smugit sig på honom, men till hans räddning hade isen på Njemen gått upp; och sedan intet mer stått att vinna med fortsatt jakt, hade kungen återvänt de tjugufem milen hem med nämnd eskort, i det han vid avfärden försäkrat den orolige Hummerhjelm att han var fullständigt trygg med så många omkring sig.

Men samma dag som kungen återkom till Würgen, övermannades i Lifland den tappre Schlippenbach av Scheremetjev, som återkommit med en ännu talrikare svärm än förra gången och nu efter en skiftesrik strid, vid Erastfehr, lyckades tämligen uppriva den styrka på 1,500 man med vilken Schlippenbach mött honom. Härjningar på det vanliga ryska maneret ägde därefter rum, dock inte under Scheremetjevs eget befäl; ty det mest brådskande för denne var att själv vända om hem och berätta sin framgång för zaren, vilken föll honom om halsen och på fläcken gjorde honom till fältmarskalk. Detta var ett dåligt slut på året; och när budet kom till kungen, torde det ha alstrat en stunds funderingar. Men engagerandet söderut hade nu tagit alltför fasta former, Rubicon var överskridet, Samogitien väntade med goda kvarter, Sapieherna med propaganda mot August; och ett par regementen till Schlippenbachs hjälp borde kunna reparera malören.

Under tiden hade en animerad polsk riksdag i Warschau, sammankallad av August för att i endräktig harm över Karls intrång förklara Sverige krig, i stället mot alla

Augusts beräkningar vänt sitt huvudsakliga raseri mot honom själv, med Sapiehapartiets vältalare i glänsande form, för att därpå inom kort på övligt sätt spricka sönder i intet; och August satt fylld av sorg och grubbel. Han hade dock gjort vad han kunnat för att få denna riksdag i rätt stämning; bland annat hade han i god tid låtit sina journalister uppfinna och av trycket utgiva berättelser om oerhörda svenska grymheter i Kurland, påtända städer och slaktad befolkning, ting ägnade att stimulera även den sömnigaste polack; men ingenting ville längre lyckas för honom. Han hade en känsla av alltings urledvridenhet och orättvisa; han hade aldrig tänkt sig kriget på detta sätt, med intrång och personliga obehag; lugn, andrum, harmoni, ömsesidig förståelse var nu hans ideal och heta åstundan. Han var beredd att förhandla, avträda Kurland och mera, förråda bundsförvanter, garantera och besvärja, bara han sluppe besök av Karl XII; Frankrike borde skynda sig med medling, eller Danmark, eller vem som helst; i skrivelser till Västmakterna skildrade han sig som en välmenande och lurad man, som gjort sig mycken möda för Republikens skull och nu skördade den rättfärdiges vanliga lön; och till kejsaren av Österrike hyrde han i största hast ut några sachsiska regementen, mot att denne garanterade honom Polens krona, som började kännas halkig och vippande.

Mitt i alla hans bekymmer kom kärt främmande till Warschau: prostinnan vid jungfrustiftet i Quedlinburg, högvälborna Fröken Maria Aurora von Königsmarck, stadd på resa norrut, till Kurland, för att tala med Piper om familjeangelägenheter. August störtade sig över henne med en värme påminnande om flydda år: här fanns kanske en hjälp i allt detta elände. Hans amourösa entusiasm för henne var redan förbi; som alla hans entusiasmer, erotiska och andra, hade den varit häftig men kort; men eftersom hon var en ryktbar skönhet och av gott blod, hade han fortsättningsvis betett sig vänligt mot henne, styrt om prostinneskap och annat, så mycket mera

som de högpotenta kurfurstliga famntagen i detta fall medfört ett alldeles särskilt lovande resultat, i form av en liten matfrisk och grovlemmad Mauritius-Arminius, chevalier av Sachsen (framtida marskalk av Frankrike och på grund av ärvd erotisk vidlyftighet förfader till M:lle George Sand), som nu tultade omkring i Quedlinburg, ännu för späd att oroa förhandenvarande jungfrur annat än med små kavata knytnävar. Aurora var en begåvad och gladlynt dam, kunde till och med göra små franska poesier, och en god del av sin skönhet hade hon fortfarande i behåll, — »varande», säger den stränge Fryxell med gammaldags snäv uppskattning av kvinnokönets bästa blomningstid, »nu omkring trettio år, men ännu ganska skön och behaglig». Efter en mera exakt kalkyl var hon i själva verket trettionio fyllda, men ännu vid den åldern kunde en dam med tur och stark konstitution lyckas se bibehållen ut, ehuru detta visserligen då var ojämförligt mera svårt och sällsynt än i våra dagar. Av en fruktansvärd hopsnörd kostymering, understödd av en diet av feta middagar och snask, deformerades dåtida bättre damer hastigt, så mycket mera som snörningar och skodon inte tillåto nämnvärd kroppsrörelse, och blevo antingen rödbrusiga med tre hakor eller fingo en grön ton i hyn, som är mycket vanlig på dåtida porträtt och måhända ansågs aristokratisk. I avklädd gestalt (och på sitt sätt lika mycket i påklädd) skulle utan tvivel det stora flertalet skönheter från den tiden för oss måst te sig skäligen bedrövliga. Men Aurora kom av en senig och nervös familj och var i någon mån en emanciperad dam; i varje fall torde hon fortfarande ha varit en uppenbarelse värd att se. Mer än högbarmigheten, smärtheten (som torde ha varit måttlig) och gullhårigheten var den ovanligt lilla rosenmunnen berömd — på porträtt för liten och kokett putande för nutida smak —, och hennes ögon voro vackra. Dessutom ägde hon en god och vänlig själ, mjuka manér och en talande tunga, kvick och impertinent om det behövdes.

För August kom hon som ett utmärkt fynd, ett sista kort att spela ut i den brydsamma situationen, och han förklarade sina önskemål för henne. Hon tänkte sig alltså till svenska kvarteret: vad skulle hon där? Utverka förlåtelse för en Lewenhaupt i sachsisk tjänst och tala familjefinanser med Piper? Ack ja de finanserna, det var sannerligen ett ämne: allting var så dyrt nuförtiden, till och med polska riksdagsmän. Kanske hon tänkte titta ett slag på svenske kungen också? En lång ståtlig pojke, efter vad man hörde, men blyg och tafatt, obevandrad med damer. Hade hon inte själv skrivit verser om honom, där denna hans märkliga brist påtalades? Kanske rentav en ny liten hjältedyrkan under uppseglingen... Jojo, de kvinnorna:

Mon cœur volage, dit elle,
n'est pas pour vous, garçon.

Nåja, gott och väl, intet ont i detta, visst inte, tvärtom: han, August, hade på egen hand kommit till den uppfattningen, att denne unge barbar av Sverige nödvändigtvis med det snaraste måste tämjas, eljest hotade hans förvildning att helt taga överhand och bli en ytterst allvarlig sak i mer än ett avseende; och hon, Aurora, vore ju nu, med sin gynnsamma förhandsinställning till ynglingen ifråga, den fullkomligt idealiska att enkelt och helt och hållet spontant nå de bästa resultat... Vad som behövdes för att få en sådan ung barbar på rätta vägar vore ju en kvinna inte bara med skönhet, utan framförallt med mognad, takt och så att säga en viss erfarenhet, alldenstund en hel del blyghet och kantighet säkerligen funnes att övervinna. Hjältetämjerskans yrke hörde förvisso inte till de lättaste; men hon hade ju redan en gång, om han tordes säga det själv, visat sin förmåga att utan besvär vira en hjälte kring sitt lilla finger. Herkules och Omphale och allt det där... ack ja, *Toujours est l'amour dans mon cœur et demeure,* var det inte så man sjöng i en madrigal?... Här bleve det ju förstås mindre

fråga om en Herkules än om en sorts kentaur från vildmarken. Kunde hon emellertid nu verkligen lyckas att få pojken ordentligt kollrig — och vad funnes som kunde brinna så häftigt som den första framgångsrika förälskelsen? — skulle vederbörande utan tvivel bli högst betydligt mänskligare och få andra intressen än detta tröttsamma krigsraseri; ett artigt och tillmötesgående fredsförslag skulle hon därför få med sig, att presentera vid lämplig tidpunkt, när en stämning av mjuk resonlighet vore nådd. Och ginge nu allt lyckligt, skulle hon finna att hennes varme välgångsönskare mindre än någonsin skulle visa sig knusslig...

Någonting i den vägen kunna kanske Augusts utläggningar ha varit; och i ståtligt vinterekipage for Aurora åstad på den långa färden till Kurland. Stackars vackra Aurora, flackande i sådana samogitiska avkrokar mitt i stränga vintern, med den fina hyn att tänka på och ängslan för missklädsam snuva. Diplomati och allt kunde stranda på en röd nästipp: unga män voro ibland märkvärdigt kritiska. Men alltsamman var ju dock ett riktigt äventyr, eller kunde bli; och Königsmarckarna (hon var den sista som bar det namnet, alltsedan vackre bror Filip Kristoffer en natt för åtta år sedan, på väg in till den förälskade kurfurstinnan av Hannover, fått ett antal värjor genom kroppen och kastats i en brunn), hade alltid varit ett släkte som föga baxnat för äventyr. Kanske hon nu skulle kunna avsluta släktens historia med ett sista äventyr som var den fullt värdigt. Men denne sällsamme nittonåring, som vann sådana bländande segrar och var så tyst av sig och så rädd för fruntimmer, hur skulle man egentligen på bästa sätt uppträda mot honom? Egentligen hade hon inte mycken erfarenhet av den sortens kavaljerer. Men den dag den sorg; och någon elakartad konkurrens skulle i varje fall knappt kunna uppstå i dessa trakter, där parfymer och franska toaletter inte voro mycket i svang och där även bättre adelsfröknar sades ha gott om loppor.

Hon anlände till Würgen strax efter nyåret; och av Piper och andra, som fingo ta hand om henne, »bemöttes hon med hövlighet, så att hon efter den lägenhet som fanns fick ett anständigt logemente och all den fägnad som kunde åstadkommas». Hon hade åtskilliga släktingar i lägret, Wranglar och Lewenhauptar och andra, kavaljerer av den art hon var van vid; och härens förnämare skandalkrönika var ungefär som på andra orter, endast punkterad av en strängare justice. Så till exempel befann sig sedan någon tid tillbaka kammarherren greve Pontus de la Gardie i allvarliga besvärligheter, emedan han »under varande marsch stuckit ned kanslisten Bongen, som givit honom en örfil i vintras» — förmodligen vid någon kollision under nöjeslivet i Dorpat, där bemälde kammarherre livligt varit med; och en *fils de Frölich* (kanske Karl Frölich vid Drabanterna, son till sedermera greven och guvernören i Riga Karl Gustaf Frölich) hade dömts till sju års fängelse emedan han varit »full och insolent», i kungens eget kvarter.

Men kungen själv var desto besynnerligare, helt omöjlig att få tag på; han lät inte se sig, ville helt enkelt vara obefintlig såväl gentemot Aurora själv som hennes viktiga andraganden. Piper fanns att prata officiellt med, ett tämligen måttligt nöje; men inte en skymt av kungen. Hon anhöll om företräde och nekades; om högst viktig privat audiens och nekades lika blankt. Stackars Aurora: här var det inte ens fråga om att hon kanske började bli en smula gammal: denne sällsamme yngling vägrade att ens kasta en blick på henne för att förvissa sig om hur gammal eller ung hon verkligen kunde se ut. Parfymerna, toaletterna, skönheten, spiritualiteten, hjältedyrkan och den långa resan: till ingen nytta alltsamman. Slutligen en dag tillgrep hon ett sista medel: hon åkte ut i sin vagn och höll stilla på ett ställe där kungen under sina dagliga turer brukade komma ridande. När han nalkades för att passera förbi, steg hon ur karossen och försökte med sin finaste reverens få honom att stanna;

men ett artigt svep med hatten var allt kungen gav sig tid till, varpå han satte sporrarna i hästen och med högsta fart försvann. Det var allt sammanträffande med honom hon nådde med besöket i Kurland, och efter några dagar for hon tillbaka samma väg hon kommit.

Denna Aurora-episod, som egentligen knappt kan kallas en episod ens, har fastnat i eftervärldens minne bättre än många viktigare ting, bland annat på den grund att de kvinnliga skepnaderna längs Karl XII:s väg äro så få, eller rättare inga; kanske också emedan mången gärna skulle unnat två sådana personligheter som Aurora och Karl ett äventyr med varandra. En stor filosof har framfört den satsen att om Kleopatras näsa varit en halv tum kortare än vad den i själva verket var, skulle den nutida världen sett helt annorlunda ut, vilket förmodligen är rikigt; och om Aurora lyckats förföra Karl, skulle sannolikt en hel del psykologiska konsekvenser blivit följden, med sin svit av politiska och andra. Men hans väsens tragiskt sublima säregenhet skulle då inte längre kunnat te sig fullt så som nu är fallet; och hela tanken är i själva verket, just med Aurora som part, mera orimlig än i något annat tänkbart fall. Ty även bortsett från Karls allmänna kyskhetsprinciper skulle han naturligtvis aldrig kunnat reflektera på en av Augusts avlagda älskarinnor, vilket från hans synpunkt skulle varit en kvalificerad ruskighet och en förnedring utan like. Därför kunde för stackars Aurora resultatet omöjligt bli något annat än det hon verkligen uppnådde och som hon kanske från en synpunkt kunde en smula trösta sig med: att hon bland alla människor ensam var den som lyckats driva kungen av Sverige på flykt.

Men i den akademiska dramatiken i Lund gnolar hon fortfarande förtröstansfullt, under meditativ solodans i trikå och purpurmantel:

> Nu snart på ottomanen skall
> Aurora bringa Karl på fall...

Den ihärdige August lät sig emellertid inte ens nu förtröttas; han sände till kungen ytterligare ett fredsbud, en herre vid namn Vitzthum. Men Karl var nu så allvarligt uttråkad av allt dylikt, att denne sista underhandlare, som infunnit sig utan klara pass, prompt sändes till Riga för att därstädes hållas i förvar. Karls visit skulle August, trots allt avböjande gestikulerande, nu få finna sig i; trupperna sattes allmänt på marsch söderut; och generalmajor Stenbock, som hittills i breven hem hoppats på snar fred, meddelade Fru Eva sin nya åsikt att kriget nu först på allvar tagit sin början, men att polackerna förvisso inte vore mycket att oroa sig över *tant que vivera notre invincible monarque.*

Stuart, vars hälsa inte längre var den bästa, lämnades kvar som guvernör i Kurland med 6,000 man; avdelningar skickades fram till Hummerhielms post i Kovno och längre inåt till Wilna; och under januari och februari följde kungen med huvudstyrkan långsamt efter ned genom Samogitien, under det perifera skärmytslingar med Oginski och dennes lika företagsamme kollega Wisniowiecki efterhand blevo allt livligare. Fram i mars fingo dessa partigängare ett tillfälle att visa att de i gynnsamt fall verkligen kunde uträtta något. Hummerhielm, som med ett par hundra ryttare befann sig på strövtåg söderut från Kovno längs Njemen, kringrändes av en mångdubbel övermakt och togs slutligen till fånga med de få överlevande av sin styrka. Själv blev han därefter illa hanterad och »spänd i den polska bocken, det är med sammanbundna händer, armarna dragna över knäna, och en käpp stucken under knäna och över armarna, samt kastad i ett gammalt fähus» (ett sätt att försäkra sig om bättre fångar som även finns skildrat i andra polska sammanhang); men en vänlig jesuitpater tog sig an honom, och småningom blev han utlöst. Samtidigt befunno sig hundra man av gardet på färd på prämar uppför floden för att stöta till Hummerhielm, förda av samme Siegroth som slagits med danskt kavalleri i vattnet vid Humle-

bæk; vid ett landstigningsförsök såg han sig oförmodat överfallen, med prålmarna sittande fast på grund, samt hade intet annat att göra än att slåss i en helt hopplös situation mot en allt talrikare fiende, som även kom rullande med kanoner. Dessa polska friskaror kunde emellertid, när det föll sig så, vara lika ridderliga och ordhålliga som några andra; ty Siegroth fick efter lång strid fritt avtåg, mot nedläggande av gevär, och återkom utan vidare förlust med sin styrka till Kovno. Kungen var principiellt ingen vän av kapitulationer; men i ett fall som detta, där manskapet genom klokt parlamenterande räddats, fann han tydligen alls intet att anmärka, utan gjorde tvärtom omedelbart Siegroth till överstelöjtnant vid det förnäma Dalregementet, där denna beställning just var ledig efter det äntliga utagerandet av den stackars Grundels affär med flickan från Ystad.

Från Kovno, dit huvudstyrkan efterhand samlats, bröt kungen upp den 23 mars — sedan vägarna, enligt hans egna ord, blivit så pass bra att man inte längre fullt behövde »stå till midjan i vattnet och orenligheten» — och tog vägen vidare söderut längs Njemen. I hans närmaste omgivning funnos två nyligen till hären anlända personer av betydelse: svågern av Holstein-Gottorp, som inte ville sitta hemma när äventyr i Polen voro i utsikt; samt förre professorn i latinsk vältalighet vid Dorpats universitet Olof Hermelin, som nu såsom statssekreterare fick sluta sig till fältkansliet, där han kom att öka sin redan förefintliga berömmelse såsom bländande latinsk stilist. Dylik färdighet var på sin plats bland de mycket latinistiska polackerna, till vilkas politiska undervisning och vägledning Hermelins förmåga framdeles togs starkt i anspråk. Från motsatt håll hade samtidigt anlänt en ståtlig ambassad från Republiken, omfattande ett antal senatorer, vojvoder (militärguvernörer) och staroster (närmast motsvarande landshövdingar) samt en greve Tarlo med den ståtliga titeln kronköksmästare. Dessa anhöllo ivrigt om företräde till stävjande av vidare framryckning,

men kungen fann saken föga brådskande och lät dem följa med hären söderut, under löfte att vid tillfälle lyssna till dem. Vid byn Dorsuniszki, där överfallet på Hummerhielms parti ägt rum, lät kungen gräva upp de stupade svenskarna och ge dem ordentlig begravning med alla militära ceremonier. När därunder en vådeld utbröt i byn, kommenderades manskap att hjälpa till att släcka; men när omedelbart därefter kungen fick veta att den förolyckade strövkårens tillfångatagna medlemmar klätts av nakna i denna by och utsatts för misshandel, särskilt av kvinnorna, lät han släckningsarbetet avlösas av påtändning.

Den fredliga promenaden vidare ned mot Polens innandömen och huvudstaden Warschau led därefter få avbrott. Efter att vid Merecz ha gått över Njemen, lät kungen äntligen i byn Dlugovizce — »som med rätta kallas den långa byn, emedan den är några hundra steg bred och sju polska mil lång» — den medföljande ambassaden få företräde. Innan denna högtidliga akt kunde äga rum, diskuterades först med lidelse själva ceremonielets detaljer mellan ambassaden, som hade åtskilliga preciserade önskemål i ämnet, och svenska kansliets experter. Ambassaden önskade hämtas till audiensen i kungliga vagnar, men kungen hade tyvärr inga vagnar med sig i fält: eskort av drabanter samt uppställda gardesbataljoner med klingande spel skulle emellertid bestås såsom soulagement för denna brist. Vidare borde Republiken av svenskarna hedras med epitetet *Serenissima* (den ytterst förklarade), på grund av dess suveränitet och lysande förnämhet; men kansliets skarpa huvuden, Cederhielm och Hermelin och andra, genmälde att detta epitet uteslutande tillkom monarker samt att Republiken endast vid förefallande interregnum, när den så att säga i sig absorberat den kungliga värdigheten, kunde göra anspråk på sådan benämning, varför kungen av Sverige alltså tillsvidare omöjligt kunde sträcka sig längre än till *Inclyta*

(den vittberömda); men, underförstods det, om bara Republiken villa vara vänlig att raska på med avsättningen av August, skulle därmed naturligtvis allt sådant attributkrångel vara ur världen... Vid själva audiensen, som trots alla sådana svårigheter småningom lät sig arrangeras, förekom intet av vikt: ambassaden varnade i vackra orationer kungen för att fortsätta sin inryckning i Polen samt anhöll om återlämnandet av vissa Republiken tillhöriga kanoner, som August lånat för privata företag och som fallit i svenskarnas händer vid Dünamündes kapitulation. Kungen lyssnade stoiskt till allt och förstod att han hade med besynnerligt folk att göra; ett intryck som stärktes när ambassaden strax efteråt råkade i stort inbördes gräl och vojvoder och kronköksmästare sågos svänga sina sablar mot varandra under häftigt skrik.

August, förspordes det snart, hade i god tid lämnat Warschau; allt av vikt han på senare tiden lyckats uppnå var att polska senaten (en sorts mera permanent första kammare i riksdagen) givit honom tillstånd till Kronarméns mobiliserande mot svenskarna, dock utan att detta skulle innebära någon Republikens krigsförklaring. Nämnvärd oro vållade en sådan åtgärd inte; och den 14 maj ryckte Karl med arméns spetsar in i Praga och fram till Weichsel; in i själva Warschau kunde man tillsvidare endast komma båtledes, men brobygge sattes genast i gång. På vägen in till Praga passerades det fält, där Högstsalig Farfar för fyrtiosex år sedan hållit sitt berömda tredagarsslag mot en nästkusin av Polen. Med sin uppvaktning red kungen och besåg fältet (hans militäre historieskrivare Adlerfeldt var med i sällskapet); »och eftersom hans minne var förträffligt och han klart kom ihåg allt som finns hos Pufendorf om denna märkliga batalj, kunde han så fast och säkert bestämma de höjder och fält där den och den flygeln, ända ned till regementen, hade stått, som om han själv hade varit med i slaget; varöver alla närvarande, såväl generaler som

andra, försattes i stor häpnad». Det första ställe kungen besökte i Warschau var »det plocskiska palatset, där en fransk målare, M. La Croix, hållit på med konung Augusts porträtt, som var nästan färdigt. Eftersom ansiktet var mycket väl träffat, besåg kungen det med stor uppmärksamhet». Svågern av Holstein hade redan tidigare, med Adlerfeldt i följe, hunnit leta sig fram till en annan fransk kulturtillgång i staden som förmodligen intresserade honom mera, nämligen »den berömde traktören Simon Poireau».

En angenäm månad tillbragtes i Warschau, fylld — om inte just för kungens del så desto mera för hans omgivnings — av solenniteter och sällskapsliv, särskilt sedan kardinalprimas Radziejowski, alltmera ljum mot August, anlänt för att sprida sin ökade glans över det hela förmedelst festligheter och invecklat diplomatiskt mummel. Piper bedrev vederbörlig hög politik genom middagar såväl samman med denne betydelsefulle herre som med »vojvodskan Madame Tovianska, för vilken, efter vad det säges, kardinalen hyser en mera än ordinär vänskap»; man dansade »i den casimiriska trädgården», mycket förnämt, »från kvällsmåltid intill morgonen», under ledning av hertigen av Holstein, en av herrarna Sapieha och den nyss nämnde kronköksmästaren greve Tarlo, som visat sig vara »blid och behaglig» och hade ett antal angenäma brorsdöttrar med sig, samt med det framträdande — och säkert gladlynta — svenska inslaget bestående av Arvid Horn, Axel Sparre och drabantlöjtnanten Otto Wrangel; och numera svenske stabsofficeren Poniatowski gav »hos traktören Sardin» middag för sina nya kolleger. Kungen syntes inte mycket till bland detta liv; han hade sina dagliga bestyr med den armé som fanns på platsen samt dessutom en del att tänka på rörande två andra härar som han satt i gång åt dessa trakter: general Nils Gyllenstiernas från Pommern, som med väg genom Brandenburg och därefter ned längs innersidan av polska gränsen skulle hålla ett öga på sachsiska rörelser och

»gå raka vägen åt Krakow» för att där i trakterna stöta till huvudarmén; samt en avdelning på 5,000 man under generalmajorerna Mörner och Stenbock, som från Wilna, under fortgående smärre kravaller med Oginski, var på väg ned genom Litauen och Polen längs en östlig parallellväg till den kungen gått. Man kunde ha rimlig grund att hoppas att polackerna nu snart — med August echapperad ur sin huvudstad, denna besatt och svenska häravdelningar genomkorsande landet i öster och väster — skulle finna avsättningen vara en påkallad åtgärd, särskilt sedan svenskarna visat sig såväl kunna uppträda artigt och med största krigstukt, så länge de bemöttes fridsamt, som också i stånd att med all skärpa beivra varje försök till väpnat ofog. Verkligt slag i saken kunde dock endast väntas förmedelst en ordentlig uppgörelse med August själv, som begivit sig åt Krakow och där ivrigt sysslade med att få en stark sachsisk armé samlad, under det att Kronarmén sades vara i färd med att arrangera sig bortåt Lemberg till. En god sak skulle vara att få August in i en vacker strategisk tång mellan kungens armé och Gyllenstiernas kår, vilken för länge sedan befallts att skyndsamt komma i väg från Pommern; men avstånden voro stora, postförbindelserna västerut mycket osäkra, och det förblev alltjämt ovisst hur långt Gyllenstierna hunnit.

Man borde emellertid inte förbli liggande kvar overksam tills Augusts sachsare och polska armén hunnit förena sig: den 16 juni bröto herrar drabanter såsom de första upp från behagen i Warschau, och armén satte sig i rörelse söderut mot Krakow; kungens styrka var ungefär 8,000 man. Efter en veckas långsam marsch, i väntan på underrättelser från Gyllenstierna, fick han äntligen reda på att denne inte var att påräkna för kombinationer under närmaste tiden, alldenstund han blivit åtskilligt fördröjd och först brutit upp från Stettin tre veckor senare än kungen hoppats. Chanserna att helt få August i klämma, avskuren från reträtt åt Sachsen, voro

därmed förflyktigade; men Mörner och Stenbock rapporterades samtidigt vara i annalkande från sitt motsatta håll, och med dem borde något allvarligt kunna uträttas, helst om man lyckades få tag på August innan Kronarmén stött till honom. August befanns av framsänt kavalleri vara stadd i anrycknng med starka krafter; och de första dagarna i juli konvergerade fyra arméer — kungens, Mörners, Augusts och Kronarmén — mot en mötespunkt i trakterna norr om Krakow, där tydligen en större urladdning snart skulle äga rum.

Den 6 juli nådde August, med ungefär 17,000 man, efter starka marscher fram till Kliszow. Han hade reda på Gyllenstiernas och Mörners väntade kårer och önskade slå Karl innan en förening med någon av dessa ägt rum; men samtidigt uppvaktades han av kurirer från Kronarméns befälhavare, kronfältherren Hieronymus Lubomirski, med bevekande böner att intet företaga före ankomsten av Kronarmén, vilken nu glödde av iver att få vara med om den väntade segern. Den 7 kom Karl till Obice, en knapp mil från Kliszow, och ville till en början, med det folk han hade, gå till anfall mot August följande dag, för att hinna slå honom innan Kronarmén hunne fram. Emellertid befanns det att Mörners avdelning nu var nära nog för att nå fram på en dag, under det rapporter syntes ge vid handen att Kronarméns ankomst till August inte var alldeles överhängande. Den 8 på kvällen ryckte Mörner och Stenbock in, med trött och svultet folk, många sjuka, och magra hästar, efter att på slutet, under forcerade marscher för att nå fram i tid, ha haft föga eller intet bröd. Kungens belåtenhet över detta 5,000 mans tillskott var stort; och invändningar från Piper och andra mot att genast gå till anfall med så medfaret folk besvarade han med ordspråket »svultna hundar bita bra». Tidigare påpekanden att det hela aldrig kunde gå lyckligt med ett sådant artilleri som svenskarna disponerade, vilket sammanlagt bestod av fyra små regementsstycken, hade han bemött med att »vi få

snart fiendens artilleri, och då lära vi ha mera än vi behöva». Det måttliga behaget i att släpa med sig kanoner på polska vägar hade han redan kommit underfund med och ansåg överhuvud artilleri alls inte oumbärligt i bataljer, om man bara inte onödigt lät dem dra ut på längden. En natt till att sova ut och vila upp sig fick Mörners trötta folk, och sov utan tvivel gott på kvällsmaten; men för kungen själv synas spänning och otålighet ha varit tillräckligt stora att driva bort sömnen; ty det heter hos Adlerfelt att »natten före slaget syntes för kungen av Sverige omåttligt lång, och för stor otålighets skull hade han ingen ro i väntan på den drabbning som måste komma att avgöra hans viktigaste sak». Tjuguåringar ha legat sömnlösa för mindre ting än så.

Klockan sex på morgonen den 9 juli ställdes armén upp i ordre de bataille: normal slagordning på två träffen, kavalleriet på flyglarna och infanteriet i mitten. General Bernhard von Liewen förde centern, med generalmajorerna Stenbock och Knut Posse såsom anförare för respektive första och andra träffen; Rehnsköld högra flygeln med generalmajor Mörner och generallöjtnant Spens; och hertigen av Holstein, hjälpt av general Wellingk, vänstra flygeln, med generalmajorerna Alexander Stromberg och Karl Nieroth. Hela styrkan var 12—13,000 man, av en tillfällighet alltigenom bestående av trupper från egentliga Sverige, med Södra Skånska Kavalleriregementet såsom enda någotsånär exotiska inslag.

Mellan Obice och Kliszow fanns åtskillig skogsmark, och när underrättelser nu inlöpte att sachsarna brutit upp och voro stadda i anmarsch, fick hären några timmar stå kvar framför svenska lägret, för att taga mot dem när de kommo fram på öppna fältet; men så snart underrättelserna visat sig felaktiga, befallde kungen framryckning. Skogsterrängerna passerades i fyra parallella kolonner, som vid middagstiden började komma fram över en skogklädd ås strax norr om Kliszow och framför sig kunde se det blivande slagfältet, med fiendens väl skyd-

dade läger i vinkeln mellan en sumpig å, Nida, och ett brett kärr, vilket som gott frontskydd sträckte sig framför sachsarnas mot norr vända vänstra flygel och center; sachsiska högra flygeln var något tillbakaböjd, med en skog som flankskydd, men utan något kärr i fronten. August och hans generaler, som i början togo de anryckande endast för ett spaningsdetachement, grepos av häpnad vid att framför sig finna kungen av Sverige, med hela sin armé; de hade tänkt sig att med sin överlägsna styrka själva kunna bestämma när något anfall skulle äga rum och hade ämnat företaga ett sådant nästa dag. Larm sköts genast, och Augusts här ställde flinkt upp; unga sachsiska officerare, som just ämnat sätta sig till middagsbordet, instruerade gladlynt sin uppassning att hålla steken varm medan segern överstökades; »de höllo sig ock mycket roliga», berättar gardeslöjtnanten Erik Gyllenstierna i brev hem till sin mamma, »med pukor och trumpeter, liksom att skryta förut»; och det sachsiska artilleriet, fyrtiosex pjäser, öppnade eld mot svenskarna, som på andra sidan kärret höllo på med att åter formera ursprunglig linjeuppställning, på ett avstånd som gjorde beskjutningen av obetydlig effekt. Svenskarnas fyra stycken fingo efter bästa förmåga spotta sina små svar.

Kungen hade nu en hel del att överblicka och avgöra på mycket kort tid. Rakt fram hade man det breda kärret, som först på närmare håll avslöjade sin rätta karaktär, med ena halvan av fiendens armé därbakom. Undersökningar visade hastigt att detta kärr var oframkomligt för trupper och att alltså ett frontalt anfall från den förefintliga svenska utgångsställningen var en omöjlighet. Men, från motsatt synpunkt sett: om detta kärr täckte sachsarna mot svenskt anfall, täckte det naturligtvis i samma mån svenskarna mot sachsiskt. Den hälft av fienden som stod med front mot kärret kunde lämpligen få stå kvar där en stund för sig själv i lugn och ro, ty någon skada kunde den ju inte göra; och kärret kunde måhända, samman med den flankerande ån Nida vinkelrätt

däremot, bli en högst otrevlig säck för dem själva, om svenskarna först med samlade krafter ägnade sig åt den andra, åtkomliga hälften.

Kungen lät efter kort övervägande hela sin slagordning göra vänster om och parallellt med kärret och sachsiska fronten dra sig bort mot en lämplig utgångsställning för ett samlat anfall mot fiendens högra, oskyddade flygel. Det skulle bli en sorts den skeva falangens strid, en gång i enkel form uppfunnen av Epaminondas och framdeles, på liknande sätt som här, praktiserad av Fredrik av Preussen, vid Leuthen och annorstädes.

Mitt under utförandet av denna ömtåliga manöver visade det sig emellertid att det på slagfältet fanns flera härar än kungen hittills trott. Ty marken började darra; och upp från terrängvågor på fältet till höger om hela sachsiska uppställningen, snett fram mot de vänsterdragande svenskarna, kommo plötsligt vid pass 10,000 ryttare travande, i fyra mäktiga slaglinjer bakom varandra, i all krigets yppersta pomp och magnificens. Det var Hieronymus Lubomirski med Kronarmén, som just i detta ögonblick hunnit fram för att vara med om segern.

Det var i sanning någonting att se, denna Kronarmé i sin stolthet: en riddarhär, ett kvarglömt stycke orientaliskt färgad medeltid, bestående av »ädlingar, var och en med sin tjänare i följe», liksom *lances garnies* i Västerlandet i gamla tider; prunkande i mångfaldiga färger, med standar, dolmor, pansarskjortor, scharlakanslångrockar och hägerfjädrade lammskinnsmössor i brokigt packad prakt; med pallascher, kommandostavar, stridshammare, ciselerade bössor och långa bevimplade lansar; med ryttarkonster och fruktansvärda heroiska skrik, glimmande ögonvitor och fysionomier fulla av förfärande krigisk furia: — i allo ett skådespel som var tämligen ensamt i sin art och som kom prosaiska karoliner att förvånat stirra på den vackra synen. Till och med den ytterst sakligt inställde löjtnant Ludvig Wisocki-Hochmuth (som

denna dag såsom adjungerad fortifikationsspecialist red med staben) finner sig sin dagbok böra ägna några erkännsamma ord åt all denna prakt — *nemlich cossacken gegen unsere linken flügels flank, im front aber 9 compagnien husaren, 30 compagnien pantzares, dero magnificens in equipagie und pferde extra ordinaire befunden ward und so prechtig zu sehn, dass man es auch nicht schöner sehn konnte, nebst volochen und tartarische reuter und dragoner* . . .

Lång tid att gnugga sig i ögonen och försjunka i beundran fanns emellertid inte för kungen och hans män; ty samman med Kronarmén satte sig också högra sachsiska kavalleriflygeln i rörelse, och det artade sig till att bli kritiskt på svenskarnas vänsterflygel, så mycket mera som vid denna tidpunkt hertigen av Holstein, befälhavare där, träffades av en falkonetkula i veka livet och döende bars undan. Men kungen själv kom hastigt till platsen; bataljoner ur centern, förda av Stenbock, hunno fram och bildade front mot polacker och sachsare, samman med småländska och skånska skvadroner; och det stolta anloppet möttes med en egen rörelse framåt. I detta ögonblick kom ett bud från Rehnsköld, som innebar överraskningen nummer två för kungen och som skulle ha fått andra nerver än hans att svikta. Fältmarskalken Steinau, Augusts närmaste man i befälet, hade med vänstra sachsiska flygeln kommit över kärret tätt ute vid Nida och befann sig nu med trettiofyra skvadroner i Rehnskölds flank och rygg. Det hela tycktes arta sig till en sorts högst märkvärdig ringdans runt kärret, med katten på råttan och råttan på kattens svans. Kungen hade nu, sedan polackerna dykt upp, ungefär 28,000 man emot sig, mot egna högst 13,000, samt en kringgången flygel; dessutom, såsom ytterligare emotionell komplikation, en för några ögonblick sedan stupad högt älskad svåger. Men hans nerver, som inte voro som andra människors, visade sig fullkomligt stå rycken; han vägrade att gripas av panik rörande högra flygelns möjliga öde, förblev där han

var, ute till vänster, och svarade lugnt adjutanten, som rapporterat sachsarnas övergång över kärret: »Låt dem gå vart de vilja, de skola snart gå tillbaka igen.»

Kärret hade visat sig bedrägligt. Den förtänksamme Steinau hade i god tid förmedelst faskiner låtit preparera lämpliga ställen av detsamma för snabb övergång och hade därmed lyckats åstadkomma en effekt analog med den som vid Düna — på dagen för ett år sedan — varit planerad gentemot honom själv förmedelst den svenska båtbryggan därstädes. Rehnskölds skvadroner, 21 till antalet, voro inbegripna i den allmänna rörelsen åt vänster och hade därvid, emedan de varit de sista att uppmarschera, kommit att bli ett stycke efter resten av armén samt funno sig nu plötsligt på tre håll kringvärvda av Steinaus överlägsna makt, hänvisade till egna resurser för att reda sig ur klämman. Men Steinau kom mot folk som inte var lätt att sätta skräck i — Drabanterna, Livdragonerna, Livregementet till häst och Östgöta kavalleri — och som fördes av en ytterst kompetent och rådig man. Rehnsköld hann låta sin bakre skvadronslinje under Spens göra helt om, så att den kom att stå med ryggen mot sina egna, varvid hela flygeln kom att bilda en U-formad figur, med Drabanterna i sammanbindningspunkten och med front åt alla de tre hotande hållen. Därpå brakade man utan tidsspillan skvadronsvis samman med fienden efter allra bästa förmåga, med en iver och ihärdighet som på ömse sidor var lika stor; ty även sachsarna voro säkra och tappra män — Steinau förde de bästa regementena i sachsiska armén —, och deras officerare längtade utan tvivel efter sin middagsstek, som kunde stå och bli vidbränd om detta hölle på för länge.

Med 34 skvadroner mot 21, och med 125 man per skvadron mot 100, syntes Steinau ha det så bra förspänt som möjligt efter sin lyckligt utförda omfattning från tre håll; men svenskarna visade sig likväl snart vara de överlägsna. Sachsarnas metod var att anfalla i trav och lita till sina pistoler och sin omsorgsfullt inövade karako-

lering (eld ledvis under sinnrika evolutioner inom skvadronen), vilket var den vanliga kontinentala metoden vid denna tid. Karl XII däremot hade hunnit alltmera befästas i den tro som redan hans fader hyst rörande kavalleri, nämligen att även den bäst övade karakoleringsmästare är benägen att avsevärt darra på manschetten inför utsikten att i nästa ögonblick få ett värjhugg mellan ögonen: att, med andra ord, allt karakolerande på ett slagfält är en skadlig ovana, strängeligen att förbjuda, och att anfall i sporrsträck med värjan är det enda förnuftiga. Varje svensk skvadron var därför inövad att med den tätast möjliga slutenhet och i högsta fart, som en enda kompakt projektil, kasta sig över fienden, med skjutning — om den alls borde förekomma — inskränkt till första ledet under former som inte saktade framfarten. Bland Steinaus ryttare, med deras långsammare tempo och fallenhet för spekulativt pistolskytte, bragte svenskarna med sina metoder inom kort åtskillig oreda åstad och hade snart allmänt överhand, jagande sprängda skvadroner åt alla håll. »Sachsarna, förmärkandes huru de svenske inte stort sköto, utan med värjan i näven, under och genom röken, gingo löst på dem och kastade en esquadron efter den andra över ända samt chargerade allt de funno för sig, utan att lämna dem tid att repa eller åter sammandraga sig, nödgades över hals och huvud att taga en skyndsam och hastig reträtt.»

Drabanterna, placerade i värsta hörnet, briljerade som vanligt, denna dag mera än någonsin tidigare. Enligt en samtida trovärdig uppgift (som själva Generalstaben anser vara sann: den skulle annars kunnat förefalla en smula väl äventyrlig till och med för Drabanternas förmåga) utförde de denna dag det konststycket — säkerligen aldrig utfört av någon annan kavalleritrupp på ett slagfält — att, när de under efterjagandet av en fientlig skvadron funno sig hotade från ryggsidan av en annan, på kommando göra halt, individuell helomvändning, uppslutning, samt chock, med befälet i kön, mot den nya

skvadronen, som trots det helas hastighet bör ha hunnit känna sig en smula förvånad.

Efter en stund var allt som fanns kvar av Steinaus kavalleri statt på hastig flykt samma väg det kommit, med Rehnsköld efter sig, ned mot kärrets preparerade övergångsställen, där de ytterligare blevo illa åtgångna i trängseln, för att därefter drivas ut i andra moras, simma över Nida, skingras åt alla håll och alls inte få något tillfälle att återvända till väntande stekar.

Under tiden hade ute till vänster den stora sammandrabbningen ägt rum mellan å ena sidan Kronarmén och den vänstra sachsiska kavalleriflygeln under general Flemming (34 skvadroner stark, liksom Steinaus), å andra sidan den nybildade svenska blandade linjen av kavalleri och infanteribataljoner. Stenbocks bataljoner kommo upp från centern i språngmarsch och hade just hunnit intaga sina platser och sätta sig i samlad rörelse framåt, när den stora ryttarmassan kom vältrande. Polackerna höll sig bra för den första salvan men visade sig oroliga vid den andra; det svenska infanteriets pikar tedde sig dessutom allt utom inbjudande och bragte dem att raskt hejda sig och rekylera. I ett brev till änkekurfurstinnan av Hannover med berättelse om slaget kommenterar den store Leibniz (en verkligt god filosof, som med intresse kunde diskutera inte endast monader och derivator utan även den rätta betydelsen av pikar) detta sistnämnda faktum och beklagar att *feu M. du Mont, notre Lieutenant General*, inte lever och kan få höra detta: han skulle då med förbättringar och tillägg ha kunnat åter utge sin bok mot hertigen av Würtemberg rörande vikten av pikars bibehållande.

Med detta anfallsförsök och åtföljande studs och helomvändning funno sig Hieronymus Lubomirski och hans glimmande ädlingar ha fyllt sin roll. Kittlad i ryggen av småländska värjspetsar försvann Kronarmén som en ljungeld från slagfältet, sporrande ädla springare till en rasande fart som gjorde längre förföljande hopplöst, och

förtonade snart mot horisonten i söder, som om dess korta visit endast varit en bullersam hallucination eller färgrik hägring. Detta var vad Polens blomma kunde åstadkomma nu, när allt polskt var som längst nått i overklighet — reducerat till endast ett buller och en attityd —; men dessa polska ädlingar voro likväl inte något förkommet släkte. Det var endast tiden och bortskämdheten som var dem emot. Några generationer längre fram, under förhållanden som härdat och styrkt dem, skulle landlösa avkomlingar till dessa flyktingar vid Kliszow, till tonerna av Dombrowskis mazurka (»Än är Polen ej förlorat!»), rida under franska fanor runt hela Europas kontinent och på oräknade slagfält hölja sig med ära; och Napoleon skulle finna att intet bland allt hans kavalleri fullt så pålitligt bröt varje motstånd — infanterifyrkanter, batterier och vad som helst — som hans polska lanciärer.

Flemming med sitt sachsiska kavalleri, som i fronten hade skåningarna emot sig, fann sig vid Kronarméns försvinnande hänga i luften, med yttre flanken blottad och hastigt kringgången; även han försvann därefter snabbt söderut, samma väg som polackerna, sedan han först — enligt sin senare äventyrligt formulerade rapport till August — genom manhaftigt motstånd och säkra salvor gjort svenskarna så perplexa att de »irrade omkring ända in i våra egna linier». Kungen själv var efter honom; och man kan därför lugnt tro Flemming på hans ord att det nämnda irrandet skedde framåt.

Under tiden hade i centern generalmajor Posse med Livgardets fyra bataljoner, jämte ett par andra som voro kvar hos dem, gått fram över kärret, som här var mindre hinderligt, och engagerat det orörda sachsiska infanteriet, som stod bak spanska ryttare och hade gott om kanoner framför sig. Här blev en hård strid, som varade en god stund, och av dagens svenska förluster kom största delen på Gardet vid detta anfall. Men stridshumöret hos angriparna lämnade intet övrigt att önska; ty när

på sina ställen officerare »med hot och förmaningar» sökte få sitt folk att stanna — för att avge salva eller få linjen av bataljoner rättad —, lyckades de inte i detta lovliga uppsåt, emedan »manskapet förde sina officerare framför sig med våld»; något som utan tvivel ur disciplinsynpunkt var betänkligt, men förmodligen i detta sammanhang ansågs kunna betraktas med överseende. Sachsarna drevos efter en stund bort från sina kanoner; och när snart kavalleri från flyglarna började anlända i deras flanker, sträckte ett par bataljoner gevär, under det resten av infanteriet upplöste sig i flykt inåt en skog i bakgrunden, för att därstädes, livligt eftersatt, i stor utsträckning hamna i ett av de allestädes närvarande kärren, där redan sådan sachsisk träng kört ned sig som hunnit försöka komma undan. Kung August själv hade i sista stund lyckats sätta sig i säkerhet genom skogen; det svenska kavalleriet, delvis med trötta hästar redan på förhand, synes ha varit alltför ansträngt för att kunna tänka på någon vidlyftigare förföljelse. All träng, allt artilleri och 1,100 osårade fångar stannade i segrarnas händer; och 2,000 döda och sårade, sachsiska som polska, kvarlågo på fältet, varav den polska andelen knappt kan ha varit betydande. Över ett okänt antal slöto sig kärren, ur vilka man ännu tre dagar efter slaget plockade upp levande människor som sjunkit i till hakan. Svenskarnas förlust uppges till 300 döda och ungefär 800 sårade samt en fånge — en ryttmästare som haft oturen att få sina tyglar avhuggna, varpå hästen skenat åstad in bland sachsarna.

Vid 5-tiden på eftermiddagen var det hela slut; och kungen och hans armé kunde se tillbaka på ett vackert dagsverke. Men kungen hade drabbats av en stor personlig sorg; och hans första ärende efter slagets slut torde ha varit till den avhållne svågern och lekkamraten, som dog vid denna tidpunkt. Även kungens mest förtjänte medhjälpare hade en kännbar förlust att sörja: Rehnsköld hade förlorat sin släkts ende yngre manlige med-

lem, en brorson, nybliven kapten vid Gardet; och för dessa båda gick alltså segerstämningen, vid tacksägelseandakten efter slaget, alls inte i jublets tecken. Men stort tillfälle att sitta och ruva över sin sorg hade ingen av dem, minst kungen.

Med datering den 9 juli föreligger en kunglig skrivelse — som alltså på Karls befallning utfärdats av Pipers kansli redan på kvällen efter slaget — rörande en belöning åt Drabanterna för deras välförhållande denna dag. De hade skött sig om möjligt ännu bättre än tidigare — deras kaptenlöjtnant var åter sårad, övriga förluster bland dem förvånansvärt små, korpralen Aminoff stupad och ett antal sårade, vilket visar hur föga effektivt det fientliga skjutandet var —; och i känslan av att ögonblicket var lämpligt, vände de sig till kungen med en anhållan rörande ett antal medlemmar av kåren, som sedan en tid sutto i arrest i Reval för brott mot duellförbudet. Dueller voro ting som kungen på det högsta ogillade och som det sällan eller aldrig fanns ursäkt för i hans ögon: den naturliga stridslystnaden borde kunna tillfredsställas med vad som bjöds i Kongl. Maj:ts ärenden, på slagfält och i skärmytslingar, och särskilt rörande drabanterna försökte han i det avseendet alltid vara så liberal som möjligt. Eftersom dessa voro en rangkår och ett mönster för armén, fingo naturligtvis förseelser av dem mot duellförbudet anses om möjligt svårare än i andra fall. Helt lyckades han trots allt aldrig stävja deras böjelse att då och då draga värjan mot varandra, och »rymd för duell» eller »avgången för duell» förblev framdeles en ej allför sällsynt slutanmärkning i herrar drabanters tjänsteförteckningar. Så till exempel hade kungen denna dag vid Kliszow såsom sin personliga uppvaktning tvenne unga lifländare, bröderna Anthon och Wilhelm Fredrik de la Barre, den ene drabantkorpral, den andre menig drabant: båda dessa rymde under loppet av år 1705 för dueller.

Men de som sutto i arrest i Reval hade alltså inte rymt, utan endast slagits och därefter blivit vederbörligen in-

satta på längre tid samt strukna ur kåren; och om dem petitionerade nu deras kamrater. Hans Majestät fann för gott, med hänsyn till föreliggande omständigheter, att beakta framställningen, och följande skrivelse uppsattes omedelbart:

Såsom Wi, i nådigst anseende till den underdåniga förbön, som samtliga Wåra Drabanter, efter den i dag lyckligen överståndna aktionen emot fienden, hava gjort för deras kamrater, vilka sitta uti arrest för det de sig emot Wårt duellplakat hava förbrutit, velat hava dem sådant deras förseende i nåder tillgivet och från vidare straff förskonta, dock utan att dragas till exempel eller att någon mera må understå sig att fälla sådana förböner;

sittandes efterföljande arresterade uti Reval, nämligen drabanterna Johan Heer, Axel Schruf, Hindrich Granberg, Rutger von Buhrman och Jurgen Hinsing;

alltså är härmed till Eder Wår nådiga befallning, att I strax ställe dem på fri fot och tillsäge dem, att de söka med första förfoga sig till armén, varest de sina tjänster åter skola få tillträda. Och Wi etc.

Datum Clissow den 9 Julius a:o 1702

Carolus

Sålunda åstadkom Kliszow ett särskilt stort glädjebud för dessa unga grälmakare i stillheten i Revals fästningstorn, där de fått filosofera i över ett år; och de försummade ingen tid att, i överensstämmelse med pardonsbrevets påbud, förfoga sig till armén och tillträda sin förra tjänst, vilken de sedan, utan vidare försporda komplikationer, skötte till deras stund kom. Sannolikt skulle deras levnad blivit längre om de fått sitta kvar i Reval, men det är inte mycket troligt att önskemål av den arten hemsökte dem. Buhrman stupade nästa år utanför Thorn; Hinsing avhöres inte efter 1705; Granberg dog 1707 i Sachsen, Schruf en tid efter Holovzin; och Heer, den siste av dem, kom bort på steppen under marschen till Turkiet.

En som trots en allvarlig olycka vid Kliszow inte avstod från fältlivet var kungens kammarherre Karl Gustaf Gynterfelt, som i slaget fick båda sina händer avslitna av en kanonkula. Så snart hans tillstånd medgav reste

han till Paris »och lät där göra sig tvenne konstiga machiner, som till någon del ersatte förlusten av nämnda lemmar, varefter han åter infann sig hos Konungen och beständigt följde honom, även i slaget vid Poltava». Han överlevde krig och fångenskap och dog som överhovmarskalk 1738.

Dagen efter slaget besattes staden Pinczow, ett stycke söderut, med tillhörande fast slott; och från de ohälsosamma kärrtrakterna vid Kliszow bragtes alla sårade dit, egna som fiendens, för att där vara i trygghet och få lämplig vård. Kungen visade sig såväl ytterst mån om de sårade som ridderlig mot de sachsiska nonkombattanter som fallit i hans hand, framför allt bestående av åtskilliga hundratal marketenterskor, soldathustrur och övrig till Augusts här hörande kvinnlig personal: dessa erhöllo med sina tillhörigheter säker eskort till schlesiska gränsen, varifrån de lätt kunde taga sig hem. Besvärligare visade det att ordna förnuftigt med de elvahundra osårade fångarna. Ingenstans fanns att stoppa in dem i gott förvar, och fångtransporter norrut skulle varit ett långt och ovisst företag, på vilket en stark eskort hade måst satsas. Kungen fann en lösning som föreföll enkel och god. Endast ett fåtal av fångarna visade sig vara infödda sachsare, de övriga värvade tyskar från andra stater; på förfrågan förklarade sig dessa senare villiga att gå i svensk tjänst, varpå de fingo svära trohetsed, erhöllo två månaders sold i förskott — Augusts fältkassa fanns till hands att betala ur — och sändes norrut för att brukas till garnisonstjänst i Pommern. Men så snart de nått tyska gränsen, mutinerade de mot sina officerare och skingrades åt alla håll, med sin förskottssold på fickan som en oväntad gunst av ödet; en del gingo åter till August, för att nästa gång de råkade i den svenske kungens hand finna ett märkbart snävare bemötande.

Den tjugoårige fältherren hade i detta slag vid Kliszow med lysande kompetens genomfört ett mycket svårt företag. Mot en mer än dubbel övermakt hade han vunnit

en seger av sådan art, att fienden var totalt sprängd och skingrad och dess infanteri så gott som förstört. Hans snabba beslutande av vänstermarschen framför den fientliga fronten — varigenom en situation som var *avantageux für dem feind, für uns aber,* enligt den lärde Wisocki-Hochmuths brokiga rotvälska, *sehr gefährlich und bizarr, welches capabel gewesen wäre einen kleineren entrepreneur als unseren König zu decontinancieren,* förvandlades till ett hot att fånga hela fientliga armén — var utan tvivel, med samme mans ord, *ein coup von einem grossen General.* Hans sinnesnärvaro och lugna styrka inför sådana fatala överraskningar som Kronarméns oväntade uppdykande på fältet samt underrättelsen om Steinaus överflygling av Rehnsköld kunde inte ha varit större. Det observerades, att han under hela slaget förhöll sig som överblickande fältherre och ingen gång gav vika för sin lust att i spetsen för någon skvadron själv hugga in. Utan den tidsförlust och de nödvändiga förskjutningar som vållades av Kronarmén skulle förmodligen det hela kommit att avlöpa ännu åtskilligt mera allvarligt för August än vad fallet blev. Men även med den modifierade utgång sakerna nu fått, kände sig August, som hastigt flytt till Krakow, alls inte i stämning att rosa marknaden, utan utgöt sig i brev till kardinalprimas i bitter klagan över Kronarméns snabba flykt — förorsakad, påstodo dess medlemmar, av en plötslig förmodan inom armén att August och Karl hemligt kommit överens om att tillsammans göra kål på den — samt sökte efter förmåga samla sitt folk och draga till sig förstärkningar.

Lång tid att i lugn reparera sig i Krakow blev honom inte förunnad; ty Karl fikade oförtrutet efter att komma åt honom på nytt, ehuru Gyllenstiernas långsamma anmarsch var ett svårt hinder för försök att fasthålla honom eller få honom i en definitiv klämma. Viktigast var att hindra honom att komma undan österut, till de trakter av Polen där han hade sitt starkaste parti; och när det

spordes att han, efter att från Böhmen sökt draga till sig några till kejsaren redan uthyrda regementen, ämnade sig åt Lemberg, lät Karl den i förväg framsände Stenbock slå en bro över Weichsel, ett stycke öster om Krakow, och stod plötsligt den 25 juli med hela sin armé på flodens södra strand. Men August hade paraden färdig och var redan i rörelse österut på en väg som gick över Bochnia, ett par mil söder om övergångsstället; innan kungen fått bud härom och hunnit fram till skärningspunkten, var det för sent, och en österut försvinnande sachsisk eftertrav var allt som syntes. Förföljelse tedde sig hopplös, så mycket mera som sachsare och polacker tillsvidare voro bättre beridna än svenskarna. För tillfället fick det alltså bli farväl åt Augusts värda person.

Här i Bochnia inträffade ett av de äventyr, i vilka kungen på grund av sina vanor kom att så ofta inveckla sig. Medan han samman med Stenbock och sin svit, sammanlagt ett tjugotal personer, befann sig på en promenadritt ett stycke utanför lägret, fick han höra att kringstrykande kosacker och valacker i en närbelägen by slagit ihjäl en svensk soldat som gått dit för att köpa mat. Kungen red genast in i denna by för att köra bort vad som kunde finnas där, och fick efter en stund starka flockar över sig från alla håll, vilka snabbt flydde vid anfall, men genast voro tillbaka igen; de gjorde alltmera min av att vilja avskära honom från återvägen samt överöste det förnäma sällskapet med skott, pilar och en sorts polska kastspjut. Vägen tillbaka gick över en liten bro, dit valackerna hunno först; »kungen fann det då vara klokast att rida rakt på dem med spända pistoler, dock utan att lossa något skott, och vid sådant behjärtat beteende tilltrodde sig fienden ingenting, utan gav kungen och greve Stenbock samt några av de andra tid att komma över bron». Ett par av sviten blevo illa huggna, ett par fångna, emedan deras hästar tröttnat, bland annat överste Walentin von Daldorff, densamme som på Själland överbragt budet om Traventhalfreden (hans fångenskap

blev inte lång); och kammarpagen Klinkowström, vars tillvaro sällan förlöpte i fridens tecken, hade fått en pil genom axeln. Bland medlemmarna av sviten denna dag märktes en holsteinsk diplomat och hovmarskalk, som anlänt från Wien för att föra hem den stupade hertigens lik; hans namn var baron Görtz, och med tiden skulle han göra sig åtskilligt känd.

Den 31 juli stod kungen framför Krakow och skickade in en uppmaning till staden att ge sig, men borgmästare och kommendant läto svara att sådant inte ginge an. Stenbock med fyrahundra dalkarlar sändes då i prâmar över floden för att ta sig in, helst med godo; och anländ till stadsporten började Stenbock där ett resonemang med den polske kommendanten angående lämpligheten att först som sist släppa in svenskarna. Kommendanten, en starost Wielopolski, konverserade urbant genom luckan, men vidblev att hålla porten stängd, under förklaring att han tappat bort portnyckeln, och det hela började draga ut på tiden. Plötsligt sågs kungen helt ensam komma ridande; han hade blivit otålig, låtit sätta sig över floden, ensam ridit fram genom en förstad och vände sig nu smått förargad till Stenbock med orden: »Är I inte inne ännu?» Därpå red han fram till en mindre sidoport, bankade på den och sade — på franska, enligt Adlerfelt, vilket då skulle vara ett av de ytterst sällsynta fall då han använt detta språk —: »*Ouvre la porte!*» Men enligt Wisocki-Hochmuth uttryckte han sig mera måleriskt på tyska och ropade: »*Macht auf, ihr Hundsfötter!*» — varvid den grammatiska formen får stå på berättarens konto. Emellertid förblev trots den kungliga befallningen porten fortfarande stängd: kanske, förklarar Wisocki-Hochmuth sublimt, emedan man på innersidan inte riktigt förstod vad han sade. En enklare krigslist tillgreps då. Starosten hade tidigare till Stenbock utlämnat en häst, på vilken ett bud skulle ridit till kungen för att framlämna ackordsförlag. Kungen lät nu meddela starosten att han kunde återfå sin häst; och

när en porthalva ställdes på glänt för att ta emot den, voro dalkarlarna till hands och trängde in samman med hästen, under förbud att skjuta. Port och stad voro därmed i svenskarnas händer; och med Stenbock och en del av manskapet fortsatte kungen i den flyende starostens hälar upp mot slottet, som låg bak sin särskilda mur. Även här tog man sig in utan att behöva skrida till annat våld än en del slängar med värjflator och muskötkolvar; men på borggården, där en del kanoner stodo uppställda, förde en ung polsk styckjunkare en brinnande lunta mot fänghålet, för att fyra av bland de inträngande, när kungen själv störtade sig över honom, grep honom om halsen och ryckte luntan ur hans hand.

Krakows erövring var därmed fullbordad. Stenbock sattes till stadskommendant och uttog ur den rika staden på två dagar »60,000 écus förutom underhåll» — »*a présent j'en suis le gouverneur, le commissaire, et le Diable de la ville*», skrev han i stor belåtenhet hem till Fru Eva. Och kungen själv slog sig ned för att vänta på Gyllenstiernas ankomst och taga en stunds allmän överblick över saker och ting, till utfinnande av vad som härnäst kunde vara tjänligt att göra.

Sjunde kapitlet.

POLSKA LABYRINTER.

Han bjöd dem endast
stormens gny,
gråa spjut
och Odins vrede.
Sången om Helge Hundingsbane.

Alexandertågets lilla improviserade motsvarighet hade så långt förlupit så tillfredsställande som möjligt. Düna och Kliszow kunde anses som ej oävna hemmagjorda varianter av Granikos och Issos, och de dubbla huvudstäderna Warschau och Krakow voro ju, på ett enklare plan, någonting i stil med Susa och Persepolis; Krakow så mycket mera som dess ärevördiga kungaslott — »ett vackert slott», tyckte kung Karl, »uppbyggt av konung Sigismundus» — fullt stilenligt en vacker natt, kort efter stadens erövring, tog eld och till stor del brann ned, liksom achemenidernas palats i Persepolis, här dock utan kungligt biträde eller yster eggelse av någon lättfotad Thais. »En sprucken skorstenspipa» blev den senare undersökningens mera prosaiska resultat. Kungen steg upp och såg en stund på branden, varpå han åter gick till sängs med orden *Transeat cum ceteris!* — »Låt det stryka med som resten!» Kungavärdigheten i detta land hade ju förflyktigats och blivit endast till ett sken och oanständigt spektakel; och kungliga palats kunde då

lämpligen få bli till sken de också. Eller möjligen tänkte han endast på att han några år tidigare i Stockholm sett sitt eget slott brinna och att Kreml i Moskva också nyligen brunnit, så att han själv och Peter och August nu alla voro likställda i det avseendet: tre herrar i fält med brunna slott. Men han var sömnig och gjorde sin sentens kort, och av dem som hörde den var det ingen som fann det lämpligt att fråga honom om dess rätta innebörd.

Men den store Alexander hade inte unnat sig lång ro i Persepolis, utan fortfarande känt sig ha det viktigaste kvar: jakten efter Darius, ett svårt och ansträngande företag i allsköns hyrkaniska vildmarker. Likaså fanns nu här den rörlige August kvar att jaga, tills allting bleve klart med avsättning och efterträdare; och han visade sig vara ett svårare villebråd än den stackars imbecille perserkungen i tiden. Att direkt löpa fatt honom fanns inte mycken utsikt till, ty jaktfältet var stort och svåröverskådligt, och August, flink på foten och med ständigt spetsade öron, höll sig såsom läraktig räv efterhand allt bättre på klokt avstånd. Det kom därför att bli en lång och invecklad jakt, där man fick försöka få honom fast med inringning och drev och allsköns sinnrika åtgärder; men det hela försvårades ytterligare av att August hade Sachsen som en trygg lya, där han vid behov kunde slinka in och pusta en stund och där Karl — sådana spelets regler under de närmaste åren kommo att gestalta sig — av ena eller andra anledningen inte fick ofreda honom. August visade sig emellertid på sitt sätt såsom lika god sportsman som Karl själv: han blev aldrig längre än nödvändigt kvar i lyan och lät aldrig jakten domna bort för längre stund: ett tu tre var han alltid ute igen, på ena hållet eller andra, allteftersom ekot av Karls drev gav indikationer, och stack plötsligt fram huvudet på något oväntat ställe — i Thorn, i Warschau, i Krakow, överallt —, för att arrangera något hastigt hokuspokus och därpå, snabbt upptäckt, sätta iväg som en blixt utåt fältet med uthålliga hundar i sina spår.

Det kan inte vara något tvivel om att dessa jagade år kommo att för August bli en veritabel hälsokur, som försatte honom i högsta form och avsevärt styrkte hans tämligen påfrestade vitala resurser. De heroiska strapatserna i Amors pauluner, med allt vad därtill hörde, fingo tillsvidare bli sekundära ting eller expedieras *en route* under ett friskt och härdande uteliv; och hoppfulla svenska lägerrykten, som under de små vilopauserna kommo i svang, att »kung August är svag av kräftan och fransoserna och kan intet taga sig före» (såsom Jon Stålhammar en gång framdeles rapporterade hem till frun på Salshult), visade sig alltid ha föga grund. Det blev slutligen varken kräfta eller fransoser som knäckte hans goda konstitution och förbytte hans frejdiga existens i ängslan och jämmer; sitt elände på äldre dagar fick han i stället i form av en fruktansvärd podager, som satte sin tång runt hans stortå och förblev hans tillvaros centrala angelägenhet under sista skedet av hans levnad. Men det var ännu långt dit, och tillsvidare spratt han omkring på förstklassiga tår.

De båda monarkerna — jägaren och den jagade — hade efter Kliszow trätt i vissa personliga relationer till varandra. Sin ende fånge från slaget — ryttmästaren vars häst med avhuggna tyglar skenat in bland fienden — hade August inom kort under ytterst artiga former skickat tillbaka till Karl, medförande övliga anbud om fred. Dessa sistnämnda intresserade Karl lika litet som tidigare sådana gjort; men det artiga återsändandet av ryttmästaren var en tilltalande gest, och vid första lägenhet gav Karl, såsom lämplig ridderlig kvittering, ett antal fångna sachsiska officerare friheten, skänkte dem presenter och skickade dem till August. En värja, kallåd Karl XII:s, i rustkammaren i Dresden, förärade han vid detta tillfälle en frigiven sachsisk major. I sin tur visade sig August därefter liberal rörande svenskar som fångats vid skärmytslingar på partier; ty ridderlighetens former och ögonblicksstämningar voro honom alls inte

främmande, och överhuvud var han en kanalje med gott hjärta.

Men med hans fredsanbud gick det alltså alltjämt lika skralt som någonsin. Lita på August kunde man nämligen alls inte, trots alla sådana små artigheter: det var en gång för alla Karls bergfasta övertygelse, vilken i och för sig var riktig nog men som av honom drevs till en i viss mån självmotsägande konsekvens. Därför kunde Augusts alla fredsförslag, hur mjuka som helst, inte vinna det ringaste beaktande, så mycket mindre som till betingelserna numera hörde Augusts avsättning, en klausul som denne naturligt nog i det längsta försökte värja sig mot eller uppfatta som ett skämt. Men som skämt var det alls inte menat, och Karls inställning gentemot August är fullkomligt klar: politiker voro opålitliga, men August var den ojämförligt mest opålitlige bland dem alla: alltså voro hans fredsanbud på förhand att anse som blå dunster och försök till bedrägeri: alltså kunde man inte sluta fred med honom så länge han var konung av Polen, inte heller lämna Polen så länge han var konung där, enär han då genast skulle gå Karl i ryggen på nytt. Logiken i detta resonemang — och att det verkligen var Karls resonemang framgår av hans uttalande till Piper, till vilket vi återkomma — är naturligtvis anfäktbar. Karl var ingen framstående psykolog, och minst av allt hade någon verklig intuitiv inblick i kanaljeriets enkla psykologi blivit honom beskärd, beroende på att han var en av de ytterst få människor som inte haft något av kanalje eller vindböjtel inom sig själv. Resonemanget har stundom godtagits, såsom objektivt riktigt, i moderna politiska och militära framställningar av hans historia, möjligen av liknande grunder.

Likväl är det fel; och särdeles svårt torde det knappt vara att påvisa dess psykologiska självmotsägelse. August var opålitlig? Utan ringaste tvivel: han var opålitlig alltigenom och intill grunden, såsom hela hans levnad utvisar: en det absoluta vingleriets fulländade inkarna-

tion. Så snart man slöte fred med honom, skulle han alltså gå en i ryggen igen? Nej: detta följer på intet sätt, utan lika mycket följer motsatsen; det förutsätter en beständighet hos honom som enligt den föregående satsen inte fanns. Ty August var verkligen helt och hållet opålitlig, beredd till alla skälmstycken, alla förräderier, och till dem var han beredd med suverän opartiskhet, just på grund av denna samma egenskap: han var lika opålitlig mot vän som mot fiende, mot Peter som mot Karl, och med lämpliga medel kunde han fås att gå i ryggen på den ene som på den andre, allt efter som det för ögonblicket kunde falla sig händigast. Det finns ingen minsta antydan att August på något sätt skulle varit monomant inställd mot Sverige eller mot Karl, att han skulle känt sig som en sachsisk Hannibal, vigd åt det svenska väldets undergång. Sådan inställning förutsätter ett motiv, som inte fanns; och sådan själslig styrka, sådan inriktning och reda, förutsätter en viss etisk läggning och var honom fullkomligt främmande. Han var endast en habil, principlös, allsidigt matfrisk, jovialisk skojare, redo till allt som tedde sig räntabelt eller gloriöst för ögonblicket; ingenting mera än så. Han hade med största lätthet låtit sig entusiasmeras för överfallet på Sverige, inte av något hat, inte av några idéer, utan endast emedan det råkade passa honom för stunden och såg ut att bli ett angenämt och riskfritt företag i så gott sällskap; men sedan det visat sig allt utom angenämt och i stället medfört allvarlig beträngdhet och otrevnad, skulle han med samma värme gått med på fred. Att tro — som Karl i sin enkla själsstorhet trodde och som stora auktoriteter velat tro efter honom — att Augusts fredsförslag, efter det de sachsiskt-polska motgångarna på allvar börjat, voro finter och bedrägerier av en i sitt krigsuppsåt envist framhärdande karaktär, är förvisso att göra August alltför stor ära: dessa förslag voro med största säkerhet fullkomligt ärliga, burna av den livligaste åstundan efter fred ju förr dess hellre,

emedan kriget börjat kännas högst obehagligt och emedan det med hans karaktär förhöll sig så att han alls inte hade någon.

Kort och gott: man kan inte psykologiskt ordna det för sig på båda sätten med Augusts enkla själ: man kan inte dels uppfatta honom som den löse vinglare han alltigenom var, dels samtidigt bland allt detta vingleri förutsätta ett element av bergfast och oföränderlig krigsvilja mot Sverige, spontant framkläckt ur själva lösligheten.

Men, kan det invändas, freden med August skulle dock alltid, säga vad man vill och all schematisk logik till trots, blivit en högst opålitlig fred, och vad kungen ville ha var en pålitlig sådan; därför kunde han ännu efter Kliszow och Krakow alls inte tänka på någon uppgörelse av det slaget, utan tvangs att gå till grunden med August och den polska röran. Detta var hans egen tankegång, och receptet hade han klart: Augusts avsättning, fred med en pålitlig efterträdare på polska tronen, eventuellt allians med denne mot ryssarna. Gott och väl: med August skulle mycket riktigt freden blivit opålitlig; men vilken annan fred kunde bliva annat? Ord och begrepp äro ofta listiga ting, och vad menas strängt taget med en pålitlig fred? Vilken fred är pålitlig: vilken fred har, från Sesostris' dagar till våra, visat sig vara förtjänt av den benämningen? Begreppet är ett skenbegrepp och täcker ingen realitet. Alla politiska tillställningar, freder inberäknade, äro endast manövrer för stunden, tillfälliga utvägar, sublima torn av lera som, även när de tett sig som mest solida, alltid snart visat att de

> could not even sustain
> some casual shout that broke the silent air,
> or the unimaginable touch of Time.

Mera än så kan den klokaste politiker inte hoppas på, och försök att nå längre äro fåfänga. Vissa beslutsamma folk, som assyrier och romare, grubblade sig med sträv

logik fram till något som verkligen syntes dem pålitligt i den vägen: de skapade, i krävande fall, en ödemark och kallade det fred; och inte ens detta recept visade sig räcka.

En fred är så pass pålitlig den kan vara så länge skräcken sitter i vederbörande; ty skräcken är det starkaste av alla dämpande motiv, åtminstone för personer av Augusts typ; och denne enkelt ekvilibristiske herre — förstämd av sina militära fiaskon, orolig för Polen, förtretad över alla de störande ingrepp i hans vanliga briljanta livsföring som detta misslyckade krig vållade honom, med vedermöda och kantigt fältliv, huvudstupa kringflackande och alla Jupitersattityder spolierade — längtade med säkerhet vid denna tid minst av allt efter fortsatta vapenskiften med Karl, utan skulle gärna förhållit sig spak och resonlig tillsvidare, om bara Karl velat ge honom möjlighet därtill, och framgent noga aktat sig för att nafsa efter kusinen av Sverige, förrän eventuellt någon betryggande katastrof på annat håll gjort denne farlige släkting till ett åtskilligt mera riskfritt objekt för sådant tidsfördriv.

Men Karl hade en gång för alla gjort sin analys och stannat vid opålitligheten såsom absolut gentemot honom själv och vid avsättningen såsom enda möjliga garanti; och därmed hade han vigt sig åt realiserandet av det enda politiska program som var ägnat att förmå August till motstånd till det yttersta. Ty ens kungakrona, ansåg August, var dock verkligen något att i det längsta fäkta och sträva för, även om ansträngningen kom fett och frodiga muskler att värka. Denna krona hade vunnits med åtskilligt besvär och stor kostnad, och det kändes ytterst behagligt att vara kung. Minst av allt kunde man nu gå med på att reduceras tillbaka till vanlig kurfurste, sedan till och med den enklare kollegan i Brandenburg, livad av ens eget illustra exempel, placerat någon sorts hemmagjord preussisk kungakrona kring ett måttligt olympiskt änne. Skulle man behöva vara

med om att hovmän och ambassadörer bugade tre tum djupare för brandenburgaren än för en själv, och skulle man finna sig sedd från ovan av en sådan? Augustus, konung av Polen, det var alltid något; det framgick av själva namnet att en kejsarvärdighet varit ännu mera på sin plats; men kurfurste av Sachsen rätt och slätt? Nej och åter nej, utan minsta tvekan: bättre då att stå ut med jäkt och andfåddhet och hoppa omkring runt svensken i det längsta.

Så tänkte August, med vemod i sin enkla själ, och valde den jagade rävens roll hellre än den kronlöses.

Under tiden satt Karl i Krakow och lyssnade till ett vältaligt memorial av Piper, vari denne med en som han hoppades lämplig blandning av alla slags talande argument — sunt förnuftiga, allmänt politiska, religiösa, patriotiska, samt sådana som vädjade till kungens militära ärelystnad — besvor honom att komma till snabb uppgörelse med August och överge avsättningsplanerna såsom omöjliga, eller i varje fall alltför långsamt realiserbara. Det vore kristet att förlåta en botfärdig syndare; kungen skulle samla hat på sig från andra håll genom sin omedgörlighet mot August; man kunde med lätthet få ett par polska provinser, Kurland och den polska biten av Lifland, såsom god satisfaktion; om man länge läte tiden gå med polska sysslor, skulle den kungliga äran förminskas och kanske Brandenburg och Danmark, i sin egenskap av hugade spekulanter på Pommern och Skåne, tröttna på att sitta stilla; och slutligen kunde den vackra armén med fördel användas på annat håll, mot zaren, vars allvarliga näpst började bli smått på tiden. Detta var Pipers synpunkter; och den sista av dem var så mycket mera plausibel som underrättelse nyss ingått från Lifland, att Schlippenbach och Scheremetjev åter varit samman i ett fältslag vid Hummelhof, den 19 juli, tio dagar efter Kliszow, vilket slutat med allvarligt nederlag för svenskarna, med flyktat rytteri, förlorade kanoner och upprivet infanteri: alltigenom ett

nytt, högst elakartat och högst försmädligt fenomen gentemot ryssar, likgiltigt vilken övermakt det kunde röra sig om. Stora härjningar hade därefter satts i gång, och det var tydligt att situationen på det hållet började bli allvarlig.

Kungen tog del av denna piperska inlaga och gjorde sitt svar till ett allmänt principuttalande, som enligt Pipers återgivande, sådant det refereras av Nordberg, utgick från avsättningsprojektet, vars påstådda ogenomförbarhet kungen med skärpa bestred:

Det som Greven håller för omöjligt, det kan inom ett halvt år vara möjligt, om jag nu marscherar in i Sachsen. Men eftersom polackerna själva hava givit första förslaget till detronisationen, så vill jag att de också själva skola göra det möjligt, och jag allenast hjälpa under, till att befästa deras frihet. Antingen måste de alla säga ja, eller alla nej. Säga de nej, så få vi ställa våra saker därefter; säga de ja, så lära de väl försvara sin nya konung. Tro säkert att jag ville strax lämna konung August i fred, om jag kunde lita på hans ord; men det första som freden vore sluten, och vi ginge åt Ryssland, så toge han ryska pengar och komme oss på ryggen, och därmed vore vårt verk i större vidlyftighet än vad det nu är. Vad Lifland under tiden lider kan, med Guds hjälp, botas genom vissa privilegier och friheter, när Gud en gång giver oss fred.

Detta är ett av de få klara uttalanden om sina grundläggande tankegångar som kungen någonsin gjort. Man kunde önska att ha det säkrare överbragt än via två mellanled; men Piper kan inte gärna ha haft någon anledning att materiellt vränga det; ännu mindre Nordberg. Detta var sålunda vad Karl vid ett givet tillfälle verkligen tänkte om sin situation i stort och lade till grund för sina handlingar; alltså också mera än för ögonblicket: han var ingen de tillfälliga hugskottens man som lät sig gå efter stundens stämning. Som ett aktstycke i habil diplomati eller världslig klokhet står det inte särdeles högt; tvärtom kunna naturligtvis politiska tankar svårligen taga mera naiv gestalt än i satserna om att »antingen måste de alla säga ja, eller alla nej» och »säga

de ja, så lära de väl försvara sin nye konung», detta sista sagt om samma polacker som enligt hypotesen inte skulle nämnvärt bry sig om att försvara den konung som först skulle avsättas. Men vad som är stort i uttalandet — och som därför gör det till ett aktstycke av autentisk prägel trots dylika naiviteter, eller delvis på grund av dem — är dess ton av förnäm hjältevilja, en hjältevilja som är upphöjd, fundamentalt ovärldslig och helt lidelsefri, utan minsta nyans av småsint personlig hätskhet mot August, vilken gärna skulle lämnas i fred »om jag kunde lita på hans ord»; samt logiken, som, sådan den är, är oblidkeligt genomförd i sin geometriska, endimensionella art.

Låt oss ett ögonblick betrakta denna logik, som förvisso är ett betydelsefullt fenomen. Tre ting beröras i uttalandet, viktiga alla: August, zaren och polska tronfrågan. Zaren ställes på framtiden, tills man får ryggen fri; August ställes också, vad honom personligen och hans makts hjärtpunkt angår, på framtiden, ehuru han under enbart militära omständigheter hade kunnat tagas upp till direkt behandling genast (»om jag nu marscherar in i Sachsen...»); det omedelbart viktigaste är att »hjälpa under» i Polen för att få till stånd en teoretiskt spontan och enhällig folkvilja till förmån för ändrad kung därstädes. Och detta har för Karl blivit det viktigaste på grund av en logisk tankeprocess, vilken fullföljts till sitt slut trots sina ganska märkliga konsekvenser. Han har gått i fält för att i grund slå zaren och i grund slå August; åtskilligt därav är ännu ogjort men får tillsvidare vara, medan krigarkungen ikläder sig en politisk tjänares skepnad för att till en tid fungera som ledare av polska valmöten. Skäligen groteskt, utan tvivel; men likväl resultatet av en klar tanke, en analys av den totala situationen. Han anser sig fullt i stånd att gå in i Sachsen genast och militärt göra upp med August på ett halvår samt tvinga honom till avsägelse av polska kronan; men detta vore enligt hans

förmenande politiskt olämpligt för ögonblicket, emedan det skulle vara att på ett opassande sätt beröva polackerna deras kung med våld. Eftersom man strävar efter vänskap med polackerna som slutligt mål, måste man nu, i denna kungafråga, med lämplig undervisning och vägledning först få dem att frivilligt taga det avgörande steget, så att man kan få nyordningen på så solid grund som möjligt. Det är att märka att kungen i sitt uttalande alls inte anser August besatt av någon en gång för alla existerande mystisk krigsvilja mot Sverige, utan fullt riktigt taxerar honom som en enkel skojare, som man ganska fort skulle kunna få fred med, men som olyckligtvis, i enlighet med sin natur, därpå snart skulle börja sitt geschäft på nytt, sedan det förmedelst ryska pengar åter gjorts lockande. Pengar hade onekligen zaren bra mycket rikligare tillgång till än kungen av Sverige; pengar voro utan tvivel ett förträffligt politiskt vademecum hos August; och med pengar kunde nya tyska bataljoner sättas upp av denne, hur många man än krossade. Därvid fick det för kungens del vara, i fråga om fundamentala spekulationer rörande August; han brydde sig inte om att ta den rimliga politiska hasarden — en hasard som han aldrig var ängslig för att taga i rent militära ting — och mot denna logiska tankegång balansera en annan, nämligen den, att den näpst August fått smaka kunde vara ägnad att hålla honom lugn tillsvidare. Tanken att han själv nu, såsom den skrämmande hjälten från Själland, Narva, Düna och Kliszow, måste vara något helt annat i Augusts ögon än den harmlöse unge björnjagande pojke denne ett par år tidigare förhoppningsfullt kastat sig över, synes inte ha fallit honom in.

Dessa äro de ej oviktiga upplysningar om Karl som det anförda kungliga principuttalandet kan ge, dels rörande hans allmänna inställning till sina stora aktuella problem, dels rörande den logik som var ett av hans personliga drag och som, på grund av sin natur, själv-

fallet måste inveckla honom i — abstrakt sett — delvis onödiga svårigheter. Napoleon var en i viss mån likartad logiker och drog ur sina givna premisser med samma oräddhet de sista konsekvenserna, även när dessa kunde synas egendomliga nog. Han slogs till exempel 1812 utanför Moskva med ryssarna, under mycket äventyrliga former och med allt satt på spel, — om vad? I grunden om huruvida han eller engelsmännen skulle ha mest att säga till om i Belgien; och till denna vid första ögonkastet högst besynnerliga Borodinokonsekvens hade han nått förmedelst den stränga logik som var honom egen.

Ytterligare en reflexion, av parentetisk natur, kan vara på sin plats i detta en smula teoretiska sammanhang, nämligen rörande de olika historiska Karl XII-skolornas, den hjärneska och den äldres, olika inställningar till dessa ej oviktiga ting. Den store professor Hjärne går i sitt verk med mycket lätt hand förbi det anförda aktstycket; han omnämner det tillräckligt för att göra det tydligt att han anser det fullt pålitligt, men refererar det tämligen egendomligt: »Konungen inskränkte sig till att betona Augusts opålitlighet och faran av ett polsktsachsiskt anfall i ryggen, så snart svenskarna avtågat mot zaren» — vilket just var vad Karl här för en gångs skull inte inskränkte sig till. Är detta Karls uttalande till Piper sådant att det av stränga historiker överhuvud kan godtagas såsom fullgott material, då synes det vara av den vikt att man alls inte så lätt kan gå förbi det, alldenstund det handlar om fundamentala ting, sådana de tedde sig för kungen själv. Vilken uppfattning en historiker än har om Karl, hur viktiga och intressanta allsköns polska konfederationer och allmäneuropeiska angelägenheter i sin relation till Karl än kunna vara: en sak torde vara fullkomligt säker, nämligen att det viktigaste elementet i alla angelägenheter där han var positivt inblandad var hans egen vilja; och det är om denna sin vilja, och dess utkristalliserade all-

männa handlingsprogram, han i det anförda yttrandet förråder en hel del. Det mest heroiska penetrerande av akter rörande polska konfederationer, det mest minutiösa arkivgenomläsande rörande den österuropeiska politiken eller all annan samtida politik, kan endast åstadkomma förklaringar av sekundär eller tertiär rang och rörande sekundära eller tertiära ting; det primära, det avgörande, det som bestämde de stora dragen, låg i kungens allmänna inställning och hans en gång fattade principiella avgöranden, och det är om dessa ting hans anförda yttrande handlar. Politisk korrespondens, dagsnyheterna, den ögonblickliga situationen, ryktena, skvallret, ambassadörerna och deras papper — allt det som utfällt sig i historikernas ordinära material — var på sin höjd av den art att det åstadkom modifikationer i hans tillvägagångsätt, små ändringar så att säga för dagen i hans handlings kurva; men hans egna principiella avgöranden — sådana som att få August avsatt, att inte gå in i Sachsen förrän polackerna »frivilligt» ordnat avsättningen — determinerade hans kurva i stort och för åratal framåt, och detta yttrande till Piper förefaller därför, åtminstone för en historisk lekman, vara av ojämförlig vikt för att överhuvud någonting alls skall kunna begripas.

Hjärne skrev i befogad protest mot en äldre, negativt inställd Karl XII:s-forsknings alltför enkla produktioner. Denna skolas verk — Carlsöners och deras småsällskaps — utmärktes genomgående, så snart det rörde sig om annat än radandet av detalj till detalj, referat till referat, av en skrämmande andlig platthet och trånghet, som gjorde alla värdeomdömen, alla försök till allmänna reflexioner eller begripanden, till föga annat än den primitiva brackans väsensbetingade gny av olust och vedervilja inför ett skådespel med tragisk utgång. Ogillandet av Karl XII var hos denna skola så kraftigt som möjligt och steg direkt ur auktorernas hjärtan: de kverulerade dovt och uthålligt och föllo — på sin väg längs

kungens bana — ur den ena mörka förbryllelsen i den andra. Karl XII blev för dem en otillständig abnormitet, praktiskt taget en idiot; de kände med hjärtskärande intensitet att han borde varit en resonlig normalmänniska, någonting i deras egen stil, varvid allt skulle avlupit enkelt och bra. Med andra ord: det viktigaste med Karl XII var att han alls inte borde varit Karl XII. Men mitt i all sin trånghet och tomhet hade denna skola en god central punkt att hålla sig till: såsom kungens mest iögonenfallande och mest ödesdigra egenskap betonades en självtillräcklighet, en envishet, en tjurskallighet utan like, ett radikalt struntande i alla påverkningsförsök och yttre biomständigheter sedan han en gång föresatt sig något. Förnuftigt sedd var denna sats viktig och sann; så mycket mera som den inte var någon originalkonception av denna skola, utan varit med i allt material rörande kungen alltifrån första början; och uteslutande ur denna egenskap härleddes sådana besynnerliga ting som avsättningsbeslutets envisa genomförande, den fördröjda inmarschen i Sachsen och annat mera.

Emellertid kunde självfallet ingen stor historieskrivning, eller ens dräglig sådan, spira ur dylika resurser och känslotillstånd; och på ett helt annat plan i fråga om lärdom och begåvning framträdde Hjärne för att rationalisera det bisarra fenomenet och visa att Karl genomgående handlat klokt och efter omständigheterna. Med stöd av en omätlig lärdom lät sig påvisas att Karl rört sig i en långt mera innehållsrik och invecklad värld än vad de gamla enkla kverulanterna kunnat tänka sig, att mångfaldiga hinder, hänsyn och svårigheter funnos för honom på olika håll och att han bland dessa hade att balansera sig fram på bästa sätt. Detta uppslag tedde sig rent mänskligt högst upplyftande efter allt entonigt klankande, dessutom vetenskapligt vackert och löftesrikt, och en allt klarare lösning av svåra problem kunde väntas längs denna väg. Finge man endast allt tänkbart arkivmaterial genomforskat — kunde man endast

nå till rimlig närhet av den ideala punkt där man stund för stund kunde återskapa den exakta politiska totalsituationen runt kungen —, så skulle man (enligt den nya inställningen) ha gott hopp att kunna visa huruledes Karl XII alltid rättat sig efter förhandenvarande konjunkturer och alltså i själva verket besuttit all den smidiga resonlighet och all den praktiskt politiska habilitet som man tidigare velat frånkänna honom. Och om räknestycket då och då tedde sig motspänstigt från rent politisk synpunkt, kunde man hjälpa sig med att förutsätta utslagsgivande strategiska synpunkter hos kungen, under påpekande att Karl tänkte övervägande militärt; för att omvänt, när det var svårt att få det att gå ihop rent militärt, förutsätta liknande inverkan av utslagsgivande politiska faktorer. På detta sätt kunde man hoppas nå fram till innehållsrika ekvationssystem, fulla av växlande yttre faktorer, där allt väsentligt skulle vara löst.

Men i dessa ekvationer löpte en viktig koefficient fara att helt försvinna: den specifikt caroliska: kungens stora principiella avgöranden, dikterade av hans egen logik och framför allt av hans egen vilja. Den stora dominerande herreviljan föll överhuvud tämligen bort för detta betraktelsesätt; och under det den äldre skolan under allt livligt missnöje åtminstone bibehållit Karl såsom en visserligen förargelseväckande men dock på sitt sätt imposant tjurskalle, strävade Hjärne och hans efterföljare i görlig mån, och mer än görlig, att under en beundrande inställning reducera honom till just den normalmänniska de äldre suckat efter; eller kanske rättare till en sorts abstrakt politisk seismograf, som i Polen förutsattes med mirakulös känslighet reagera inför allsköns europeiska vibrationer, hur avlägsna de än kunde vara. Innebar detta en radikal omändring av allt hävdvunnet i fråga om Karls karaktär; eller betydde det fastmera att man var på väg att operera med två figurer, en verklig och en hjälpkonstruktion: dels en Karl sedd

som individ och karaktär, dominerande, viljeväldig, hårdgjuten, orubblig; dels en annan Karl sedd som abstrakt politisk entitet, obegränsat plastisk och påverkbar? Denne framskapade habile politiker, denne lydige uppmärksammare av allsköns yttre faktorer och konjunkturer, denna resonliga och lätt påverkbara normalmänniska, som tycktes finna det naturligare att determineras än att själv determinera, gick denna gestalt verkligen helt i stil med den Karl som en gång för polska åhörare förklarade på enkelt men fullt begripligt latin: *Ego semel dic et fac:* Det jag säger, det gör jag; med den Karl som, sedan han sagt att August skulle avsättas, använde flera år på att verkligen få det gjort, trots alla hopade konjunkturer och skäl; med den Karl som aldrig, i någon känd konkret situation, lät sig påverkas ens av den uppskattade Piper; med den Karl, om vilken ingen av hans mest omtyckta generaler visste vad han härnäst tänkte taga sig till; med den Karl, som orörd lyssnade till »påverkningar» i form av de svåraste jobsposter från Östersjöprovinserna, inställd, med orubblig personlig metodik, på att först slutföra det han en gång utstakat och påbörjat? Tusen smärre ting läto sig förklaras enligt Hjärnes recept, men i fråga om de stora nådde man inte tillfredsställande resultat.

Den stora svårigheten för Hjärne, så långt han själv kom, var avsättningsbeslutet och vad därmed sammanhängde: ett beslut som är så specifikt caroliskt att abstrakta politiska och militära tolkningsförsök inte kunna täcka det utan förtvivlade uppbåd av sofistik. Hjärne tvangs att i möjligaste mån gå det ur vägen, förklara det för en oväsentlighet och ett bifenomen. Enligt Hjärne var det rättframma militära krossandet av August det enda viktiga polska ärendet för kungen; men enligt kungen själv, i det anförda yttrandet till Piper, var uppgiften att »hjälpa under» i Polen till åstadkommande av avsättning och kungaval tillsvidare det viktigaste. Av en polemisk bundenhet gentemot den äldre skolan, en

måhända omedveten ängslan att synas göra eftergifter åt densamma genom att gå med på kungens specifika heroiska irrationalitet i ett så betydelsefullt fall som detta, tvangs Hjärne att gestalta sitt referat av det viktiga yttrandet så vagt och ensidigt som vad fallet blev; och i sin helhet kan denna besvärade inställning gentemot avsättningsangelägenheterna ha bidragit till att hans verk slöts med Thorns belägring; ty stort längre skulle hans genomfört politiskt rationelle Karl XII svårligen kunnat figurera på den polska skådebanan.

Nog om detta: en ledsamt teoretisk parentes som föreföll nödvändig för att efter möjlighet få en smula klarhet i vissa principiella och viktiga ting. Med detta lilla utredningsförsök avses inte att påstå att kungens politiska medvetenhetsinnehåll *helt* framlagts i hans anförda yttrande till Piper, utan endast att det som i detta yttrande förekommer är åsikter och uppsåt som verkligen i klaraste form funnos i hans medvetande, och förvisso bland de viktigare. Inte heller menas med ett sådant uttryck (i brist på bättre) som »kungens heroiska irrationalitet» en artig omskrivning för inskränkthet; utan endast att en karaktär som Karl — liksom, bland politiska gestalter, t. ex. Jeanne d'Arc och Garibaldi — hämtade sina handlingsnormer, politiska som andra, från en delvis helt annan sfär än den enkelt genomsnittsmänskliga klokhetens och fintlighetens. För honom fanns verkligen, det måste man alltid påminna sig, en annan realitet än den politiska och materiella, en realitet som inte faller inom vetenskapens område; och det är möjligt att en god del av de motsatta totalåsikterna om honom i grunden hänga samman med vederbörande bedömares egen instinktiva inställning i det avseendet. Om för en persons instinkt den politiska realiteten är en högsta form av realitet överhuvud, då är det utan tvivel för en sådan fullt naturligt att ställa sig avvisande gentemot ett oräntabelt fenomen av Karl XII:s art. Om däremot, i vilken som helst form av postulat eller själslig

tendens, en metafysisk realitet förutsättes eller anas, gentemot vilken allt sådant som politik endast är ett sken och en flyktig fantasmagori, då bli politiska nettoresultat och annat liknande endast högst relativa värden, under det möjligheten öppnas att uppfatta personlighetsvärden som någonting om inte absolut så dock närmare det absoluta; och en positiv totalinställning blir då i detta fall tämligen självklar.

Och låt oss nu återvända till det empiriska, i Krakow och trakterna däromkring.

Gyllenstiernas pommerska armé, fem reguljära inhemska infanteriregementen — Jönköpings, Kronobergs, Skaraborgs, Östgöta och Södermanlands — samt Norra Skånska Kavalleriregementet och tre regementen tyska dragoner, ryckte den 19 augusti, efter lång marsch men i bästa författning, in i kvarter ett par mil norr om Krakow. Kungen red ofördröjligen att inspektera denna armé, och i en biljett till dåvarande översten Meijerfelt meddelade han belåtet att »hon ser rätt väl ut». Gyllenstierna själv, generalguvernör över Bremen och Verden, fick inom kort återvända till sitt nordtyska verksamhetsområde, men samtliga dessa regementen följde framgent kungen. Samtidigt var generalmajor Maidel på väg ned från Samogitien med ett antal kavalleriregementen — Hummerhielms Svenska Adelsfana, Nylands kavalleri under D. F. Patkul, Upplands tremänningsdragoner under K. F. Kruse och Skånska Ståndsdragonerna under Chr. A. von Buchwald — samt medhavande fältherren Sapieha och ett par tusental av dennes anhang, sedan Samogitien efter denna svenska avmarsch inte längre var en angenäm plats för Sapiehapartiet på grund av de alltjämt rörliga herrarna Oginski och Wisniowiecki. En skrivande man på Buchwalds dragoner var kaptenen Gustaf Wilhelm Coyet, som alltifrån uppbrottet från Vidtskövle, april 1702, förde en officiell kompanijournal, lakonisk men ganska innehållsrik, sträckande sig till slutet av 1704 och såvitt man vet den enda bevarade i sitt

slag. En annan blivande dagboksförfattare på samma regemente, gottlänningen Joachim Matthiae Lüth, bedrev vid denna tid fortfarande teologiska studier vid Uppsala universitet, förmodligen med måttlig iver, och beslöt sig först på vårsidan 1703 att »valedicera studierna och begiva mig uti vår allernådigste konungs, Konung Karl XII:s krigstjänst».

Coyet har åtskilligt att meddela rörande vardagsliv, disciplin och inre organisation i Karl XII:s arméer. Straffen äro stränga, stundom från nutida synpunkt tämligen besynnerliga. I regementsorderna, kopierade av Coyet, förständigas »bussarna» att hålla sig och sina uniformer rena och snygga, och tvättning uppmuntras; däremot förbjudes badning upprepade gånger, efter ankomsten till polskt område, vid påföljd av dubbelt gatlopp — ovisst om på grund av stor drunkningsrisk i okända vattendrag eller förmodad allmän hälsovådlighet —, och förtärandet av honung under marschen genom det birika Lithauen medför tio par spön. Mera lättförståeligt ter sig ett förbud mot att dricka »rått vatten»; det skall — som en tillfällig åtgärd vid florerande sjuklighet — först kokas och därefter göras mera njutbart förmedelst islåendet av en kanna brännvin i varje tunna. Trots allt fingo de skånska dragonerna under sommaren och hösten 1702 dragas med svår sjuklighet i form av »hetsig feber» som inrotat sig, och grevinnan Ascheberg hemma i Skåne fick snart åtskilliga vakanser att fylla. Vid slutet av år 1702 summerar Coyet sin skvadrons förluster under året, på en ursprunglig numerär av 112 befäl och gemena, till en sergeant och 25 gemena döda av sjukdom, tre sjuka kvarlämnade på hospital i Riga, en korpral och fem gemena rymda, under det kompaniets stridsförluster samtidigt belöpte sig till i allt en sårad. Emellertid blev hälsotillståndet snart högst betydligt bättre, såväl hos Coyet som vid armén i dess helhet, för att under resten av de polska kampanjerna hålla sig tillfredsställande; och Jon Stålhammar på Smålänningarna uppehåller sig

stundom framdeles, i breven hem till sin fru, vid den allmänna goda hälsan i armén, »så när som på dem» (en kanske ej alldeles oviktig reservation) »som bära favörer» — fransoser, *goutte militaire* och annat trevligt — »av det vackra kåta fruntimret som här till överflödighet finns. Gud bevare var ärlig man från dem!» tillägger han, med äktenskaplig raskhet, för att inte hos frun på Salshult uppväcka någon felaktig oro rörande dessa eldiga polska synderskors eventuella farlighet till och med för en stadgad överstelöjtnant.

Med dessa efterhand anländande olika förstärkningar — Maidels kår tillstötte först fram i oktober — steg kungens fältarmé till omkring 25,000 man. Detta var gott och väl, men problemen rörande en så stor armés försörjning blevo vidlyftiga, och prosaiska omsorger om proviant, hästfoder, skor, klädespersedlar och andra liknande ting gåvo kungen åtskillig sysselsättning, för honom långt viktigare och intressantare än det allt rikligare flödande virrvarret av diplomatisk korrespondens. Han visade sig outtröttligt mån om att trupperna skulle väl bevaras och inte slita ont i onödan; när allvaret krävde, tog han ut varje uns av deras kraft och förmåga, men däremellan var han alltid sinnad att göra sitt bästa för deras välbefinnande. Den driftige Stenbock fick vid denna tid ersätta en mindre lyckad företrädare såsom chef för härens kommissariat och visade sig ha en lycklig hand med indrivande av förråd och pengar, såsom han först i större skala visat sig förmå efter besättandet av Krakow. Alexander i tiden hade bland annat varit en avundsvärd man däri att han i varje erövrad huvudstad funnit en välfylld persisk skattkammare, vilket gjort hans militära finanser till en enkel angelägenhet; tyvärr var det inte så lyckligt ställt i detta fall, ehuru ett rykte ville veta att en stor skatt fanns nergrävd i S:t Nicolauskyrkan i Krakow, de polska kungarnas gravkyrka, där också eftersökningar föranstaltades; — utan resultat, naturligt nog, ty August hade intet silver och guld att

stoppa under kyrkogolv, och skulle, därest någon företrädare på ett sådant ställe deponerat en sparad slant, med visshet varit mannen att utan dröjsmål få den lyftad till eget bruk. I brist på sådana fynd fick den svenska armén födas på annat sätt, så gott det ville gå, och i möjlig mån göras självförsörjande i enlighet med traditioner som av ålder i liknande fall vidmakthållits av den fattiga kronan Sverige. Av krigets nödtorft kunde Sverige själv tillsvidare leverera rekryter, värjor och musköter; men redan uniformskläde och skor knep det allvarligt med — från Finland och Östersjöprovinserna klagades redan, såsom oftast under tidigare krig där, att krigsmakten började gå halvnaken och barfota —; och pengar, enligt åtskilliga tänkare det viktigaste av allt i krig, fick man från början i väsentlig mån se sig om efter på annat håll. Om Hans Majestät önskade sätta upp ett och annat värvat tyskt dragonregemente, eller klä upp sitt slitna folk och skaffa kappor till vinterbehov, eller remontera sitt kavalleri, eller uppmuntra sina officerare genom någon avlönings utbetalande, eller muta en flock polska ädlingar, eller överhuvud ha en smula mynt i kassan till dagliga utgifter i fält, kunde han inte stort lita till egna inhemska resurser, som voro tillräckligt ansträngda ändå; och för att hålla det hela gående fanns endast en sak att göra: Polen fick betala. Till all lycka var nu Polen, åtminstone jämfört med Sverige, ett rikt och frodigt land, med åtskilliga välmående städer, där brandskatt kunde lyftas, och med ofantliga magnatgods och kungliga domäner, där med lämpligt handlag enorma kontributioner kunde drivas in. Å andra sidan var Polen ett land med vilket kungen åstundade att slutligen komma i varaktigt gott förhållande, och kontributioner och brandskatt kunde vid första ögonkastet te sig som en smula avig pedagogik till ernående av ett sådant mål. Men saken hade flera sidor: polackerna hade nu så pass kraftigt kompromitterat sig genom Kronarméns öppna partitagande för August och åtskilligt småkrig mot sven-

skarna, att principiell kruserlighet gentemot dem inte längre föreföll påkallad; och dessutom kunde detta kontributionssystem lämpligen användas som ett gott påtryckningsmedel rörande avsättningspolitiken. Tredskande polacker — polacker som höllo fast vid August — voro i stort sett en ledsam företeelse, ty det skulle varit högst önskvärt att de alla snabbt enat sig om att avsätta August; men ur försörjningssynpunkt voro dessa samma tredskande polacker en välsignad sak, ty i deras distrikt kunde man med gott samvete få armén rikligt försörjd utan att behöva bekymra sig om petitesser. Allt detta kom med nödvändighet att för de stackars polackerna bli en mycket hårdhänt prövning, hårdare allt eftersom tiden gick och kungens otålighet över fortsatt tredska stegrades; och sådana omständigheterna nu en gång gestaltat sig, kunde ingenting annat gärna vara att vänta. Det hela var — bland annat — en enväldig konungs på egen hand uttänkta försök att skapa en foglig valopinion i landet, och man får i viss mån ursäkta honom att hans manipulationer inte kommo att präglas av någon nämnvärd parlamentarisk mjukhet i handlaget.

Stenbock, som vid denna tid hunnit bli en högt betrodd och mycket anlitad man, hann i Krakow med annat än indrivning och kommissariatsgöromål. Det hade visat sig att det vid skärmytslingar och strövtåg — i det ständiga småkrig som sedan någon tid rådde med allsköns lösa polska svärmar — kunde vara lämpligt att på svensk sida ha ett lätt rytteri av liknande art som fiendens; och i Krakow uppsatte Stenbock nu, av hugade borgarsöner och adelsmän, de första polska skvadronerna i svensk tjänst. De kallades tovarscher, eller oftare valacker, och kommo framdeles, efterhand ökade i antal, att bli till åtskillig nytta i det lilla kriget. Men vid sitt första framträdande blevo de alls inte till nytta; ty det var vid deras första uppvisning, i svenska lägret utanför Krakow, som kungen för första gången råkade ut för ett allvarligt

olyckstillbud, just som han stod i begrepp att låta armén på nytt bryta upp.

Det var fram mot kvällen den 20 september, vid det kungen i sitt tält skulle sätta sig till sin tidiga aftonmåltid, som Stenbock kom ut från staden med sina eldiga tovarscher, magnifika med lansar och vimplar och allt, och lät dem rida fram längs en bred tältgata genom lägret, »med häftigt skri, såsom de voro vana». Kungen, varskodd av skriandet och naturligt nog full av intresse för den nya truppen, lät sin måltid stå, kastade sig upp på en häst och red allt vad tygen höllo — »efter sitt maner, i största furia» — för att åse de vidare evolutionerna. I en vinkel av tältgatan, och under det kungen hade blicken på polackerna, snavade hästen »över ryttmästaren Carl Hastfehrs, av Östgöta, tältstreck», och en våldsam kullerbytta för häst och ryttare ägde rum, varvid kungen kom underst och blev liggande. Där låg han; och man kan föreställa sig ögonblickets känslor hos tillrusande hjälpare och hos avlägsnare åskådare längs den långa tältgatan, där kavalleriregementen, garde och drabanter kamperade. Vid den plötsliga saltomortalen torde kvällsspisande män ha kommit fram i tältöppningarna och stannat orörliga med skeden i hand och orden »Herre Jesus!» på sina läppar; officersdrängar och hästskötare ha hejdat sig i sina sysslor; sakförståndiga gruppers kommentarer rörande den polska ryttaruppvisningen tvärt ha avstannat; kritpipor tagits ur munnar som en stund förblevo öppna; allting på ett ögonblick blivit mycket tyst och stilla, utom för tovarschernas hovsmatter och heroiska tjut i fjärran. Ty där låg kungen; och hade det nu efter all vild framfart till häst kommit därhän, som stallmästaren Hård redan för länge sedan spått, att Hans Majestät — med »den högste Guden ursäktad» — hade brutit nacken? Förvisso en betydelsefull fråga för var och en i lägret.

Men så illa var det inte; och kungen, med ansikte och händer blödande efter den häftiga kontakten med mar-

ken, förklarade generat småleende och med helt lugn röst för dem som plockade upp honom, att det hela var alls ingenting, endast något litet mankemang med ena benet; varpå han bars till närmaste rymliga tält, generalmajor Mörners, och medicinsk sakkunskap med det fortaste tillkallades. Denna bestod främst av en ung man vid namn Melchior Neumann, en stor hedersman, bördig från Königsberg, som sedan ett par år tillbaka — efter vederbörligen beståndén examen inför Vällovliga Barberarämbetets kirurgiska sektion i Stockholm — med duglighet beklädde regementsfältskärposten vid Livregementet till häst: en man som ytterligare ett par gånger, under dystrare omständigheter, skulle komma att yrkesmässigt syssla med Hans Majestät. Det visade sig att vänstra lårbenet var brutet »två handsbredder ovanom knät»; för den tidens kirurgi en tämligen elak historia, som lätt kunde medföra komplikationer. Neumann makade brottändarna samman, så gott det lät sig göra med en något otålig patient, anlade förband enligt bästa hippokratiska föreskrifter och lät, trots kungens livliga protester mot sådant onödigt fjäsk, sin höge patient bäras in till staden, på det att denne därstädes måtte få det lugnare och mera bekvämt än i lägret. Efter en dags vistelse i staden lät kungen sig åter bäras ut till sitt folk och visade sig överhuvud föga sinnad att ta sin invaliditet med större allvar. Brottbitarna gledo snart åter isär, vilket gjorde sig förnimbart genom ihållande stickningar i benet; men övriga komplikationer uteblevo helt på grund av en kärnsund konstitution; och kungen, avogt stämd mot all vidare medicinsk beskäftighet samt besluten att fortast möjligt komma på benen och till häst, började inom kort manövrera en smula med kryckor. Resultatet av all hans otålighet — ett resultat som förmodligen eljest under den förståndige Neumanns hand inte skulle behövt infinna sig — blev att benpipan växte samman felaktigt, med brottändarna bredvid varandra, vilket medförde en förkortning av

benet och förblivande hälta allt framgent. Mycket märkbar synes denna likväl inte ha varit, enär ett senare vittne direkt bestrider varje skymt av hälta hos kungen.

»Den lilla skavank jag haft i låret är mest alldeles flink och fälig igen», heter det i ett brev till yngre systern ett par månader senare; detta synes vara alla ord kungen i sin personliga korrespondens slösat på denna affär. För honom var det hela en sak knappt värd omnämnande, förarglig emedan den ett par veckor hindrade honom att se till sitt folk och försinkade arméns uppbrott; i gengäld gav den tvungna vilan honom tillfälle att åter genomläsa Alexanderboken av Quintus Curtius och begrunda en älskad hjältes liv och öden, — en hjälte om vilken han aldrig tyckte om att höra minsta klander. Eljest väckte underrättelsen om detta benbrott förklarlig oro hemma i Stockholm; och även vid åtskilliga hov ute i Europa ventilerades tilldragelsen flitigt, ty kungen av Sverige hade nu på skilda håll därstädes hunnit bli en personlighet som, bortsett från sina rent romantiska kvaliteter, var av största praktiska betydelse. Efter åtskilliga invecklade preliminärer hade nämligen Europa nu hunnit komma ordentligt i gång med en diskussion rörande arvet efter framlidne kungen av Spanien; härar stodo till problemets lösning emot varandra i Italien, Spanien, Tyskland och Nederländerna, och röksvepta flottor ventilerade sina skilda synpunkter från Malaga till Venezuela. Gamle kung Ludvig av Frankrike hade med stor fingerfärdighet placerat en sonson på tronen i Madrid, och engelsmän, österrikare och holländare hade nu framför sig ett med säkerhet ganska krävande dagsverke för att få denne bortlyftad och en habsburgare placerad där i stället. Kung Ludvig såväl som hans motståndare kunde nu ha större skäl än någonsin att söka få direkt hjälp av Karl, visserligen på båda håll något dämpade i sin hoppfullhet av de hittillsvarande ansträngningarnas fåfänghet. Men vidare hade de allie-

rade — främst kejsaren i Wien — stort intresse av att, därest sådan direkt hjälp inte kunde nås, åtminstone söka ordna så att Karls fortsatta mellanhavande med August så litet som möjligt kom att inverka skadligt på de allierades företag; under det Ludvig å sin sida, så snart det bleve tydligt att Karl inte tänkte hjälpa fransmännen, endast kunde ha intresse av att det svenska bråket med August bleve så stort och långvarigt som möjligt, till denne senares största möjliga neutraliserande mot Frankrike. I sin egenskap av kurfurste i det Heliga Romerska Riket av tysk nation var August medlem av förbundet mot Ludvig, pliktig att vid riksaktion ställa trupper i fält mot denne, och hade dessutom, såsom redan är nämnt, privat hyrt ut ett antal regementen till kejsaren; en form av nationalekonomi som vid denna tidpunkt var mycket i svang i Tyskland och Danmark, särskilt när det var Englands penningpung — fullare i klangen än den kejserliga — som förföriskt fick skramla invid känsliga furstars öron. Dylik trafik ansågs på alla håll såsom något högst naturligt och förståndigt; Sverige själv hade tidigare mera än en gång hyrt ut tyska regementen på detta sätt; och det fanns fortfarande tänkande män i landet som ansågo att Karl borde så mycket som möjligt inskränka sina privata krigsföretag och sälla sig till regementsuthyrarnas konsortium, varvid fina honorar med säkerhet vore att vänta på grund av de svenska truppernas anseende. Rörande allt detta kunde av hugat diplomatiskt folk spekuleras och korresponderas i det oändliga, och allsköns luntor i ärendena foro omkring på alla håll.

Men situationen gentemot Europa var inte uttömd med detta; ty dessutom var Karl själv tysk riksfurste, inte endast i sin egenskap av regerande pfalzgreve av Zweibrücken (vilket för ett antal år sedan tillfallit den kleeburgska, numera svenska, linjen), utan framför allt såsom ägare av Pommern och Bremen-Verden. På grund av detta var han sålunda tysk kollega till August och

hade, strängt taget, att liksom denne ställa trupper till kejsardömets förfogande. Ty vissa uträknade truppstyrkor skulle vid behov (till bildande av den ryktbara tyska riksarmén, den kanske märkvärdigaste och mest ineffektiva bland alla kända arméer näst Påvens) enligt teorin presteras av varje tysk furste, alltifrån storstater som Bajern, Sachsen och Brandenburg ned till sådana mikroskopiska statsflisor som vid förefallande allmäneuropeiska klammerier plikttroget ryckte ut med åtta man, en korpral, en överbefälsperson och en säck krigsministeriellt bakade skorpor. I praktiken rådde emellertid rörande dessa ting alls intet stelt pedanteri bland de större staterna: man kunde, såsom i föreliggande fall också kungen av Sverige högst befogat gjorde, meddela att man redan var tillräckligt engagerad på annat håll och därför inte kunde undvara folk till riksarmén; och ännu långt mera radikala förhinder att bidraga till nämnda armé kunde förekomma i detta Romerska Rike (som ännu hundra år framåt skulle komma att förvåna världen och sig själv med sin sällsamma existens), såsom i detta fall Bajerns, vars kurfurste, den förnämste bland alla, på grund av en personlig spekulation på kejsarkronan funnit för gott att ställa sig på kung Ludvigs sida.

Trots sitt uteblivande såväl från allians och riksarmé som från därtill ansluten förhyrd allmän militärcirkus voro Karls personliga känslor inför hela detta spanska tronföljdskrig inte helt neutrala. Från sin fader, en förblivande betydelsefull faktor för honom i sådana ting, hade han i arv en motvilja mot Frankrike — mest måhända mot kung Ludvig personligen, men skillnaden mellan dessa båda begrepp var inte stor — och även en viss känsla av solidaritet med detta märkvärdiga tyska rike i vilket han råkade vara en smula delägare. Dessutom besatt han en delvis på egen hand förvärvad svaghet för England och Holland, makter som betett sig anständigt och ordhålligt genom sin hjälp vid descenten på Själland.

När han nu å ena sidan inte kunde deltaga med honom påförda truppstyrkor såsom tysk riksfurste, å andra sidan inte ansåg sig kunna uppge det stora bråk med en annan tysk riksfurste som han i och med Augusts överfall oförskyllt fått sig på halsen, fann han sig till gengäld böra uppträda med den största möjliga försynthet gentemot kejsaren och dennes allierade, för att inte genom egna företag ytterligare bli till förfång vid deras lovliga arrangemanger mot Frankrike. Detta var en av anledningarna till att han i det längsta avhöll sig från att störa tyska riket och dess proklamerade neutralitet i polska frågan genom att invadera Sachsen, — en finkänslig avhållsamhet som utan tvivel kan anses väl långt driven och som han själv längre fram, mot slutet av sin bana (vid samtal med Axel Löwen), ansåg ha varit mindre välbetänkt.

En från Karls synpunkt god sak med detta spanska tronföljdskrig var att inte endast Sachsen fick delar av sina trupper engagerade åt detta håll, utan att också Danmark och Brandenburg-Preussen efterhand alltmera hyrde ut sitt folk åt de allierade; något som tillsvidare betydde en avsevärd lättnad i fråga om latenta krigsrisker för Sverige. Ty Danmark och Brandenburg voro eljest de makter som Sverige mest kunde lita på såsom beredda till överfall vid första lägliga öppning: Danmark av ytterst naturliga skäl, Brandenburg på grund av en mera principiell realpolitik, för vilken etiska former då ännu inte hunnit uppfinnas av vänliga professorer och historiefilosofer. Särskilt stark kunde dock inte ens nu trygghetskänslan bli åt dessa håll, minst gentemot Danmark; ty stora delar av sin lanthär kunde Danmark visserligen hyra ut, men sin flotta uthyrde det inte; den fanns oskadd, färdig vid första lägenhet, ett bedrövligt osäkerhetselement att ständigt behöva tänka på ända här nere i Polens innandömen. Köpenhamn som borde ha stormats: danska flottan som borde ha sänkts eller bränts: allt var nu en gång från början en smula sned-

vridet och onödigt labilt genom att dessa grundläggande ting inte kommit att bli utförda den gång en möjlighet fanns.

August och allt som sammanhängde med honom kunde redan det varit tillräckligt att ha att begrunda; mer och mer visade det sig, att de polska affärerna inte skulle bli så snabbt expedierade som kungen till en början hoppats. Hans ängslan för den tidsutdräkt som detronisationsprogrammet nödvändigt skulle komma att vålla var dock avsevärt mindre än den ängslan som rådde i hans kansli, där man med hjärtslitande iver sökte begagna varje skymt av tillfälle till överenskommelse med Sachsen, kejserlig medling och annat sådant, allt utan att lyckas märkbart rubba kungens egna tankegångar; och stämningen mot kungen hos kansliherrarna — i deras förtroliga brevväxlingar med släktingar och vänner hemma i verken — var ofta tämligen besk och inte alltför ängsligt förblommerad: ett tilltalande tecken på att enväldets långa arm inte ansågs i onödan syssla med brevöppning och skvallerrapportväsen. Sålunda hade denna höst den nitiske och begåvade kanslisekreteraren Olof Hermelin — i brev till vännen Samuel Barck, registrator i kungliga kansliet i Stockholm — åtskilligt att anmärka rörande den kungliga politiken, dess fastbitenhet i avsättningsangelägenheterna och likgiltighet gentemot medlingsförsök, samt också en hel del rörande rent militära ting (som Hermelin lika litet som sin älskade excellens Piper var nämnvärt inne i, men dock gärna, liksom denne, med kraftfull övertygelse kåserade om): obegripligt stillaliggande vid Krakow (före benbrottet), kungens förutsatta perversa fallenhet för att marschera när väglaget var som värst, och annat mera; och när han en gång befann sig på tumanhand med kungen »vid hovet» — det vill säga i kungens eget tält — sade han manhaftigt sin öppna mening om ett och annat i dessa sammanhang, varvid Hans Majestät visserligen, i enlighet med sin vana, artigt och tålmodigt lyss-

nade, men dock till slut inte kunde låta bli att raljera en smula med sin bekymrade sekreterare:

Jag var för några dagar sedan vid hovet, emedan Hans Excellence något hindrades hemma, och lät underskriva några brev. K. M:t gav mig tillfälle att tala, då emellan oss blev en vidlyftig discours. Jag kunde utav det märka, att H:s M:t är sinnad att snart besöka ryssen och hoppas innan dess kunna sätta verket här på en god fot. Dock slöts vårt tal därmed, att K. M:t sade: Tio år skola vi ännu slåss med polackerna, och tjugo med ryssen; därpå jag svarade, att de som bliva över av Kongl. Maj:ts armé lära då bliva övermåttan väl övade. Det log K. M:t åt och frågade mig, om det inte är gott att hava väl övade soldater.

Det är fortfarande samma skämtlynne gentemot talträngda och onödigt patetiska skrivarmänniskor, som när han tidigare retats med förmyndargubbar och kollegiechefer hemma i Stockholm; och man kan se för sig den stackars vältalige Hermelins ansträngt instämmande glädjegrimas vid kungens lilla gyckel. En sanning kan man dock hämta ur detta skämtsamma yttrande: av förhållandet mellan kungens instinktivt valda siffror på krigets längd framgår tydligt, att han så tidigt som hösten 1702 hade fullt klart för sig vem som var den farligare och svårare fienden, som under alla omständigheter skulle ta längst tid att komma till rätta med. Trots svårigheten att komma någon vart vid sådana resonemanger, var den intelligensaristokratiske Hermelin ingalunda böjd att se ned på kungens själsgåvor. »Jag kan försäkra k. Bror», säger han längre fram i samma brev, »att H:s M:t har eljest större förstånd än man nog kan inbilla sig» — ett uppskattande omdöme som gör den politiskt oppositionelle Hermelin heder och som kungen utan tvivel återgäldade genom att tänka något liknande om Hermelin, ehuru tvenne sådana personligheter vid försök till meningsutbyten säkerligen alltid måste ha blivit mer eller mindre medvetna om den oöverkomliga grundolikhet i själens struktur som en

gång för alla bildar ett svalg mellan Hjälten och Ämbetsmannen.

Under tiden hade August, echapperad åt landets sydöstligare delar, gjort sig förnimbar genom församlandet av dessa landsändars adel till en större konfederation i Sandomir, där man endräktigt skulle svärja att med liv och blod försvara sin konung och Republikens frihet: ting som gåvo anledning till debatter i bästa polska stil, varvid bland annat vojvoden av Kalisz, pan Lipski (ordförande i vårens stora polska beskickning till Karl), i något eldigt anförande av personlig färgning blev avbruten genom att ett antal ståndsbröder med dragna sablar kastade sig över honom och höggo ned honom på fläcken. Liket, med ordfloden plötsligt stillnad, bars bort, ett vardagligt inslag i polsk parlamentarism, och konfederationen bullrade vidare med sablar och heliga eder; varpå August, styrkt med den styrkelse som kunde hämtas ur allt detta, försökte uppmuntra sin Kronarmé, befintlig i trakten, till framtida mandomsprov av mera effektiv art än de den presterat vid Kliszow. Men Kronarmén visade sig vara vid dåligt humör, ytterst vresig på grund av missförstånden vid Kliszow och annat; den magnifike Hieronymus Lubomirski, mera känslig än någonsin rörande sin hälteära, hotade att gå över till svenskarna; och August skilde sina medhavda sachsiska trupper, ett föga talrikt följe, från det besvärliga sällskapet och drog norrut. Emellertid kunde det nu likväl från svensk synpunkt vara lämpligt att kasta ett lugnande öga på dessa sydöstra trakter, bland vilkas adel August hade sitt säkraste följe — så mycket mera som man där kunde motse god försörjning för hären och ett utmärkt verksamhetsfält för överkrigskommissarien Stenbock, intill dess något lämpligt operationsföremål komme inom synhåll —; och med sårade, sjuka, hovstat, troféer och tungt artilleri lastade på pråmar i Weichsel bröt svenska armén den 2 oktober upp från lägret vid Krakow och drog

långsamt, i uselt väglag, österut längs floden mot Sandomir.

Trots kungens förtänksamhet att vid uppbrottet från Warschau några månader tidigare vägra att släpa med sig nämnvärt artilleri, var han nu rikligen betungad med dylikt, och hans profetia före Kliszow hade helt gått i uppfyllelse: »Vi få snart allt fiendens artilleri, och då lära vi ha mera än vi behöva.» Dels hade han nämligen nu hela det vid Kliszow tagna sachsiska fältartilleriet, dels också en mängd grova kanoner från Krakow, som det inte kunde vara lämpligt att lämna kvar där; och med dåliga höstvägar, och tungt lastade pråmar som ständigt stötte på grund i floden, blev marschen både trög och ansträngande. Kungen själv, med sitt benbrott ännu färskt, bars på bår: 32 man av Gardet hade tagits ut att bära honom, 8 i varje skift, mot extra gratifikation av en riksdaler per man om dagen och fri kost ur kungens kök. Bland dessa bärare var menige gardesmusketören Nils Frisk (ihågkommen genom en på äldre dagar författad tjänsteförteckning), som skulle komma att gå igenom hela kriget och ytterligare två gånger framdeles bära Hans Majestät på bår. Bärarna fingo alltemellanåt göra fullt skäl för sin riksdaler och kungliga spisning: den 9 oktober, efter två och en halv mils marsch, lät kungen (säger Wisocki-Hochmuth), bära omkring sig till alla regementena och kom först klockan 4 på eftermiddagen till sitt kvarter. Men den 3 november, vid Olesnice — där högkvarteret stod en längre tid —, »försökte kungen första gången att spatsera omkring i sin kammare på kryckor»; den 16 i samma månad »red han till kansliet, och på återvägen red han i galopp»; och därefter höres intet mera om »den lilla skavank jag haft i låret».

Under årets tre sista månader gick marschen, utan större händelser, i långsamt mak vidare längs floden — ett år framåt skulle fälttåget komma att röra sig längs Weichsel, från Krakow nära dess källor till Elbing

vid dess utlopp —, med långa halter och med ett antal prålmar (under den glade Axel Sparres för ögonblicket en smula sorgmodiga kommando) länge envist fastsittande på sandbankar ett kort stycke från Krakow; och den 20 december tog kungen tillsvidare sitt kvarter på slottet Jacobovice, tätt utanför den betydande staden Lublin, bland annat för att tala ett ord med denna stad, som vid Mörners och Stenbocks förbimarsch på sommaren betett sig opassande morskt och ogint. Den driftige kavalleriöversten Meijerfelt, som ofta förde förtrupper och strövande partier, skickades dit med hårda propositioner: 50,000 riksdalers brandskatt, tio dagars frist; och såsom en vink åt borgerskap och myndigheter rörande lämpligheten av ärendets punktliga expedierande fick Meijerfelts folk, bland arbetsmaterial av halm och tjära, fördriva väntetiden med en iögonenfallande tillverkning av brandfacklor. Trots sådan uppmuntran visade sig staden slutligen inte i stånd att erlägga mera än 30,000; kungen nöjde sig i nåder med detta belopp, och inga facklor kommo till användning i Lublin.

På andra håll — längre åt söder och öster — förlöpte liknande transaktioner mindre stillsamt. Stenbock hade i början av oktober i ett inlämnat memorial förordat vissa åtgärder till härens bättre försörjande, framför allt lämpligheten av att skicka ett större detachement söderut, till Rödryssland (ungefär nuvarande Galizien), för att indriva kontributioner och »samka en kassa» åt kungen. Denna idé vann omedelbart kungligt gillande av flera skäl — bland annat emedan den vinglige Hieronymus Lubomirski hade sina gods i dessa trakter, en man som kungen på grund av hans lösa löften hit och dit ägnade ett livligt misshag och nu hoppades kunna skrämma till anslutning —; och Stenbock själv fick befälet över den utsända styrkan, som bestod av hans eget Dalregemente, ett par tusen man kavalleri samt de nyuppsatta valackerna, vilka sistnämnda visserligen, enligt Stenbocks eget omdöme, »icke äro några Davids

hjältar» men dock kunde vara till god nytta vid företag av denna art. Livad av de goda indrivningar han åstadkommit i Krakow gick han med största nit till sitt verk, utfärdade kungörelser runt Rödryssland och Volhynien angående de kontributionssummor var och en vid strängaste påföljd hade att inbetala (visst på varje »rök»), hade kavallerisvärmar ute åt alla håll till tredskandes näpst förmedelst påtändande av adelsgods och byar, nådde själv under ständiga skärmytslingar (i det han »följde olydnadens kompass», som han uttryckte sig) ända ned åt Karpaterna, ägnade sig alldeles särskilt åt Lubomirskis gods och åt de gods som voro anslagna åt Kronarmén, medhann hetsig korrespondens på franska och latin med Lubomirski själv och artig sådan med hans fru, samt sände allt emellanåt belåtna rapporter till kungen angående allt han »samkat» av proviant, tobak, skjortlärft, byxtyg, boskap och pengar.

Kungen var högeligen belåten med alltsamman och skrev egenhändiga svarsbrev till sin trägne kommissarie med lyckönskningar att han börjat »brav husera med dem som en liten gast» och uppmaningar att inte lägga fingrarna emellan. På den tiden var den berömda militäriska stilen i skrift ännu inte uppfunnen, en långt senare tvivelaktig kulturvinning av preussiskt ursprung; och i sin tämligen väl bevarade inbördes korrespondens från denna tid kåsera kungen och Stenbock om förefallande ting på ett okonstlat och ofta skämtsamt sätt, precis som vanliga människor, helt fria från stramt militäriska snipp-snappformer. Vad som kungen framför allt är mån om, är att Lubomirski ordentligt skall klämmas efter och att Stenbock skall uppfatta dennes skrivelser och löften såsom det de äro, nämligen endast tomma »complimenter». Bäst vore om man kunde få honom fasttagen; och när Stenbock översänt en fransk skrivelse, vari Lubomirski påpekar att en *homme de guerre* ingalunda vinnes med hotelser utan förr med mildhet, rekommenderar kungen respektlöst att Stenbock, om det

i övrigt låter sig göra, skall gå ända ned till Lemberg och göra visit hos Lubomirski där, »för att se om hans *homme de guerre* är hemma». Kungens stora omsorg om trupperna kommer ofta till synes: när Stenbock rapporterat att han visserligen vid sitt detachement har endast få döda (och bland dessa »ännu ingen dalkarl»: dem voro kungen och han lika måna om båda) men däremot ett ej obetydligt antal sjuka, svarar kungen att denna sjuklighet nog kan komma sig av att många av folket äro så dåligt klädda; vid de övriga trupperna är det därmed särskilt illa ställt hos Livregementet, Smålands och Östgöta kavalleri samt Upplands och Västerbottens infanteri. »Därföre vore väl om I kunde finna medel i hast till att kläda upp de värsta, som väl lär bliva eder svårt.» Trots svårigheterna gick Stenbock i land med åtminstone en del av även denna uppgift. Åtskilligt brännande ägde rum under dessa exekutioner, ty Stenbock fann traktens adelsmän och bönder vara ett tredskt och »förbannat» släkte, så fort de trodde sig bo i säkra avkrokar; men samtidigt bibehölls ordning och sträng disciplin, och fritt härjande av gemene man tilläts alls inte. Hudar av infångad och nedslaktad boskap skulle ordentligt levereras till kvartermästaren; ett par stränga bestraffningar för privat maroderande äga rum; och en sergeant, som utan anledning slagit ihjäl en bonde, kommer inför krigsrätt. Kungen för sin del ivrar visserligen för disciplin men alls inte för klemighet mot de hemsökta: han har nu hunnit bli tämligen otålig mot dessa polacker, som inte kunna raska på att göra som han vill. Kontributionerna »måste I söka att utkrafsa på det allra mästerligaste I någonsin kunne och utan någon tidsspillan», tills Lubomirski otvetydigt kryper till korset; och även mot alla andra ohörsamma bör han gå hårt fram, »så att de antingen bliva tvungna att nolens volens följa med oss, eller också bliva så förstörda, att de kunna minnas att en Måns Bock varit där». I samma långa brev (från Novizize den 26 november), föl-

jer därpå ytterligare en uppmaning av än skarpare art, liksom om under det långa ledsamma skrivgörats lopp kungens ovilja mot de stackars polackerna alltmera stegrats:

I måste göra eder högsta flit, H. G. Major, sedan I nu haver fått mera folk med Horn, att utpressa och klå och skrapa ihop skyndsamt det mesta I kan få till arméns bästa på den sidan, så att armén snart kan njuta tillbästa allt som på den sidan kunnat uppbringas, och I sedan kan komma hit igen att få visa edert stora skägg åt Lublinerna, som nu skall hållas säkra så länge.

Det är detta brev, ett av de längsta egenhändiga han någonsin skrivit, som han avslutar genom att välta ut bläckhornet över sista sidan, dymedelst dränkande stora delar av ett post scriptum. Bland det tjocka svarta flodsystem, som spritt sig över arket och fått stelna där, skymtas ännu fragmentariska direktiv rörande »den soldat I sist skrev om vara dömd från livet, för det han supit sig full och blivit som döder efter . . . marschen . . . avstraffa med 9 gånger gatulopp»: en skäligen kvalificerad form av benådning, som bör ha varit svår att uthärda till och med för en stadig karolinsk ryggtavla; men mot fyllerister var överhuvud den kungliga handen alltid tung, och i varje fall var det från den här påtalades synpunkt onekligen av en viss betydelse att de citerade orden förblevo läsliga. »Vassment», fortsätter kungen därpå, nedanför katastrofens märken, »jag slog bläck på papperet nu, men jag ids intet skriva om. I lärer väl kunna läsat ändå» — ett vackert exempel på den optimism som i alla livets skiften utmärkte honom.[1]

Längre fram i denna brevväxling anhöll Stenbock — som tydligen ansåg sitt eget latin inte räcka till för fortsatt korrespondens med Lubomirski och lokala adelsmö-

[1] Detta brev, som utgivaren av *Konung Karl XII:s Egenhändiga Brev* inte kunde återfinna, utan fick nöja sig med att citera efter en avskrift, finns i gott behåll i Eriksbergs arkiv och är en relik som — när ställets älskvärde ägare förevisar densamma — mer än de flesta har en förmåga att starkt tala till allsköns historiska och andra känslor.

ten — att på någon tid få låna den ciceronianske Hermelin från högkvarteret; men detta lät sig inte göra, och kungen synes inte ha ansett denna uteblivna hjälp åt Stenbock vara av mera betydande art: »Hermelin kan jag intet skicka, han är illa sjuk; utan kan I kort och gott med viktiga skäl visa dem deras ofog uti allt; och värjan måste göra det bästa, ty den skämtar intet.» Latinska plakat, även av allra bästa sort, förblevo en gång för alla högst sekundära fenomen för honom, i jämförelse med allvaret och realiteten hos det instrument som var hans eget. Bataljoner och skvadroner, på rätt plats och rätt skötta: de voro argument, med dem kunde man få saker och ting demonstrerade, önskemål styrkta, ofrånkomligt och klart; alla de diplomatiska aktstyckena däremot, med än så sköna perioder, kunde aldrig bli annat än pladder, irreella ting, komplimenter i det blå, tunnare än luft, uppfunna till att förvilla hederligt folk med; och i en bättre värld borde man, till rättframt verks främjande, kunnat få välta ut ett stort bläckhorn över alltsamman och montera sina Hermelinar och Piprar för skvadronen.

Först fram i slutet på februari 1703 stötte Stenbock åter till kungen, efter ett verk som var väl förrättat och som han själv var inte så litet stolt över. Enligt sitt eget förmenande, i breven hem till fru Eva, har han efter Kliszow gjort kungen större tjänster än alla dennes övriga hjälpare tillsamman: över 200,000 indrivna riksdaler till vid jultiden, utom allt annat smått och gott, »och inte en styver har jag behållit för mig själv, där en annan skulle behållit trettio eller fyrtio tusen»; varpå han fortsätter med att bedja »min Engel» att låta honom veta om hon fått »de 8,000 riksdaler och silverservicen jag översänt samt ett propert thée-tyg, med vad mer», kanske tecken på att trots allt en och annan liten småsak kommit på hans personliga konto; något som man knappt kan missunna honom. Längre fram rör han sig med en mängd korkåpor och nattvardskalkar, hemsända i

ängslan för snokande tullnärer (som fru Eva bör ordna det förståndigt med), samt »8 koffertar och 4 paket» med silver och vävnader. Överhuvud fick Polen bidraga med mera än arméns blotta prosaiska nödtorft och en smula silver i kungens kassa: herrar officerares familjebrev handla ej sällan, såsom man också kan se hos Jon Stålhammar, i ganska stor utsträckning om hemsända värdesaker; och utan tvivel ha också gemene man, så långt blygsammare tillfällen medgåvo, tagit vara på vad som kunde befinnas tilltalande, i ögonblick då förmäns och fältväblars skepnader inte utgjorde ledsamma hinder.

När Stenbock åter stötte till huvudarmén, stod kungen just i begrepp att bryta upp för att leta efter sådana sachsiska styrkor som ännu kunde ha någon lust att visa sig. Redan före nyår hade Rehnsköld med ett tiotal regementen, mestadels kavalleri, sänts före till trakterna kring Warschau, dels för att där finna god försörjning, dels för att beskydda nämnda stad, där kardinal-primas nu förklarat sig tänka sammankalla polska senaten till någontings eventuella åstadkommande i avsättningsfrågan och därför behövde ro omkring sig. Av meddelanden från Rehnsköld och andra håll framgick snart att betydande sachsiska styrkor stodo vid Thorn, halvvägs mellan Warschau och Weichsels mynning, med kavalleri under Steinau strövande här och var i lämpliga väderstreck, under det August, styrkt av ett kortare besök i Sachsen, var i farten med nya adelsmöten, dels i Thorn, dels längst norrut i Marienburg i Västpreussen, där åtskilliga heroiska ting på övligt maner ventilerades och besvuros. För att ta allt detta i närmare ögonsikte bröt kungen den 1 mars upp från Lublintrakten och drog längs Weichsels östra strand — fortfarande med sin pråmflotta i sällskap — mot Warschau, i vars närhet han lägrade sig den 17 mars.

Ett av hans sällsynta sjukdomsfall rapporteras från denna marsch. Engelska sändebudet i Stockholm, Mr Robinson, stadd på färd till högkvarteret, hade oförmo-

dat haft turen att med sitt ekipage möta kungen på vägen, varvid engelsmannen genast hoppat av sin vagn och på fläcken fått audiens (till livligt missnöje för hans franska kollega, vilken ännu inte lyckats få någon sådan), en audiens som blev ovanligt långvarig, delvis förmodligen emedan Mr Robinson talade flytande svenska, och under vilken denne stod vederbörligen påpälsad, kungen däremot efter sin vana tunnklädd och »med blotta huvudet». Kanske kändes efter en stund stillaståendet i den polska marsluften kyligt, ty kungen lyckades övertala ambassadören att åter taga plats i sin vagn, varpå han en stund red bredvid under fortsatt samtal; fortfarande, lade man märke till, med hatten under armen. Nästa morgon var kungen förkyld, med häftig feber; dumdristigheten med det bara huvudet hade hämnat sig, och enligt vetenskapens åsikt var fallet allvarligt, ty man slog åder på honom och gav honom kräkmedel, till vad nytta det kunde göra. Det var alls inte ofta herrar doktorer fingo stoppa medikamenter i honom, och det lilla tillfället måste efter förmåga utnyttjas: hans ovanliga medgörlighet i detta fall kunde tyda på att han någon stund befunnit sig i feberyrsel och inte kunnat sätta sig till motvärn. Trots allt blev han emellertid redan efter ett dygn — utan att läkarna hunnit få tillfälle att med förnyade blodtappningar lägga honom på rygg på allvar — *Gott sei dank, wiederum ganz besser* och red åter ut som vanligt; och den rådiga vetenskapen kunde stoltsera med en lysande kur och hoppas att han nu äntligen skulle ta till peruken.

Strax efter lägrandet utanför Warschau fick han besök av en gäst som skulle komma att stanna kvar och bli honom till mera glädje än de flesta: prins Maximilian Emmanuel av Würtemberg; framdeles i armén, där han snart blev hemmastadd och omtyckt, allmänt kallad Lille Prinsen. Försedd med en rekommendationsskrivelse från sin fru moder, som anförtrodde honom i kungens vård, infann sig denne äventyrsälskande pojke, fjor-

ton år gammal, för att få stilla sin längtan efter en hjälte som han redan på avstånd hunnit högeligen hänföras av. Kungen fann honom från första stund vara en yngling efter sitt eget tycke, och ett i hertiginnanmoderns skrivelse framställt alternativ — den unge prinsens vidare försändande till Stockholm, i och för fullbordad uppfostran där innan krigisk praktik vidtog, eller hans omedelbara kvarstannande vid hären — avgjordes raskt och i bästa samförstånd. Vid en ängslan hos en medföljd uppvaktande kavaljer, som snart själv skulle återvända till Tyskand, att prinsen inte kunde reda sig utan hovmästare och att sådan därför finge anskaffas, svarade kungen att sådant inte behövdes, emedan han själv tänkte åtaga sig den hovmästaresysslan. Stat och ekonomiska ting ordnades omedelbart för prinsen; han skulle allt framgent äta vid kungens bord; och till uppvaktande kavaljer fick han ingen mindre än hovjunkaren Gustaf Adlerfeldt, författaren till *Histoire Militaire*.

Därefter kunde den praktiska militärutbildningen, under bästa överinseende, omedelbart taga sin början, och Lille Prinsen behövde inte länge vänta på att komma med där det small. På norra sidan om Bug, som österifrån faller in i Weichsel ett stycke norr om Warschau, höll fältmarskalken Steinau till med ett talrikt rytteri, sachsiskt och annat, vilket stundom visade sig ganska företagsamt gentemot smärre svenska partier; och kungen, som fann den förlupna tiden sedan sista bataljen vara lång, brann av begär att komma åt detta, helst på ett sådant sätt att det inte omedelbart, gynnat av bättre hästar, kunde rymma sin kos. Rekognosceringar visade att Bugs norra strand hölls väl bevakad av utposter, som lagt beslag på alla båtar; en överraskning söderifrån skulle alltså bli svår. Men av fångar fick man reda på att Steinau själv med sin huvudstyrka höll sig vid Pultusk, ett stycke norr om Bug vid dennas biflod Narew; och ginge man över vid Bugs utlopp, där båtar från

Weichsel kunde samlas, skulle ett raskt försök kunna göras mot Pultusk västerifrån, varvid fienden skulle få Narew i ryggen och kanske någonting lönande kunna bli uträttat. Till en början sattes därför Stenbock att bygga bro över Bug på lämpligt ställe, vid Novodvor, en plats där Karl Gustaf i tiden också en gång gått över.

I Warschau besökte kungen under tiden den förbindlige men tröttsamt slingrige kardinal-primas och hade ett långt hemligt samtal med honom, sannolikt i hopp att kunna ingjuta en smula rätlinjighet i den polska prelatsjälens villsamma rococoformationer; gav audienser åt ett större antal ivriga ambassadörer, som höviskt orerade enligt sin yrkesritual men ingenting hade att säga, och lät Hermelin framsäga lämpliga svar; mottog polska deputationer och lät expediera energiska påminnelser till dem; beså̊g den ankomna prámflottan och sökte ordna det bra för dess medbragta sårade och sjuka; red åter omkull med samma häst som han ridit vid kullerbyttan utanför Krakow, dock utan påföljd denna gång; samt gjorde ett antal utnämningar i sitt generalitet. Generallöjtnanterna Rehnsköld och Liewen blevo generaler, den förre av kavalleriet, den senare av infanteriet; och generalmajorerna Maidel, Knut Posse, Stromberg och Stuart blevo generallöjtnanter. Maidel, en duglig och skötsam man, vinnare av krigets första lilla seger (vid Jungfernhof mot sachsarna), måste, skrev kungen till Rehnsköld, »till Ingermanland, efter ingen annan är där än, som kan föra't»; ty Cronhjort, gammal och halvdöd, hade hunnit visa sig helt omöjlig. Stuarts befordran var tyvärr endast en gest av tacksamhet utan praktisk betydelse; ty hans hälsa var nu så klen att han måste söka befrielse från sitt guvernörskap i Kurland, där han eljest, med sina överlägsna gåvor, mer än väl hade behövts. Emellertid hade nyligen därstädes, vid Saladen, den lärde greve Lewenhaupt med stor beslutsamhet och omsorgsfull metodik hållit en drabbning med ryssar och lithauer

och därvid allvarligt tilltygat en (efter vad det sades) sexfaldig övermakt, som fått lämna fältet och en stormad vagnborg betäckta av sina slagna. Varmt prisad för denna bragd av sin förman Stuart (som han själv betraktade med underfundig misstänksamhet och förutsatte vilja stjäla äran av Lewenhauptska bedrifter), erhöll han en välförtjänt generalmajorsgrad och fick snart, när Stuart inte orkade längre, efterträda denne i guvernörskapet för Kurland.

Eljest förspordes från dessa håll att zaren, efter att ha bemäktigat sig ett par små ingermanländska fästen, Nöteborg och Nyen, och därmed nått fram till havet vid Nevas mynning, därstädes börjat bygga någon sorts blockhus eller fäste, som han kallade Sankt Petersburg (varvid Sankt Peter kunde förmodas, om inte helt och hållet, så dock i någon mån, syfta på honom själv): ett tilltag efter mönstret av Augustusburg (numera återdöpt till sitt rätta namn) som man nu finge hoppas att Maidel skulle bli i stånd att få ändrat.

Stenbock, i tysthet säkerligen en smula missmodig över att inte ha kommit med i det nya knippet generallöjtnanter (med alla sina meriter var han åtskilligt yngre än de utnämnda och fick därför ännu vänta en tid), hamrade träget på med sin långa bro vid Novodvor och hade den nästan färdig den 19 april, när kungen med kavalleri och några bataljoner kom dit för att göra övergången. Delar av Gardet gingo över i båtar för att se vad andra sidans skogar och moras kunde gömma; men uppdykande sachsiska utposter gåvo sig snabbt undan och visade att intet allvarligt motstånd var ämnat på denna punkt. Nästa dag på förmiddagen, när bron stod färdig, red kungen, med Lille Prinsen vid sin sida, över med sitt medbragta kavalleri: Drabanterna, Livregementet, Smålänningarna, Norra Skånska och Buchwalds dragoner. Dessa sistnämnda skulle nu för första gången i strid under kungens ögon och beslöto från början att passa på tillfället. Kungen hade, säger Coyet, »denominerat Livre-

gementet att hava första attacken och poste d'honneur»; men före övergången

gingo överste Buchwald och alla hans officerare till Kongl. M:t och föreställde honom huru som de sig alla beklagade att H:s M:t ej ville giva dem, som voro dragoner, sådan post, då det likväl alltid var manér att dragonerna fingo den äran att göra första attacken. De hade ännu ej haft den nåden, i deras allernådigste konungs närvaro, att visa sin underdånige skyldighet, och de förmodade näst Guds hjälp att H:s M:t av deras välförhållande skulle få ett fullkomligt nöje. Konungen log härtill, och änteligen beviljade oss poste d'honneur och att få vara i spetsen.

Med dragonerna alltså lyckligen i teten (Lille Prinsen och dessa dragoner, som här första gången sågo varandra, skulle med tiden bli närmare bekanta, ty han skulle till sist komma att bli deras överste, efter det den tappre Buchwald nått sitt slut) gick ritten hela dagen raskt undan österut; några fientliga posteringar »upphovos» i förbigående, och på kvällen »summo vi över strömmen Nisa, och drunknande då 4 ryttare av Livregementet», varpå det genom natten gick vidare undan mot målet, tills »vi i full courir kommo ungefär halv fyra tätt under staden Pultusk, vilken stad ligger från Novodvor 7 och $^1/_2$ mil». En god ritt, utan tvivel; och överstelöjtnanten greve Nils Gyllenstierna på Norra Skånska kavalleriet anmärker att »det var underligt att våra hästar, som vi ridit nio mil och som ett helt dygn intet fått att äta, voro så raska så länge action varade, att fienden, som kom nyss ur sina kvarter, intet kunde komma ur vägen för oss. Men sedan allt var över, måste mesta ryttarna gå till fots tillbaka».

Steinau, alltid en skötsam och säker herre, och här för övrigt väckt av en inkommen överrumplad postering, var trots den tidiga visiten uppe och färdig till mottagning med hela sin styrka — 4 dragon- och 4 kyrassiärregementen: 3,538 man sammanlagt enligt officiellt sachsiskt styrkebesked —, som han rangerat på en höjd ett stycke framför staden längs en nordligare infartsväg, pa-

rallellt med den väg svenskarna kommo. Inga närmare uppgifter om svenskarnas styrka synas föreligga; 3,000, säger Adlerfeldt, en förvånansvärt hög siffra. Av dragonerna voro endast 200 man med; Livregementet (nominellt 1,500) och Smålänningarna (nominellt 1,000) hade ett långt fälttåg bakom sig utan nya rekryter och hörde till dem som kungen nämnt för Stenbock såsom sjukliga av dålig beklädnad; och endast Norra Skånska (nominellt 1,000), som kommit med general Gyllenstierna från Pommern, kan förmodas ens tillnärmelsevis fulltaligt. Å andra sidan kan det inte gärna ligga i en officiell krigshistoriografs natur att i ett sådant sammanhang uppge för hög totalsiffra, och man får därför tro Adlerfeldt, i brist på bättre. Siffror och jämförelser tyckas inte mycket ha intresserat deltagarna själva. Tekniskt var det hela endast ett strövtåg, ett kungligt »parti», låt vara i stor skala; och på partier sysslade man mindre än någonsin med jämförande styrkeberäkningar.

I den halvskumma dagning som ännu rådde lät kungen sina skvadroner hastigt uppmarschera, under det han själv tog en blick över terrängen framåt staden, vilken låg på en ö mellan flodarmar, med broar framför och bakom. Den väg svenskarna kommit ringlade ur deras högra flygel, där dragonerna stodo, fram mot infartsbron, nedanför höjden där Steinau stod; och i ett plötsligt hopp att få Steinau allvarligt i klämma sände kungen dragonerna fram mot denna bro, samtidigt med att Steinau — som i tilltagande dagsljus började känna sig betänksam inför vad han såg — blev ängslig för denna sin reträttväg och ävenledes satte sina skvadroner i rörelse mot bron. Sachsarna, med kortast väg, nådde fram först; men dragonerna kommo över bron i sällskap med de sista som gingo denna väg, foro efter dem genom staden, sprängde ett försök till motstånd på torget och fingo dem sammanpackade framför utfartsbron på baksidan, där, sedan de främst flyende rivit av några

broplankor och många drunknat, ett häftigt handgemäng vidtog med den avskurna återstoden, tills denna efter en stund, vid kungens ankomst, fick kvarter och gav sig. De sachsare av yttre flygeln, som aldrig hunnit med in i staden, angrepos av skvadroner ur Norra Skånska och Livregementet under Gyllenstierna och major Creutz och försvunno, efter åtskillig manspillan, »till skogs»; varpå ytterligare ett sachsiskt regemente, som inte visste vad som passerat, infann sig från omgivningarna, enligt tidigare order från Steinau, och till en början trodde sig möta vänner, men mycket hastigt, efter ett häftigt mottagande, fick ge sig bort på nytt. Dragonerna på sin sida om staden fingo bron lagad och satte efter de flyende, men lyckades på sina nu mycket trötta hästar inte hinna upp något större antal och återvände efter en mil. Vid deras återkomst befanns det att kungen, nöjd med alla och särskilt med dragonerna, givit tillåtelse till det erövrade rikliga bagagets plundring; men, noterar Coyet förargad, »medan vi förföljde fienden, hade generalerna och drabanterna redan allt utplundrat, så att för oss, hur mycket vi det förtjänt, och hur ansenligt och stort bytet var, ingenting var övrigt. Måste vi alltså låta oss nöja med den gloiren att vi allena fäktat, och att intet annat regemente engång blottat någon värja denna dagen» — en överdrift, men ingen alltför stor, ty huvudsaken hade dragonerna gjort, och den lilla svenska förlusten (en kornett och 17 man stupade) föll nästan helt på dem. Drabanterna hade för en gångs skull kommit att figurera i andra linjen och funno endast det fientliga bagaget att syssla med, något som de också, enligt Coyets vittnesbörd, visade sig kunna göra med full kompetens. Sachsarna hade förlorat »på platsen döde och drunknade vid pass 200 man» (högre taxeringar finnas också, men det är sannolikt klokt att hålla sig till den mindre), däribland en generalmajor Schulenburg, samt 42 officerare och 758 man fångna. Bland dessa befann sig Steinaus närmaste man i befälet, generallöjtnanten Beust,

som kungen egenhändigt hittade i en sorts flytande kvarn vid flodstranden, där Beust med några andra officerare tagit sin tillflykt när det visat sig omöjligt att på annat sätt komma undan, i hopp att stillsamt flyta åstad med kvarnen. Steinau själv, befanns det, hade en god stund smugit omkring i stadens lugnare avkrokar, innan han fann en möjlighet att taga sig därifrån, och hade rätteligen bort bli fången, han också; men på vinsten av denna snabba affär vid Pultusk kunde man trots detta alls inte klaga, och grevinnan på Vidtskövle kunde vara fullt belåten med sina dragoners debut i stort världen.

Lille prins Max hade ridit med i dragonernas anfall, sträckt sin man till marken och fått två skott genom kläderna, varför han utan tvivel fann denna sin första lektion under sin nye illustre hovmästares regim i allo högst vällyckad. En annan deltagare, en adertonårig veteran från Narva och Kliszow — som på äldre dagar fann några rader om Pultusk vara på sin plats i ett kort memorial rörande en sällsynt bragdrik levnad —, var volontären vid armén, friherre Axel Roos, ännu räknad alltför ung för officersbeställning. Själv tidigare page hos kungen, ger han här också en liten glimt av sin alltid företagsamme kollega Klinckowström, som vi sist skymtade med en pil genom axeln vid Bochnia:

Med partiet som Hans Högstsal. Kongl. Maj:t om natten marscherade åt Pultusk var jag jämväl, och tillika med kammarpagen salig Klinckowström och några få dragoner borttogo fiendens dubbla utpost, och sedermera själva corpus. Vid ankomsten till Pultusk träffades under själva fästningen med fienden, vilken omsider måste retirera sig in i staden. Innan därtill hindes, chargerade Hans Maj:t med desamma; och hade jag den lyckan att bredvid Hans Maj:ts sida fälla och till döds lägga tvenne av fiendens följe.

Uttrycket »chargerade Hans Maj:t med de samma», alltså med de förut nämnda — dragonerna och Klinckowström — bestyrkes inte från andra håll, där kungen säges med drabanterna ha anlänt till striden vid den bakre bron först i det ögonblick fienden gav sig; måhända rör

det sig om den första sammanstötningen, vid den främre bron, där kungen kan ha varit med i själva handgemänget. Å andra sidan skrev Roos tjugo år efter händelsen; och hågkomna ting — särskilt när de episka upplevelserna äro så talrika som hans — kunna trots bästa vilja förskjuta sig en smula under så lång mellantid. Sannolikast är nog likväl att Roos mints rätt; ty han var alls inte senil, utan endast trettioåttaårig, när detta memorial 1723 avfattades, och skrev inte för att skryta eller breda ut sig: »Havandes i övrigt jag», slutar han, »som följt och tjänt Hans Högstsal. Kongl. Maj:t hela kriget, väl bivistat många actioner och partier, samt undfångit flera blessyrer, än ovanförmälte äro, men jag för korthetens skull vill dem förbigå.»

Sedan folk och hästar fått en dag på sig att pusta ut, tog kungen Drabanterna, fyra skvadroner av Livregementet och en av dragonerna — med Buchwald själv med — och gav sig åstad vidare österut i Steinaus spår. Han fann denne, med sina återsamlade spillror och lithauiska förstärkningar, uppställd vid Ostrolenka, och var till en början svårt frestad att med sin ringa flock gå till anfall mot alltsamman — så lätt som de sprungit vid Pultusk, var hans respekt för Steinaus regementen naturligtvis inte stor, och lithauer voro inte nämnvärt att fästa sig vid —, men avstod slutligen, dels, ansågs det, på grund av föreställningar av Buchwald, dels emedan hästarna visade sig alltför medtagna. Återvänd till Pultusk — där under tiden Stenbock med van hand ordnat med indrivningar, även ur ett därvarande klosters *sowol jesuiten als canücken* (säger Wisocki-Hochmuth) — satte han sig att skriva ett karakteristiskt brev till Rehnsköld, till en början om »vad här passerat, att vår herre varit så nådig och åter låtit fienden bliva litet uppklappad och utkörd härur» och rörande sannolikheten att Steinau nu komme att ge sig bort åt Lithauen till; därpå om ett ankommet chifferbrev från Rehnsköld, som vållat honom en del besvär:

Jag haver här haft möda att läsa edra siffror, eftersom när jag drog från Warschau, så lämnade jag claven där bland mina saker och bagaget, som allt ännu är efter. Men så har jag likväl utrett mig i dem utav det jag något mindes, sedan sist jag brukade dem i mitt brev.

Det rörde sig om ett tämligen vidlyftigt sifferchiffer; och utrett sig i det hade han i själva verket tillräckligt för att omedelbart, i samma brev, själv övergå till felfritt chiffer, i och för skisserandet av de närmaste lämpliga åtgärdernas stora drag. Detta är ett av exemplen på hans utomordentligt starka minne; och det förefaller som om han här, mänskligt nog, inte kunnat låta bli att för Rehnsköld en smula framhäva sin prestation, något som eljest inte ofta hände.

Realiteterna i chiffret rörde sig om det sachsiska infanteriet i Thorn. Steinau, med vad han hade kvar, var tillsvidare undsluppen; men infanteriet i Thorn var kungen inte sinnad att låta komma undan för lika billigt pris: »Jag ärnar nu marschera så, om möjligt är, att de utur Thorn inte måtte komma dädan till Lithauen. Och är det väl, att I på andra sidan också stänger in dem, att de intet kunna komma undan.» Finge man nu Thorn ordentligt tillstängt, av kungen från ena sidan, Rehnsköld från den andra, så skulle, efter dess expedierande, August tillsvidare inte ha nämnvärda egna trupper kvar i fält i Polen; och avbränningen — i Thorn hade han lagt in 6,000 man infanteri — skulle på allt sätt bli ytterst kännbar för honom.

De nödiga manövrerna kommo därefter snart på olika håll i gång. Rehnsköld, lämpligt placerad i vidsträckta distrikt västerut, höll ett öga på Thorn och bemödade sig framgångsrikt om fyllandet av ett stort magasin i Wloclawek för den kungliga arméns räkning; det kvarlämnade fotfolket i Warschau gick över bron vid Novodvor och fortsatte mot Thorn på Weichsels östra sida; pråmflottan kom likaledes åter i gång på sin långa färd utför floden och fanns vid Plock tillhands att inlasta

fångarna från Pultusk, som Coyet var med om att konvojera dit; och kungen själv bröt den 28:e upp från Pultusk, stod den 11 maj i Bobrowniki vid Weichsel, norr om Wloclawek, skickade Stenbock i förväg att slå bro över Drevenz samt red på kvällen den 14:e på en rekognosceringstur bland Thorns avbrända förstäder, varvid sachsarna från fästningen *ziemlich schossen,* även med musköter, *doch ohne einige effect.*

En lång resa längs floden, alltifrån Krakow, var därmed fullbordad, och kring Thorn skulle det en tid framåt bli fasta kvarter.

Åttonde kapitlet.

THORN OCH LEMBERG; OCH ETT BUD FRÅN NARVA.

E platz mi, quan li corredor
fan las gens e l'aver fugir;
e platz mi, quan vei apres lor
gran re d'armatz ensems venir;
e platz mi en mon coratge,
quan vei fortz chastels assetjatz
e'ls barris rotz et esfondratz.

Bertran de Born.

Det var alltid hjältarnas vana, under deras vandring fram över slagfält och bågnande riken, att någon gång göra halt framför en fästning som var dem värdig — ingen fästning av den sort de oftast råkade på, vars portar kunde springa upp för blotta skräcken av deras namn, utan en stolt och förnäm fästning, där trots och självsäkerhet ännu bodde orubbade bak gravar och murad granit — och att därstädes, trygga i sin styrka, för en stund sadla av och sitta stilla: släppa trötta hästar på bete, lurviga unga kavallerister till frisörer och månskensamouretter, samt plocka fram sitt medbragta förråd av ballistikens och minörkonstens sinnrika experter, med alla deras bollar, till ett stort parti med det säkra sällskapet innanför murarna. Där hade de då för en stund fast adress, unnade sig vila och rekreation till en liten tid, mätte sitt hinder med ögon lugnare än graniten

och läto serena dagar förrinna: bortkallade av mycket, drivna av sin ande till många företag och evig färd, men för ögonblicket förströdda av sitt nya spel; för att därpå, när detta spelats till slut, packa in och sadla på nytt och draga vidare, dit deras öde och det stora hantverkets möjligheter lockade, och lämna efter sig raserade bastioner och störtade torn — liksom om en strövande gud, fundersam rörande deras styrka, på försök satt axeln till — och murar hängande som trasade tennisnät där hjältar haft sin semester.

Så Alexander vid Tyrus, Cæsar vid Alesia, eller sagans Charlemagne framför Zaragoza; och Karl XII:s belägring heter Thorn. Två gånger sysslade han längre fram med belägringar; men de voro företag av annan art och under andra ödets luftstreck, och Thorn är hans stora ogrumlade vilodagsförströelse i denna episka stil. Naturligtvis inte enbart förströelse: det var också ett företag som hade sin nytta, sin stora militära betydelse och allt sådant; och för oss — alla oss andra, som alls inte äro av hjälteart — ter det sig i allmänhet högst angeläget, rörande de hjältar vi tilläventyrs tycka om, att påvisa hur fyllda av nyttighetspatos och kloka uppsåt de varit i allt sitt verk och all sin strävan: nyttighet för sitt land, för sin samtid, för sin eftervärld, för »utvecklingen»; i sista hand nyttighet för just oss själva, som för ögonblicket äro utvecklingens sista skrik; liksom om i grunden, vid analysens slutpunkt, omsorgen om våra bankböckers välfylldhet, våra provinsialläkares förträfflighet och vår stavnings korrekthet varit — eller borde ha varit — det hedervärda högsta målet för all deras verksamhet, det enda som strängt taget kan rättfärdiga deras existens. Men låt oss inte vara mera småsinta än vår natur tvingar oss till; vilket förmodligen räcker. Vi böra inte helt och hållet — kanske inte ens i främsta rummet — uppfatta hjältarna som någon sorts nyttans springpojkar; om de så varit, skulle de fort förtvinat av ledsnad och känt sig drunkna i alltings stupiditet. Ty

de äro dock Guds konstverk, det bästa och mest livsladdade ur hans verkstad, upphöjda och farliga fenomen; under det vi andra på sin höjd äro hans möbelstift och nubb, ofta sannolikt endast hans täljspånor, överblivna på sopbacken. Hjältarna äro någonting annat, utom faktorer i en politisk ekvation och storheter i en nyttoformel; de äro självändamål dessutom, och deras gärningar självändamål i samma grad; därför ofta retsamt mysteriösa för en prosaiskt kausalitetsknypplande vetenskap.

Belägringen av Thorn är förvisso intet mysterium, utan en normalt rationell och begriplig angelägenhet; likväl kan det kanske vara tillåtligt att samtidigt kalla den en hjältes förströelse och vila. Ty visserligen kan nyttans Karl — den genomförda rationella abstraktionen: vetenskapens fullt fattbara objekt — förmodas ha uteslutande tänkt ungefär så: 6,000 man sachsiskt infanteri att fånga, Weichsel öppnad, tillgång till polska Preussen och kusten, Polen så gott som rensat: en lönande affär, värd några månaders ansträngning. Men samtidigt kan den andre Karl — den mindre abstrakte och rationelle, den säkre hjälten som var sig själv nog, krigaren som konstnär — ha tänkt: Här ha vi en fästning, morsk och fin, med bastioner och raveliner nylagade och god besättning: en trevlig sak som man inte hittar varje dag: låt oss en stund leka med den och se vad vi komma ihåg av Stuartens lektioner i ämnet; allt det andra hinna vi alltid med sedan.

I Thorn, där det majestätiskt och välförberett låg bak vallar och gravar på Weichsels högra strand, såg man med fattning, den 15 och 16 maj, svenska armén komma upp söderifrån över Stenbocks bro över Drewenz och filera förbi till utsedda posteringar och kvarter under mindre slagsmål i förterrängen. Två gånger tidigare hade staden sett svenska kungar på marsch: 1628 på hösten hade Gustaf Adolf skymtat i ett svep norrifrån, med sikte på Thorn, men fått vända för svält och sjuk-

dom bland sina trupper; och i november 1655 hade Karl Gustaf kommit från söder (samma väg som sonsonen nu kom), i brådskande ärenden norrut för att göra upp ett påkommet bråk med kurfursten av Brandenburg, och fått stadsnycklarna på en bricka och ryckt in utan svärdsslag — ty han var en man som nästan tedde sig som världens herre vid det laget — och tömt några stop och skrattat och lättat på stadskassan och försvunnit vidare norrut i sin tillvaros hast och furia. Men nu hade man det bättre ställt, med så många sachsare inlagda och med välreparerade befästningar, och några nycklar på en bricka behövde alls inte komma i fråga, så mycket mindre som det var bekant att kungen av Sverige inte hade med sig något egentligt belägringsartilleri. Därför såg man med jämnmod de blåa kolonnerna draga fram; dragoner driva in folk som för sent sänts ut för att bränna nejdens byar och trädgårdar; pråmflottan anlända och sätta av en mängd sachsiskt uniformerade passagerare på en lämpligt belägen liten ö — det var fångarna från Pultusk —; och anstalter på nordsidan vidtagas för brobygge över floden. Stadens välfödda borgare — välfödda nu i början — påminde sig i martialisk stämning att de såsom medlemmar av en förening, kallad Schützenbrüder, voro kunniga i vapnens bruk, och ställde upp till sachsarnas understöd; och de båda kommenderande generalerna — von Canitz och von Röbel — gladdes vederbörligen över detta, och måhända ännu mera över att vallgravarna, tack vare sinnrika åtgärder med underjordiska vattenledningar, voro väl fyllda med vatten, förråden med råg, fläsk och ärter och ammunitionsvalven med krut och bly. På det hela taget kunde man några månader framåt i tämligt lugn röka sin pipa och titta på svenskarna.

Belägringen blev mycket riktigt till en början inte stort mera än en blockering; ty det grova artilleri som saknades fick eftersändas från Riga, att sjöledes transporteras till Weichselmynningen och sedan vidare upp-

för floden, ett företag som måste taga sin rundliga tid; till dess var stridsbullret kring staden inte alltför stort. Belägringsarmén inrättade sig för längre tid, med bagerier och sjukbaracker och annan nyttighet; Rehnskölds stora magasin i Wloclawek kom till användning; och kavalleriavdelningar utposterades i en vid yttre periferi för att hålla nejden i kontribution och avvisa överrumplingsförsök från Steinau och allsköns löst polskt följe. Ett lagom ackompanjemang av kanoner förekom alltid; ty i Thorn fanns gott om ammunition, både för lättare och grövre artilleri, och ett påpassligt skjutande från vallarna ägde rum så snart ett lockande mål kom i sikte. Kungen befann sig, enligt sin vana, ej sällan inom skotthåll, varvid redan de första dagarna ett par allvarliga tillbud inträffade: den ena gången när en kula slog ned omedelbart framför hans häst och vräkte jord och stenar över honom; andra gången på kvällen den 18 maj, när han till fots, samman med sin nyutnämnde infanterigeneral, Bernhard von Liewen, inspekterade en gardespostering i en trädgård norr om staden. Han stod just och såg mot staden under samtal med generalen, stödd mot dennes axel — han kunde förmodligen ännu känna trötthet i sitt brutna ben —, när en falkonetkula slog av ena benet på Liewen och gick vidare över huvudet på prins Max, som låg i gräset bakom dem. Generalen dog samma natt, djupt sörjd av kungen, som sade sig inte lätt skola få en lika duglig man i hans ställe. Han lät balsamera liket och skruvade själv fast locket på kistan, innan den sändes hem till begravning i Stockholm.

Sitt eget tält, med Lille Prinsens närmast och drabanternas på båda sidor, hade kungen placerat på ett ställe dit skott från fästningen just nådde fram: man hittade kulor som rullat fram till kungens tältduk, och särskilt livaktiga skott gingo stundom genom hans eget och prinsens tält, varjämte ett antal drabanthästar kommo till skada. Drabanterna byggde då en vall av hö till skydd för hästarna; och en dag under kungens bortovaro, när

kulorna varit särskilt efterhängsna, uppförde de en liknande vall framför hans och prinsens tält. Vid sin återkomst stannade kungen i tyst häpnad framför denna anordning, varpå han befallde att höet framför hans eget tält skulle tagas bort; men framför prinsens fick det bli kvar. Hans dagliga ritt till posteringarna runt fästningen blev snart välbekant för vallarnas artillerister, och skjutandet längs hans väg vid given timma blev efter hand allt livligare, utan att lyckas få honom att taga en annan. Den 17 juni, den dag han fyllde 21 år (och alltså nådde den ålder då han i vårt nutida samhälle skulle kunnat börja sina första skygga försök, till en tid fruktlösa, att av dess tankfulla socialpedagoger få sig anförtrodd en motbok), förflöt utan särskild celebrering av vapenlarm (eller annat); men den 9 juli befolkades försvarsverken, i fast förbidan på stormning, mangrant av grenadjärer och Schützenbrüder; ty den dagen hade de båda föregående åren varit Dünas och Kliszows dag, och man tog för givet att kungen av Sverige även detta år skulle vilja ha den lämpligt hugfästad.

Sådana tankar hade han alls inte, och lugnet mot staden förblev tillsvidare föga stört; »här går allt brav in floribus», skrev kungen till Stenbock, »proviant och tillförsel nog», och till yngre systern meddelade han att »vi hava här i sommar haft ett rätt gott och övermåttan roligt läger» — där »roligt» har sin äldre betydelse. Däremot blev det efterhand livligare i den yttre periferin, där kavalleriposteringar och utsända partier funno åtskilligt att syssla med och där bravader och smärre olyckshändelser omväxlade. Ett större försök mot magasinet i Wloclawek avvisades påpassligt och lätt; och när en kapten Philp med tjugo man av Dalregementet vid bron över Drewenz överfölls av en svärm polskt rytteri och efter medhunna salvor värjde sig med muskötkolvarna tills undsättning kom, gav kungen varje man av truppen tio dukater, och förmodligen en större dusör åt kaptenen. Men August och hans kavallerige-

neraler voro måna om att vålla allt avbräck och eventuellt bereda undflykt åt sitt innestängda infanteri, och småkriget blev allt häftigare, varvid deltagandet av polacker, och särskilt av traktens befolkning, framkallade kungens högsta vrede. Den numera på partier och ströv-tåg åtskilligt anlitande majoren vid Livregementet, friherre Karl Gustaf Creutz (småningom kavallerigeneral), utsänd med 400 ryttare långt österut på indrivning, omringades i slutet på juli vid Lautenburg av en ofantlig polsk och sachsisk övermakt — där utom en sachsisk general även själve kronfältherren Hieronymus Lubomirski sades ha varit med — och slog sig med nöd igenom till en besatt stad i närheten, med en förlust av 7 officerare och 100 man; och kort därpå blev — vid Rehnsköld häravdelning västerut — en överstelöjtnant Königsheim med 200 ryttare överfallen av en flock polacker på 4,000 man vid staden Wrzesnia nedåt Warthe, varvid partiet blev »alldeles övermästrat» och överstelöjtnanten själv fången. Kungen, förargad redan av Creutz' malör och av andra guerillakrigets episoder, försattes vid detta nya budskap i sitt hårdaste humör mot polackerna, och det brev han nu skrev till Rehnsköld är ryktbart. Först mediterar han med karakteristisk filosofi över själva förlusten som sådan: »Om det så är» — att hela partiet gått under — »så hjälper't intet; och kan det litet göra till saken, allenast våra man hållit sig väl och soutenerat sin reputation till sista man.» Därpå övergår han till dessa kringströvande polacksvärmar och den befolkning som ger dem hjälp, samt de metoder som enligt hans förmenande nu måste tillgripas mot dem:

Jag vet I lärer redan i stort söka till att komma på dem och betala dem. Den orten, som partiet slagits uti, måste brännas upp och allt omkring. Och de innevånare i landet som I kan få fast, och ringaste supson är på att de hava gjort något otroget, måste strax på halva bevis hängas upp, så att fruktan kommer och att de må veta, att om man begynner med dem så skonas intet barnet i vaggan. Om fien-

den vill på detta sättet omaka eder och gå undan, när I går åt honom, så är bäst att I härjar, sånger och bränner runt ikring och gör landet i ett stort distrikt alldeles öde, så att ingen kan komma till eder.

Eljest härifrån är nu intet stort att berätta, utan må vi allt brav och lärer också låta bränna den ort fienden låter se sig på. Och nyligen haver jag bränt upp en hel stad och hängt borgarna.

Ifrågavarande olycksaliga stad hette Niezsawa och låg vid Weichsel, ett stycke sydöst om Thorn. Den torde ha försyndat sig åtskilligt för att råka så illa ut; men något närmare om denna episod tycks inte finnas bevarat, inte heller någon uppgift huruvida samtliga borgare hängts, såsom kungens lakoniska omnämnande synes visa, eller endast ett urval, såsom professor Quennerstedt vill hoppas. Det är därför kanske bäst att avstå såväl från beklaganden av en sådan sinnets hårdhet som från försök till ursäkter och förklaringar, eller hänvisningar till tidens gängse praktik; men det kan kanske vara på sin plats att påpeka att Bibelns höga militära mönstergestalter — Josua, kung David och Judas Makkabeus — ej ogärna, och med livligt gudomligt gillande, praktiserat liknande summariska metoder, något som för en allvarlig daglig bibelläsare svårligen kan ha varit utan sin betydelse. För övrigt synes Rehnsköld inte ha tagit dessa kungens stränga föreskrifter alltför mycket efter bokstaven.

Karls särskilt bistra humör mot polackerna vid denna tidpunkt förorsakades, utom av guerillakriget, måhända delvis av fenomen i sammanhang med Augusts senaste påhitt; ting som till en början läto varje önskat politiskt resultat i Polen synas avlägsnare än någonsin. August, nyss konfederationsledare i Thorn och Marienburg, så länge Karl stod i Lublintrakten, hade nu, så snart Karl nalkats dessa nordliga trakter, åter roterat ett halvt varv runt Polen — likt ena komposanten i en dubbelsol — och fanns för ögonblicket just i Lublin, dit han för omväxlings skull sammankallat något ännu långt finare än

en konfederation, nämligen en allmän polsk riksdag. Stora och hetsiga beslut fattades där i tillräckligt antal: Kronarméns styrka skulle ökas, och den skulle helt gå med August; kungen av Sverige få sex veckor på sig att dokumentera sin omedelbara fredsvillighet; i vidrigt fall skulle Republiken förklara honom krig och själva det stora allmänna adelsuppbådet — de 200,000 sablarna — i allt sitt majestät stiga till häst och driva honom på porten. Karl tog med största kallsinnighet del av allt detta; men värre kunde synas att den slingrige kardinalprimas, som hittills tett sig tämligen foglig och som aldrig hört till Augusts parti, även funnit lämpligt att resa till denna riksdag och att därstädes, hälsad med tjut av »Förrädare!» ur många kraftfulla strupar, med lugn min proklamera sin orubbade trohet mot August. Även ombud från Storpolen, den polska provins där Karl ägde de största sympatierna, hade infunnit sig till denna riksdag; men mot dem visade man mindre hänsynsfullhet än mot den mäktige kardinalen, och de funno sig utan krus kastade på dörren.

Dessa ombud hade intet annat att göra än att återvända hem, föga tröstade av tanken att de dock undgått att sablas (såsom den tekniska termen lydde); och småningom visade sig denna Lublinriksdag till sina följder inte bli nämnvärt till Karls nackdel, däremot avsevärt till hans fördel. De fattade riksdagsbesluten stannade, såsom alltid, väsentligen vid pratet; men kardinalprimas och de utkastade storpolska ombuden funno varandra i sitt missnöje över den behandling de råkat ut för, och snart bildades i Storpolen, under ledning av den svenskvänlige vojvoden av Posen, Stanislaus Leczinski, och med kardinalens välsignelse, en mot August riktad konfederation, till vilken efterhand även adelsmän från ett antal andra landskap började infinna sig. Någon större entusiasm hos Karl lyckades visserligen denna konfederation inte alstra; ty dels trodde han numera inte någon polsk politiker mera än allra nödvändigast, dels under-

Belägringen av Thorn. Efter samtida stick.

hölls han av densamma omväxlande med rop efter svenska trupper, till skydd mot Augusts anhängare, och rop efter befrielse från svenska trupper, emedan inkvarteringar och kontributioner kändes olidliga och inte kunde vara på sin plats mot välsinnade polacker. Men åtminstone existerade från och med nu denna konfederation, såsom ett låt vara blygsamt uttryck för polsk folkvilja i riktning åt detronisationsprogrammets genomförande. Den nye konung, som småningom med sådan hjälp borde träda i Augusts ställe, ansågs tills vidare sannolikast vara att finna i en polsk kungason, Jacob Sobieski, son till kristenhetens kämpe. Med denne prins, bosatt på österrikiskt område och av åtskilliga skäl på kant med August, vidmakthöll Karl sedan någon tid en sparsam politisk korrespondens; och ehuru blygsamt utrustad med förstånd och annat samt föga populär bland polackerna, ansågs han på grund av sitt namn vara en god kandidat, och hade för egen del alls ingenting emot att ställa sig till förfogande. Emellertid kom detta kungaämne slutligen att förbli i ett puppstadium, som måhända i grunden passade det bäst; ty när August, som inom kort kommit underfund med planerna, började finna saken allvarlig, lät han (i februari 1704) ett antal sachsiska officerare bortsnappa såväl prins Jacob som en yngre broder, när de båda prinsarna voro på väg från Breslau till sitt slott Olau i närheten, och sätta dem i säkert förvar; ett uppseendeväckande folkrättsbrott (överfallet skedde på österrikiskt område) som inte mycket bekymrade den augusteiska kvicksilversjälen. Något annat skugglikt substitut till prydandet av skuggan av en tron fick därpå uppletas.

Sett från lägret vid Thorn voro vissa andra problem tillsvidare viktigare än allt detta. Det var av många skäl högst önskvärt att komma i besittning av Weichselmynningarna och deras städer. Direkt förbindelse med Sverige bleve därmed öppen; transporter av rekryter från hemlandet och det efterskickade belägringsartille-

riet väntades dit med det snaraste; Danzig och Elbing voro mycket rika städer och borde hellre lämna sina kontanta bidrag till Karl än till August; och slutligen stod Brandenburg just på språng för att under rådande allmän villervalla lägga beslag på polska Preussen, eller så stora delar därav som möjligt, och därmed sammanknyta Ostpreussen med stamlandet. Den i sådana fall — som i alla andra — alltid mycket nyttige Stenbock skickades i början på juni ditupp och koncentrerade alla sina diplomatiska krafter på det stolta och nackstyva Danzig, som mot hans propositioner till en början såg sig i stånd att sätta upp en kallt avvisande min. Ty Danzig, själv rikt och mäktigt, hade mycket bakom ryggen: England och Holland, som ville behålla den viktiga sjöfarten på denna stad oberörd av svenska ingrepp och pålagor; dessutom naturligtvis Danmark och Brandenburg, av vilka det sistnämnda själv ville ha staden; samt slutligen, till vad nytta det kunde vara, August. De krav Stenbock kom med, hörde för övrigt inte till de blygsammaste: kontribution; avlämnande av artilleri till Thorns belägring; inläggande av svensk besättning i fästet Weichselmünde. Därtill kom senare ytterligare ett antal småsaker, bland annat en obetald räkning från 1460-talet — en försträckning till staden av konung Karl Knutsson under hans vistelse därstädes —, som med upplupna räntor hunnit stiga till ett vackert belopp, 437,000 riksdaler, och till vilken general Nils Gyllenstierna och hans namne, den vid Pultusk nämnde överstelöjtnanten vid Norra Skånska kavalleriet, nu voro rättsinnehavare; varvid de vid detta lämpliga tillfälle lyckades få kungen att fungera som en respektingivande inkasserare, svår att avspisa med de förströdda talesätt som komma vanliga sådana till del. Ehuru denna gamla räkning först något längre fram kom på tapeten, voro redan de övriga punkterna tillräckliga att få Danzig att ge ett högdraget svar; varpå kungen egenhändigt, som post scriptum till en kansliskrivelse till Stenbock i ären-

det, i vällyckat sententiös stil formulerade sin ståndpunkts kontenta: »Dantzickerna, om de nu intet vela akta eder, så skall de sedan desto mera få känna't, och bliva, vad styvt är, tribulerade.» Hade man personligen, med samlad soldatesque, plöjt sig fram längs Weichsel från Krakow till Thorn, så kunde utan svårighet den lilla kvarvarande biten till Danzig också göras, i samma stil, därest minsta anledning påkomme; och inseende detta, kapitulerade Danzig för kungens klara text och Stenbocks om möjligt ännu klarare utläggningar.

Eljest fann Stenbock under dessa sina sysslor också tid att påminna kungen om förfärdigandet av nödiga redskap, att ha färdiga när belägringsartilleriet anlände, för vilka påminnelser kungen uttalade sin stora tacksamhet; under det han själv å sin sida upprepade gånger hos Stenbock inskärpte vikten av att anskaffa mycket krut och stora bomber:

Ena brevet är nu redan genom kansliet besvarat, ty jag är en lätting till att skriva. Den påminnelsen I gör i det lilla brevet om redskaps förfärdigande är mycket god, och är redan en del därav förfärdigat, och det andra skall jag nu ock beställa om. I måste laga att där kommer krut och fyrsaker nog. Bomber lärer I ock väl redan hava skrivit efter, ty i Dünamünde skall ligga en hoper stora tingestar, som kunna skickas hit... Med subsistencen går ännu brav för oss, och lärer intet fattas om vi få mjöl nog... Stora bakugnar äro redan färdiga gjorda på tre när, och fem små bakugnar dessutom. Och förbliver jag än Bocks välvillige

Carolus.

Och en månad senare, i slutet på juli:

De saker I skrivit mig till om i edra brev haver jag allt beställt, och beställer't allt efter handen, allt som jag kan minnas. Vi hava ock funnit på en mil härifrån sköna kvarnar, som giva så mycket mjöl som vi vill hava. I måste söka för allt skaffa i överflöd mycket krut med eder hit.

Och till yttermera visso fastslår ett post scriptum från augusti: »H. G. Majoren måste för allting laga att hit kommer krut nog, snarare för mycket än för litet, så att

intet fattas sedan» — ty nu var äntligen det grova artilleriet i faggorna, och efter den långa sommarstillheten kring Thorn skulle det snart börja smälla ordentligt.

Den 30 juli ankrade en eskader på Danzigs redd, medförande det efterlängtade artilleriet och 4,000 rekryter från Sverige. Allt togs på bästa sätt om hand av Stenbock, som av kungen fått påminnelser att noga se till att folket och allt komme fram till Thorn »väl och friskt». Kanonerna och annat gods sändes på prâmar uppför floden; rekryterna, ännu obeväpnade, fingo gå landvägen under skydd av en uppskickad eskort. Bland dessa nykomlingar kunna vi lägga märke till förre teologie studeranden av Gotlands nation, Joachim Lüth, för ögonblicket menig vid Västmanlands infanteri, småningom kornett på Buchwalds dragoner, redan i färd med att göra de första anteckningarna i en mycket god dagbok; samt nyutnämnde 74-årige fänriken vid Jönköpings infanteri, Paul Peter Wulf, utkommen med regementets rekryter för att börja — och genomleva — de längsta av sitt långa livs kampanjer.

Den 25 augusti kom den stora transporten till lands och vatten välbehållen fram, efter att ha vållat överledaren Stenbock åtskillig ängslan under vägen; och kungen kunde genast i ett brev meddela Rehnsköld att rekryterna till dennes eget regemente, Livdragonerna, voro för handen — »och har jag i hast sett dem, och se de rätt bra och nyklädda ut och äro efter förslag 200 beredna, förutom 7 oberedna»; och till Södra Skånska kavalleriet har »G. M. Stromberg fått 116 beredna». Artilleriet bragtes i batterier; approcher och tranchéer och annan vetenskaplig apparat föranstaltades; och det mycknа krutet och de stora bomberna packades upp. Den nu äntligen på allvar oroliga besättningen försökte med utfall för att störa de ominiösa förberedelserna, utan lycka; när kungen den 9 september stod i en framskjuten löpgrav med halva kroppen ovanför bröstvärnet, slog en kanonkula bort ett risknippe, som han höll ena

handen mot, men armén började nu bli van vid sådant; och på eftermiddagen den 14 brakade slutligen alltsamman löst i stor stil förmedelst generalbeskjutning från sex grova batterier, bombardemang med glödande kulor och fyrbollar, eld i stadens rådhus och på tre andra ställen, samt outtröttligt fortgående larm och spektakel hela natten igenom, med bästa åtgång för Stenbocks krut.

I staden, där man nu av svält och sjukdomar hunnit bli åtskilligt medtagen och där av de 6,000 ursprungliga sachsarna mindre än 2,000 funnos i tjänstdugligt tillstånd, gjorde borgerskapet nu flera försök att få kapitulation till stånd; men de sachsiska generalerna höllo ut i det längsta, och den 30 rustade sig svenskarna till stormning. Kolonnerna hade redan avdelats, och kungen hade bestämt sig för att leda en av dem, när åtskilliga högre officerare sökte få honom att avstå från stormningen, till en början genom att påpeka den risk han själv skulle löpa och vad förlust Sverige skulle lida om något hände honom. Till detta svarade han: »Där mina soldater bliva, där vill jag ock bli» — varpå han tillfogade, med syftning på dem som tyckte att han onödigt förnötte sin tid i Polen: »Ej heller kan Sverige mista mycket i mig, efter det ändå har liten nytta av mig.» »Orden voro just sådana: men detta oss emellan», berättar Hermelin för sin vän Barck. Slutligen kommo dock kungen och generalerna överens, sedan man från risken för hans egen del övergått till att tala om den förväntade manspillan som kunde vara onödig. Staden kunde i intet fall hålla sig många dagar till, ansågo de gamla experterna; och stormningen blev inhiberad.

»Här vid Thorn är det avlupet utan någon rätt våldsamhet», kunde han snart därefter skriva till äldre systern; ty den 4 oktober kapitulerade staden på nåd och onål, sedan försök från sachsarna till förmånligare ackord tvärt avvisats. 236 officerare och 4,470 man fingo ge sig fångna, varav mera än hälften voro sjuka; samtliga övertransporterades till Sverige, där åtskilliga av

manskapet framdeles togos ut till krigstjänst mot ryssarna. Mängder av kanoner och ammunition föllo i segrarens hand, och staden fick betala 100,000 riksdaler i brandskatt, utanordna gratifikationer till svenska officerare och lösa sina kyrkklockor, vilka förklarades förbrutna emedan de mot vedertaget bruk ringts under pågående belägring. Därpå jämnades stadens vallar och kullstörtades dess murar och rundlar, till tecken att kungen av Sverige inte hade några tankar på att behålla staden. Men mitt i all sträng *raison de guerre* kom också en annan sida hos honom till synes. De båda generalerna v. Röbel och v. Canitz bjöd han vid kapitulationen på middag och visade sig därvid mycket älskvärd mot båda, i särskilt hög grad mot den sistnämnde, som främst lett försvaret; vissa svenska officerares åsikt, att han tvärtom borde allvarligt klämma åt dessa båda herrar, emedan de så envist under hela belägringens lopp beskjutit hans eget kvarter, gjorde intet intryck på honom; och mot det utsvultna fattigare borgerskapet i staden, som snart började »kräla omkring i lägret, som myran», visade han sig hjälpsam. »Han lät i går», skriver Hermelin den 7, »utdela 2 dukater på var sachsisk knektekäring som varit med vid Clissov och kände nu kungen igen: in summa, H. M:t visar större nåd emot alla, än man hade förmodat.»

I samma brev till äldre systern, där kungen meddelar henne vinsten av Thorn, har han också en förlust att omtala: en mycket liten och strängt personlig förlust, som inte hör hemma bland historiska sammanhang och stora aktioner, men som han dock kanske känt en del vid. Meddelandet kommer som ett sista post scriptum i brevet och skulle med sina få, klart målande, enkla ord kunna utgöra ytterligare ett litet motbevis mot den vanliga åsikten att Karl XII alls inte behärskade det skrivna ordet:

Jag måste ock berätta henne, att min äldsta reskamrat haver jag härom dagen måst mista, som är Pompe, Favo-

rits gamle contrapart, som afton lade sig frisk och morgon låg död i min säng.

Thorns kapitulation, »dagens händelse» i Europa (eller i stora delar därav), har veterligen inte satt något förblivande spår i poesin; det har däremot Pompes frånfälle gjort, förevigat av Israel Holmström i det bekanta epigrammet, ett av svenska litteraturens mycket få fulländade sådana:

Pompe, kungens trogne dräng,
sov var natt i kungens säng.
Sist, av år och resor trötter,
led han av vid kungens fötter.
Mången ung och fager mö
önskade som Pompe leva;
många hjältar eftersträva
att få liksom Pompe dö.

Pompe var den siste av de fyra »hovhundar» som kungen från början haft med sig i fält; Caesar, Turk och Snushane hade slutat tidigare, och några nya i dessa fyras ställe synes han inte ha skaffat sig; åtminstone ha i så fall efterträdarna inte lämnat efter sig namn eller spår.

Bortsett från Pompe voro de svenska förlusterna utanför Thorn högst obetydliga. Inte fullt 40 stupade och 70 sårade var vad själva belägringen i hela sin längd kostat; däri visserligen inte medräknat kavallerisammanstötningarna i periferin, som gått till mera. Samtidigt kunde Rehnsköld från sitt håll meddela att han tagit den viktiga fasta staden Posen för ännu långt billigare pris. Rehnsköld hade sänt en officer till denna stad med uppmaning att öppna portarna och gå på svensk sida; och sedan ett talrikt och stridslystet borgerskap vägrat allt sådant, hade den lille giktbrutne generalmajoren Arvid Axel Mardefelt med vad som i hast kunde undvaras — 400 man av Södermanlands och Kronobergs infanteri samt ett par skvadroner — skickats dit att få saken ordnad. Svenskarna möttes av stängda portar,

välbestyckade murar och vapensvängande borgerlig bemanning; varpå Mardefelt, som bland alla högre karolinska officerare synes ha varit en av de svåraste att imponera på, satte sin flock fotfolk på två kolonner, förbjöd allt skjutande — emedan försvararna, såsom enbart beväpnat borgerskap, inte vore värda krut — och lät storma. Häpnaden hos försvararna (väsentligen understödd, det får erkännas, av stor inbördes oenighet huruvida man borde falla till föga eller ej) var tillräcklig för att i ett ögonblick låta svenskarna, utan egentligt motstånd, komma över murarna, varpå portarna öppnades av de inkomna, stadsmyndigheterna arresterades för trilska, brandskatt utskrevs och svensk garnison lades in; i allo en affär som kungen förklarade sig mycket belåten med. Det var här man efter någon tid, bland ett talrikt erövrat artilleri, återfann de kanoner som polska sändebudet Galecki några år tidigare fått i present i Stockholm, vilka därefter återgingo till utgångspunkten.

Fram i oktober förhörde sig Rehnsköld hos kungen, som fortfarande låg kvar vid Thorn, vart man nu närmast skulle vända sig, emedan underhållet i hans trakter började bli knappt. Kungen svarade på baksidan av Rehnskölds brev — »som jag nu är här i kansliet och eljest inte haver tid att skriva» —, att »vart vi lärer taga vägen, när vi begynna marschera, vet jag intet själv; en del lärer vi fuller begiva oss mer närmare till eder och åt Warschausidan.»

Det kunde i själva verket vara svårt nog att veta vart man skulle bege sig; ty i Polen, om man nu skulle stanna kvar där, fanns för ögonblicket ingenting att operera emot. Man kunde naturligtvis efter behag besätta saker och ting, till vad nytta det kunde bli, och fortfara att trycka på genstörtiga polacker; men Augusts sachsiska trupper — det egentliga militära objektet — voro tillsvidare slut i detta land. Den armé, med vilken August ursprungligen gått i fält mot Sverige, var nu praktiskt

taget tillintetgjord; och efter träffad överenskommelse med Patkul, såsom zarens ombud, hade han nu börjat ägna sig åt att i sitt åtskilligt gnisslande kurfurstendöme med hjälp av ryska pengar sätta upp en ny sådan, som skulle bringas upp till 24,000 man. Att under sådana förhållanden oförtövat rycka in i Sachsen och se att få denna påbörjade reorganisation grundligt stäckad, ju förr dess hellre, kunde förvisso te sig såsom det självklaraste av allt ur militär synpunkt; därmed skulle bottnen definitivt vara slagen ur den polsk-sachsiska tunnan, och detta parti vore bragt till sitt definitiva slut.

Men att gå in i Sachsen stred mot kungens hedersbegrepp och allmänna idéer, ännu mera nu än efter Krakow. Den stora alliansen mot Frankrike tedde sig för ögonblicket ytterst beträngd; främst kejsaren själv, med stort uppror i Ungern och fransmännen i bästa medvind i Sydtyskland; och att plötsligt ur kulissen komma in med 30,000 man bland detta sorgsna allianssällskap, ytterligare rubba deras bekymmersamma affärer, beträda österrikiskt område och göra kål på en av deras egna medlemmar, skulle kunna bli det knäckande halmstrået för kejsarens rygg och måhända ge Europa åt Frankrike. Att på sådant sätt gå Frankrikes ärenden — låt vara högst ofrivilligt — var för Karl en i högsta grad motbjudande tanke och måste så gott som till varje pris undvikas. Sachsen, skadligt som kraftkälla i den östra konflikten, var från Karls synpunkt nyttigt som tillskott i den andra; och på grund av denna hans allmänna inställning hade måhända August, när han hyrde ut delar av sina trupper åt kejsaren, i närvarande situation mera effektivt garderat sig mot en omedelbar svensk invasion av Sachsen än han med något annat medel kunde ha gjort. Men utom detta fanns alltjämt den polska politiken att först och främst driva till någon sorts slut; ett slut som visserligen, efterhand som kungens blick skärptes för Polens och alla polska förhållandens sanna art, allt mera föreföll skola bli av mycket måttligt reellt

värde, men som dock i någon synbar form måste åstadkommas, sedan han en gång engagerat sig i den riktningen.

Militärt var hans ställning efter Thorn glänsande; i själva verket mera överlägsen än någonsin förr eller någonsin senare. Ingen verkligt viktigt punkt hade ännu fallit i zarens hand; August var fullständigt ur stånd att under den närmaste tiden agera aktivt; kejsaren, kippande efter andan vid Ludvigs stötar, hade nog av att reda sig själv; Polen var ett harmlöst surr. Hans strategiska försteg åt alla håll kunde inte varit mera utpräglat: hans militära handlingsfrihet var fullkomlig, endast bunden av honom själv: han kunde göra nästa drag efter sitt eget höga nöje. Han var naturligtvis själv fullt medveten om detta, om en valfrihet som kändes smått förbryllande i sin fullständighet; i hans uttalade tvekan ligger utan tvivel en känsla av att han nu befann sig på en avgörande punkt: »Vart vi lärer taga vägen, vet jag intet själv.» Österut? Västerut? Eller stanna tillsvidare? Stanna och vänta?

Åt Sachsen var han, som nämnt, tillsvidare hejdad av en osynlig mur som han själv byggt upp: en moralisk mur som (även förutsatt att den bestod av ytterligare ett eller annat element, utöver de här nämnda) sannolikt ingen annan militärisk eller politisk personlighet i historien skulle varit i stånd att uppföra till sitt eget hämmande. Ytterligare en viktig bundenhet fanns dessutom — ty hur stor en sådan handlingsfrihet än är, är den naturligtvis inte absolut —: hans krig, var det än skulle föras, måste fortsättningsvis väsentligen föda sig själv. Som härens husfader hade han ett hushåll av trettiotusen munnar att tänka på, bortsett från byxor och skor och annat, och hemifrån kunde föga av allt detta nödtorft tagas. Hans här marscherade, som alla härar, på sin buk, och på en buk åt vilken själva marschen måste bringa näring. Polen var ur denna synpunkt en idealisk krigsskådeplats: där kunde man alltid, med de delar av

armén som inte hade något brådskande för sig, äta sig fram från frodig by till frodig by, lämna dem bakom sig som utspottade skal och ha en trygg förvissning att det alltjämt fanns tillräckligt antal oätna kvar. I magra östliga ryska regioner var det långt ifrån säkert att sådant skulle gestalta sig drägligt; och Östersjöprovinserna med omnejd, där åtskilligt nu hunnit sjunka i ruin och lägervall, lockade inte mycket till återkomst med så talrikt hushåll, efter de erfarenheter av stor karghet han själv haft där redan under bättre förhållanden. Varför alltså inte tillsvidare stanna kvar i Polen, där man åtminstone hade den viktigaste av alla dagliga omsorger, proviantéringsfrågan, någorlunda tillfredsställande ordnad?

En sak att komma ihåg är den åsikt om krigets verkliga allvar, om sina motståndares och deras soldaters krigiska prestationsförmåga, som han vid denna tid måste ha hunnit förvärva såsom stark övertygelse, grundad på åtskillig erfarenhets samstämmiga vittnesbörd. Under sina fälttåg hade han hittills — mot alla olika avarter av fiender i ett flertal kombinationer — personligen utkämpat tre rangerade bataljer och en större kavalleristrid, oavsett skärmytslingar och en landstigning på Själland; och vid Narva, vid Düna, vid Kliszow och vid Pultusk hade vittnesbördet alltid varit detsamma: motståndarna och deras folk dugde föga eller intet till. Alltid i överlägset antal, två gånger i mycket överlägset, hade de stått uppställda bak cirkumvallationslinjer, bak floder, bak kärr, haft många fördelar på sin sida; och alltid — antingen ögonblickligen eller efter kort stund — hade de sprungit, när möjlighet att springa fanns. Långt ifrån att han i något av dessa fall behövt känna ett ögonblicks ovisshet om huruvida segern skulle bli hans, hade tvärtom all hans ängslan — synbarligen mera berättigad för varje gång — rört sig om att motståndarna inte måtte ta till fötter innan han hunnit nå dem med pik och värja. Numera fick han finna sig i att trots all aktsamhet se Steinaus bästa kavalleri fara undan som en flock besatta,

utan att mera än en handfull dragoner hunnit snudda vid dem; och en god fästning med ett par hundra kanoner och 6,000 man bästa sortens sachsiskt infanteri kostade honom 40 man i stupade. Resultatet hos honom av allt detta måste vid denna tid ha hunnit utkristalliseras i ett bergfast förakt för alla dessa så kallade militärer och soldater, ryssar som sachsare, som endast liksom på skämt stucko fram näsan på slagfält — där man ju dock såsom soldat hade sin egentliga plats och sitt hela existensberättigande —, för att omedelbart, så snart minsta början till allvar ägde rum, ge sig därifrån med yttersta brådska. I själva verket torde han haft svårt att övertala sig själv att allt detta verkligen skulle föreställa allvarligt krig från hans motståndares sida, och inte snarare en sorts med löst patrask föranstaltade löjliga fältmanövrer, — kombinerade, för Peters vidkommande, med flitig mordbrand, och för polackernas med en del försiktigt småmördande av trosskuskar och isolerade patruller. Vad som i krig verkligen var svårt och rymde dess egentliga allvar, så långt hans erfarenhet sträckte sig, var att ordna för hären med proviant, kläder och pengar; vad som — med Guds hjälp — för honom var ganska lätt var att lära soldaten att villigt följa honom och att pålitligt dö på sin plats; vad som tyvärr var alltför lätt var att vinna segrar, emedan fienden alltid sprang innan man riktigt hunnit dämma in den. Den relativa styrkan vid möten — hans och fiendens — hade aldrig betytt särdeles mycket för honom och betydde hädanefter ingenting alls: man hade bara att gå på för att vinna; att, som han en gång längre fram uttryckte sig, »på det gamla maneret med värjan i näven bryta igenom»; och enda bekymret var att få fienden inom räckhåll och få den att för ett ögonblick hålla stånd.

Om någonsin ödet gjort sitt yttersta för att fylla en dödlig med obegränsad självtillit och med de gamla tragedihjältarnas övermod, hade det förvisso gjort så i hans fall. Det föreföll uppenbart, inte minst för honom själv,

att han var en utvald, en Guds nazir, att Herrens hand hölls över honom, inte bara för att ge honom segrar utan även till beskärm för hans egen person. En kula vid Narva, harmlöst stannad i hans halsduk, var allt som nått honom från fienden; och nu här, vid Thorn, hade officerare och fasciner slagits sönder invid honom, men ingenting hade kommit vid Guds smorde. Utan tvivel var han ett Guds redskap, och de ogudaktiga voro hemfallna åt hans svärd, hur de än snodde sig och krånglade och gjorde kontrakt inbördes och satte upp nya härar; och vad behov hade han, under sådana omständigheter, att nervöst rusa omkring för att gripa varje litet tillfälle i flykten, eller rätta en och annan småsak i utkanterna som tillfälligtvis kommit på sned?

Nej: bättre att bli kvar i Polen, där skafferiet fanns, och att lugnt vänta där tills fienderna kommo. Kanske skulle man kunna få dem ordentligt samlade där till sist, både från öster och väster, och i ett stort svep kunna göra av med hela sällskapet på en gång, om man endast gåve sig till tåls tills de fått mod att komma fram. Polen borde egentligen vara ett högst lockande land, inte bara för August, som ansåg sig rå om det, utan även för Peter, som här kunde finna fetare bitar än dem han nu låg och rotade i uppe vid Finska Viken. Sedan Peter nu nyligen, med Patkul som mellanhand, ytterligare befästat sitt förbund med August och lovat hjälpa denne både med pengar och trupper, kunde man ha god grund att förmoda att han snart med sina huvudkrafter skulle dragas åt Polen, till den beträngda kollegans hjälp och för att inte låta Sverige få för mycket där; logiskt måste Peters strävan vara att snart, i förening med August, söka den stora uppgörelse, utan vilken alla små ingermanländska vinningar, med blockhusbygge vid Nevamynningen och annat, alls inte kunde ha något värde.

Någonting likt allt detta få Karls överväganden förmodas ha varit, när han efter Thorn — och Augusts fältarmés därmed fullbordade krossande — beslöt att varken

vänta sig mot Ryssland eller mot Sachsen, utan fortfarande bli kvar i Polen. Men stort mera än förmodanden av obevisbar art, baserade på kungens psykologi, synes detta — i den mån det rör det sachsiska alternativet — inte kunna bli; den stränga historiska vetenskapen, även när den är som bäst, kan inte ge någon tillfredsställande förklaring.[1]

En nitisk aktiv understödjare av det strategiska önskemålet att få se Peter manstarkt dyka upp i Polen hade Karl i ingen mindre än själve Patkul, vars program på denna punkt fullständigt överensstämde med Karls, visserligen av andra anledningar. Patkul arbetade varken för Peters eller för Augusts bästa, utan primärt för att hämnas på ett hatat Sverige och göra ett älskat Lifland till ett självständigt drömland för adelsmän. Alla härjningar i Östersjöprovinserna sargade därför hans hjärta, och zarens småvinster där beredde alls inte Patkul någon glädje. Han tröttnade inte att för Peter framhålla, att denne i Ingermanland förnötte tiden till ingen nytta; att intet blivit gjort förrän kungen av Sverige slagits ner; och att han därför fortast möjligt med största makt måste bege sig till Polen för att nå ett avgörande där,

[1] Hur fruktansvärt svårt förklarandet av detta fortsatta kvarstannande i Polen gestaltar sig för historieforskningen (som enligt sin natur är tvungen att basera sina förklaringar enbart på dokumenterade realiteter och på förutsatta rättframt materiella bevekelsegrunder) framgår t. ex. av att professor Nils Herlitz i sitt överlägset välgjorda och på allt sätt imponerande verk, *Studier över Carl XII:s politik 1703—04*, blir tvungen att uttrycka sig så (sid. 22, sista noten): »Att Carl XII ännu kom att dröja kvar i Polen en längre tid, berodde, så vitt jag förstår, ej på att han måste sörja för den nye konungens säkerhet, utan därpå att Polen var den krigsskådeplats, där han utan att äventyra Sveriges västeuropeiska stormaktsställning bäst kunde bekämpa August.» Efter Thorn fanns tillsvidare intet sachsiskt att bekämpa i Polen, minst med 30,000 man; det som fanns, var under uppsättning i Sachsen, och det är svårt att se vad han äventyrat med att ofördröjligen gå dit, — något som han måste ha gjort, om enbart materiella bevekelsegrunder varit hans drivfjädrar. Att säga, såsom här ovan sagts, att han av moraliska skäl fann sig hindrad att gå dit, är naturligtvis ett ovetenskapligt påstående; dessutom ett som i politiska sammanhang klingar hopplöst löjligt; likväl är det förmodligen sant. I varje fall synes ingen ens något så när tillfyllestgörande förklaring av annan art hittills ha framlagts.

innan August, såsom eljest förr eller senare måste ske, stampats fullständigt platt. Men Peter ansåg sig ännu inte mogen för uppträdande i stora världen, utan förblev ståndaktigt kvar i sin valda vrå med sina hemmagjorda metoder, och nöjde sig med att skicka hjälptrupper — efter hand i större skala — till August och att besätta en och annan fast plats i Lithauen.

Vid Thorn, försänkt i svartnad frid bak spillrade murar, »är nu helt stilla och tyst», meddelar kungen äldre systern i början av november, »emedan som här nu ingenting är att göra»; och inför den nalkande vintern bröt han upp och drog norrut, till polska Preussen och Östersjökusten, för att gå i vinterkvarter och anställa värvningar i trakterna där. En hop avdankat manskap hade sänts hem, samtidigt med fångar och troféer, och Västpreussen var ett bra land att värva i, med god tillgång till folk av tysk extraktion; Stenbock hade på förhand fått ordna kvarter åt regementena, som förlades spridda från Elbing till Ermeland. Den mäktiga staden Elbing själv, halvt om halvt pantsatt åt Brandenburg, vägrade till en början att lyssna till förslag om kontribution och svensk inkvartering, liksom Danzig tidigare gjort; men vid truppers oförtövade framskaffande gåvo stadens fäder med sig och anhöllo att som tecken på kungens nådiga benägenhet få kyssa hans hand, vilket beviljades sedan 260,000 riksdaler erlagts till soning för trots och trilska; varpå Dalregementet lades in och fick en god vinter där. Kungen själv tog sitt kvarter österut, i staden Heilsberg i Ermeland; Rehnsköld däremot, fortfarande med en egen häravdelning på tio regementen, kom inte till dessa trakter utan sändes på ett vinterfälttåg söderut, mot klostret Czenstochowa (ryktbart från Karl Gustafs krig, och även denna gång i stånd att hålla sig), och därpå vidare ned åt Krakow, där August och de obetydliga sachsiska spillrorna på polsk mark höllo till; ett fälttåg som förlöpte utan större händelser.

De preussiska kvarteren voro feta och goda, och vin-

tern gick lugnt. »Här går allt väl till», meddelar kungen Rehnsköld, »och värvas i alla polsk-preussiska städerna med fullt trumslag»; och när Rehnsköld fram i mars önskar få låna ett par infanteriregementen, för att lägga in dem som garnison i Krakow, till Augusts undanhållande därifrån, förklarar kungen sig inte ha hjärta att fatiguera manskap med så lång marsch i dåligt väglag för så liten nyttas skull, utan vill hellre att de ostört skola äta sig feta där de äro tills sommaren kommer. Hans dagliga liv — med gudstjänst två gånger om dagen, klockan sju på morgonen och fyra på eftermiddagen — förflöt med inspektionsritter, exercis av Drabanterna och andra, samt ovilligt förrättade skrivgöromål i kansliet på morgnarna. Han skämtar gärna med sin ringa lust att skriva: »Jag är mycket lätt till att hindras från skrivande, som I väl vet», är ett tema som varieras i olika brev till hans generaler. Åtskilligt mera tilltalande var att samman med Lille Prinsen — som han nu vande av med att bära peruk — och några adjutanter och drabanter rida omkring till de olika förläggningarna och glädja sig åt regementenas välmåga. »Den 14 mars», berättar Lüth, »kom Hans Kongl. Maj:t till staden» — kallad Schöneck, där något kompani av Västmanlänningarna stod — »sent om aftonen, själv sjunde, och red uppför vallen, varest en skiltvakt av våra stod som anropade werda, men svarades intet trenne gånger; då skiltvakten, intet vetandes vem det var, gav fyr på konungen, och var lycka att skottet gick över. Andra morgonen efterfrågade H:s Maj:t samma skiltvakt, och gjorde honom till korporal för sitt skott.» Ett vådaskott med mera olycklig verkan råkade kungen en tid därefter själv avfyra mot en av sina avhållnaste ledsagare under en krigslek med sin svit: två partier redo mot varandra och avfyrade lösa skott, varvid kungen, som glömt laddstaken kvar i sin pistol, träffade stallmästaren Axel Hård i bröstet och efter ett par dagar, djupt skakad, fick se honom dö. Årsdagen av denna olycka, den 5 maj, för-

blev för kungen framgent en botdag, markerad genom fullständig fasta.

Under tiden rullade på sina håll den stora politikens spel vidare, framför allt i Warschau, dit Karl sänt sin drabantkapten, Arvid Horn, för att driva på den svensk-vänliga konfederationen. Denna sammanslutning kallade sig numera med det förnämare namnet generalkonfederation och förmåddes slutligen, energiskt sporrad av Horn, att i högtidlig församling den 7 februari 1704 uppsäga August tro och lydnad och förklara honom avsatt från Polens tron. Äntligen hade alltså någonting skett i den riktning kungen önskade, dock mera formellt än reellt. Någon enhällig polsk vilja, sådan kungen önskat i detta ärende, var det fortfarande minst av allt fråga om; tvärtom voro avsättarna ett litet minoritetsparti, framdrivet uteslutande av svensk påtryckning och upprätthållet uteslutande av svenska bajonetter. »Antingen måste de alla säga ja, eller alla nej», hade kungen för något år sedan förklarat, och till ett sådant utopiskt slutmål var det fortfarande långt; eller kanske rättare, inte långt på ett sätt, ty i grunden sade så gott som alla fortfarande nej. Emellertid hade alltså nu ändå denna generalkonfederation tagit sitt avgörande steg; enligt dess fiktion rådde nu interregnum i Polen, ett tillstånd som var angenämt för kardinalprimas, vilken vid sådant fall automatiskt blev »mellankonung», *interrex,* och därför inte kände någon nämnvärd spontan drift till vidare aktivitet i riktning åt tronens nybesättande. Desto ivrigare i det avseendet var däremot Karl, som fann det skedda vara av måttlig betydelse så länge ingen ny kung korats, en sak som därför borde ordnas ju förr dess hellre; men plötsligt trasslades alltsammans till vid underrättelsen att Karls gynnade kandidat, Jacob Sobieski, bortsnappats av August. »Det spargement om Prins Jakob och Constantin», skrev konungen till Horn vid första ryktet, »det vore illa, men jag vill inte rätt tro't ännu. Men är det så, så hjälper det intet, och

skall vi ändå väl finna råd.» Det råd som fanns blev att i stället som kandidat sätta upp vojvoden av Posen, Stanislaus Leczinski, en man som, med undantag för sin hederlighet och sina enkla vanor (egenskaper som naturligtvis tilltalade Karl), var en typisk polsk magnat av dåtida art: graciös, älskvärd, vältalig och allsidigt intetsägande; och Horn fick nu i Warschau arbeta vidare med kardinal och andra, som inte voro förtjusta i en inhemsk kandidat, under det kungen inte tröttnade att i sin tur driva på Horn att med vilka medel som helst få denne vald snarast möjligt. Detaljerna rörande allt detta äro av mycket måttligt intresse, emedan det hela ur alla synpunkter var fullständigt betydelselöst; en åsikt som för övrigt kungen själv efter hand mer och mer såg sig tvingad att övergå till, ehuru hans iver att få hela denna fiktiva ommöblering slutförd därav ingalunda minskades, utan endast fick en prägel av föraktfull likgiltighet rörande de metoder som vid arrangemangets genomförande kommo till användning.

Medan Horn i Warschau sålunda fick öva sig i diplomatiska sofismer och intigheter, laborerade en annan outtröttlig emissarie, Stenbock — redan gott övad i varjehanda —, med mera handgripliga ting i Danzig, vars senat nu nått så långt som till sorgsna räntekalkyler rörande Karl Knutssons växel och förslag att låta det vara jämt med dubbla kapitalet, samt andra på grund av svenske kungens initiativ lika bedrövligt aktuella högfinansiella ting. Bland annat, ansåg kungen, borde Danzig nu efter Augusts avsättning oförbehållsamt förklara sig fritt från denne i allt; varpå alla utskylder, som förr utgått från Danzig till August, nu borde utgå till kungen av Sverige intill dess ny polsk kung blivit vald, däri inbegripet även eventuella restantier till August; allt i enlighet med det bruk som kungen av Sverige från början praktiserat rörande Augusts inkomster överallt i Polen. Danzig, medgörligt rörande tidigare småsaker och därefter glättigt i förtröstan att vara fritt från vidare

svenska krav, spjärnade förtvivlat emot inför dessa bittra överraskningar, vred sig som en mask inför restantier och annat samt sökte förhala alltsammans så mycket som möjligt; under det kungen, nu visserligen ganska välvilligt stämd på grund av stadens tidigare tillmötesgåenden, ingalunda var mannen att slå av något väsentligt på sina krav. Danzig gjorde med skärpa gällande att det hittills inte från detta håll krävts på några utskylder till August, och att det var sent att komma med sådana krav nu; varpå kungen svarade att anledningen helt enkelt var den, att han i denna sak råkat glömma bort Danzig tills nu, men att det nu vackert skulle betala alltsammans genast. Dessutom hade han fått höra att man i Danzigs kyrkor alltjämt läste förböner för August, något som numera, sedan August avsatts och efter det svenska trupper kommit till trakten, vore ett avgjort ofog, som omedelbart måste upphöra. Samtidigt bidrog Stenbock på egen hand med tanken att endast vilja taga emot betalning i riksdaler specie och räkna i sådana, vilket kungen fann vara »mycket rätt: när det nämnes riksdaler, så bör det vara specie». Inte allenast Danzig utan alla städer i polska Preussen borde låta utgå manifest, vari de förklarade sig helt lösta från August; och för Danzigs speciella del borde hela saken, med manifest, utskylder, restantier, Karl Knutssons belopp (som man för övrigt något litet kunde jämka på), förböner och allt, ordnas ofördröjligen och utan vidare onyttigt prat, »om de vilja slippa olycka». När Danzig trots allt försökte med ytterligare förhalningar, hittade kungen själv på det lämpligaste medlet att utan vålds användande få ett motsträvigt borgerskap att ta reson: »Böra de ifrån den tiden I nu giver dem den nya dilationen böta för var timma de ännu bliva ute med skriften, till deras termin om lögerdag bliver all, 1,000 riksdaler, eller som I själv tycker bör vara, till liten näpst för deras försummelse.» Detta hjälpte omedelbart; och kungen kunde med nöje konstatera danzigarnas äntliga

villighet att »betala deras skyldigheter» och skriva önskat manifest, »utan execution».

Ett ställe där man med en illa dold grimas av ovilja betraktade allt detta var Brandenburg. Karl hade på sommaren 1703 erkänt denne kurfurstes nyantagna värdighet av »konung i Preussen», men någon egentlig ömsesidig hjärtlighet följde inte av detta erkännande, så mycket mindre som den nye kungen i Berlin (Fredrik I hette han, en tämligen bedrövlig figur) envisades — troligen för att bättre övertyga sig själv och andra om sin nya kunglighet — att mottaga ambassadörer i nonchalant majestätisk attityd, sittande och med betäckt huvud, ett påfund som Karl fann högst olämpligt. Å andra sidan var brandenburgaren en man med avsevärda militära resurser, utsatt för ständiga lockelser från August att gå med mot Sverige, varvid alltid fina bitar av Polen kunde erhållas som gottgörelse; man borde därför inte bråka med honom i onödan. Men när Karl ryckte in i polska Preussen och började tala allvar med städerna där, blev situationen genast spänd. Brandenburg ville sedan länge ha polska Preussen, förbindelseleden mellan dess båda hälfter; dessutom hade det en gammal panträtt till Elbing på grund av polsk gäld; och när Karl började nalkas dessa trakter, skyndade sig Fredrik att lägga in trupper i denna stad, samtidigt med att han också besatte Ermeland. När Karl lade in trupper i Elbing, fingo de brandenburgska avtåga därifrån, med undantag för en nominell styrka till panträttens bevakande; och rörande Ermeland meddelade han att han tänkte ha sina vinterkvarter där och att området inte räckte till för två folk, varpå de fingo utrymma även detta. Naturligtvis tedde sig i Berlin allt detta ytterst ohyggligt och brutalt, särskilt som det kom ovanpå en diplomatisk konferens i Danzig mellan Hermelin och ett preussiskt sändebud, där det sistnämnda haft instruktioner att höra sig för angående konungariket Polens framtida omfång: ett omfång som Karl förslagsvis bor-

de modifiera genom att låta Brandenburg få polska Preussen och »expektans på Kurland», under det han själv lämpligen kunde ta Lithauen. Till allt detta hade Karl svarat ett klart nej: han hade ingen tanke på att dela eller stycka Polen; och efter sådan missförstådd välmening fick man i Berlin nöja sig med att skära tänder i stillhet tills vidare. De svenska pikarna voro alltför många och alltför nära, och bättre dagar kunde kanske så småningom komma.

Inte heller i de polsk-preussiska städerna torde stämningen mot Karl ha varit vidare hjärtlig, sedan kontributioner och indrivningar kommit ordentligt i gång; ty kungarna av Polen hade sällan varit i stånd att på detta sätt uppträda som så krävande husbönder, och de summor Karl tog voro inte små. Å andra sidan höll han sig strängt till det han ansåg sig ha rätt att kräva — oavsett böter för trilska och försummelse, som voro en naturlig sak —; ett så mycket mera aktningsvärt drag hos honom som åtkomliga rika städer enligt tidens kavaljersmoral knappt betraktades som annat än en sorts av Gud omtänksamt utplacerade myrstackar och bistockar, ur vilka kungar och stridsmän, som ädla björnar, efter behag kunde utkrafsa sin nödiga näring.

De erhållna pengarna kommo väl till pass, bland annat för de pågående värvningarna, vilka nu överallt i dessa preussiska städer bedrevos i stor stil, med trumslag på torgen och under »otroligt tillopp». Kungen av Sverige hade redan bland folk i gemen hunnit bli en populär herre att tjäna, oaktat hans tjänst var sträng och han inte bjöd särdeles mycket: värvad man för infanteriet fick 5 riksdaler på hand, för rytteri och dragoner 10. Ett nytt infanteriregemente sattes upp, med Klas Ekeblad till överste, densamme vars bröllop Karl en gång som ung prins noterat i sin dagbok; samt inte mindre än fyra nya dragonregementen, vilkas överstar blevo Stenbock (mera som hedersöverste), Meijerfelt och generaladjutanterna Taube och Dücker; varefter dessa re-

gementen framgent, såsom vanligt vid värvade förband, kallades efter sina överstar. Dessa värvade tyska dragonregementen, samt ett par andra senare tillkomna, utgjorde (jämte de polska valackskvadronerna) det enda nämnvärda icke-nationella inslaget i Karls arméer, vilka häri, som i åtskilligt annat, stodo i bjärt motsats mot tidigare svensk praktik, — framför allt mot den under trettioåriga kriget, då stundom i de svenska härarna endast generalerna varit svenskar.

Nästa lika goda värvningsmarknad skulle Karl finna i Sachsen; men vägen dit var en spiralväg, som rymde åtskilligt fortsatt pulsande runt polska utmarker. Fram på vårsidan började det se ut som om Karls önskan att få sina fiender samlade i Polen var på väg att uppfyllas; ty ryska trupper, avsedda för August, koncentrerades i Kiew, och en stor ukrainesk kosackhär sades skola sluta sig till dessa, under det August, själv befintlig i trakten av Sandomir med de sista spillrorna av sin ursprungliga armé och en större mängd polacker, sökte dra till sig en ny sachsisk armé västerifrån, förd av Steinau. Allt detta ämnade därpå tydligen förena sig någonstans i sydöst, till en samlad myckenhet som måhända kunde våga bjuda Karl spetsen. I sin helhet var detta från hans synpunkt ett odelat angenämt projekt och gav honom åter ett mål att operera mot, något som han eljest efter Thorn inte haft inom Polens gränser. Ryssarna skulle enligt kontrakt komma med 12,000 man infanteri (och kommo verkligen med 9,000); och August hade, med uppbjudande av alla möjligheter, lyckats få på benen så mycket som 17,000 sachsare sammanlagt, bland annat genom att till ett antal av 6,000 draga hem sitt till kejsaren uthyrda folk, en åtgärd som vittnade om hur bekymmersam hans militära situation hunnit bli. Därtill kommo svärmar av kosacker och polacker i stort men okänt — och för Karl högst likgiltigt — antal. När därför svenska armén i början av juni bröt upp ur kvarteren med en fältstyrka på 28,000 man

(Rehnskölds avdelning inräknad), kunde Polen åter sägas vara i miltärt avseende ganska gott befolkat.

De trupper som legat i Ermeland — Drabanterna, Gardet och Livregementet — gingo raka vägen söderut, genom kungligt preussiskt område, de övriga genom Västpreussen, samma väg de kommit; en stark garnison blev kvar i Elbing. Marschen gick till en början längs Weichsel till Warschau, där vissa ting — viktiga ting, skulle man kunnat säga, därest något i polsk politik hade gjort skäl för ett sådant epitet — just voro i faggorna under övligt valriksdagspolitiserandes mängder av förvirrat spring och skrik. En valriksdag, visserligen med mycket partiell anslutning, hade nämligen just sammanträtt där; ett antal förnämiteter, kardinalprimas, kronskattmästare, kronmunskänk och andra, spredo över församlingen vad glans de hade att sprida; till och med själva kronfältherren Hieronymus Lubomirski hedrade den med sin närvaro, emedan han för ögonblicket slutit sig till det svenska partiet i hopp att själv bli vald. Kardinalprimas Radziejowski var vid yppersta politiska arbetsvigör: hans planer, intriger, slingerbultar, lögner och förhalningar snodde sig om varandra i ett äventyrligt virrvarr, där han knappt själv kunde riktigt följa med, förkvävande varandra likt tropiska lianer. Han ville helst ha någon penningstark utlänning vald, fransmannen Conti eller ungraren Rakoczi; han ville hellre, förklarade han med heligt allvar, gå i landsflykt än se någon infödd på tronen; han ville, när kungen lät Horn hälsa honom att en infödd polack borde väljas, i så fall helst ha Lubomirski eller Leczinski; han ville, när kungen lät svara att Leczinski passade bra, inte på villkor ha denne, emedan han var för ung, utan hellre Lubomirski, en mogen man av hans eget kynne, eller en viss Opalinski, en för sin stora förmögenhet känd gammal herre som emellertid vid närmare påseende befanns ha avlidit. Ett äktenskap arrangerades i största hast mellan en ung Towianski, son till kardinalens väninna, och

kronfältherrens dotter, i avsikt att knyta Lubomirski fastare till kardinalens parti, eller kardinalen fastare till Lubomirskis, eller både kardinal och kronfältherre fastare till Leczinskis, som vinnlagt sig om sagda äktenskap; och ombud från Podlachien och andra håll höllo gripande tal och voro beredda till allt utom att komma till något resultat.

När kungen i slutet på juni tog sitt kvarter i Blonie, utanför Warschau, strävade han mindre efter att sätta sig in i alla dessa finesser än att fortast möjligt få slut på spektaklet; Horn fick fördubbla sina ansträngningar som hjordens herde, för att få alla nosar åt ett håll, och satt — påstods det — en hel lördag och drack med biskopen av Posen för att få denne kavat nog att fungera som valledare, efter det kardinalprimas förklarat sig sängliggande; varpå slutligen, denna samma lördagskväll, den 2 juli 1704, efter solnedgången, mitt i ståtliga podlachiska anföranden, en storpolsk adelsman proklamerade Stanislaus Leczinski som Polens konung och biskopen av Posen reste sig och tre gånger frågade församlingen om den ville ha Stanislaus Leczinski till konung (tre gånger enligt gammalt bruk, sade de välvilliga; tre gånger på grund av tankspriddhet efter pokulerandet med Horn, sade de övriga) samt besvarades med förvirrat larm, vivatrop för kung Stanislaus, mössor kastade i luften och förargat skrän av de avbrutna podlachiska talarna. Därmed förklarades Stanislaus vederbörligen vald till konung av Poven, storhertig av Lithauen, etc.; varpå Lubomirski inte lät lång tid förlida innan han med tillgängliga delar av sin Kronarmé åter vände sitt hjärta till August, under det den nyvalde monarken skyndsamt, såsom sin första regeringshandling, gick att uppvakta sin kunglige beskyddare med anhållan att få låna 300,000 riksdaler och ett antal trupper, de förra till bevarande av Kronarméns bevågenhet, de senare för att i sällskap med lojalt polskt folk företaga ett infall i Sachsen och dymedelst, genom ärorika bedrifter, »befästa sig

i sina undersåtars kärlek». Denne stackars beklagansvärde Stanislaus hade varken pengar eller kärlek att ty sig till; inte heller hade han i själva verket några undersåtar, till pengars erläggande eller kärleks vederbörliga grodd.

Vald var han emellertid nu, mer eller mindre; det var från svensk synpunkt alltid något, och Karl var från början ytterst noggrann med att själv genom sina trupper och i allt umgänge bevisa honom ceremoniös kunglig ära. Något polskfärgat försök mot Sachsen ansåg Karl inte vara lämpligt: de förutsatta lysande bedrifterna kunde till äventyrs slå fel, så mycket mera som Karl just nu inte kunde avvara svenska trupper till hjälp därvidlag; men nyblivne generalmajoren Meijerfelt stationerades i Storpolen med tre kavalleriregementen för att skydda välsinnade gods därstädes mot Augusts partigängare och hjälpa till att mot eventuella sachsiska försök täcka det fasta Posen, där Mardefelt satt med föga talrik garnison. Vad penningfrågan angick, var sådant redan för kungen av Sverige själv en tämligen vansklig sak; några överflödiga 300,000 riksdaler hade Karl sällan på sig, och utbetalningar till den vingliga Kronarmén och dess ännu vingligare anförare kunde inte komma i fråga förrän de visat att de menade allvar med sin tillslutning. Huvudsaken var nu att Stanislaus snarast möjligt måtte bli krönt, ty före kröningen var en polsk konung en ännu mycket mera fragil företeelse än efter, och man hade sett fall — såsom prins Contis för några år sedan, under konkurrensen med August — då en vald men okrönt konung helt enkelt voterats obefintlig. Horn fick därför, med 1,000 mans betäckning, stanna kvar i Warschau till kröningsverkets främjande samt till utarbetande, samman med svenska och polska kommissarier, av preliminärt förslag till fred och allmän uppgörelse mellan Sverige och republiken; och med allt nödigt sålunda arrangerat, tog Karl farväl av den nye monarken och drog med sin här vidare mot August och hans

ryska hjälpstyrkor, där de höllo på att skocka sig nere i sydöst.

Till en början gick marschen rakt söderut, ett stycke väster om Weichsel; floden Pilica övergicks vid Novomiasto, samma ställe där kungen redan en gång tidigare gått över, på väg till Kliszow; och i slutet av juli stod han vid Sandomir, där Rehnsköld stötte till och hela armén var samlad. Steinau, som med sitt nyuppsatta folk från Sachsen redan hunnit ett stycke in på polskt område, för att över Krakow stöta till August i trakten av Lemberg, hade vid denna tidpunkt redan hunnit att inför de svenska rörelserna snabbt vända om; och under resten av sommaren sysslade hans styrka med manövrer och strider mot Meijerfelt i trakterna kring Posen. Den stora sachsisk-ryska konjunktionen i sydöst var därmed redan misslyckad; ty de fåtaliga sachsiska trupper August hade hos sig kunde omöjligt samman med den ryska reguljära hjälpkåren och de lösa polska och kosackiska svärmarna bilda en armé att på allvar möta svenskarna med; och det högsta August under sådana omständigheter kunde hoppas var att, som Patkul uttryckte det, »få svenskarna att promenera omkring i landet», till vanligt ackompanjemang av småkrig vid utposterna. Större aktioner blevo därför under detta års fälttåg sparsamt förekommande fenomen.

Några skrivande män voro med på denna andra stora nedmarsch genom Polen och mildra genom sina notiser det abstrakta marscherandets monotoni. På historiens förnäma blad är en marsch endast en marsch, en högst förtunnad angelägenhet, som man med en penna drar upp på en karta: ett medel till ett mål endast, ingenting att spilla ord på utom om den råkar gå över Alperna eller över Bältens is, då den kan få en prägel av något minnesvärt även i och för sig. Och i krigshistoriska verk kunna vi visserligen, i olika sammanhang, inhämta att en förflyttning av 30,000 man 50 mils väg eller mera genom ett fientligt land är ett stort och utomordentligt krävande

företag, där tusen ting måste förutses, ordnas och samstämmas för att det hela skall kunna utföras, utan att vi därför i vårt medvetande erhålla någon märkbar bild vare sig av ett sådant företags tekniska helhet eller av dess konkreta form av tillvaro för deltagarna. Sant är att även karolinska memoarförfattare inte slösa många ord på dagens rutin, oftast inga ord alls; men en och annan kuriositet eller personlig småepisod har dock alltid befunnits värd att uppteckna, och kan stundom för den sentida läsaren vara minst lika intresseväckande, minst lika god föda för själen, som svåruttänkta teoretiska utredningar rörande det enas eller andras »allmänna innebörd» och »djupare betydelse». Här ha vi nu t. ex. förre Uppsalateologen Joachim Lüth, alltjämt på Västmanlänningarna, där han numera avancerat till sergeant: en klarvaken ung man med gott ordförråd, utan spår av teologisk anstrykning; stundom med ett visst martialiskt och patriotiskt sentiment, som eljest karolinska dagboksförfattare inte just slösa med i ord. Han är belåten när han kan notera, i samband med Weichselövergången vid Sandomir, att »i dag fingo 4,000 polacker sätta livet till»; och under den fortsatta marschen söderut: »Underlät dock fienden icke i villa skogarna, vid moras och defiléer att oroa oss med sina irregulaire trupper av kosacker och kalmucker, som icke olika hundarna allt stadigt hängde oss i hälarna; men, därest vi kunde dem deras smyghål med våra polacker förpurra, så var det ock bara döden för dem, när den redelige svenske soldaten kom därtill.» Klart och lättbegripligt allt; men vad skola vi säga om följande notis från trakterna norr om Lemberg: ett plötsligt stycke fantastik av sällsynt art bland karolinska minnen, en skiss som skulle kunna kallas »Sydöstpolskt landskap 1704, med figurer», i avgjort romantiskt maner:

Staden Tomaskowo... var av fienden, innan vi dit kom, alldeles uppbränd och lågo ännu friska bränder och röka-de; icke en människa var här att anträffa, utan allt öde,

dock lupo kreaturen här och där förvillade. In mot aftonen blev jag med tvenne andra underofficerare vid namn Scheberg och Menlös utkommenderade, att bespana om någon av bönderna med mera vore att anträffa, då vi ett litet stycke ifrån staden blevo varse ett litet barn, sittande vid vägen, helt över ludet, som en killing, svart och styggt, efter vårt omdöme tvenne till trenne år gammalt. Vi tilltalade och befrågade det om dess föräldrar, som oss med ett morrande besvarade, pekandes åt skogen; och i det jag bad fältväbel Scheberg stiga av hästen och uppgiva mig detta barn, tog det till ett par fötter utåt fältet så snällt att det inom några minuter var oss utur ögnesikte. Marscherade så neder åt skogen, därest vi igenfunno några av våra furiderskyttar, ömkeligen mördade och i stycken parterade, vilka hade varit förut att göra kvarter i berörda stad för regementet; funno fördenskull rådligt sådant herr översten att rapportera, som ock skedde, då översten gav oss manskap med, att rekognoscera skogen, och ett kommando följde strax efter. Då vi åter kommo litet från staden, satt barnet på samma ställe, pekandes åt skogen, då vi det som förr ärnade upptaga; men det sprang åt fältet, och vart så intet mera sett; avancerade fördenskull neder i tjocka skogen och efter noga lystrande och bespaning anträffade en stor myckenhet bönder, som förskansat sig och fällt trän omkring sig. Vi grepo dem an, kastade granater och sköto salva på salva, som de i förstone tycktes oss intet skyldige bliva; men dock omsider, sedan vi deras fällda trän överskridit, måste de vända oss ryggen, då vi inneslöto en stor myckenhet, ungefär 100 stycken, och så många lågo ock på platsen ihjälskjutne; och fingo vi här en stor kvalitet av allehanda vivres och proviant, med myckenhet av hästar, oxar och annan boskap, som allt fördes till regementet; då vi ock utförligt fingo veta hur vårt manskap var omkommet, som dem väl ock rikligt efter förtjänst blev vedergällt...

Detta lilla svarta ludna morrande snabbfotade spädbarn, utposterat för att locka stackars svenska furirer in i skogen att mördas (eller kanske fastmera, såsom godsint smådjävul, utpekande mördarnas tillhåll), borde ur rationell synpunkt ha varit en markatta eller liknande; men det är svårt att tänka sig sådana husdjur hos flyktande polska bönder, och liksom för att bemöta en bortförklaring av sådan art är Lüth noggrann med att påpe-

ka att fenomenet sprang sin väg på »ett par fötter» och inte på två par; och oförklarat mysterium får det därför förbli.

På Livregementet red, såsom menig ryttare för sin faders rusthåll Salsta, den tjugoårige greve Thure Gabriel Bielke, fältmarskalken Nils Bielkes son, nyanländ från studier vid universiteten i Leyden och Oxford; hans världsmannamässigt kåserande memoarer, avfattade på franska på hans äldre dagar, börja med denna kampanj. Vad som under detta fälttåg särskilt frapperat honom — liksom Lüth — är den stora nytta hären har av de värvade valackskvadronerna i sådant vidlyftigt småkrig: de äro det svenska rytteriet överlägsna i att skaffa upplysningar, snappa till sig fångar och snoka upp fientliga gömslen; men hans memoarer äro opersonligt hållna, röra sig om kungen och de stora dragen, och några detaljer om soldatlivet har han inte.

Så mycket mera om soldatlivet har däremot Coyet, som fortfarande var med och alltjämt förde sin kompanijournal vid Buchwalds dragoner. Med notiser i stenstil, soldatliv sett ur strängt officiell synpunkt, ingen tillstymmelse till personliga anekdoter eller stämningar, förmår hans journal likväl, vid uppmärksamt betraktande, meddela åtskilliga glimtar av högst konkret tillvaro. Coyet hade under vintern varit över i Sverige för att hämta rekryter i Malmö och Göteborg; vid återkomsten tilldelades hans eget kompani åtskilliga av dessa, och flitig dressyr vidtog för att få dem till goda dragoner före fälttågets början: »Trähästar göras ... de gamla bussarna skola exercera de nya på trähästen.» Munderingarna skola skonas så mycket som möjligt: »Befalldes bussarna intet gå med deras hattar, handskar och rockar, utom när de skola göra parad» — och strax efteråt upprepad påminnelse: »Handskarna och hårpungarna bäras intet, och skinntygen skonas.» Antifeministiska åtgärder, när det stundar till uppbrott ur vinterkvarteren: Regementsorder den 10 juni: »Alla hustrur skaffas av

vid kompaniet.» Upprepad regementsorder den 11 juni: »Hustrurna skaffas från kompanierna.» Avslutande, allomfattande, ofrånkomligt rytande av överste Buchwald den 12 juni: »Alla kvinnfolk skola bort med vagnarna.» Varav man kanske kan draga den slutsatsen att dragonerna inför första påstötningen med bibehållen fattning tolkat orderna efter bokstaven och därmed nog: hörsamt skickat eventuella lagvigda hustrur åstad till trossen och behållit ogift kvinnlig hugsvalan kvar i logementen, intill dess befälets vidare tendenser i ärendet blivit tillräckligt klart proklamerade. Material till stundande fälttåg utlevereras till kompaniet: 16 tält, 60 famnar krubbestreck, $^1/_2$ centner krut och 7 skjutshästar, jämte återkommande förmaningar till omsorg om de sistnämnda. Dragonerna skola sadla sina hästar väl, och alltför många pålassade bylten tolereras inte; 12 par spö utlovas för kvarglömda persedlar. Därpå uppbrott och den långa marschen söderut, utan större händelser för Coyets kompani förrän på slutet. Stor månhet om manskapets hälsa, som genom den heta och torra sommaren håller sig god: strängt förbud mot fruktätning och badning, slutligen också mot mjölkdrickning, allt med utmärkt effekt: intet dödsfall vid kompaniet förrän i trakten av Lemberg, efter två månaders kampanj. Personlig snyggghet ett beivrat önskemål, inom rimliga gränser: en och annan rastdag anslås till tvättning, och »föraren ser efter skäggen, att bussarna bliva rakade». Fortfarande största månhet om Kronans persedlar: till en början strängt förbud mot privat avyttrande av gamla stövlar, dock tillåtelse längre fram, efter det situationen på detta område ljusnat; förbud mot att vräka fourage mot tälten, att dessa icke må taga röta; dragon må icke sova på sin kappa på marken, när hästfiltar finnas att tillgå; och »västarna omvändas, när bussarna gå hemma i kompaniet, och inga hattar eller rockar bäras när fourageras». Dock får, i bättre miljöer, en god sak inte drivas alltför långt: längre fram, efter det man etablerat sig i Lem-

berg, inskärpes, redan dagen efter stormningen, utan tvivel på förekommen anledning, att »när bussarna gå på gatorna, skola de hava värja, strumpor och skor på». Man kan föreställa sig dem på morgontidigt strövtåg i den nyerövrade staden, i lätt toalett, fundersamma rörande möjligheter till ett och annat privat fynd, och förargelseväckande i trätofflor eller dylikt för någon mötande sträng adjutant, — kanske rent av för Hans Majestät själv, som alltid var uppe med de tidigaste.

I sällskap med kungen hade de tämligen huvudstupa anlänt innanför Lembergs murar. Från Sandomir hade armén under ständigt småkrig gått vidare söderut mot Jaroslaw, där August rapporterats; Stenbock, nyligen bliven generallöjtnant (den till åren yngste i armén), förde förtrupperna, hemmastadd i dessa rödryska trakter sedan sina stora indrivningar ett år tidigare. Även med alla tänkbara ryssars hjälp kunde August intet annat göra än hålla sig undan för den formidabla makt som nalkades; och det gjorde han mycket skickligt, ej utan en slutligen från oförmodat håll vackert räckt lång näsa åt svenskarna. När svenska armén anlänt till Jaroslaw och lagt vida trakter under kontribution, med partier ute ända ned mot ungerska gränsen, befanns det att August redan skyndsamt gått norrut längs en östlig väg, i riktning åt Brest-Litowsk, med eget och ryskt infanteri och diverse ryttarsvärmar, under det en stor kosackarmé sades stå öster om Lemberg. Rehnsköld lämnades därför med tolv regementen kvar i Jaroslaw för att söka hålla ett öga på August — utan tvivel en mycket svår uppgift, som han i varje fall blev lurad på —, under det kungen med resten av armén vände sig mot Lemberg, dels i hopp att möta de omtalade kosackerna, dels för att hindra dessa att bemäktiga sig denna viktiga stad, slutligen också emedan föga annat syntes finnas kvar att uträtta i dessa trakter sedan August slunkit undan. Lemberg kunde alltid vara värt ett försök, när man ändå kommit det så pass nära. Denna stad åtnjöt som fästning stort

anseende, sedan turkarna i tidigare krig fåfängt sökt bemäktiga sig den, en gång med 150,000 man: aldrig betvungen, braverade den med sin bibehållna jungfrudom och kallade sig stolt *virgo intacta*. Bortsett från nöjet och bedriften som sådana, kunde det vara mycket lämpligt att i dessa trakter, där August hade sina alltjämt trogna anhängare i största antal, genom ett raskt klarerande av nämnda jungfrulighet demonstrera Augusts maktlöshet och svenskarnas farlighet till och med i ett så avlägset hörn och därmed göra en smula propaganda för Stanislaus, vilket förvisso kunde vara av nöden. Ännu en sak kan Karl vid detta företag ha tänkt på: så långt som till Jaroslaw hade Karl Gustafs färder sträckt sig; men där, i mars 1656, svärjande över regn, foderbrist och lösa polska sällar, hade han funnit sin yttersta punkt och måst vända; och Lemberg var sålunda — för första gången på polsk mark — ett ställe dit inte ens den vittfarne farfadern nått.

Sedan ett av Stenbock till Lemberg sänt bud med uppmaning att betala krigskontribution återvänt med ett nekande svar från vojvoden av Kalisz, Galecki, som August satt till stadens guvernör — samme man som Olof Rudbeck bjudit på fisk och fiolspel i Uppsala några år tidigare —, bröt kungen den 22 augusti upp från Jaroslaw med sjutton regementen. Artilleri och infanteri lämnade han snart att efter bästa förmåga följa efter och gick själv i snabba marscher före mot Lemberg med tre regementen dragoner: Dückers nyuppsatta samt Buchwalds skånska och Krassows bremiska. Den 24 på kvällen drog man fram genom en vidsträckt skogstrakt, så tät och mörk att väg var svår att finna; och vid ett utbrytande häftigt oväder, då ingen utom vid blixtarna kunde se en aln framför sig, uppstod åtskillig förvirring och kringirrande på måfå. Kungen, med Lille Prinsen och ett fåtal drabanter omkring sig, satt av på en öppen plats i skogen och lät blåsa i trumpeter till de vilsnas samlande, och någon händig man i hans sällskap — för-

modligen Hultman eller livknekten Måns Lang — lyckades göra upp en eld. Sedan det visat sig att man inte kunde komma vidare denna natt, svepte sig kungen i sin kappa, och prins Max bredvid honom sammalunda, varpå de på bara marken i skvalande regn sovo gott tills gryningen kom. Nästa morgon nådde man till stadens närhet; och då överrumpling ändå inte var möjlig, fingo de trötta dragonerna en dags vila, och en del skärmytslande i omgivningarna ägde rum, under det kungen samman med Stenbock och de tre dragonöverstarna inspekterade försvarsverkens utseende. Särskilt Stenbock uttalade sig mycket vanvördigt om deras jungfruliga motståndskraft och förklarade sig i stånd att ensam med sina dalkarlar komma till rätta med dem. Men dalkarlar och andra voro ännu ett gott stycke efter, och det beslöts att utan varje hjälp av infanteri och artilleri genast taga staden med dragonerna. Staden bjöd på en torr grav, därpå en vall med ett täckt trägalleri, därpå en våt grav, därpå själva stadsmuren; men besättningen var mest borgerskap, med endast omkring 700 soldater, och det enda angriparna synas ha bevärdigat med några särskilda förhandsbekymmer var det nämnda trägalleriet, till vars undanröjande en del manskap med yxor placerades bakom de främst ställda granatkastarna, samt den breda våta graven, som det gällde att komma över i sällskap med de retirerande försvararna, innan dessa hunnit bakom sig draga in bryggorna över densamma. I gråa gryningen den 27 stormade dragonerna, i tre kolonner under sina respektive överstar, och kommo efter kort stund in på alla punkter. Buchwald var fortast över vallen; men i Coyets journal har det hela endast satt spår efter sig i den lakoniska notisen att »klockan 3 om morgonen gick stormen an, och staden emporterades med liten förlust». Endast på bryggorna över vattengraven uppstod nämnvärt handgemäng, varpå försvararna snart sträckte gevär; de anfallande hade överste Krassow och generaladjutanten Nils Hielm bland de sårade, och ett par kom-

paniofficerare och ett fåtal dragoner fallna. Kungen, med prins Max i sällskap, var på vallen bland de främsta; och på en förmaning att inte utsätta sig för sådan onödig våda, svarade han att det var hans skyldighet att vara bland sitt folk. Detta torde ha varit ett av de sista fall då någon ansett det lönt att försöka hålla honom borta ur strid.

Ansatser till plundring ägde till en början rum, i några kompanier som kungen sände åstad (under generaladjutanten greve Anders Torstensson, sonson till den store fältmarskalken) att rensa upp längs vallarna; men dylikt avstyrdes hastigt, och Stenbock skrev ursäktande till sin fru att »kungens stränga order gör det omöjligt för mig att kunna glädja eder med något vackert byte, ty allt förblir till kungens disposition; han har fått en del vackra silversaker, och dessutom skall staden betala 300,000 riksdaler kontant». Summan är densamma som Stanislaus nyligen anhållit att få låna, vilket gör det troligt att kungen föranstaltade denna uttaxering för sin skyddslings räkning, såsom en sorts visserligen ganska summarisk skatteindrivning åt den som numera skulle anses vara Polens konung; en förmodan som ytterligare styrkes när man finner att Stanislaus, vid sitt oväntat snara sammanträffande med Karl, fick denne att efterskänka halva beloppet, till uppväckande av sådan undersåtlig lembergsk kärlek till Stanislaus som därav kunde förmodas följa.

Den jovialiske stadsguvernören Galecki, som kungen och andra hade ett gott öga till på grund av den skämtsamma ambassaden till Stockholm strax före Augusts överfall, var till en början försvunnen; men ett tämligen illustert efterletande sällskap — bestående av holsteinske överstelöjtnanten Albrecht von Hagen (ihjälstucken av generaladjutanten Frans Knorring i duell i Wilna 1706), överstelöjtnanten Nils Hammarhjelm (längre fram drabantlöjtnant) och menige drabanten Göran Silverhjelm (som skulle komma att sluta som fältmarskalk) —

hittade honom, »i sin nattrock», i innandömena av ett jesuitkloster, och drog fram honom i ljuset, där han till en början hade att utstå ett häftigt möte med Stenbock på grund av en livlig tidigare brevväxling dem emellan, varvid Galecki bland annat skulle under fula uttryck ha rivit en skrivelse från Stenbock i bitar »och stampat på dem». Men förbittrad som Stenbock för en sådan saks skull kunde visa sig — han slog honom över munnen, rytande: *Hoc jam habebis pro meo manifesto:* »Här har du för brevet!» — vidtog däremot kungen inga speciella åtgärder mot Galecki, trots den löjligt duperade roll denne en gång låtit honom spela.

Därmed var denna ryktbara stormning av Lemberg undanstökad: en bedrift som varken Stenbock eller kungen själv synas ha satt särskilt högt — därtill var försvaret för svagt och det hela alltför enkelt —, men som eljest väckte åtskillig uppmärksamhet såsom en kuriös nyhet i sitt slag. Ty att storma fästningar med en handfull dragoner var en sak som historieböckerna knappt uppvisade något exempel på, och belägringskonstens sanna teoretiker kunde säkerligen känna sig föranlåtna att skaka på huvudet åt en dylik improvisation, såsom ett betänkligt lättfärdigt inslag i allvarligt högvetenskapliga ting. Den lärde fortifikationsexperten Wisocki-Hochmuth (numera major), som var med i kungens stab och säkerligen hjälpt till att ordna detaljer vid stormningen, uttrycker ingen åsikt om affären; ty vid detta laget hade han hunnit tröttna på att notera händelser och lät efter Thorn sin dagbok uteslutande bestå av lägerplatsernas namn och antalet tillryggalagda mil. Störst anledning till belåtenhet hade ett stort antal turkiska och tatariska fångar i staden, vilka kungen lät befria ur deras järn, — en första kontakt med turkar för hans vidkommande. Erövrat artilleri, till ett antal av omkring 170 pjäser, lät han spränga i stycken, emedan man inte gärna kunde släpa dylikt gods genom hela Polen; och åt den anländande armén utstacks läger ett stycke utanför staden, för

att där vänta på den stora kosackarméns ankomst. Under fjorton dagar vilades därefter och måddes väl i detta läger, där tillförseln var riklig och ungerskt vin utbjöds till glädjande billigt pris.

Ingen kosackarmé kom; det befanns att den och dess befälhavare, Mazeppa, vänt om vid underrättelsen om Augusts avtåg; att ensamma gå mot svenskarna hade de förklarligt nog ingen lust till. Däremot nåddes Karl här av bud att rysk aktivitet på annat håll nu resulterat i tilldragelser av mörk och förstämmande art. Dorpat, staden med minnen från hans första vinterkvarter, hade sedan den 5 juni belägrats och bombarderats av en stor övermakt under Scheremetjev; och den 14 juli, efter 5,000 inkastade bomber, talrika eldsvådor i staden, sönderskjutna murar, utfall och avslagna stormningar, hade den tappre gamle kommendanten, överste Karl Gustaf Skytte, sett sig tvingad att slå chamade, varpå ackord beviljats honom. Besättningen fick avtåga, några kompanier med gevär, officerarna med värjor; i den elfte och sista punkten hade Skytte begärt »att fästningsverken i samma stånd, som de nu befinna sig, och med sin bestyckning, en gång åter bli överlämnade till kungen av Sverige», och Scheremetjev hade kommenterat med anteckningen: »För den 11 punkten låta vi den Högste sörja, som vet allt tillkommande.» Helt höllos naturligtvis inte de överenskomna punkterna, vilket skulle varit emot all (åtminstone dåtida) rysk natur: de tillstadda beväpnat avtågande kompaniernas gevär utbyttes mot sämre ryska; garnisonen, som enligt ackordet skulle i sin helhet gått till Reval, sändes delad åt tre håll, till Riga, Reval och Viborg; och Skytte själv togs till zaren i Ingermanland och kvarhölls där en tid. Sedan kungen fått vederbörliga rapporter om belägring och kapitulation, ansåg han tydligen att Skytte gjort allt som kunde göras vid försvaret, ty något år senare utnämnde han honom till generalmajor.

Redan tidigare, i maj detta år, hade den svenska eska-

dern på Pejpus, förd av kommendörkaptenen Löschern von Herzfelt, låtit sig fångas av ryssarna i en trång flodmynning — delvis, enligt Skyttes rapport, emedan Löschern manövrerat i berusat tillstånd — och efter strid under hopplösa betingelser helt gått under eller tagits. Löschern själv, medveten om att en eventuell framtid skulle bli mörk efter en sådan prestation, hade föredragit att spränga sitt flaggskepp *Carolus* och sig själv i luften; en sluteffekt som inte alstrade någon gripenhet hos kungen, ty Karls kommentar blev endast att »Löschern har dött som en matros, men inte som en kristen».

Men värre ting än dessa hade därefter tillkommit. Alltsedan april detta år hade zaren åter, liksom för fyra år sedan, legat framför Narva, med en belägringsarmé under fältmarskalk Ogilvie; och åter hade fästningskommendanten, alltjämt samme Henning Rudolf Horn, gjort manhaftigt motstånd och småningom när tiden led och resurserna började sina, spanat efter behövlig succurs; denna gång dock fåfängt. Vad som i stället kom var Scheremetjev med den här som blivit ledig efter Dorpat, varpå zaren hade 35,000 man samlade. Den 10 augusti — sedan Horn flera gånger uppfordrats och efter det delar av fästningsmuren rasat och fyllt vallgraven, bildande en bekväm bräsch där »100 man kunde gå i bredd» — togo ryssarna fästning och stad med storm och voro därmed hela Ingermanlands herrar; det lilla fästet Ivangorod, på andra sidan Narovafloden, med 200 mans besättning, kapitulerade efter ett par dagar mot fritt avtåg. Med överlevande av Narvas garnison — sjukdomar, deserteringar, lång belägring och avslutande allmänt mördande vid stormningen hade högst betydligt reducerat den — gick den tappre Horn till rysk fångenskap, med gemål och fyra döttrar (vilka stackars ungmör, såsom en ljuspunkt under långa ryska år, småningom skulle finna en mycket god äktenskapsmarknad bland fångna landsmän), och fick åt andra överlåta att söka komma underfund med var ansvaret kunde ligga för den brist på und-

sättning, som nu kommit Narvas stolta namn att så förmörkas.

Hela det maskineri, åt vilket Östersjöprovinsernas försvar anförtrotts, var i själva verket från början mycket bristfälligt och hade nu kört samman i fullständig kollaps. Högsta ledningen, under kungen, satt i Stockholm i form av ett åtta man starkt utskott av Rådet, kallat defensionskommissionen, en inrättning som i ansvarsvillighet, initiativrikedom och energi närmast påminde om Karl XII:s förmyndarregering, eller om det berömda kejserliga hovkrigsrådet i Wien under dess mest sublima perioder. Betänkanden, promemorier och ändlösa gudsnådeliga korrespondenser — å ena sidan med myndigheterna, civila och militära, i Östersjöprovinserna, å andra sidan med kungen i fält — åstadkommos med outtröttligt nit och med rutinerat ämbetsmannamässig likgiltighet för all svagsint förspilld tid; men därutöver föga. Huvudsaken för dessa defensionskommissionärer — som för flertalet väldresserade ämbetsmän i liknande förhållanden — var att inte kompromettera sig, inte personligen stå för någonting, åt alla håll ständigt hålla sig garderade och täckta; och i ett sällskap där samtliga söka krypa bakom ryggen på varandra, blir naturligtvis aktionsradien inte stor. Detta kunde ännu vara gott och väl: ämbetsmannapsykologien under ett envälde måste så gott som nödvändigt bli av dylik art; men därtill kom ytterligare, att när kungen med all makt sökte få någon handling till stånd av denna kommission, när han gav den klara, preciserade befallningar, klädde den sig oförtövat i en annan psykologisk skepnad och framtedde sig som en församling kloka gamla råd, som i välvisa betänkanden måste förklara för den oerfarne unge monarken varför detta och detta var opraktiskt, oklokt, ogörligt och lönlöst, alldenstund å ena sidan . . . medan å den andra . . . Sålunda vägrade de bland annat, fulla av sorgmodig salvelse, att efterkomma kungens befallning att sända trupper från Sverige till för-

stärkning av Narvas garnison (något som de kort förut själva anhållit om tillstånd till), under förklaring att dylikt ändå vore hopplöst mot en sådan övermakt som den ryska. Kungen fördrog dem och deras besynnerligheter med en sorts barnslig fatalism: han synes länge ha laborerat med den dubbla vanföreställningen att gammalt erfaret folk måste ha förstånd och omdömesförmåga, samt att högtställda ämbetsmän och dignitärer måste vara livade av någon annan sorts nitälskan för det allmänna bästa än den som manifesterade sig i avfattandet av poänglösa betänkanden, bordläggandet av goda förslag och remitterandet av viktiga ärenden som de själva erhållit full befogenhet att avgöra. Detta var tvenne högst äventyrliga postulat hos honom, delvis utan tvivel sammanhängande med hans respekt för allt faderns verk, därför också för de ämbetsmän denne dragit fram. Längre fram, under trycket av yttersta nöd, blev denna defensionskommission åtskilligt bättre; men tillsvidare var den ett tämligen tröstlöst fenomen.

Men defensionskommissionen, med all sin skröplighet, strålade av initiativ och kompetens, som en konklav av unga gudar, i jämförelse med vissa ledande mandariner i Östersjöprovinserna, eller åtminstone en speciell sådan. De förstklassiga administratörerna där voro redan borta, Dahlberg död, Stuart döende; en som däremot varken var död eller döende var generalguvernören över Estland, alltjämt residerande på Revals slott vid förträfflig hälsa, alltjämt trägen i författandet av inlagor, protester och frånskyllningar, alltjämt säker i sina paragrafer och reglementen, alltjämt flink i att komma i bråk med sina medarbetare och underminera dem, alltjämt hinderlig i allt, mera skadlig för Sverige än ett halvt dussin ordinära ryska generaler: ämbetsmannen i ett visst slag av fulländning, greve Axel Julius de la Gardie, oförbrännelig på sin post vid fyllda sextiosju, odödlig som mänskligheten elände. Strängt tillrättavisad redan för fyra år sedan för söl och onödig pladdrighet, hade han

därefter, så snart kungen inte längre fanns till hands att personligen ruska upp honom, på ett fruktansvärt sätt utvecklat dessa sina talanger vidare. Befallningar, tillrättavisningar och stränga påminnelser betraktade han, av allt att döma, endast som välkomna tillfällen att författa sinnrika svarsskrivelser i och för framställandet av den stackars Schlippenbach, fältarméns över all förmåga engagerade befälhavare (som han systematiskt motarbetade i allt), såsom en illasinnad och opålitlig figur. Trupper som skulle till Schlippenbach kvarhöllos i Reval; förråd som tidigt på våren, medan vägen var öppen och slädföret gjorde transporten lättare, skulle till Narva, kvarhöllos även på samma plats, emedan generalguvernören, såsom han i brev meddelade kungen, omöjligt under nuvarande oordnade förhållanden kunde utfinna någon metod för en rättvis fördelning av skjutsbördorna på landets allmoge. Det borde tydligen, enligt hans förmenande, först bli fred, innan han i tillfredsställande ämbetsmannamässiga former kunde göra upp ett schema för denna transport. I sitt svar påpekade kungen att det viktigaste var att få förråden fram till Narva i tid, och att det var föga lämpligt att sitta och ömma för landets befolkning tills ryssarna, för sådan ömhets skull, infunne sig och mördade undan densamma. Men vid det laget hade tiden hunnit förlida; och Narva, med sina förråd liggande i Reval, var redan inneslutet.

Efter Narvas fall blev denne sällsamme generalguvernör äntligen avskedad, men något ytterligare drabbade honom inte; och att kungen — som kunde gå strängt fram i sådana relativt harmlösa fall som Nils Bielkes och Paijkulls — inte fick denna fördärvliga gamla odåga ställd, först inför en krigsrätt, därpå mot en vägg med lämpligt antal bössmynningar framför, torde vara ett historiskt problem som inte är bland de allra lättaste att besvara. Han hörde till en av reduktionen i särskilt hög grad utarmad familj och hade utan tvivel

behov av sin plats för bärgningens skull; dessutom kunde han räknas som en smula anförvant till kungen, dock endast högst indirekt; men främst var det förmodligen Karls extravaganta beskedlighet mot faderns gamla ämbetsmän, som gjorde att han slapp så lindrigt undan.

Eller kanske kungen ansåg att han själv, när allt kom omkring, ingalunda var utan skuld till det skedda, och att han därför inte gärna kunde vara sträng mot andra. Ett system, där härar och garnisoner utan koordination, vanligen under inbördes split och rivalitet, sköttes var och en för sig av Maidel, Horn, Schlippenbach, de la Gardie, Skytte, Frölich och Lewenhaupt — jämte en berusad sjökapten på Peipus —, var från början hopplöst mot en motståndare som opererade med enhetlig övermakt, även om de nämndas sammanlagda manskapsstyrka steg till åtskilligt mera än kungens egen fältarmé. I själva verket påminner det hela ganska mycket om Napoleons arrangemanger — eller brist på sådana — i Spanien, med en hop tvistande självständiga marskalkar under en sorts defensionskommission, bestående av kung Joseph och Jourdan, och med kejsaren själv alltför långt borta och hans befallningar värdelösa på grund av tid och avstånd. Redan två år tidigare hade Stuart i en skrivelse till kommissionen påpekat nödvändigheten av ett överbefäl för hela det östra försvaret; men strax därefter hade Stuart tagit avsked, och hans skrivelse hade, efter vederbörligt tankfullt nickande, på övligt sätt lagts till handlingarna och aldrig kommit till kungens kännedom. Detta är naturligtvis alls ingen ursäkt för Karl: hade Stuart kunnat inse denna nödvändighet så tidigt, borde också kungen på egen hand kunnat inse den, så mycket mera som han genom alla till honom ställda eller vidarebefordrade skrivelser från dessa håll, bortsett från de ryska framgångarna, hade tillräcklig inblick i det helas disharmoni och trasighet. Rehnsköld hade han sannolikt knappt kunnat undvara så tidigt som 1702; men andra funnos, Liewen eller Sten-

bock, kanske till och med Wellingk eller Horn; även om det endast blivit en medelmåttig förmåga, skulle en sådan varit oberäkneligt mycket bättre än ingen alls.

Kungens intresse för vad som försiggick på Östersjöfronten var alltid stort, och för likgiltighet i det avseendet kan han för ingen del beskyllas; han förordnade till och med en gång, hösten 1703, att Maidels och Schlippenbachs behov av vapen och annat skulle tillgodoses före den kungliga arméns; men det är påfallande att han själv aldrig gav sig tid att göra en visit åt dessa håll för att få en pålitlig egen överblick över det hela och rätta till de värsta bland missförhållandena. Under det långa vilandet runt Thorn, under de långa kvarteren efteråt i Västpreussen, hade god tid och gott tillfälle funnits att kasta en nödig blick såväl på kommissionen och annat i Stockholm som på de baltiska sakerna; likväl kände han sig aldrig i stånd att slita sig lös från sin fältarmé ens för några månader. Han hade definitivt vuxit fast vid härlägren och vid sin arméns dagliga liv och var nu i sanning »vigder vid soldathopen i lust och nöd», med en känsla av att det inte ens för ett ögonblick kunde gå för sig att taga ledigt från denna harmoniska sammanlevnad. Liksom den lycklige lantmannen, som lever med i alla detaljer och alla vanda bestyr på åker och i ladugård, kan finna även en sådan enkel dag, som för den okunnige betraktaren ter sig helt händelselös, fylld av en stor mängd viktiga ting — besvikelser, glädjeämnen och spännande problem, alltifrån det första snusandet i morgonluften intill kvällsmjölkningens slut fram mot solnedgång, i vilka alla han med självklar nödvändighet måste taga del, emedan de äro hans liv och hans verk — och stundom kan komma därhän att han känner det helt omöjligt att ens för en dag låta sig slitas bort från någon dramatisk punkt rörande löftesrika svin eller halvtorkad klöver, tryggt medveten om att detta för honom är av oändlig vikt och betydelse (inte på grund av tankar på nytta eller eko-

nomisk kalkyl, utan emedan allt detta för honom förlänats ett oskattbart egenvärde och måste upplevas och medlevas för sin egen skull): så hade, på samma sätt och i en analog form av tillvaro, härens husbonde själsligt vuxit samman med sin armé, med dess dagliga rutin, med dess tusen välbekanta och evigt växlande vardagsproblem, små som stora — alltifrån höga ting rörande strategi och proviantering ned till dagens skärmytsling vid utposterna, ett nytt uppslag i infanteriexercisen eller herrar drabanters sista duell —, kunde omöjligt slita sig därifrån och fann en aderton timmars arbetsdag knappt räcka till för att taga del av allt som det för honom blivit en livsnödvändighet att själv i detalj lägga hand vid. Han borde ha gjort visit i Stockholm, men det var honom omöjligt att finna tid; han borde kastat ett öga på den baltiska fronten, men tusen trådar höllo honom i varje givet ögonblick fast vid den armé han själsligt blivit ett med. Armén var hans besatthet och hans vällust, den enda han unnade sig och därför desto mera uppslukande. Om han varit aldrig så litet förströdd, om han varit en aning lat och likgiltig, då hade han kunnat resa på stockholmsvisit och baltisk inspektion; men som det nu en gång var, med en våldsamt lidelsefull koncentration på allt som rörde dagens gärning, var sådant honom omöjligt. Det är högst sannolikt att han varit medveten om denna sin ofullkomlighet som monark: en gång förrådde han en önskan att han haft en broder som »stolkonung», sittande hemma i Stockholm och skötande det abstrakta och avlägsna, medan det åt honom själv skulle varit överlåtet att helt vara »härkonung» och intet annat. I detta, i sin känsla av oslitlig samhörighet med härен i varje ögonblick, var han bunden av en instinkt, en geniets besatthet: en kraft så stark, att den blev övermäktig till och med en sådan pliktkänsla som hans.

När detta olycksbud från Narva nådde honom i lägret utanför Lemberg, lyckades han inte, trots all vanlig

orubblig behärskning, att helt dölja den upprördhet han därvid kände; och hans stumma förstämning kunde vara berättigad nog. Man kunde nu inte längre, som vid tidigare små kalamiteter, trösta sig med att zarens företag uppe kring Finska Viken var ett harmlöst småroterande, en sak som höll honom lämpligt sysselsatt till dess man finge tid att på allvar gripa sig an med honom. Ty Narva var inte ett litet gränsfäste, som de tidigare fallna, utan en huvudfästning med 6,000 mans garnison; räknat enbart i manskapsavgång hade zaren därmed vunnit lika mycket från Karl som Karl på ett halvår kasserat in från August vid Thorn; och redan detta var illa nog, ty Sverige hade alls inte råd att låta sådan debet och kredit väga jämnt. Med Narva hade dessutom, efter Peipuseskadern och Dorpat, det sista av Estlands och Liflands östra mur fallit, och Sverige behärskade nu endast själva kustlandet, med de tre fästningarna Reval, Pernau och Riga. Värst av allt var måhända den modlöshet som nu på allvar började gripa omkring sig bland befolkning, myndigheter och trupper i både Östersjöprovinserna och Finland: stämningar av övergivenhet och ofrånkomligt öde, som inför en olycka av detta omfång till och med gjorde sig kraftigt förnimbara i Stockholm. Men vid denna sida av saken är det inte troligt att kungen nämnvärt uppehöll sig; ty själv var han så helt oemottaglig för modlöshet och panikstämningar, att han sannolikt aldrig lyckades riktigt förstå vad sådant kunde betyda för genomsnittliga själar.

En liten tröst i allt detta var att samtidigt få goda budskap från Kurland, där greve Lewenhaupt åter med omsorg och beslutsamhet utkämpat en större aktion i sin bästa stil. Med 3,000 man svenskar, och lika mycket lithauiskt rytteri under Sapieha, hade han gått att leta upp 15,000 man ryssar och antisvenska lithauer (som börjat belägra en liten fästning men skyndsamt gått undan vid hans annalkande) och slutligen hittat dem, vid

Jacobstadt, borta i Kurlands nordöstra hörn. Där hade han då, den 26 juli, utan ängsligt kalkylerande av antal, ställt sina svenskar i sådan snörrät linje som han älskade samt bett Sapieha och hans folk att hålla sig bakom svenskarna och inte blanda sig i någonting förrän fienden vore på flykt, för att inte eventuellt vålla oordning i linjen (vilkens noggranna rättning för den tidens vetenskapliga generaler var det ojämförligt mest viktiga i ett fältslag med anspråk på korrekthet), en anhållan som Sapieha och hans folk ivrigt lovade att efterkomma; varpå Lewenhaupt, i magnifik framryckning med sin linje, skrämde Oginskis lithauer på flykt med sin blotta åsyn, sammandrabbade med ryssarna och drev dem från fältet, gjorde halt och med belåtenhet konstaterade att linjen alltjämt var rak (utom för en mindre buckla framåt på ena flygeln, vilket dock kunde ursäktas) samt lät Sapiehas nu frustande kavaljerer hugga in på de flyende, så långt modet ville räcka, och själv med sin linje, strängt rättad, majestätiskt stod kvar på fältet över kvällen och hela natten. Detta var en drabbning efter alla konstens regler, sådan tidens gängse militära teori ville ha den. Visserligen kunde man gjort fienden långt större avbräck genom att låta även svenskarna förfölja, eller genom att taga vara på ett gott tillfälle att omringa fienden; men vid förföljande kunde linjen inte hållas rak, och vid omringande blev den med nödvändighet helt och hållet krokig, och båda dessa förfaringssätt ansågos därför av den strängt lineartaktiska tänkarskolan alltigenom irreguljära och förkastliga. Till denna skola hörde inte Karl XII, och inte heller Rehnsköld, vilka voro belåtna med att göra kål på fienden på det sätt som föll sig enklast; men Lewenhaupt var bland svenska generaler dess strängaste representant och skulle förmodligen hellre velat förlora en batalj enligt konstens alla regler än vinna en sådan utan bibehållen rak linje. Detta hans stränga taktiska maner kan te sig högst besynnerligt för eftervärlden och omöjliggjorde för ho-

nom att utnyttja sina framgångar; men med sina metoder vann han dock segrar, till och med av ingalunda föraktligt omfång, ensam om sådant på denna krigsskådeplats. Det är därför inte förvånansvärt att Karl fick den bästa tanke om honom och gjorde hans befordran snabb. En tid efter denna sin seger utnämndes han till befälhavare för alla fälttrupper i Estland, Livland och Kurland, varmed det enhetliga befälet äntligen var ett faktum, visserligen på ett beklagligt sent skede.

Men de märkliga meddelanden av olika slag, som nådde Karl vid Lemberg voro alls inte slut med detta, ty plötsligt visade sig även August ha dragit sitt strå till stacken. Han hade, som nämnt, i god tid försvunnit norrut, med egna trupper och ryskt infanteri, jämte en talrik svärm kosacker under en överste Apostol, i synbar riktning mot Lithauen. Detta tedde sig harmlöst nog, och till en tid blev det tyst om honom. Men August — som börjat finna det enformigt att alltid vara den jagade, flyende och överändakastade — kom plötsligt, när han hunnit ett stycke norrut och fann sig inte vara eftersatt, på den idén att han nu, för första gången på länge, skulle kunna spela svenskarna ett positivt spratt. Han lät Lithauen vara, böjde av västerut över Lublin, lämnade infanteriet att följa, drog med ett stort moln av eget, polskt och kosackiskt kavalleri före nedåt Weichsel samt dök oförberett upp i Warschaus närhet, till obehaglig förvåning för Horn och Stanislaus. En avdelning på 500 man av Kalmar regemente, som i indrivningsärenden stod vid byn Latovice, sju mil öster om Warschau, omringades och tvangs att ge sig, varvid Apostols kosacker höggo ned ett större antal av de redan avväpnade fångarna. Stanislaus ville rycka ut med vad han hade på sin sida av Kronarmén; men Lubomirski, som med tankfull min filosoferade på egen hand (dock avsevärt vägledd i sina tankeprocesser av sin kavata och föga svenskvänliga gemål, i vars hand han endast var en vante), lät meddela att sådant av åtskilliga skäl inte

ginge för sig; i själva verket funderade han som bäst på att åter gå över till August, sedan han inte själv lyckats bli vald till kung och den svenska betalningen visat sig skral. August fortsatte i ypperligt humör fram mot Warschau; Horn stängde in sig på slottet med sitt fåtaliga manskap och värjde sig efter förmåga, men fick snart ge sig för att inte bli innebränd; och Stanislaus anlände flyende, med en eskort av 150 svenska ryttare, till Rehnskölds läger i Jaroslaw, såsom en mera substanslös figur än någonsin i det rike som skulle hetas vara hans.

Peter i Narva, August i Warschau, Karl i Lemberg: där satt man med var sitt ståtliga nyförvärv på hand, och det kan näppeligen påstås att Karls var det mest värdefulla. Fälttåget hade så långt varit ett avgjort fiasko: hela företaget nedåt Rödryssland hade blivit en stöt i luften, och själva tagandet av Lemberg var mest en demonstration för att få något handgripligt gjort där ingenting av vikt fanns att göra. Att för svensk räkning garnisonera denna avlägsna punkt var uteslutet; men när man nu ändå befann sig här, och Stanislaus i hög person oväntat var till hands, fick staden, som nyligen svurit August förnyad trohet, avlägga ed till Stanislaus med all tillbörlig ceremoni, och med sådan värme och gripenhet som densammes nådiga maner och halva brandskattens efterskänkande kunde alstra; och till och med traktens adel, vanligen oginast i hela Polen, »infann sig flitigt» med försäkringar och lojala eder, medförande, som ett högsta bevis på ändrad sinnesriktning, ett trettiotal svenska fångar, som vid tidigare tillfällen fallit i olika ädlingars hand. Sedan därefter ny guvernör, av möjligast pålitliga beskaffenhet, insatts i staden, fanns intet mera där att göra; i det angenäma lägret fingo proviantjudar och ungerska vinförsäljare avbryta sin blomstrande hantering; och i det han svek Augusts fasta förhoppning att han skulle stanna över vintern i dessa feta trakter, bröt Karl den 13 september upp mot norr,

för att ännu en gång söka få tag på denne och genom ett höstfälttåg rätta vad som äventyrats genom sommarens.

Längs en östligare väg än den han kommit gick vägen över Zolkiew och Rawaruska, »och vidare», säger den allvarlige Adlerfeldt, »till en by Rebenna, varest det notabelt är, att bönderna ifrån urminnes tider hava varit renommerade att kunna väl kurera den fransöska sjukdomen, och bliva dagligen anlitade av nödlidande polacker»; varvid man får hoppas, att även en och annan bekymrad krigsman i förbifarten hann få en nyttig vink av dessa kloka bönder. Därpå vidare förbi Tomaszow, där Lüth hade sin upplevelse med det ludna barnet, och till staden och fästningen Zamosc, där det bodde morskt folk, som dels för halvtannat år sedan nekat att öppna för Stenbock, dels nu nyligen vägrat August genomtåg: en stark fästning med »en regerande herre», som tydligen var sig själv nog. Mycken tid fanns inte att ägna åt honom; men så snart han kom underfund med att det var konungen av Sverige själv som drog vägen fram, skickade han sin broder ut att beklaga episoden med Stenbock, varpå efter 50,000 riksdalers erläggande detta missförstånd ansågs eliminerat. Därpå upp mot bekanta trakter vid Lublin och vidare; och den 8 oktober stod kungen med sitt kavalleri tre mil öster om Warschau och lät rekognoscera broslagningsmöjligheter, för att snarast komma till tals med August, som höll Weichsels andra strand besatt.

Under det Karl väntade på infanteriets framkomst, tog brobyggandet sin tid och visade sig ovanligt besvärligt, ty floden gick svälld och strid efter begynta höstregn, och August hade i god tid låtit förstöra alla tillgängliga farkoster. Under det brosnickrandet fortskred — dels med en vanlig flottbro vid Warschau, dels med en andra, mera sinnrik, transportabel sådan, som Stenbock och hans dalkarlar tillverkade på dalamaner och som överraskande skulle läggas ut ett gott stycke söderut —, vaktade svenska och sachsiska poste-

ringar varandra tvärs över floden, utan att nämnvärt skjutande förekom; på sina ställen var avståndet inte större än att samtal kunde äga rum. När kungen en dag, samman med Stanislaus, prins Max och kammarpagen Klinckowström, red längs stranden, red samtidigt August med sin uppvaktning längs den andra. När sällskapen kommit mitt för varandra, red en sachsisk kammarherre vid namn Vitzthum ned till vattenbrynet, hälsade och ropade: »Mina herrar, vilja ni inte vara vänliga att komma över till oss?» Kungen fann genast den rätta repliken och lät Klinckowström ropa till svar: »Vi äro inte så elaka!» — och efter ytterligare någon konversation, utan att monarkerna låtsat om varandras närvaro, skildes man under förbindliga hälsningar. Detta var första gången de båda kungliga kusinerna sågo varandra. En av dessa dagar fann kungen sin livknekt, Måns Lang, beväpnad med en studsare, ligga på lur mellan stenar på något lämpligt ställe vid stranden, i väntan på att August åter skulle visa sig. Sedan kungen frågat honom rörande hans uppsåt, förklarade han för Lang att hans tilltag, om han inte genast gåve upp det, skulle kosta honom hans huvud, vare sig skottet bleve träff eller bom; varpå den tillämnade kungajägaren, säkerligen trohjärtat förbryllad inför sin herres besynnerligheter, valde att behålla huvudet.

August var mån om att så länge som möjligt hålla sin ställning vid floden, emedan han därmed täckte viktiga företag vid Posen. Där belägrades nämligen nu Mardefelt och Meijerfelt av en polsk-rysk styrka, förd av ingen mindre än själve Patkul, som med stor hoppfullhet debuterat som general och nu som bäst dundrade på »med dubbla laddningar» och annat, utan att märkbart lyckas skrämma de båda generalmajorerna. Tidigare hade Meijerfelt, innan han gick in i Posen, vid ett par större sammandrabbningar på öppna fältet skött sig med största bravur med sina tre kavalleriregementen. För att nu ge Patkul tid att komma till något resultat, hade

August gjort sig så stark som möjligt vid floden och även dragit till sig det nya sachsiska manskap, som tidigare stått under Steinau och som nu Schulenburg förde; men till någon öppen drabbning mot Karl, påstods han ha förklarat, ville han inte låta det komma, »om han så hade haft 100,000 man».

Men Karl hade tänkt ut ett sätt som borde tvinga August till drabbning, hur ovillig han än kunde vara. Den 17 lastades de nu färdigsnickrade, hopsättbara bitarna av Stenbocks bro på femtio vagnar och åktes till Karczew, fem mil söder om Warschau, där kavalleri och infanteri under Rehnsköld samlats, och där farkoster och flottar sammanbragts till övergången. Nästa dag lades bron ut, samtidigt med att infanteri gick över i båtar såväl där som vid Warschau. Med kavalleriet snabbt översatt på detta ställe, där ingenting tidigare varslat om en tillämnad övergång, skulle August vara fattad i sin södra flank och tvingad att slåss för livet för att komma ut ur Weichselbågen. På eftermiddagen var bron utlagd och färdig. Men denna bro efter dalametod motsvarade lika litet förväntningarna som en gång den stora flytbron vid Riga. Strömmen var stark; dalkarlarna hade inte haft att tillgå så gott och segt timmer som det de voro vana vid hemma; och när kungen med ett första kompani befann sig på bron, och denna därvid ytterligare pressades av strömmen, gav den vika och brast i två delar. Kungen själv kom i vattnet och hängde fast vid ett stycke virke (med all sin idrottsliga läggning var han inte simkunnig, sin tids son i det avseendet) men fiskades snart upp i en båt; varpå han lät ro sig över till fientliga stranden och tillbragte natten där bland sitt överförda infanteri. Nästa morgon gick han för egen del tillbaka; och i det han lämnade Rehnsköld kvar att gå över med kavalleri så snart det lät sig göra, gick han själv med delar av kavalleriet och något infanteri tillbaka till Warschau, i hopp om snabbare överkomst där, varvid man såg honom marschera med

Gardets grenadjärbataljon en mil till fots, — för att lugna sig, ansågs det, efter den stora besvikelsen. Så snart kavalleri kom på bron vid Warschau, gick också denna sönder, och åtskillig tid fick spillas på att få den lagad och stabil; först den 21 kom äntligen kavalleriförföljelsen på allvar i gång.

August hade inte försuttit den nådatid, som skänkts honom genom dessa brustna broar; i samma ögonblick han fått reda på övergångsförsöket söderut, hade han satt i gång reträtten — en konst som han nu hunnit bli högst förfaren i — och hade nu betydande försprång. Själv försvann han söderut, åt Krakowhållet; hans kavalleri fanns inte stort hopp att upphinna; men hans infanteri under Schulenburg, som befanns ha gått rakt åt väster, mot schlesiska gränsen, skulle åtminstone få sträcka ut benen ordentligt för att komma i säkerhet i tid; och kungen, i spetsen för sex av Rehnskölds först överkomna kavalleriregementen, pressade i våldsamma dagsmarscher folk och hästar till deras yttersta förmåga, under hopplockande av efterblivna sachsare dag efter dag. Marscherna voro upp till sex mil om dagen och utan rastedagar; många tröttnade och blevo efter, men kungen drev på vidare med vad folk som hängde med; vid Piontek den 23 och vid Uniejow den 24 kastades sachsiska arriärgarden överända; och den 26 nådde kungen med Livdragonerna och Dückers dragoner den fasta staden Kalisz, där Schulenburg kastat in ett par kompanier för att vinna en smula tid. Denna förföljelseritt är utan tvivel en av Karls största ansträngningar att upphäva tid och rum och att med sin viljas framhärdelse bota vad som brustit i timmer eller teknik.

Här, vid Kalisz, mitt i förföljelsens furia, led han en personlig förlust, som han för ögonblicket inte hade mycken tid att ägna sig åt, men som dock var en av de mest kännbara för honom. Staden var redan kringränd, och kungen sände fram Klinckowström till överste Dücker med befallning att uppfordra sachsarna och

hugga upp stadsporten. Medan detta pågick, och efter det sachsarna redan fått pardon, avsköts ur en glugg i en gammal mur ett skott som träffade kammarpagen i bröstet, där han red bredvid Dücker, och kom honom att sjunka död ur sadeln. Klinckowström var till växt och utseende mycket lik kungen, och det antogs att det var åt denne skottet varit ämnat; vem som avlossat det kunde man inte rätt komma underfund med, men Dücker lät genast på egen hand skjuta ett tiotal sachsare bland vilka den skyldige kunde finnas. Därmed är kammarpagen Karl Bernhard Klinckowström ur sagan, kungens förtrognaste följeslagare. Han var jämnårig med Karl, född 1782, och hade »ej allenast ifrån barndomen uppvaktat honom i kammaren, utan ock följt honom vid sidan i alla träffningar». »På denna marschen», skrev kungen senare till äldre systern, »var jag så olycklig och miste den gamle följeslagaren Klinckowström ... Jag skall uträtta Mon Cœurs befallning att, där lägenhet är, söka att hjälpa hans anhöriga.» Kungens stora sorg över denne väns bortgång omnämnes flerstädes; och eftervärlden kan också sörja hans död som en kännbar förlust, ty om Klinckowström fått överleva, hade han bättre än någon annan kunnat komma med minnen till belysande av Karls personlighet och tankar. Som det är, synes ingenting av hans hand vara bevarat (åtminstone inte publicerat); inte heller synes något porträtt av honom vara känt.

Förföljelsen gick vidare utan rast; och vid Punitz, tätt intill schlesiska gränsen (och omkring 95 km. fågelvägen från Kalisz), nådde kungen äntligen, den 28 på kvällen, längs en parallellväg upp i höjd med Schulenburg och tvang honom att uppmarschera; varpå han omedelbart, med fyra tröttridna regementen (Dückers, Krassows och Livdragonerna samt Södra Skånska kavalleriet), gick till attack mot dennes 12 bataljoner och 14 skvadroner jämte artilleri, för att inte ge honom tid att komma undan i det fallande mörkret. Schulenburgs

kavalleri drevs genast undan; och de svenska skvadronerna, strängeligen förbjudna att skjuta och med en besvärlig grav att först taga sig över, redo upprepade gånger över sachsiska bataljoner, som kastade sig på marken och därpå efter förmåga åter kommo på benen och gåvo salva bakifrån. En infanterifyrkant sprängdes av generalmajor Hummerhjelm samt Nylands kavalleri under D. F. Patkul, som under tiden hunnit fram, och kungen sände ut avdelningar att avskära vägen till gränsen; men höstmörkret, förtätat av dimma, föll nu hastigt på, de utsända kommo vilse, alla hästar voro helt utmattade; och Schulenburgs folk, kvarlämnande sina kanoner och splittrat i flera avdelningar, dröp tyst av i natten. Omkring 250 döda och 200 fångar var i övrigt allt den korta affären inbragte; svenskarna hade 280 döda och sårade, däribland inte mindre än tre generaladjutanter (G. H. von Lantinghausen död, Karl Gustaf Hård och greve Anders Torstensson sårade), ty befattningen som adjutant hos Karl XII var överhuvud en av de mest krävande och riskfyllda.

Mycket nöjd med detta kände sig kungen inte, och den stora aktsamheten om kejserlig mark fick för en gångs skull vara: sedan hästarna nödtorftigt fått vila, gick Karl in över gränsen med sitt tillgängliga kavalleri och fortsatte fram till Oder, vid byn Lübchen, där han stannade utan större fångst. Men av en schlesisk adelsman fick han höra att ett sällskap på 2,000 kosacker fanns kring byn Oderbeltsch, ett stycke nedåt floden. Kosacker voro just för tillfället ett sällsynt efterlängtat byte på grund av massakern på fångarna vid Latovice, en sak som väckt den största harm i hela hären. Inom kort var Oderbeltsch omringat av dragoner och valacker, som alla lika ivrigt ville åt kosackerna; dessa voro till största delen till fots, emedan deras sachsiske överbefälhavare berövat dem deras hästar, i lovvärd avsikt att hålla dem en smula bättre i styr; och på ett litet fåtal när, som fick pardon, blevo de alla nedhuggna eller

innebrända. Samtidigt hade general Wellingk, som med övrigt kavalleri gått en nordligare väg från Warschau, hittat en avdelning ryskt infanteri på 1,500 man med 11 kanoner — en styrka stadd på avmarsch från Patkuls nu brådstörtat upphävda belägring av Posen — vid byn Tillendorff strax vid Fraustadt. Dessa värjde sig en stund bak en vagnborg och bland byns hus, men övermannades snart av avsuttna dragoner och blevo alla på platsen, undantagandes »tolv gemena med en underofficer, vilka förkrupit sig och fingo kvarter; och för det de sedan inför konungen deras exercitier väl och hurtigt gjorde, fingo de underhåll och togos i tjänst vid hovet att hjälpa att arbeta uti stallet och annorstädes». I denna affär — ett litet första slag vid Fraustadt — hade svenskarna 21 stupade och omkring 50 sårade, bland de förra sekundchefen för Stenbocks dragoner, greve Erik Lewenhaupt. Bland bytet nämnes »4 tunnor penningar», som man får hoppas att dragonerna för egen del tillätos få någon glädje av.

Därmed var årets fälttåg slut, en aktningsvärd serie marscher under de fyra månader som gått sedan uppbrottet ur de västpreussiska kvarteren. På grund av de båda brustna broarna över Weichsel, och det försprång för August som därav följde, hade de slutliga framgångarna inte blivit så avgörande som Karl eljest kunnat vänta; men åtminstone hade han uppnått att Polen än en gång var tämligen fritt från sachsiska trupper. De som undsluppit till Sachsen beslöt han att söka hålla kvar där tillsvidare och lade därför sina trupper i vinterkvarter i Västpreussen och Storpolen, som spärr längs Brandenburgs och Schlesiens gränser. Själv tog han med Drabanterna sitt kvarter i Ravicz, »en liten behaglig stad» tätt vid schlesiska gränsen, ett stycke söder om Punitz, för att nu närmast se tiden an och ge akt på vad som kunde bli av borta i Lithauen, där Peter börjat låta betydande styrkor uppmarschera för att mera aktivt än hittills blanda sig i de polska angelägenheterna.

Tionde kapitlet.

MANÖVER ÅT ÖSTER; OCH LÅNG PROMENAD TILL ALTRANSTÄDT.

A mart of destruction we made
at Jalula where men were afraid;
for death was a difficult trade,
and the sword was a broker of doom.

J. E. Flecker.

Bellona nickade, slöt ena ögat och rullade dåsigt med det andra, liksom om hon känt sig trött och upplagd för allvarlig vila. Trött var i själva verket den värda damen minst av allt, endast en smula tung i huvudet av idel välmåga (av ålder åtnjuter hon en hälsa som till och med bland de odödliga är anmärkningsvärt robust, däri helt olik sina anemiska yngre systrar, Pax och Astræa, vilka under sina tillfälliga vikariat på Jorden efter kort tid bruka te sig som små skälvande knyten av hosta och linimenter), och det rörde sig nu endast om en liten stärkande middagslur, för att sedan desto bättre komma i farten. Likväl var det tillräckligt för att göra året 1705 till ett märkvärdigt år, en sorts fridfull oas mitt i våldsamheterna, med färgerna av blod och brand avsevärt dämpade på alla kanter och någonting likt idyllens solsken smått tittande fram här och var. Tuppluren varade nästan från nyår till nyår, endast med ett par smärre avbrott i mitten; men därpå, så snart 1706 gått in, var hon åter fullt i arbetstagen,

bland is och snö, och for omkring runt Polen mera nyter än någonsin.

Alla de tre potentaterna höllo sig av olika anledningar lugna under detta år. August, som från Punitz-fälttåget försvunnit söderut, hade i Krakow som vanligt sökt tröst i politiska sammankomster, senatsmöten och liknande; men han hade inte kvar all den vanliga frejdigheten. Motgångar och ledsamheter av alla slag började tära på honom, och den polska entusiasmen för hans sak syntes börja avgjort mattas, till och med hos de trognaste. Full motvikt av oväntad lycka beredde det honom knappt att kronfältherren Hieronymus Lubomirski nu åter öppet tog hans parti, kom till honom i Krakow och bad om ursäkt för sitt lilla försök som tronkandidat, samt av trycket lät utgå en skrift, vari han för världen kungjorde de höga motiv som drivit honom till denna nya omvändelse. August tog del av allt detta med bibehållen fattning och föll inte sin återfunne kronfältherre om halsen. En figur som Lubomirski, tydligen nästan lika rörlig som han själv i politiskt och moraliskt avseende, började inge honom en viss betänksamhet, och densammes nyligen manifesterade redobogenhet att själv bli satt på polska tronen var han böjd att betrakta som ett avgjort ofint drag. Hjärtligheten förblev därför dämpad, och strax på nyåret smög sig August försiktigt hem till Sachsen, ehuru alla hans polska anhängare i hög grad ansågo sig behöva hans stärkande närvaro; i Krakow infann sig i stället inom kort den svenske generallöjtnanten Nils Stromberg (känd i andra och något litet senare sammanhang såsom beskyddare av skalden Runius) med fyra regementen infanteri och började med framgång göra propaganda för Stanislaus. Lyckligt nådd till Sachsen — vägarna dit måste numera väljas med omsorg och göras ganska långa, ty svenskarna patrullerade gränstrakterna vitt och brett — fann August inte heller där någon större gemytlighet omkring sig; ty hans goda sachsare, en gång

lojalt hänryckta över att se sin kurfurste som konung av Polen, hade nu börjat finna hela detta storstilade arrangemang tämligen tröttsamt, för dem endast innebärande alltjämt ökade skatter samt svåra luckor i regementena att alltjämt på nytt fylla. Sedan August en tid begrundat situationen här och efter förmåga satt i gång med arméns reparerande, fann han att han ingenting aktivt kunde uträtta i Polen förrän Peter komme närmre med betydlig hjälp; och fortfarande misslynt och ur gängorna tog han sig ledigt från alltsamman och for till Karlsbad för att bada, — anfäktad, hoppades man fromt i svenska armén, av ytterst allvarliga åkommor.

Zaren på sitt håll var nu tillsvidare nöjd med vad han vunnit i Östersjöprovinserna, sedan han garnisonerat Narva och Dorpat till tryggande av Ingermanland och företaget vid Nevamynningen; det erövrade området kallades guvernement, med gunstlingen Mensjikow som generalguvernör. Men vad vore hela härligheten, erövringar, guvernement, stadsbygge vid Neva, Mensjikow och allt, den dag Karl slutligen komme dit från sina polska affärer? Det skulle naturligtvis då alltsamman mycket riktigt, såsom Patkul sedan länge predikat, virvla bort som löv för vinden; och denna skräckens dag började nu för Peter te sig inte alltför avlägsen, ty ensam kunde August inte räcka länge till, och den nye polske kungen var snart definitivt färdigskapad, med endast kröningen kvar såsom sista touche. Polen, eller i varje fall dess östra gränstrakter, måste därför med det snaraste aktivt beträdas och August bli understödd på annat sätt än med småsmulor och dusörer, hur obehaglig än ett sådant företags risk kunde te sig: det ingermanländska korthusets möjliga bevarande tillät intet alternativ, och året 1705 förflöt under detta överflyttande av den ryska tyngdpunkten till Lithauen. Samtidigt, ansåg zaren, kunde man passa på att bemäktiga sig Kurland, som Lewenhaupt höll med ringa styrka;

varpå ett splitternytt, glänsande och ytterst storartat tungt artilleri, som Peter med anlitande av nedsmälta ryska kyrkklockor och annat just fått färdigt, lämpligen kunde debutera mot Riga, dit man efter Kurlands erövring borde tryggt kunna gå fram på båda sidor om Düna.

En som fort märkte det lättade trycket var generallöjtnant Maidel i Finland. Denne »vaksamme och tilltagsne officer», som ständigt med sina små möjligheter var mån om att göra allt han kunde, var visserligen inte i stånd att övergå till någon större offensiv, men med strövande partier gjorde han sig flitigt förnimbar såväl i Ingermanland som bortåt ryska Karelen; en flock på 60 man fotfolk och 80 ryttare drog på hösten runt hela Ladoga och brände bland annat upp ett ryskt fäste med inneliggande 700 man. Nu på vintern sände han majoren Karl Gustaf Armfeldt över isen mot Retusaari, ett stycke utanför Nevas mynning, en ö där zaren till sitt påbegynta Petersburgs skydd uppfört ett fäste, kallat Kronslott, och en stadsanläggning med namnet Kronstadt. Fästet visade sig omöjligt att komma åt, emedan det låg vattenomgivet och med isen uppsågad runt omkring; men besättningen i Kronstadt nedgjordes, och en mängd ryska fartyg uppbrändes jämte ett därstädes befintligt »zariskt palats», som torde ha tillhört de mindre. Till dylika skärmytslingar och överfall inskränktes tillsvidare kriget på dessa håll.

Karl å sin sida satt i Ravicz och kände sig väl tillfreds med sin situation. Sachsarna höllos innestängda i Sachsen; Polen syntes mer och mer finna sig i sitt öde och sin nye monark; väster om Weichsel var allting lugnt, sånär som på enstaka polska partigängare; och ryssarna började efter önskan draga sig åt Polen och skulle väl så småningom våga sig fram inom räckhåll, om man bara hade tålamod att inte skrämma bort dem i förtid. Karl hade för avsikt att inte upprepa sitt förhastande från förra året, då han varit alltför ivrig och

rusat åstad mot ett löftesrikt moln av ryssar och annat nere i sydöst, endast för att få se alltsamman upplösas i intet vid hans annalkande. Denna gång tänkte han vänta i lugn och ro tills de hunnit kristallisera ut sig ordentligt inom rimligt håll, varpå ett raskt svep borde kunna inbringa avsevärt bättre fångst än Lembergkampanjen. Under tiden fanns det ingenting som brådskade, och man kunde med jämnmod låta de invecklade förberedelserna till en polsk kröningsriksdag gå sin gilla gång till hela denna avsättningsangelägenhets fullbordan, som nu äntligen började närma sig. Klaga över sysslolöshet behövde han likväl inte under denna lugna tid, ty utom den dagliga omsorgen om hären, med värvningar och rekryter och tusen ting, sysslade han denna vinter ivrigt med förbättringar av exercisreglementet såväl för sitt infanteri som sitt kavalleri, i det han uttänkte nya manövrer och evolutioner som gamla erfarna generaler funno högst beundransvärda och som efterhand, något längre fram, sattes i skrift och kommo i bruk i armén.

På sina vidsträckta ritter till de olika regementenas förläggningar hade kungen som följeslagare endast prins Max — om vilken det nämnes att han vid denna tid redan lärt sig tala svenska som en infödd — och ett fåtal drabanter; och omgivningen var ängslig för att han därvid kunde bli bortsnappad av den företagsamme partigängaren Smigielski, starost av Gnesen, som i dessa trakter var vad Oginski var i Lithauen. Efter sin vana vägrade kungen att bekymra sig om sådana varningar och sade endast att han trodde att Gud bevarade honom och att i varje fall ingen skulle taga honom levande. Denne Smigielski utkämpade vid nyårstid en uppmärksammad drabbning i en by Klissova, i trakten av Pietrikow, där han med sitt följe på sex till åttahundra ryttare kringränt en löjtnant Gustaf Pistol vid Östgöta infanteri, som med 24 man befann sig där på indrivning. Svenskarna förskansade sig i ett hus och höllo med fli-

tiga salvor polackerna på avstånd från morgonen till frampå eftermiddagen, då Smigielski började finna det hela besvärande och under parlamentärsflagg överlämnade ett brev — »på latin, franska och polska» — vari han förklarade sig villig att ge svenskarna fritt avtåg. Löjtnanten svarade att han endast begrep svenska och tänkte slåss så länge han kunde; och slutligen måste Smigielski »med en lång näsa avtåga därifrån, samt med en rad slädar fyllda av dödade och sårade». Kungen blev så förtjust över löjtnantens manhaftighet att han omedelbart gjorde honom till major, med endast ett formellt passerande av kaptensgraden: en ytterst sällsynt belöning av Karl, som eljest alls inte var svag för att låta någon göra hopp i graderna.

Något överfall av Smigielski på kungen själv blev aldrig av; och enda tillfället för Karl att riskera livet under vistelsen i Ravicz kom en dag då en större eldsvåda utbrutit i staden, i närheten av Lille Prinsens kvarter. Kungen skyndade dit med manskap till hjälp vid släckningen och nöjde sig ingalunda med att på avstånd övervaka åtgärderna. När taket vältes av ett brinnande hus, kom för de församlade åskådarna kungen av Sverige till synes, stående på det blottade loftet, svept i rök och gnistor och med rummet inunder redan i ljus låga, i det han med yttersta oberördhet dirigerade sitt rivningsmanskap. Skri av fasa, från stadsbor som svenskar, och böner att genast komma ner, emedan loftet vilket ögonblick som helst kunde rasa, störde honom på intet sätt; och först när prins Max klättrade upp på en stege och ivrigt bad honom skynda sig undan, bekvämade han sig att stiga ner. Knappt hade han nått marken, förrän en del av huset rasade samman, varvid stegen föll åt sidan och slog omkull honom; men han var på benen innan någon hjälpare hunnit fram och yttrade endast, »efter sin vana», med oberörd min: »Det skadar inte.»

Fram på vårsidan började åtskilligt förnämt främ-

mande komma till Ravicz, och en del festligheter ägde rum. När grevinnan Piper anlände från Stockholm, medhavande sin såsom lödig stockholmsk guldhöna livligt efterfikade syster, Inga Törnflycht (eller, med mindre sylfidiskt namn, änkefru Broméen), blev det stort bröllop; brudgummen var Arvid Horn, som nyligen återkommit från sin sachsiska fångenskap, utväxlad mot den lärde fortifikationsgeneralen Hallart, registratorn Cederhielms fånge vid Narva. Kungen (samt även Stanislaus med drottning) hedrade detta bröllop med sin närvaro, varvid Karl dansade såväl med bruden som med drottningen av Polen; dock »icke särdeles ceremoniöst» utan endast en rond i en polonäs, bestövlad och besporrad som vanligt — »*tout botté et éperonné*». En polsk prästman har lämnat en skildring av en frukost i Ravicz för kung Stanislaus, där berättaren, seende kungen av Sverige för första gången, ger en del detaljer rörande hans yttre. Hans hår började redan tunnas av vid pannan; han haltade något; vitan i högra ögat framträdde på ett särskilt sätt, när han någon gång lyfte blicken; han föreföll mycket blyg och fåmäld och vågade aldrig ett ögonkast åt ett par täcka unga polska damer, släktingar till Stanislaus, vilka placerat sig där de bäst kunde se och bli sedda bland den hop åskådare som omgav den kungliga herrfrukosten. Utom de båda majestäterna deltogo en av herrarna Sapieha samt generalmajor Meijerfelt och drabantlöjtnanten Wrangel (sannolikt Karl Gustaf Wrangel, »den oppnäste Wrangelen», snart Horns efterträdare som kaptenlöjtnant); förtäringen var riklig — oxkött, kalkon, rapphöns, fårstek och mera, samt till dessert kastanjer och citroner — och kungen åt mycket kött och mycket smör och bröd, men drack måttligt: berättaren nämner inte vad han drack. Händerna voro grova (sannolikt i betydelsen med grov hud), med långa fingrar, tvättade, naglarna klippta — »detta till vederläggande av de lögnaktiga som utspritt att kungen varken tvät-

tar händerna eller klipper naglarna». Ytterligare en gängse felföreställning rörande kungens toalett ser sig denne skarpögde iakttagare i stånd att vederlägga. Skjortan, som man kunde skönja vid halslinningen, var nämligen vit och ren; och därmed visades det ogrundade i det påstående man eljest fick höra, att hans farmor vid hans borttåg från Stockholm satt på honom en lappsk trollskjorta, som han sedan aldrig avtagit. Däremot stämde vad man hört om hans värja: den var längre än någon annans. Hans min var mycket allvarlig och »föga godmodig»; han satt till vänster om Stanislaus och gav denne företrädet när de gingo från bordet. Vad som mest av allt förvånade berättaren var den fullkomliga frihet med vilken vem som helst kunde gå ut och in i kungens hus; två vaktposter stodo vid ytterdörren, men hindrade ingen och frågade ingen: man bara klev på, även ända in i matsalen för att ställa sig att gapa. Några drabanter stodo runt bordet, sannolikt för att hålla de skådelystna på en smula avstånd.

Den tillstundande kröningen av Stanislaus började nu småningom taga fastare form. Kardinal-primas Radziejowski, som efter sina bravader vid valet känt sig en smula osäker åt alla håll, hade tagit sin tillflykt till Danzig, det lugnaste hörn som stod att uppleta, för att därifrån filosofiskt begrunda en förvillad världs gång. När han emellertid nu besöktes av utskickade från det stanislaiska partiet, fann han, med vanlig plastisk förmåga, att han på det hela taget gillade Stanislaus som kung och att han var beredd att vidtaga de åtgärder hans ställning ålade honom i ett fall som detta. Han utsände cirkulärskrivelser runt Polen rörande val av deputerade och fastställde kröningsriksdagens sammanträdande till juli. Detta var den innehållsrike kardinal-primas' sista akt av betydelse; han avled i oktober detta år i sitt lugn i Danzig, efter att med en sista slingring ha vägrat att ytterligare kompromettera sig genom att

själv förrätta kröningen. För en andans man var hans rike väl mycket av denna världen, och hans karaktär bestod uteslutande av krumbukter; men likväl kan man inte gärna vara honom på allvar gramse, ty han var en stor fiende till all enformighet och en utomordentlig kapacitet i åstadkommandet och vidmakthållandet av sådan obesvärad allmän villervalla som hörde till den tidens polska stil.

En kröning skulle alltid, enligt urgammalt bruk, äga rum i Krakow; men Karl lyckades övertala vederbörande att denna speciella kröning, »till vidlyftigheters undvikande», skulle få ske i Warschau, dock utan att prejudicera rörande framtida kröningars rätta ort; och till skyddande av tillrustningarna — samt noblessen som började samlas — förlades i god tid kring Warschau tre kavalleriregementen under generallöjtnant Nieroth: dennes egna smålänningar, Burenskölds östgötar och Kruses uppländska tremänningskavalleri. Till detta kommando hörde den brevskrivande Jon Stålhammar till Salshult, numera överstelöjtnant, som hittills under sina polska år inte varit med om vapenbrak i större stil, beroende på åtskilliga speciella uppdrag. Här skulle han nu oförmodat få vara med om en högst märklig batalj, som avbröt honom mitt i ett brev och kom hans namn att bli nämnt i Adlerfeldts förnäma historieverk. Ryktet om dessa tre ensamma kavalleriregementen hade nämligen spritt sig österut, till där kvarvarande sachsiska kavalleristyrkor med anhang; och till förjagande av denna kår och kännbart störande av kröningsarrangemangerna bragtes en aktningsvärd styrka samman, bestående av 43 skvadroner sachsare, ungefär 3,500 man, samt 90 fanor polacker och lithauer, enligt egna uppgifter 6,000 man; allt under befäl av generalen och guldmakaren Paijkull, som nu kunde ha grundad förhoppning att lyckas bättre än vid Düna. Nieroths sammanlagda styrka var inte fullt 2,000 ryttare, vartill kom 60 man infanteri, som av en tillfällighet rå-

kade vara till hands när ryktet om Paijkulls annalkande nådde honom.

Två spaningsstyrkor sändes genast ut mot fienden, den ena under överstelöjtnanten vid Östgötarna Claes Bonde, den andra under Stålhammar. Den sistnämnde hade just i ett längre brev till gemålen hunnit med en utredning angående nödvändigheten av att de unga sönerna hemma på Salshult finge lära sig latin ordentligt — »ty det finner jag dagligen vad nytta och förmån desamma ha, som lärt sig skriva och tala latin», en iakttagelse som låg nära till hands i det mycket latinkunniga Polen — samt meddelat ett rykte att »Zaren i Mosko, den gamle tyrannen, är död bleven», och att en regementskamrat, kapten Gyllenpamp, som varit krasslig efter ett skott i buken, »nu åter kan dricka sin goda bihr»; varpå han börjat ett nytt stycke och skrivit det enda ordet »Nu», när han kommenderades på partiet. Han hade en hel del färska nyheter att meddela när han ett par dagar senare blev i tillfälle att fortsätta. Weichsel var nu på högsommaren — det var mitt i juli — så grund att den på åtskilliga ställen kunde övervadas; och Stålhammar och Bonde skulle var på sitt håll vakta de möjliga passagerna. Bonde, med 180 ryttare sammanlagt, hade endast ett tjugotal omedelbart omkring sig, när han ett stycke söder om Warschau nattetid stötte på de främsta fientliga skvadronerna, som just kommit över floden. Han red omedelbart rakt på dem med vad han hade, för att driva dem tillbaka samma väg de kommit. Men allt flera kommo över; resten av partiet kom fram men räckte inte; och jämte 100 man föll här denne överstelöjtnant Claes Bonde, en av härens yppersta och mest anlitade strövkårsanförare, mycket hatad och fruktad av polackerna på grund av sitt hårda handlag med dem. Paijkull, som nu gick över med hela sin styrka, var högst upplivad av denna begynnelseframgång och förvissad om en lätt seger; men samtidigt kan man förmoda att bland hans skva-

droner rådde en just förnyad respekt för denna märkliga sorts fiender, som i makalös självtillit rusade rakt på vilken övermakt som helst, slogos så länge de förmådde och tydligen funno det naturligare att dö, till och med till häst, än att vända ryggen till.

Stålhammar återvände utan äventyr till huvudstyrkan; och varskodd av de överlevande från Bondes parti ställde Nieroth upp sina tre regementen bland frodiga sädesfält utanför Warschaus murar (vilka i god tid krönts av åskådare som fingo en angenämt spännande dag); varpå han klockan 8 på morgonen, den 21 juli, i en kvävande hetta (som kom den fetlagde överste Burensköld att under pågående slag kasta av sig sitt kyrass), drabbade samman med Paijkulls femfaldiga övermakt och efter sex timmars skiftesrik strid slog honom totalt ur fältet. Tidvis voro svenskarna helt kringvärvda av de fientliga ryttarmassorna, anföllos i flank och i rygg och kunde haft tillfälle att gripas av många paniker, men höllo dock oförtrutet på, hjälpta vid ett kritiskt tillfälle av de 60 musketerarna, som (säger rustmästare Björck på östgötarna) »stodo i tjocka rågen, alla i en linje, och syntes bara huvudena, som gåvo sina salvor» — till stor skräck för fienden, som vid åsynen av så få huvuden tog för givet att mängder måste finnas dolda i säden. Polackerna, förda av ett halvt dussin marskalkar, lämnade enligt sin vana först fältet; och de svenska regementena, skilda från varandra under tumultets fortgång och utan att det ena visste hur det gått för det andra, drevo slutligen hela Paijkulls härsmakt huller om buller framför sig mot floden, där vadställen inte alltid stodo de flyende till buds och många drunknade. Hela affären avslutades av Stålhammar, enligt vad han i sin återupptagna epistel kunde meddela; ty efter det han under själva drabbningen varit »många gånger kringhuggen, men Gud halp mig väldeligen», jagade han slutligen, sedan slaget var förbi, »300 man polacker i älven, som stodo på annan ort och velat gå oss i ryg-

gen, och kom ingen människa av dem därifrån». Fiendens förluster kunde man inte närmre få reda på, emedan de fallna lågo strödda i vidsträckta sädesfält; man gissade försiktigt på 500 döda sachsare och minst lika många polacker, inberäknat de drunknade. De egna förlusterna voro, enligt officiell detaljerad lista, 144 döda och ungefär lika många sårade, jämte det hundratal av Bondes parti som stupat eller tagits.

Den stackars general Paijkull som i den allmänna förvirringen råkat på villovägar, flackade slutligen ensam omkring i den riktning hans armé försvunnit, i lovvärd strävan att leta upp densamma, varvid han red ner sig i ett dike; och »löjtnant Ryberg och två ryttare av livkompaniet (av östgötarna) fingo honom levande». Han var från gamla tider god vän med överste Burensköld; och när han infördes i dennes tält, sade han sorgset: »Broder, jag hade trott att jag skulle få ta emot dig i mitt tält i afton.» Eftersom han var lifländare född, var hans tillfångatagande en allvarlig sak för honom, allvarligare än han själv till en början kunde tro; ty enligt Karls rättsuppfattning var han utan tvekan landsförrädare, i och med att han fortsatt att tjäna i sachsiska armén efter krigets utbrott. Han sändes till Stockholm för att dömas där, och kunde anföra så många goda skäl till sitt försvar — hans svenska medborgarskap var i själva verket av ganska löslig art — att de flesta önskade hans benådning och till och med Ulrika Eleonora skrev och bad för honom. Men kungen var obeveklig till och med gentemot henne; han hade kort förut, »på Drottningens och mina Systrars befallning», till livet benådat fältmarskalken Nils Bielke, vars vidlyftiga process äntligen nått sitt slut; men Paijkull hade enligt Karls åsikt gjort sig skyldig till ännu långt grövre ting än denne, genom att bära avog sköld mot sitt land; och därför: »Jag önskar att jag kunde efterkomma Mon Coeurs befallning häruti; men som saken är av sådan svår beskaffenhet, att hon intet väl kan eftergivas, som

ock för exemplets skull intet får eftergivas, så beder jag Mon Coeur intet taga onådigt opp, att han intet lärer kunna bliva förskont». Paijkull gjorde ett sista försök att rädda sitt liv genom att erbjuda ett recept på guldmakeri (att han verkligen kunde göra guld var en sak som den store Urban Hjärne inte tvivlade på: denne gjorde vad han kunde för att Paijkull måtte bli benådad och de svenska finanserna med tillhjälp av receptet märkeligen förbättrade); men även inför en sådan lockelse vände kungen dövörat till, och i februari 1707 halshöggs Paijkull vid Norrtull utanför Stockholm. Han synes på det hela ha varit en ärans man och en harmlös drömmare, visserligen betydligt lättsinnig förmedelst sin fortsatta sachsiska tjänst, men knappt med någon fältherreförmåga som svenskarna behövde vara ledsna att ha emot sig; och detta är utan tvivel Karls ojämförligt hårdaste dom, låt vara att den fälldes i överensstämmelse med den abstrakta rätten.

Denna kavalleristrid utanför Warschau var en av krigets mera lysande bedrifter; Nieroth kunde vara belåten med sitt folk, och kungen med Nieroth. De riksdagsädlingar som redan hunnit samlas hade vid den stora övermaktens annalkande alla tagit till flykten, så när som på en enda manhaftig herre: konfederationsmarskalken (eller, som vi med en hjälplig parallell skulle säga, riksdagstalmannen) Petrus Jacobus von Paradis Bronicz, som före slagets början red ut till svenskarna och under hela bataljen tappert svängde sin sabel vid Nieroths sida, »i mycket gott humör». Men kort efter slaget ryckte överste Valentin von Daldorff in med två regementen infanteri — sitt eget (han var numera överste för Upplänningarna) och Dalregementet — och bredde därmed tillräcklig trygghet kring staden för att de bortflydda, återkallade av Bronicz, på nytt kunde våga infinna sig; varpå kröningsapparatens många kuggar åter började sin långsamma rotation.

Knappt var hela denna affär överstökad förrän ett

glädjande bud inlöpte från Kurland, tids nog för att som ett första löst lägerrykte komma med i Stålhammars nämnda långa brev: »Generalmajor Leijonhuvud har slagits med moskoviterna och nedlagt 17,000 man och fått alla deras stycken samt 3,000 vagnar; däremot vi mist 1,000 man. De ha slagits i en och en halv dag. Fienden var stark 45,000 och våra 9,000 man. Nu i år», tillfogar han, en smula karskare i tonen än vanligt, »basa vi på varandra tämligen brav.»

Så stor som detta rykte ville veta var visserligen Lewenhaupts nya seger alls inte, men den var vacker sådan den var. Slaget hade ägt rum den 16 juli, vid Gemäuerthof, ett stycke söder om Mitau, varvid under fyra kvällstimmar Lewenhaupts 7,000 svenskar och Scheremetjevs 12,000 ryssar varit samman och gjort sitt bästa emot varandra. Svenska kavalleriet hade inte riktigt räckt till — Scheremetjev hade haft stor övermakt i dragoner — och Lewenhaupt hade tidvis varit kringgången samt fått trossen i arméns rygg plundrad; men infanteriet hade stått som en klippa mot allt, på ena flygeln till och med utan order rusat på fienden för att hjälpa beträngt kavalleri: ett tilltag som alstrade både skräck och förtrytelse hos Lewenhaupt, emedan den raka linjen därvid fick sitta emellan. I själva verket blev detta ingen seger efter konstens verkliga regler, ty Lewenhaupt fick inte åter full rättning på sin linje förrän slaget var slut och ryssarna givit sig undan; men åtminstone hade han tillfredsställelsen att åter låta sin armé stå oklanderligt uppställd på slagfältet över natten. Eftersom förföljelse inte hade någon plats i hans teorier, togos inga fångar, men Scheremetjev förlorade all sin tross och hela sitt artilleri; hans förlust uppskattade Lewenhaupt hoppfullt till 6,000 man, under det zaren inte ville erkänna mera än 1,000; svenskarna hade 1,000 döda och 900 sårade. Lewenhaupt var en utomordentligt orädd man, föga bekymrad om fienders övermakt, men detta endast så länge linjen var

rak; klickade det därvidlag aldrig så litet, hemföll han genast åt grubbel och ängslan, liksom i privatlivet rörande kollegers intriger och förstulna ondska bakom hans rygg. Nu fick han glädjen att kungen, genast efter budet om denna seger, gjorde honom till generallöjtnant, och nästa steg i hans befordran skulle inte dröja länge.

Kort efter dessa glädjande händelser blev det på kungens eget håll tid att rymma upp i kvarteren längs schlesiska gränsen; och efter åtta månaders vistelse i Ravicz bröt han den 29 juli upp och gick med en del av armén raka vägen till Warschau. Rehnsköld lämnades kvar i gränstrakterna för att fortfarande hålla ett öga på Sachsen, med fem infanteriregementen och åtta regementen kavalleri och dragoner. Den 7 augusti tog kungen sitt kvarter i Blonie, några mil utanför Warschau, och de sista arrangemangerna för kröningen undanstökades. Man letade upp en prelat, ärkebiskopen av Lemberg, villig att förrätta ceremonien; och i stället för den ordinära polska kungakronan, som fanns i Augusts kappsäck, tillverkades två stycken nya, en för Stanislaus och en för hans drottning, — ingalunda (påpekar den yngre Adlerfelt med skärpa) av förgyllt järnbleck, såsom den uppfinningsrike herr Voltaire funnit för gott att påstå, utan av klart gediget guld, med diamanter och allt. Den 24 september ägde därpå äntligen den stora ceremonien rum, med största pomp och mycken prakt i kungaparets och de höga ämbetsmännens kostymering: kung Stanislaus själv, preparerad förmedelst tre dygns fasta, i fullt harnesk från huvud till fot samt däröver en sobelfodrad purpurmantel. Ett svärd knöts runt hans midja, varpå det av ärkebiskopen utdrogs och svängdes i luften under framsägandet av högtidliga formler; och smörjelsen ägde rum »korsvis i handflatan samt på armbågen», varefter oljan avtorkades »med färskt bröd och bomull». Karl var närvarande i kyrkan, i en dold loge på en läktare, och kunde nu till sist

betrakta sitt verk i detta speciella avseende såsom mer eller mindre avslutat. Ty nu var verkligen hans vilja genomförd och en ny kung placerad på den polska tronen, till vad nytta det sen kunde bli: hans egna illusioner i det fallet voro förmodligen vid denna tid inte längre stora.

Förhandslöften att störa allt detta hade inte saknats. I brev som hittats hos Paijkull hade zaren meddelat att han, innan någon kröning hunnit bli av, tänkte infinna sig i Warschau med 40,000 man; Karl hade vid läsningen endast smålett och sagt att han önskade att Peter ville hålla det löftet. För att ha god förbindelse med östra Weichselstranden lät Karl bygga en stor bro över till förstaden Praga; och just vid denna tid sysslade som bäst det mycket anlitade Dalregementet med detta brobygge. När kungen strax efter kröningen kom ridande ut till bron för att se hur arbetet fortskred, visade sig regementets fungerande chef, överstelöjtnant Siegroth, smått förargad över att på grund av denna kommendering inte ha fått se på kröningsståten. »Eders Majestät», sade han, »hur skall jag kunna berätta om denna kröningen, om jag någonsin kommer hem till Sverige, när jag igenting fått se?» Men kungen, »som älskade Siegrotharna» (säger rustmästare Björck; det fanns två bröder Siegroth vid armén, en tredje hade redan stupat), klappade överstelöjtnanten på axeln och sade: »Ge er till frids. Det tör väl bli en kröning till, innan I kommer hem.» För denna andra kröning — av en ersättare för Peter i Moskva — skulle hindren komma att bli av annan art än för denna polska, och det skulle stanna vid en dröm och en antydan; men att så skulle bli var nog mycket svårt för kungen att föreställa sig i den stunden, när han med detta lugna löfte tröstade sin brummande Siegroth vid brobygget över Weichsel.

Siegroths bro var inte väl färdig, förrän den blev skådeplatsen för livliga händelser; ty om ryssarna och deras polsk-sachsiska följen inte lyckats störa kröningen, ville

de åtminstone gärna spoliera denna fina nya bro, något som tedde sig så mycket lättare som förstaden Praga en tid efter kröningen blev tämligen tom på besättning, efter det att stanislaiska styrkor, som tidigare legat där, dragit bort. Den driftige partigängaren Wisniowiecki, tidigare kollega till Oginski i Lithauen, stod nu med en del kavalleri i Pultusk, däribland även framskjutna ryska regementen; och tidigt i gryningen den 14 oktober föll han med ett större sällskap ryssar över Praga, dödade eller tog vad polsk besättning där fanns och skyndade med folk och kanoner mot bron, som vid slagbommen på Pragasidan täcktes av en fåtalig svensk förvakt. Denna trängdes tillbaka ut på bron; men stridslarmet nådde snart den morgontidige överste Valentin von Daldorff, som med något i hast samlat manskap kom till hjälp. Ett handgemäng uppstod nu på själva bron, där ryssarna redan börjat riva loss plankor, men efter en stund var Daldorff över på Pragasidan, där han möttes av häftig eld ur husen som ryssarna besatt och föll med en kula i huvudet. Siegroth kom nu hastigt över den bestrukna bron med en kolonn dalkarlar, vilka därpå, häftigt beskjutna från nära håll av gevär och kanoner, formerade sig framför broändan och snart fingo Praga rensat. Nordberg berättar, för att visa »med vad hjärta de lupo an», att när under formeringen en av deras underofficerare, illa träffad, överljutt skrek och jämrade sig där han låg, tillrättavisades han otåligt av kamraterna i ledet: »Har du gått hit som en brav karl, så tig och dö som en brav karl: ästu blesserad så kan du väl bli frisk igen, men skrik inte som en gammal käring!» Sedan affären avslutats förmedelst Wisniowieckis raska försvinnande mot Pultusk med ett par av Nieroths skvadroner efter sig, samlade man upp döda och sårade och såg till överste Daldorff, som inte tycktes ha långt kvar. Hans blessyr var sådan att själve kungen ansåg den vara »ett äventyrligt skott, snett på högra sidan genom huvudet», och två gånger måste han trepaneras; men trots allt var han redan efter

två månader, enligt vad kungen juldagen detta år meddelade systern, »bättre igen och färdig till leken på nytt».

Detta var första gången ryssar visat sig så långt västerut, annat än som hjälptrupper i sachsisk tjänst: för kungen ett glädjande tecken på att han kanske snart skulle få dem inom håll i tillräckligt antal. Resten av hösten kamperade han emellertid i frid i Blonie, hela tiden i tält. Det var härunder man för andra gången — redan i Würgen i Kurland hade det tidigare prövats — sökte skaffa honom en smula värme i tältet på nätterna genom att lägga in glödgade kanonkulor, varmed dock mindre någon verklig värme alstrades än »ett förskräckligt osande»; och klagan bland hans bordsgäster var bitter över att hans maträtter, på grund av det betydande avståndet mellan köket och hans tält, alltid kommo iskalla på bordet, en sak som han själv inte syntes lägga märka till. Först vid jul kunde han skriva till systern att »jag hoppas nu snart att komma till uppbrott»; varvid han med sin vanliga försiktighet i sådana meddelanden (ty brev kunde alltid bli uppsnappade) tillfogade »för att se oss om efter vinterkvarteren»; vilket var sant nog, ehuru det var fiendens vinterkvarter han främst tänkte se sig om efter. Men skulle det nu gälla det dyiga och våta Lithauen, som han av gammalt kände till, hade han beslutat att inte gå dit förrän vintern gjort mark och floder fasta; och en sträng och fortvarande köld kom därför helt efter hans önskan och förmådde honom att strax efter juldagarna bryta upp österut, med åtta regementen infanteri och nio regementen ryttare och dragoner. Nästa längre kvarter skulle dessa trupper först nå efter åtta innehållsrika månader, och då på sachsisk mark.

Han passerade Weichsel på den nya bron vid Praga, utan att någon människa i armén eller annorstädes visste varthän det skulle bära; de första dagsmarscherna kunde lika väl peka mot Lublintrakten, där kosackhetmanen Mazeppa nu sades hålla till med en talrik här, som upp mot Lithauen; men sedan han vid ett vägskäl tagit av åt

vänster, blev det tydligt att det gick åt sistnämnda håll. Han hade Stanislaus med sig, jämte en del denne tillhörande polska trupper; ty trots kröning och allt kände den nye polske kungen sig fortfarande inte riktigt trygg utom i Karls sällskap. Uppe kring Grodno, där ryssarnas huvudstyrka stod, skulle det under dessa omständigheter kunna bli en fin samling monarker; ty Peter själv fanns hos sin fältarmé därstädes, efter vad det sports; och August, utvilad efter baden i Karlsbad, hade nyligen i en enkel resenärs skepnad listat sig in i sitt forna rike via Danzig, Königsberg och Tycozin (vid övre Narew), på vilket sistnämnda ställe han råkat på sina vänner ryssarna, varpå tappra dryckeslag med Peter ägt rum i Grodno, under vederbörligt svärjande av evig trohet och heroiskt förbundsbroderskap, utdelande av sachsiska Vita Örns-orden, med devisen *Pro Fide, Rege et Lege* (där *Rege* betydde August, tilltalande flankerad av begreppen Trohet och Lag), samt mera sådant. Emellertid hade Peter redan i början av december fått bud hemifrån, att ett allvarligt uppror utbrutit i trakterna kring Astrakan, och måst ge sig hem för att lugna detta, överlämnande befälet över sin armé i Grodno åt fältmarskalk Ogilvie (densamme som tagit Narva) och Mensjikow; måhända samtidigt driven av en skarpsinnig förmodan att klimatet kring Grodno tilläventyrs i en snar framtid skulle kunna bli ohälsosamt; ty där August fanns inom Polens gränser, där brukade med osviklig precision kungen av Sverige inom kort dyka upp, och ett möte med denne var alltjämt ingenting i Peters smak. Huruvida Karl redan visste om Peters bortfärd, eller hoppades kunna få möta honom, är ovisst; huvudsaken var i varje fall att få tag på Peters armé.

Vid byn Krzimecska, på stora vägen mot nordöst, övergicks Bug, vars is fick styrkas med överbredd halm och påhällt vatten; och i långa och påfrestande marscher gick det vidare mot Grodno, genom vildmarker vilkas fåtaliga byar ofta redan voro renrakade av ryska partier,

och även i bibehållet tillstånd av ganska karg art. Till och med när man stötte på en »adelsby», uteslutande bebodd av adel, visserligen enkel sådan, voro ackommodationerna inte mycket att skryta med: kungen och prins Max fingo slå sig ned på jordgolvet, bland grisar och höns, och betrakta huruledes de adliga damerna i särk och kjol och bara ben sysslade vid kittel och eld, vars rök i brist på skorsten fyllde rummet; och till natten fanns att välja mellan att sova på sittplatsen, bland det fyrfotade sällskapet där, eller att i mån av utrymme krypa upp på spiseln, till den därstädes sammanpackade adliga familjen.

Under skärmytslingar med sachsiska och ryska partier tillryggalades sista stycket väg; och med en avslutande dagsmarsch på sex mil nådde kungen den 14 januari fram till Njemens södra strand strax öster om Grodno, efter att under sexton dagar (fem vilodagar inberäknade) ha marscherat 300 kilometer med 18,000 man, jämte artilleri och träng, genom öde och oländigt vinterland. Av återvända överlevande från partier och posteringar voro August och Ogilvie varnade och hade dragit in allt sitt folk i Grodno samt låtit uppsåga isen i det knä av floden som täckte staden i söder och väster. Svenskarna kamperade över natten i snön; och nästa morgon gick armén över till Njemens norra strand ett stycke öster om staden, dit Ogilvie sänt ut dragoner för att hindra övergången, samtidigt med att det ryska infanteriet ställde upp sig strax utanför staden. Passagen var svår, med branta halkiga stränder på båda sidor; men »Hans Majestät kommenderade sitt Garde i marsch» och gick därpå själv, till fots och såsom den främste, över med dess grenadjärbataljon, i det han för halkans skull höll bataljonens chef, greve Jacob Sperling, i handen. När de nästan nått ryska stranden, gåvo de avsuttna dragonerna salva uppe från brinken, men sköto så illa att endast tre träffades, »däribland särdeles löjtnanten av Gardet Alexander Rubsow, som gick näst bak efter

Konungen och blev skjuten i knäet». Därefter brydde sig de ryska dragonerna inte om vidare dispyt, utan försvunno skyndsamt; infanteriet gick över, och med mera besvär kavalleriet, och kungen ställde efterhand upp sitt folk, endast för att få se det uppmarscherade ryska infanteriet åter draga sig in i staden, innan han fått nog trupper över för att gå till anfall.

Grodno var ingen egentlig fästning, men den duglige Ogilvie hade på bästa sätt förskansat sig där; och kungen var tillräckligt mån om sina soldater för att inte i onödan rusa på ett sådant hinder med 20,000 man bakom. Bättre var, enligt hans tanke, att låta ryssarna, när de nu tydligen inte ville slåss på öppna fältet, i lugn och ro svälta ihjäl inne i Grodno, under det han sparade sitt eget folk; men till detta syftes förverkligande krävdes dels att inte ge Ogilvie tillfälle att komma undan, dels att under utsvältningsprocedurens lopp ge de egna trupperna kvarter där de kunde livnära sig och ha en smula skydd mot vintern. Trakten närmast kring Grodno var redan utäten; och en fullständig inneslutning av staden kunde så mycket mindre komma i fråga, som ett utplanterande av en till antalet underlägsen inneslutningsarmé på båda sidor av en flod, och mot en så kompetent man som Ogilvie, skulle varit alltför riskabelt, även om det ur underhållssynpunkt låtit sig göra. Kungen fann sig därför tvungen att gå med hela armén några mil åt öster och nordöst, placerande sig på ryssarnas förbindelser, med partier ute åt alla håll för att hindra deras tillförsel från omnejden. En sak som man därvid fick finna sig i var att Augusts och Ogilvies kavalleri kunde passa på något tillfälle att ge sig av; men massan av den ryska armén, upp mot 20,000 man infanteri, skulle inte få det lätt att komma ur fällan. Efter ytterligare en natts kamperande i det fria framför Grodno — i bitande köld och blåst, som kom soldaterna att under sina kappor krypa samman »med huvudet mellan varandras ben» och som gjorde det svalt nog även för Karl, Stanislaus

och prins Max på sovplatser bak ett vindskydd av halm — gick därför armén först ett par mil österut till byn Kamionka, snart därefter ytterligare några mil till byn Zaludek, där provianteringsmöjligheterna började te sig en smula ljusare och där Karl intill början av april hade sitt kvarter. Dessa trakters bönder voro ett särskilt ledsamt släkte ur proviantsynpunkt, emedan de inte förvarade sina förråd av spannmål och annan föda i lador och visthus, utan nedgrävda långt från husen, ute i skog och mark, där svenska partier fingo gå och sticka i marken med pikar och värjor för att leta upp dylika dolda matgropar. Snart lärde man sig att på vissa tecken spåra dessa gömställen: där snön fortast smälte, eller där riklig rimfrost lade sig, var det lönt att leta; men till en början förolyckades några ivriga skattsökare genom att alltför hastigt hoppa ned i sådana öppna gropar, innan därstädes bildade gaser hade hunnit skingras. Småningom blev det bättre med underhållet; och företagsamma judar — alltid mycket viktiga personer i krig — kommo ända från Königsberg med proviantforor, dryckesvaror och annat, trots all den risk den långa vägen kunde medföra för dem.

Under tiden hade denna den kungliga arméns placering medfört vissa konsekvenser i Grodno och givit anledning till stora sachsiska kombinationer mot Rehnsköld borta vid schlesiska gränsen. I Grodno artade det sig inom kort till att bli knappt om brödbitarna, och August hade ingen åstundan att bli sittande där och mögla bort i Ogilvies dystra sällskap. Redan den 18 januari hade han färdig en lysande plan till svenskarnas fördärv och lämnade denna dag Grodno med sitt eget kavalleri och ett par regementen ryska dragoner, sammanlagt 5,000 man, efter att han stämt smärre styrkor från landets sydliga delar till möte i Warschau. Dessutom hade han skickat befallning till sin general borta vid Oder, Schulenburg, att rycka fram mot Rehnsköld, som låg i kvarter i trakterna väster om Posen, varpå till

en början denne skulle krossas mellan Schulenburg från ena hållet och August från andra, och därpå Ogilvie i stor stil undsättas av den samlade sachsiska härsmakten med en segerrik August i spetsen. Detta var en briljant kombination, ägnad att ytterligare stegra Augusts goda tankar om sin strategiska förmåga, och allt gick till en början efter beräkning. August kom lyckligt åstad och nådde Warschau efter forcerade marscher samt fann sina ditbeordrade trupper ordentligt på platsen; under det Schulenburg å sin sida oförtövat satte sig i rörelse framåt med 18,000 man, August till mötes, säker på att kunna krossa Rehnsköld och hans 10,000 man redan på egen hand, om denne skulle våga visa sig.

Men Rehnsköld, som ingalunda fallit i sömn i sina kvarter, fick snart rapporter som skänkte honom en tillräcklig inblick i dessa vackra tankar, och ryckte oförtövat ut och drog Schulenburg till mötes. På själva gränsen mellan Schlesien och Polen fingo de känning med varandra, och små inledande manövrer ägde rum inne på österrikiskt område; varpå Rehnsköld plötsligt visade sig häftigt skrämd av Schulenburgs övermakt och i synbar panik gick tillbaka till trakten kring Fraustadt, där terrängen var lämpligare för kavalleri. Rehnsköld var nämligen överlägsen i detta vapen: efter bästa beräkningar hade han 5,700 man kavalleri och dragoner samt 4,500 man infanteri, mot Schulenburgs 16,000 man infanteri — varav något mer än tredjedelen ryssar — och 2,000 ryttare. När Schulenburg kommit efter, ut på de snöiga och hårdfrusna fälten vid Fraustadt, fann han Rehnskölds rädsla helt förflyktigad; men det var nu för sent att vända, så mycket mera som han hade Augusts order att slå svenskarna var han finge syn på dem; och med största omsorg intog han en ställning med ett par byar som flankskydd och med sin front skyddad av »en liten grav» och en ny och förbättrad sorts spanska ryttare — med kedjor emellan samt besatta med »in-

skruvade knivar» — jämte artilleri; han hade 32 kanoner, under det svenskarna voro helt utan sådana.

Där stodo de alltså nu emot varandra en vacker vintermorgon, den 3 februari 1706, ett stycke norr om Fraustadt på fält vilkas gölar och vattendrag buro för kavalleriregementen, färdiga båda, säkra båda: generallöjtnanten Johan Mathias von der Schulenburg — erfaren, gott ansedd bland Europas militärer, krigsvetenskapligt lagd, längre fram krigshistorisk författare och brevväxlande med Voltaire — med 29 bataljoner, 42 skvadroner (dock svaga), spanska ryttare och kanoner, samt med fältropet *Machet alles nieder!*; och generalen av kavalleriet Karl Gustaf Rehnsköld — han också mycket erfaren och med gott anseende, dock hittills för mycket sammanvuxen med kungen i gemensamma stora aktioner för att fullt ha kunnat visa sin duglighet på egen hand — med 12 bataljoner, 37 skvadroner (dock starka) och en handfull valacker, samt med fältropet *Med Guds hjälp!*, det stående fältropet i alla karolinska bataljer. Båda slagordningarna togo sig mycket vackra och vetenskapliga ut: Schulenburgs djupt och massivt uppställd mellan de båda byarna, med alla anstalter vidtagna för att avslå ett anfall (man gick aldrig själv till anfall i rangerad batalj mot svenskar, vad än övermakt eller kungliga order kunde indicera); Rehnskölds tunn och vitt utbredd ute på öppna fältet, färdig att rusa på. Tittade man närmare på Schulenburgs regementen, visade de sig vara av en viss brokighet till sin härkomst, tecken på att det började knipa för August med de inhemska rekryterna. På högra flygeln stod ett infanteriregemente Malleraques, bestående av två bataljoner schweizare: detta förmodligen det enda tillfälle då svenskarna — som under tidernas lopp slagits med varjehanda folk, någon enstaka gång även med turkar, italienare och spanjorer — mött motståndare av denna nationalitet. Tätt bredvid dem stod en grenadjärbataljon Joyeuse, bestående av fransmän: överlöpare och krigs-

fångar från kung Ludvigs arméer, nu trumpen bytesvara bland främmande herrar, ett eko på dessa polska fält från fjärran drabbningar borta vid Donau och Rhen. Till vänster hade Schulenburg ställt sina ryssar, 6,400 man. Dessas uniform var i grönt och vitt, under det den sachsiska var röd; men eftersom fodret i ryssarnas rockar var rött, lät Schulenburg dem i god tid före slaget vända ut och in på sina rockar, på det de skulle te sig mera som sachsare och därigenom sprida ökad respekt omkring sig. Utan tvivel var detta en god och förståndig åtgärd, som visar att Schulenburg var en man med en viss fantasi, men någon märkbar effekt medförde den inte.

Svenskarna hade på förmiddagen ryckt fram till tusen stegs avstånd från fienden och där formerat sin tunna slaglinje. Lüth, som numera tröttnat på infanteristyrket och sedan ett år tillbaka var välbeställd kornett på Buchwalds dragoner, observerade under frammarschen såsom någonting »ganska märkvärdigt, att en ovanlig myckenhet av korpar samt andra rovfåglar sällade sig till oss och hela marschen medföljde, liksom de syntes avvakta något rov medelst vår tillhjälp»; och överstelöjtnanten Nils Gyllenstierna vid Norra Skånska kavalleriet lade märke till att »när fienden blev oss varse och lät skjuta dess larmskott, brunno allenast två stycken, som var vår lösen, och kom det tredje långt efter; vilket gemene man tog för ett gott tecken, emedan vid Kliszows slag detsamma hänt». Infanteriet i mitten, allt på en enda linje, fördes av generalmajorerna Axel Sparre och Arvid Axel Mardefelt — sjukliga för tillfället båda, Sparre längtande till Karlsbad, Mardefelt illa reumatisk, men båda med bibehållet gott handlag på slagfältet —; högra flygelns kavalleri hade Rehnsköld själv, vänstra flygelns förde Hummerhielm. Allt som fanns av en bakre linje var några skvadroner bremiska och verdiska dragoner, placerade bakom huvudlinjens kavalleriflyglar. Så stodo arméerna mot varandra klockan tolv, när svenskarna

över hela linjen gingo till anfall. Två timmar senare hade Schulenburgs armé upphört att existera.

Rehnsköld hade tänkt ut någonting alldeles särskilt, som kallas »parallellslaget med dubbel omfattning». Detta är ett tillvägagångssätt som Hannibal en gång uppfann — och vid Cannae fulländat praktiserade — och som därefter ofta varmt rekommenderats av de lärda i krigskonst såsom det bästa av alla sätt att behandla en fientlig armé. Det är mycket enkelt: man går emot fienden, engagerar honom längs hela fronten, låter det egna kavalleriet driva undan fiendens och därpå hugga in i ryggen på den redan sysselsatta centern, varefter denna, hoprullad till en boll och kringvärvd från alla sidor, blir helt och hållet nedgjord eller tillfångatagen; ingenting att räkna med kommer undan. Det är lika enkelt som att dansa på lina, men också lika svårt; i själva verket långt svårare, ty man känner i hela krigshistorien inte mera än tre eller fyra fall där det för en till antalet underlägsen armé helt lyckats att genomföra detta program. Det brukar alltid haka upp sig på en eller annan ledsam detalj: det fientliga infanteriet drar sig tillbaka för tidigt och halkar därmed ur nypan; eller avsevärda delar lyckas bryta sig ut ur den redan bildade ringen, såsom romarna vid Trebbia mot systemets egen uppfinnare; eller det egna kavalleriet far åstad för långt på sin behagliga jakt efter fiendens, och det fientliga infanteriet slår under tiden det egna; eller solen går ned innan sista akten medhunnits, och fienden krånglar sig undan i mörkret; eller den omslutandes krafter räcka inte till för en sista avgörande hopklämning, greppet slappnar och segern blir nederlag, som för Lee vid Gettysburg. Därför ha även de största fältherrar alls inte varit så ivriga att försöka detta system som man skulle tro, utan gärna nöjt sig med mindre krävande metoder: kringgått endast ena flygeln, som Caesar brukade, eller sprängt fiendens center med en stöt rakt fram, vilket Napoleon tyckte bäst om.

Men Rehnsköld sporrades vid Fraustadt till ett sådant

stort försök av den situation i vilken han befann sig. Han hade i själva verket, den dag slaget stod, August endast tretton mil — knappa tre dagsmarscher — bakom sig med 8,000 man kavalleri, och under sådana omständigheter fann han det inte vara nog att slå Schulenburg under mera gemytliga former; ty även efter en ordinär seger skulle hans situation förblivit åtskilligt besvärlig. Vad som behövdes var att göra av med Schulenburg helt och hållet och i ett sammanhang; därför fick det bli Hannibals höga och svåra system, trots alla dess risker; och för en gångs skull gick alltsammans här fullständigt i lås, och en dubbel övermakt eliminerades på två timmar.

De som först och fullständigast gingo åt voro ryssarna på vänstra flygeln. Trots de vända rockarna hade Schulenburg helst velat placera dem i andra linjen, men deras officerare hade gått i god för deras ståndaktighet, och de hade därför fått äran att stå i bredd med sachsarna. Mot deras front kommo två bataljoner Närke-Värmlands infanteri samt Norra Skånska kavalleriet, under det valacker, Livdragoner och Krassows bremiska dragoner gingo runt flygeln och sprängde det kavalleri som var deras flankskydd. Värmlänningarna plockade undan de spanska ryttarna och gjorde väg in, under det ryssarna sköto efter förmåga; varpå »vi strax», säger Gyllenstierna, »sedan vi trenne infanterisalvor uthållit, kommo med kavalleriet att inbryta, som skedde med sådan furie och vigueur att innan en halv timmas förlopp infanteriet av fiendens vänstra flygel, som bestod mest av moskoviter, samt en del av själva deras corps de bataille, var alldeles över ända kastat, och blev på några hundra när massakrerat, emedan vi intet i begynnelsen kunde giva kvarter, efter vår vänstra flygel ännu stod i full eld». Samme sagesman anmärker att hans skvadroner voro i tämlig oordning när de »kommo igenom» ryssarna — vilket man inte direkt kan förundra sig över —, och att det skulle varit illa om fientligt kavalleri angripit dem då; men detta var redan bortjagat av de skvadroner

som gått runt flygeln, och dessa i sin tur voro redan ryssarna i ryggen. Det fullständiga nedhuggandet av hela denna kår på över 6,000 man ryssar skedde förmodligen inte enbart av bekvämlighetsskäl: man var över huvud föga böjd för att ge dem kvarter — minst en dag som denna när det fientliga fältropet var *Machet alles nieder!* —, och affärerna vid Oderbeltsch och Tillendorf uppfattades sannolikt som en sorts prejudikat. En sista flock ryssar — förmodligen sådana som stått längst åt höger och räddat sig in bland sachsarna — sträckte senare gevär samman med dessa, men erhöllo fortfarande intet kvarter; »utan lät H:s Excell:s H:r General Rehnsköld», säger Lüth, »straxt formera en krets av dragoner, kavalleri och infanteri, uti vilken alla överblevne ryssar måste församla sig, ungefär vid pass 500 man, som straxt utan nåd blevo i kretsen ihjälskjutne och ihjälstuckne, att de föllo över varandra som slaktefår» — en åtgärd som zaren något upphöll sig vid en gång framdeles, när Rehnsköld stod inför honom, dock tydligen utan att anse det hela alltför anmärkningsvärt.

I centern och på sachsarnas högra flygel varade striden längre, ty infanteriet här var svårare att tagas med, och kavalleristriden ute på denna flygel tog längre tid. Buchwalds dragoner hade vid sin kringgående rörelse en mindre sjö att rida över, med sachsiska gardeskyrassiärer — »en kärna av deras manskap» — uppställda på dess bortre strand; på den hala isen slunto hästarna, som voro obroddade, så att »merendels hela regementet omkull snavade och dragonerna måste släpa sina hästar däröver; vilket sachsarna som straxt utmed i sin riktiga ordning uppsatta höllo, sågo och hade, om de rätt considerate varit, oss allesamman uppå samma is nedergöra och caputera kunnat; men de högmodades över oss, skrattade överljudt, sägandes, att vi granneligen kunde det höra: *Wir wollen die Mäuse lebendig fangen.* Men det blev igenom Guds hjälp en annan lek och dans för dem . . .» Ty när dragonerna väl kommit över isen och i sadeln igen,

blev det »ett starkt fäktande och mördande, så att vi trenne gånger avancerade igenom varandra; men då vi fjärde gången svängde och ville gå på, tog fienden fältet in och gned av, så att håret stod som ljusvekor efter dem, och de uti flyktandet till stor del nedergjorda blevo. Dock kunde vi dem intet långt prosequera och förfölja, då vi måste vända oss att sekundera vårt infanteri.» De segrande dragonerna kommo ihåg vad de vidare hade att göra och vände i rätt tid, enligt bästa hannibalska recept, och föllo även på denna flygel infanteriet i ryggen, bland karréer där den bekymrade Schulenburg själv befann sig. Så länge han på denna flygel, med sitt bästa infanteri omkring sig, haft endast de fåtaliga svenska bataljonerna i fronten att göra med, hade han rett sig något så när, ty de anfallande voro starkt underlägsna i antal; men likväl hade dessa redan på egen hand hållit honom tämligen varm med sitt system »att sig med skjutande intet stort befatta, utan gerad gå på sachsarna löst», varvid till och med det sachsiska artilleriets bästa ansträngningar — »tredje gången allenast på 10 till 12 steg med skrot», enligt den officiella relationen — inte hindrade att »den redeliga svenska knekten lika tappert och allvarsamt avancerade» rakt fram på kanoner och spanska ryttare samt — efter en avgiven salva på närmsta håll — med pik och bajonett in i den vacklande uppställningen därbakom. Schulenburg, som förmodligen aldrig förr sett ett sådant anfall, gav efteråt, i ett brev till prins Eugène av Savojen, förmedelst ett rop av klagan, blandat med den livligaste beundran, uttryck åt vad det innebar att slåss mot sådant folk: »Man kan inte tillräckligt prisa och beundra den hållning och fasthet med vilken de avancerade och anföllo, trots all den eld de fingo på sig»; och det måste förvisso, ansåg han, vara »en lycka och en stor förmån att leda trupper av sådan art, varigenom man alltid har spelet i sin hand» *(par où on joue à coup sûr),* under det ingenting hopplösare kunde tänkas än att försöka möta dem med sådan medelmåttig

kvalitet som han förfogat över. När han nu fick kavalleri över sig bakifrån, och samtidigt trupper från högra svenska flygeln, färdiga med ryssarna, började svänga in, var det snart färdigt för honom också; och efter ett sista förtvivlat försök att med ännu slutna bataljoner bana sig väg bakåt — till den närbelägna österrikiska gränsen, som kanske kunde bli ett skydd — måste allt hans fotfolk, helt omringat, sträcka gevär, under det han själv lyckades undkomma »med en adjutant och en ridknekt».

På fältet lågo ungefär 7,500 döda fiender, och fångarnas antal var 7,633, vilket enligt ett par dagboksanteckknare var mera än hela den segrande arméns numerär efter slaget. Inte fullt 3,000 man av hela Schulenburgs här hade kommit undan, därav endast en ytterst obetydlig procent av hans infanteri; 71 fanor och allt artilleriet stannade hos segrarna, medan däremot den sachsiska trossen, som ställts långt tillbaka, i tid hann rädda sig. Svenskarna hade förlorat »omkring 400» i döda (en rund officiell siffra, som utan tvivel är alltför lågt tilltagen, alldenstund det måste ha varit lätt att ge exakta summan om man så velat) samt 1,000 sårade — med sådana sår som räknades. Tre regementsofficerare voro bland de fallna: Kronobergs regementes överste, Gabriel Lilliehöök, överstelöjtnanten vid Buchwalds dragoner Johan Cronhielm samt majoren vid Västmanlands regemente August von Snoilsky. Bland de svårt sårade märktes främst den tappre dragonöversten Christian Albrecht von Buchwald; han hade nio skott- och fyra huggsår, men måste trots detta ha haft vissa krafter kvar, eftersom han lät transportera sig den ganska långa vägen till Stettin. Där dog han fyra månader efter slaget, dagen innan kungen utnämnde honom till generalmajor.

Därmed voro nu alla Augusts vackra kombinationer helt spolierade, inte endast för stunden utan för oberäknelig tid framåt. Nyss ägare till stora planer och möjligheter — Rehnsköld sannolike besegrare, Ogilvies stol-

te undsättare i spetsen för 25,000 man — var han nu plötsligt, i långt högre grad än någonsin förr, reducerad till en kringirrande strövkårschef, utan någon verklig styrka att falla tillbaka på. Allt han tillsvidare förmådde var att hålla sig på rörlig fot i tomrummet mellan Karl och Rehnsköld och göra korrespondensen mellan dem osäker. En bedrövlig lott i sanning; och om nu Ogilvie också ginge åt, och Peter kanske därav på allvar tappade humöret, då vore verkligen allting ytterst förtvivlat för en stackars avsatt kung av Polen, som numera knappt ens vågade sig hem till sitt eget Sachsen för att lyssna till skriket och ledsamheterna där.

Karl, lugn i sin väntan på Ogilvies mognad i Grodno, mottog underrättelsen om Rehnskölds lysande bedrift med den största tillfredsställelse; så mycket mera som han kunde ha skäl att känna sig en smula orolig för honom, sedan så många fientliga kombinationsmöjligheter västerut uppstått på grund av hans egen position så långt österut. Korrespondensen dem emellan var långsam och oviss: Rehnsköld avsände åtskilliga brev, präglade av segerns glädje men mera av dess bekymmer, utan att få svar. Han var till den grad belamrad med fångar att han inte kunde röra sig, och ville veta vad han skulle ta sig till med dem alla för att få luft; i brist på varje meddelande från kungen uppsatte han av de lämpliga tre nya bataljoner, en schweizisk, en fransk och en bestående av sådana tyskar som inte voro sachsare, samt kunde efter någon tid meddela att han till och med börjat klä upp dessa nya förband, »i blått och rött och aurora», allt i förhoppning om kungens nådiga approbation. Slutligen anlände ett kungligt brev, från trakten »mellan Dereczyn och Ruzanna och tre mil från Slonim», daterat den 7 april; det var den sena gratulationen till segern, som emellertid med sin hjärtlighet ersatte sin försening:

Jag haver nu på en lång tid intet skrivit, men jag haver dock bekommit H. Generalens åtskilliga brev. Jag kan nu

intet längre dröja, att önska H. Generalen mycken lycka till den käcka och stora drabbningen som Generalen hållit med sachsarna. Det är säkert en så fullkomlig och stolt seger, som vår herre denna gången har givit, så att han intet kan vara större. Och jag fröjdar mig övermåttan, att H. Generalen och de brava regementena hava haft denna förnöjelsen till att hålla en så skarp och lustig lek...

Jag hoppas överste Buchwald och de andra regementsofficerarna lära bliva bättre av sina blessyrer igen.

Och i sitt nästa brev, i början av maj, återkom kungen till samma ämne:

Jag kan ändock intet förbigå att önska H. Generalen ännu en gång lycka över denna stora segern, som så tappert är erhållen genom den allra högste gudens betedda nåd. Man kan intet nogsamt tacka vår herre därför, som alltid giver sitt bistånd. Jag har fröjdat mig ock särdeles däröver, att Generalen blivit avrådder uti detta tillfället; och jag hade lust till att veta, vad för hästar H. Generalen ridit i slaget och vilkendera som blivit skjuten.

Jag ber hälsa Generalerna och Överstar Buchwald, Patkul och Roos.

Under tiden hade den stillsamma situationen vid Grodno hunnit förbytas i rörelse. De sammanpackade ryssarna i staden hade under vinterns lopp av hunger och sjukdomar högst betydligt decimerats — med ungefär 8,000 man, ansågs det —, och Ogilvies situation mörknade alltmera, särskilt sedan det visat sig att något undsättningsförsök inte var att påräkna, vare sig från August eller Peter. Åt öster kunde han inte undkomma, inte heller åt norr, ty åt dessa håll stängde svenskarna; åt väster gick vägen rakt åt fördärvet; det enda som återstod var att försöka åt söder. Men inte heller detta syntes möjligt; ty Karl lät i god tid Siegroth och hans händiga dalkarlar göra en bro över Njemen, varmed övergång till södra stranden skulle vara möjlig även efter vårens inbrott. Karl skulle nu alltid kunna komma söderut ungefär lika snabbt som Ogilvie, och därmed syntes dennes sista möjlighet vara försvunnen.

Under byggandet av denna bro råkade kungen i stor

livsfara, veterligen för första gången på allvar efter eldsläckningen i Ravicz; här var det vatten i stället för eld. Han kom en dag i början på mars för att inspektera arbetet, steg av sin häst och gick ut på isen vid sidan av bron. Fast den syntes fullt säker, brast den plötsligt under honom ett stycke från land, och han kom i till halsen och hängde fast vid iskanten. Prins Max, Siegroth och en ung greve Hans Wachtmeister, volontär vid armén, stodo närmast; och prinsen, som var lättast, lade sig på magen och kravlade ut till kungen, under det de båda andra i sin tur höllo i prinsen, för den händelse isen skulle brista även under honom, varvid prinsen nådde att fatta kungens hand och höll honom uppe tills vidare hjälp kom. Kungens enda kommentar för egen del, sedan han kommit i land, var hans favorituttryck: »Det skadar inte»; och våt som han var satte han sig i vinterkölden åter till häst och red till sina vidare sysslor, som om intet särskilt förefallit. Hans tacksamhet mot sina räddare var likväl inte mindre, fast han själv tog saken enkelt. Den alltid förträfflige Siegroth blev nu snart överste och ordinär chef för Dalregementet; och den unge Wachtmeister, som också vann befordran och snart blev kornett vid Livdragonerna, tycks kungen i fortsättningen ha särskilt intresserat sig för: Rehnsköld meddelar i ett brev till kungen nästa år, under vistelsen i Sachsen, tydligen som svar på en förfrågan, att »Cornett Wachtmeister vederfares stoor ähra för sin tailie och hoor skull» — en upplysning som inte är fullt så remarkabel som den kan synas, utan endast betyder, med Rehnsköld speciella stavning, för sin kroppslängd och sitt (tydligen uppseendeväckande vackra) hår.

Ogilvie gjorde under denna tid förtvivlade försök att skaffa in proviant till sitt svältande folk; men en med möda hopskaffad fora söderifrån tog Meijerfelt bort för honom, och ett upprättat större magasin vid ostpreussiska gränsen besökte överste Kruse i god tid, med beslag för egen räkning. Dücker red med sina dragoner

på ett längre strövtåg mot Wisniowieckis och Oginskis lithauer, varvid han efter åtskilliga strider och äventyr nådde ända så långt som till Wilna, Lithauens huvudstad, där han kom över åtskilliga ryska förråd och stod kvar en hel månad under indrivande av brandskatt och spridande av Karls rekommendationer rörande Stanislaus. Bland annat smått och gott som han vid återkomsten hade med sig märktes »4 jungfruer, bröderna Oginskis döttrar, vilka han tagit utur ett kloster och höll honette och ärligen såsom egna barn». Huruvida dessa förnäma fröknar (de hade till och med titeln furstinnor, enligt bruket bland bättre polsk adel) mycket klagade över att på detta sätt ha från klostrets frid försatts bland låt vara honnetta dragoner, förmäles inte: måhända föredrogo de vad som hänt framför att bli tagna ut av ryssar och satte inte upp särskilt surmulna fysionomier; i varje fall tröttnade Dücker, som inte var lastgammal, ganska snart på att agera abstrakt pappa gentemot en medlem av sin vackra fångst. Hon hette Theodora Scholastica Oginska, brorsdotter till partigängaren, och blev nästa år fru överstinnan Dücker.

Under sådana olika strövtåg och episoder förlöpte den stränga vintern kring Grodno; och plötsligt, de sista dagarna i mars, kom våren med snösmältning och allmänt vattuflöde och stor islossning i Njemen. Härav bröts den svenska bron sönder, och det tog flera dagar att reparera den; och den duglige och vakne Ogilvie fann nu, så snart han fått underrättelse om det skedda, att verkligen en möjlighet öppnats för honom att komma undan söderut. Efter att ha sänkt kanoner och krigsförråd i floden, drog han utan en minuts dröjsmål åstad med allt vad som ännu kunde stå på benen av hans armé; och när kungen den 4 april fått bron lagad och kunde upptaga förföljelsen, hade han redan fyra dagars försprång. Vägarna voro nu helt bottenlösa, kavalleriets hästar dessutom i mycket dålig kondition efter knappt vinterfoder; men kungen beslöt likväl att försöka få

honom fast genom att marschera parallellt på en östligare väg och därmed möjligen genskjuta honom när han böjde av inåt Ryssland. Första dagsmarschen blev »fem och en halv stora mil, och det är obeskrivligt vad människor och hästar på denna enda marsch måste utstå» på grund av vårbrytning, moras och uthungrade hästar. Bagaget blev två dagar fastsittande, även kungens köksvagn: ingen måltid kunde serveras ens honom: ett stycke bröd ur fickan var vad han, liksom alla andra, i bästa fall hade att tillgå. I fortsättningen blev det än värre, och stundom tvangs kungen att en och annan dag stå stilla, för att bagaget någorlunda skulle hinna med; men därpå kravlade sig armén alltjämt åter långsamt framåt, genom alltmera sidlänt och sumpig terräng. Ogilvie, vars väg löpte ett antal mil väster om svenskarnas, hade förmodligen inte fullt så svåra förhållanden att kämpa emot; i varje fall hade han föga eller ingen träng, och strödde obekymrat sin väg med efterblivna döda, alldenstund det för honom gällde att genom snabbhet till varje pris rädda åtminstone något av sin här.

Det första försöket att med vapen hjälpa till att hejda svenskarna gjordes vid kartusianerklostret Bereza, där ett ryskt arriärgarde besatt den enda framkomliga vägen, en sorts det sumpiga Polesiens Thermopyle: en smal chaussé över kärrmarkerna, här och var avbruten av öppna vattenstråk, vilkas broar ryssarna förstört. Det ansågs att en ringa styrka kunde hålla denna passage mot vilken övermakt som helst, enär endast ett fåtal kunde avancera i bredd på jordvallen. När detta hinder en kväll rapporterades för kungen, beläget tre mil framför honom, tog han med sig två bataljoner av Gardet, några kanoner och ett par skvadroner valacker, marscherade genom natten fram till stället och fann ryssarna i färd med att uppkasta en redutt på andra sidan passagen. Kungen lät i gryningen artilleriet skicka några skott in bland de arbetande, varpå han tog gardets grenadjär-

bataljon med sig och samman med den — med prins Max och generalmajor Meijerfelt vid sin sida — gick fram längs chaussén mot fienden. När de nådde de borttagna broarna, fanns intet annat att göra än att stiga ned i det till axlarna nående gyttjevattnet, efter det man med nedstuckna pikar förvissat sig om var det inte var drunkningsdjupt; och när de på detta sätt, i smal kolonn, närmade sig ryssarna, funno dessa en så obekymrad framryckning tillräckligt skräckinjagande för att utan vidare försök till motstånd försvinna. Framme vid den påbörjade redutten, där kanonskotten slagit in, låg en döende officer med ena armen avskjuten: en fransk kapten i rysk tjänst vid namn Busanville. Kungen stannade och såg på honom, och frågade medlidsamt om han trodde sig kunna bli återställd efter så svår skada. Kaptenen svarade inte på detta, utan bad att få veta om inte kungen av Sverige själv varit med vid denna skärmytsling. Prins Max visade då på kungen; varpå fransmannen efter förmåga hälsade denne och uttryckte sin glädje att före sin död ha fått sin önskan uppfylld att få se kungen av Sverige. Han önskade Hans Majestät lycka mot sina fiender och sade sig nu skola dö nöjd; vilket han en stund efteråt gjorde och blev begraven i klostret, där »Hans Majestät betalade hans lägerställe». Detta möte — där i en grå gryning över öde polesiska träskmarker vid Bereza — mellan Karl, en drypande och nedsmord figur efter vadandet genom träskvattnet, och denne döende franske kapten, som med sina sista krafter hälsar honom och önskar honom lycka, saknar varken måleriska eller patetiska drag; episoden synes ha gjort starkt intryck på de närvarande, hur vana de än voro att se människor dö, och blivit mycket omtalad i armén, ty den återges utförligt på mer än ett ställe; och kungen själv, säger Adlerfelt, visade tecken till rörelse (inte av typen proper officiell gripenhet i en lämplig situation, det kan man vara lugn för rörande honom) och beklagade en sådan tapper mans död.

Hade man här hyllat tapperheten, blev det kort efteråt tillfälle att sätta ett märke på en timiditet som föreföll alltför långt driven. På marschen förbi staden Chomsk, längs en väg »där de äldste innevånarna sade att aldrig någon krigsmakt och aldrig någon konung av Polen dragit fram», passerade man på ringa avstånd förbi en fästning, kallad Zabirs, som tillhörde Wisniowiecki och som denne nu sökte förstärka inför svenskarnas närhet. Ett sällskap bestående av kronskattmästaren Sapieha, generaladjutanten Fittinghof, överstelöjtnanten Nils Hammarhjelm (densamme som var med om att leta rätt på Galecki i Lemberg), ryttmästaren Gustaf Fock, hovjunkaren Karl Adlerfelt och några andra av hovstaten, sammanlagt sexton personer, hade kommit något på sidan av härens väg och stötte plötsligt på tre fanor lithauiskt manskap till fots, vilka med 70 vagnar proviant voro på väg till nämnda fästning. Efter det man en kort stund hållit stilla och betraktat varandra, red ryttmästare Fock fram till lithauerna och befallde dem lägga ned gevären, vilket omedelbart efterkoms; och när kungen efter en stund kom till platsen, »hade han svårt att hålla sig för löje, att så få tagit ett bevärat manskap till fånga». Officerare och vagnar behöllos, men resten av sällskapet släpptes samma kväll, sedan de fått »en sida av skägget och håret avklippt, och rockarna avskurne jämt med livet; varmed de gingo bort, med ett pass vid halsen bundet och med förmaning att vid straff av galgen inte tjäna mer mot konungen av Sverige».

Den vattensjuka mark, över vilken armén strävade fram, visade inga tecken till bättring; ty man befann sig nu i floden Pripets källområde, mitt i Europas största träskmark, de ofantliga Rokitnokärren: en trakt som för nutida historievetenskap är berömd såsom den slaviska folkstammens sannolika urhem (där jagade urslaver i avlägsna tider blygsamt vidmakthållit sig förmedelst en förvärvad färdighet att vid gotiska eller finsk-ugriska grannars påhälsningar sitta dolda under kärrens vatten-

yta, med uppstickande vassrör för andningsbehov, tills besökarna avlägsnat sig), men som i övrigt inte ha många företräden att framvisa. Marschvägen böjde här av åt öster, och den 24 april nådde kungen med de främsta regementena staden Pinsk i detta kärrlands centrum: »en betydlig ort, bebodd av judar och folk av allehanda religioner, samt med ett jesuitkollegium och i detta ett apotek, vilket i dessa länder är sällsynt». Under det Ogilvie med huvuddelen av sin här fortsatt rakt söderut längs sin västligare väg, hade mindre avdelningar gått över Pinsk och med båtar tagit sig fram vidare in åt Ryssland. Karls hopp var att över denna stad komma rakaste vägen ned åt Volhynien, för att där ännu kunna avskära ryssarna; men när han genast efter ankomsten till Pinsk begav sig till dess högsta utsiktspunkt, jesuitkollegiets torn, och därifrån åt söder och öster såg ut över en ändlös nejd av vatten och vass, med små spridda konfigurationer av fast mark, fann han att allt vidare framträngande var omöjligt, och mumlade att hans *non plus ultra* stod skrivet här. Därmed var all fortsatt jakt efter Ogilvie hopplös, och denne fick ostört fortsätta till Kiew med sin ungefär till hälften förstörda armé, för att själv därpå genast taga avsked ur rysk tjänst, degouterad av att zaren utan försök till undsättning låtit honom hela vintern sitta fast i fällan i Grodno. Det fanns nu inte längre någon anledning till brådska, och kungen blev en månad kvar i Pinsk, där armén, efter hand som dess bakre regementen nådde fram, i någon mån kunde vila upp sig efter sin fruktansvärda vårpromenad.

En som under denna promenad fortfarande hängde med, ehuru visserligen i tämligen surt humör, var Jon Stålhammar: seg och uthållig och alltjämt med en och annan ledig stund till brevskrivning rörande hemmansköp och annat av vikt i hemorten, men dock nu här, vid Pinsk, kännande sig trött och gammal efter den stränga vintern och alla strapatser; »och bliver inte snart fred

av, orkar jag, min själ, inte längre härda ut». När han är trött och nedstämd, ter sig för honom krigaryrket som ett förhatligt släp, armén endast som en blomstrande plantskola för odygd; och äldsta sonen hemma i Småland, som börjar bli vuxen och tydligen önskar följa släktens militära traditioner, skall för allt i världen inte komma hit ut, ty det »är bara lapprit, och lärer en här mest att svärja och slåss», utan hellre, vid Lunds akademi, försättas bland teoretiska möjligheter att lära något bättre. Denna hans pessimism rörande krigarlivets moraliska verkningar på unga pojkar kommer sig inte enbart av hans sorgsna humör: han har på senare tiden sett åtskillig förvildad ungdom gå till råttorna (ett fall till och med betänkt på att stanna här ute och bli katolik), allt främst »för de förbannade kvinnfolkens skull, som här äro». Bland de på villovägar komna finnas också unga släktingar och bekantas söner:

Tänk Johan Stålhammars son Fredrik, som gjorde sig till skälm och rymde från oss med en hoper kompanipengar, som jag måst betala. Gyllentorners son har nu fransoser, och bliver aldrig folk av honom. Axel Hillebard är för dess brott dömd från livet; dock tror jag han bliver skont till att tjäna upp sig från gemen. Det är en liderlig själ, och kommer allt detta utav deras slätta uppfödelse och stora självsvåld.

Så sorgmodigt brummade han rörande varjehanda under detta fälttågs strapatser: en gammal man, i sitt eget tycke bruten av år och mödor (han var 47 år gammal) och »nu icke mera grå, utan vit i hår och skägg»; men så snart strapatserna mildras och goda kvarter nås, ljusnar det avsevärt för honom, och sonen får då slippa akademien och kan gärna komma ut till armén, ju förr desto bättre. Men sedan finns det för en gammal krigare ännu flera sorgeämnen än år och strapatser och ungdomens förvildning; generalmajor Nieroth, Smålänningarnas chef, blir inom kort president i Göta hovrätt och reser hem: överstebeställningen är ledig, och vem får den? Regementets överstelöjtnant, Jon Stålhammar?

Visst inte; utan i stället »har Hans Majestät givit regementet åt en tysk, som var förr överste av infanteriet, heter Daldorf» — ingen annan än Valentin von Daldorff från bron vid Praga, med sitt sönderskjutna och lyckligt hoplappade huvud. En tung besvikelse för Stålhammar, som alltså inte anses god nog att sköta regementet: »Gud vet vad gott det gör mig. Men vad skall man säga? Konungens vilja är vår lag. Jag begärde mitt avsked, när jag fick det veta, men konungen sade nej. Vad nu vidare blir av, giver tiden.»

Kungen för sin del kände intet behov av stillsamhet och vila under uppehållet i Pinsk. Livregementets överste, Creutz, var sedan en tid på parti med 2,000 man kavalleri ett gott stycke norrut, sysslande med styrkor av kosacker och ryskt infanteri, vilka zaren från olika håll sänt fram såsom ett litet försök att skaffa luft åt Ogilvie. Creutz låg nu runt staden Lacowiecz och höll en kosackstyrka på 1,500 man innesluten där, varvid han en vacker dag erhöll underrättelse att en rysk undsättningskår på »3 regementen till fots, 4 till häst och 1 regemente dragoner», sammanlagt omkring 6,000 man, befann sig i anmarsch och nått till staden Klezk i närheten. Han lämnade en fåtalig styrka kvar till inneslutningen och tog resten med sig på en nattmarsch till Klezk, där han vid framkomsten kastade sig över fienden, som hunnit komma i ordentlig slagordning med kanoner och allt, samt ställde till ett fruktansvärt blodbad bland densamma, hjälpt av ett bekvämt beläget kärr, i vilket många drevos ut; Creutz hade givit order att inte taga fångar, »vilka endast voro till besvär». Här föll bland andra en kosackhetman vid namn Apostol, kanske samme man som huggit ned de kalmaritiska fångarna utanför Warschau halvtannat år tidigare. Svenskarnas hela förlust belöpte sig, enligt Thure Gabriel Bielke (numera kornett vid Livregementet), till 5 döda och 15 sårade. Creutz återvände därpå till sina inneslutna kosacker samt skickade rapport till kungen i Pinsk om vad som förefallit,

vilket väckte dennes intresse. »Jag ärnar i morgon resa till Creutzen», skrev kungen den 2 maj till Rehnsköld, »efter han skrivit mig att det är långsamt att svälta ut dem som ligga i Lakovits. Alltså skickar jag några stycken dit, och ärnar för ro skull att rida och se på.» Nästa kväll, när prins Max kom från ett samkväm hos Stanislaus, uppmanade kungen honom att vara färdig klockan 2 på natten med en bra häst, »ty före middagen skola vi vara långt härifrån». Det var en sådan ritt på 25 mil eller mera, med endast ett mycket fåtaligt sällskap, som han ofta företog, alltid i raskaste takt, och skattade som bästa sortens rekreation och förströelse, ehuru den sortens utflykter ställde sig högst ansträngande för sällskap och hästar. Men »Lakovits var redan över, innan jag kom dit», med 1,500 fångna kosacker som vinst: halvmänskliga skockar som man aldrig riktigt visste vad man skulle ta sig till med, och som gemenligen förr eller senare rymde eller fingo gå, av förakt eller brist på ställen att stoppa in dem i. Kungen besåg slagfältet vid Klezk, och när ortens borgmästare meddelade att han begravt 2,000 stupade ryssar och att ingen kunde veta hur många dessutom lågo i kärren, anmärkte kungen att detta varit en större drabbning än han trott. I trakten funnos ett par andra fästningar, Niesvicz och Zabirs, vilka kungen nu ansåg sig ha tid att syssla med, men där det avlöpte enkelt nog, emedan besättningarna, enligt hans lakoniska meddelande till Rehnsköld, »gåvo sig när de blevo hötta med hängande». Fästningarna sprängdes därpå, såsom en lämplig åtgärd i detta fälttåg till sällan besökta trakter, ett tåg som bland annat var en sorts polsk eriksgata för den medbragte Stanislaus. Efter strövtåg längre norrut red kungen med sällskap — envar förande en löshäst till ombyte — från staden Slucz till Pinsk, 30 mils väg enligt Adlerfelt, från klockan 6 på kvällen till klockan 4 nästa eftermiddag, varvid endast prins Max, Meijerfelt och två andra förmådde följa honom hela vägen.

På detta parti hade Creutz en förnäm ung krigare med sig: Karl Gustaf Oxenstierna, greve av Södermöre, herre till Tidö, Fiholm och Käggleholm, den store rikskanslerens sonsons son och siste manlige avkomling samt kungens syssling; och rörande denne unge ädling hade kungen och Piper, strax före Creutz' uppbrott ur lägret vid Grodno i slutet på mars, ett samtal (till vilket tidigare på ett ställe hänsyftats) som är väl förtjänt att i sin helhet återges, sådant Nordberg meddelar det efter Pipers muntliga berättelse:

Greve Piper hade, näst förr än Creutzen gick på parti, varit hos honom som gäst. Följande dagen, när greven kom till kungen, märkte Hans Maj:t av hans min att han hade något särskilt att säga. Uppå tillfrågan vad det var, sade greven: »Jag var i går, såsom Eders Maj:t vet, hos Creutzen till middagen. Där fick jag se den unge Oxenstierna, och sannerligen gjorde det mig ont om honom.» Konungen svarade: »Vad felas? Han är ju hos Creutzen, och för en månad sedan blev han korpral vid Livregementet.» Greve Piper sade: »Eders Maj:t hade väl kunnat göra honom strax till kornett.» Konungen svarade: »Ja, jag hade så kunnat; men I måsten besinna, att jag intet utan orsak gjort det som nu är. Ty pro primo, om en sådan ung adelsman bliver genast överofficer, så är han ovettig mot gemene man, men när han själv får något litet tjäna som gemen, göra vakt och stå på utpost, då lärer han, vad på gemene man kommer, och bliver därigenom hövligare; och pro secundo, vill jag aldrig praejudicera någon. Om en ung adelsman bliver framdragen, kan det intet annat än förtryta en gammal, som länge tjänt och står i turen att avancera.» Greve Piper sade: »På greve Oxenstierna kan ingen förtrytas, ty utom det att han är av våra äldsta och mest lysande familjer, haver han den lyckan att vara Eders Maj:ts blodsförvant och syssling.» Konungen svarade: »Gammal adel och ung adel gör ingenting i sig till själva godheten av en karl. Vi hava många regementsofficerare vid armén, som inte äro adelsmän och ändå bra folk. När en gemen ryttare är bra, kan det vara lika, om han är adelsman eller intet. När Creutzen nu varit på parti, torde han då hava någon vakans. Om han då har orsak att sätta Oxenstierna på förslag, skall jag bliva därvid.»

Som det blev, kom denne unge Oxenstiernas egen plats att höra till de vakanta vid partiets återkomst till armén; ty han hade »strax i begynnelsen av utmarschen fallit i en hetsig feber» och var därefter »bleven död under marschen, ej långt ifrån staden Slucz», till stor sorg för Creutz, som eljest haft mycken lycka med sig på detta företag.

Efter en månad i Pinsk och nödigt upphjälpande av hästar och folk gick kungen med hären ett stycke tillbaka åt väster, och därpå söderut genom nejder där terrängen småningom blev fastare, framkomligheten bättre, svärjandet och vedermödan runt fastkörda trängfordon mera sporadiskt och härens humör efterhand ljusare. Efter en vecka ryckte man in i Wolhynien, en undangömd och idyllisk provins, som »efter de provinser man genomtågat i sanning tedde sig som ett paradis, alldenstund dess fruktbarhet är så stor, och ett sådant överflöd av säd förhanden, att invånarna själva på intet sätt förmå förtära allt, vilket kom svenskarna väl till pass». Åsynen av tättbebyggda oförhärjade nejder, där proppfulla lador inte räckte till för grödan, utan mycket sattes i stackar på öppna fältet, fyllde kvartermästare och fourageringspartier med andakt, sedan Härskarornas Gud nu äntligen, efter allt vinterns och vårens elände, låtit deras önskedrömmar bli verklighet och gjort deras strävsamma kringflackande efter småsmulor till en fridfull promenadritt i sommarsol, med halmstrå i munnen och tumme i bältet. Till och med tobak odlades här, och en sorts förträffligt och mycket läskande honungsmjöd fanns också, bättre än både vin och öl enligt vissa kännares åsikt. Här stannade kungen en månad, till en vecka in i juli, med sitt kvarter på slottet Jaroslawicze, mellan städerna Luck och Dubno, för att låta armén bli grundligt mätt och samtidigt kasta ett öga på dessa undangömda trakters förråd av alltjämt genstörtiga magnater.

Dylika funnos i betydande antal, hittills på grund av

tryggande avstånd lugnt föraktfulla gentemot svenskarna och deras Stanislaus, nu åtskilligt perplexa vid att se kungen av Sverige med hela sin armé plötsligt mitt ibland dem, anländ från det mest otroliga av alla väderstreck. En hel del märkliga stordignitärer hade här sina huvudgods och vistades själva i nejden: en lithauisk storkansler vid namn Radziwill, en kronkammarherre Lubomirski och en krongeneralkvartermästare med samma namn, båda nära anförvanter till kronfältherren Hieronymus (som nu för en tid sedan avlidit, utan att på något håll vålla märkbar saknad), samt en kronstandarbärare Jablonowski. Alla dessa ställde Karl utan tidsspillan inför valet mellan att hylla Stanislaus eller att få sina gods brända och skövlade, och i mera elakartade fall ägde sådan exekution rum utan vidare. Stanislaus fick i de flesta fall sina hyllningar, vilka alltid djupt rörde honom, och bad Karl om ökad mildhet mot de botfärdiga, som nu utan tvivel skulle komma att visa sig trogna allt framgent.

Vart kungen närmast tänkte vända sig visste som vanligt ingen människa; man fick gissa och försöka tyda tecknen efter förmåga. En ryttmästare Bråkenhielm vid Smålänningarna skickades med en trupp kavalleri och valacker bort åt Ryssland, med uppdrag att efter förmåga agera förtrupp för en armé, och kom ända till trakten av Kiew, där han hade lyckliga skärmytslingar. Men detta var tydligen endast ämnat som en fint mot ryssarna, för att locka dem att dra samman styrkor i dessa trakter; och man trodde knappt att kungen just nu tänkte sig åt det hållet. Redan från Pinsk hade Jon Stålhammar kunnat skriva att »somliga mena att vi lär vända oss åt Saxen»; men även sådant var endast en lös förmodan. Ännu när regementena i de wolhyniska kvarteren befalldes hålla sig färdiga till marsch, visste endast kungen själv åt vilket väderstreck det skulle bära.

Men här i Jaroslawicze vidtog han en åtgärd, som dock oemotsägligt syntes visa att ett skede av kriget led mot

sitt slut: några dagar efter sin födelsedag »gjorde konungen en stor promotion uti sina arméer», större än någon som ägt rum vare sig under hans egen eller hans faders regering. Åtskilliga av de äldre generalerna gjordes till kungliga råd och sändes till höga poster i hemlandet, ståthållarskap, hovrättspresidentskap och liknande: Otto Wellingk, Nils Stromberg, gardeschefen Knut Posse, Arvid Horn och flera. En ny fältmarskalk utnämndes: naturligt nog Rehnsköld, segraren vid Fraustadt, som dessutom blev kungligt råd och greve och därmed på alla punkter hade erhållit de högsta nådevedermälen en tacksam konung hade att utdela. Generaler av infanteriet blevo fyra förtjänta män: Lewenhaupt, Stenbock, Maidel samt den lille giktbrutne Mardefelt: överraskande för armén och honom själv, utan tvivel, ty han var tidigare endast generalmajor och fick alltså hoppa över en viktig grad. Vidare utnämndes 13 generalmajorer, 17 överstar samt ett större antal överstelöjtnanter, majorer och andra: på det hela en högst betydande titelomläggning i armén på en enda gång. Herrar drabanter fingo i samma veva ny kaptenlöjtnant: Horn skulle nu hem till Sverige, och äldste drabantlöjtnanten, greve Karl Gustaf Wrangel (som sedan en tid tjänstgjort som kårens chef, efter det Horn börjat användas i diplomatiska uppdrag) blev dennes efterträdare, ehuru han av belackare kallades »kungens skvallerbytta, sans consequence och barnslig till förståndet», en karakteristik som näppeligen bör anses vara strängt objektiv.

Avsevärda känslor av lycka härskade utan tvivel hos dem som blivit delaktiga av denna kungliga nåd och som nu plötsligt — inför armé, släkt, vänner, fruar och världen i stort — kunde presentera sig såsom nådda ett märkbart pinnhål högre på den militära, adliga eller allmänt ämbetsliga stegen, stundom på alla tre. Men lyckan har ofta en skrovlig baksida; och hos dem som nu skriva hem om ståtligt avancemang, kan man märka att de utan svårighet förmå behärska sig. Efter ett lov-

prisande som hastigast av Gud och kungen för sådan oväntad förmån, övergå de till en eller annan prosaisk komplikation som tar större utrymme i anspråk. Nyblivne gardesöversten Karl Magnus Posse — efterträdare till sin släkting, generallöjtnanten Knut Posse, som blivit greve och överståthållare i Stockholm — är i brev hem till sin broder ett kort ögonblick så glad som en ej ålderstigen nybliven gardesöverste bör vara: »Så ser du hur underligen Gud hjälper sina. Vem hade trott, när vi lupo på Fogelön, att jag skulle bli överste av garde och kommendera 3,000 man?» Men därpå brister han utan dröjsmål ut i klagorop, blandade med långa och bittra förbannelser över företrädaren, all släktskap till trots, emedan denne, bland åtskilligt annat, varit till den grad nonchalant i handhavandet av Gardets kassa, att överste Karl Magnus varken vet ut eller in och tydligen med glädje skulle se nyblivne överståthållaren stekt vid långsam eld. Men »om han nu intet tager sina mesurer, innan han reser bort, och skaffar sig H. K. M:s resolutioner på det han har ordinerat, så må du vara förvissad att Kammarcollegio lärer göra honom sådana gravationer, att han aldrig är kapabel att dem utbetala», ett perspektiv som för den förbittrade nye översten får tjänstgöra som en klen tröst i brist på bättre.

Stenbock är en annan som har stort glädjebudskap att skicka hem: inte endast har han blivit general av infanteriet utan också generalguvernör i Skåne, Rehnskölds efterträdare i detta ämbete; och inte med substitut som Rehnsköld, utan för att verkligen resa dit, och slippa flacka omkring i Polen längre, och bo i Malmö och ha sin älskade fru Eva omkring sig, och barn och frid och svarvstol och allt: — svarvstolen har han visserligen redan med sig i fält, men där vill det sällan bli någon verklig ro till att slå sig ned vid den. Men trots allt detta tar inte glädjen stor plats i hans brev, utan åtskilliga bekymmer träda i stället. Genom sin befordran har han mistat chefskapet för sina båda regementen,

Dalkarlarna och dragonerna, vilket betyder ett minus i finanserna; dessutom visar sig kungen långsam med utanordnandet av lönerestantier; och resultatet av det hela är att Stenbock för tillfället befinner sig i beklaglig medellöshet och måste be »min ängel vara så god och låna på allt det vi äga 500 dukater i guld, att betala min växel jag gett greve Piper till tacksägelse».

Greve Piper skulle nämligen ha sin lilla »tacksägelse» vid alla glädjande befordringar, antingen det rörde sig om en nyutnämnd prästman eller professor eller en nybliven general: det var en gammal självklarhet; och om vid denna stora militära promotion de nyutnämnda själva, sådan den mänskliga tillvaron är inrättad, funno sin tillfredsställelse mer eller mindre utspädd, var däremot greve Piper den som satt i oblandad och guldren lycka, med växlar, dukater och löften om snar tacksam uppvaktning behagligt drällande från alla dessa naiva krigare. Ty han var en framstående filosof, denne fete och arbetsamme excellens, av utpräglat realistisk och konkret läggning, och förstod att ställa det väl för sig där han satt och skrev ut generalsfullmakterna:

> Some men of noble stock were made,
> some glory in the murder blade,
> some like a science or an art;
> but I like honourable trade.

Man kan begrunda dessa piperska transaktioner tills man känner sig fylld av åtskillig förbryllelse. Att taga mutor är utan tvivel en usel och ärelös handling: men det finns uslare, och en relativt godartad sorts mutbarhet är att taga mot mutor och verkligen göra skäl för dem. Piper gav på vissa områden valuta för sina mutor: vid besättandet av lägre inrikes poster, ett område där kungen inte var så särdeles intresserad eller väl bevandrad och där enligt högstdensammes uppfattning den ene andans eller lagens eller lärdomens man, felfri enligt reglementen och statuter, kunde vara ungefär lika god som den andre. Pipers rekommendation var i sådana

fall säkerligen av stor vikt, och de tacksägelsepengar han därvid fick hade han sålunda där gjort skäl för. Men Piper nöjde sig inte med sådan relativt hederlig hantering, utan lyfte också sina bidrag från herrar militärer, på ett område där han i själva verket inte hade minsta möjlighet att bestämma något befordringsärende. Det är ganska svårt att föreställa sig någon art av omoraliskt geschäft som står lägre. Han multiplicerade två arter av bedräglighet med varandra: bedräglighet mot sin herre, som han enligt hypotesen skulle, i dessa ärenden, leda i enlighet med andra intressen än kungens, rikets och arméns; samt bedräglighet mot sina militära klienter, till vilkas befrämjande han i själva verket alls ingenting kunde göra. En förhyrd lönnmördare står förvisso inte högt på den moraliska skalan; men om han åtminstone — kanske med en hel del besvär och risk — punktligt utför vad han hyrts för, är dock detta på visst sätt ett litet positivt moment till hans förmån. Personer i det dåtida Paris, som gingo till en åtskilligt anlitad dam för inköp av så kallade arvtagarepulver, kommersade därvid inte med någon etiskt högtstående personlighet; men när de stoppade bemälda pulver i någon rik anförvant, dog denne mycket riktigt med stor hastighet, och ett element av heder fanns sålunda hos giftblanderskan: hennes pulver voro vad de lovats vara, inte pudersocker eller stärkelse. Men Piper tog pengar för manipulationer som han visste sig inte vara i tillfälle att utföra, och såtillvida intar han en ogynnsam ställning gentemot sådana exempel.

De stackars krigarna voro enkla själar, och Piper hade en gång för alla bemäktigat sig deras fantasi: han var alltför imposant, alltför säker, alltför inne i allt, för att de inte skulle tilldela honom mytiska egenskaper. Piper hade makt, Piper satt bland alla papperna, sigillen och formulären; Pipers kansli utskrev fullmakterna, och han själv kontrasignerade dem med egen betydelsefull hand: Piper »skötte» saker och ting, och det gällde till

varje pris att hålla sig väl med Piper. Vittnade inte hans blotta åsyn, hans violetta frodighet, hans sublimt överlägsna manér, om hur oberäkneligt mäktig han var? »Greve Piper gick gråklädd», säger ett enkelt vittne, »en fet, tjocker herre. Många kavaljerer och överstar bockade sig djupt för honom, då han sin hatt intet rörde.» Han utsatte sig inte, som kungen, i onödan för att bli förkyld om huvudet, den förståndige greve Piper; han behöll hatten på, trots blyga provokationer, och tedde sig säkerligen för mången såsom en ojämförligt mycket mera majestätisk uppenbarelse än Hans Majestät. Gud, kungen och excellensen Piper var den treenighet som styrde tillvaron, och den sistnämde hade den fördelen att vara den mest åtkomlige. Resultatet av alltsamman var, att när strävsamma officerare efter bästa förmåga gjorde sitt — skötte sitt folk och sitt rutingöra, manövrerade till Hans Majestäts nöje, tappert banade sig fram bland polacker och kosacker, slogos som lejon på partier och posteringar, stormade skansar och palissader och buros från slagfält med skrot i kroppen —, föll det dem under allt detta inte ett ögonblick in att sådant i och för sig kunde vara tillfyllest för avancemang, att kungen verkligen skulle kunna komma ihåg dem när det kom till utskrivandet av fullmakter vid fyllandet av nästa högre vakanser; utan vad det dessutom, och kanske framför allt, rörde sig om, enligt deras uppfattning, var att stå väl hos Piper, uppvakta honom och krusa för honom, bjuda honom på goda middagar (om börd och rang så tillät) och först och sist, såsom det med ett gängse uttryck hette, »göra honom handen tung». Den väldige skulle då kunna förmås att i sitt med finurligheter fyllda kansli på något mäktigt och underbart sätt lirka med kungen, så att man i rättan tid bleve överste eller generalmajor eller annat önskvärt; och när sådant omsider verkligen inträffade — utan tvivel främst på grund av ens kloka omtänksamhet rörande Piper —, borde man som honnett kavaljer inte försumma att visa

sin tacksamhet i den form han satte ojämförligt mest värde på.

Piper trivdes förträffligt med detta system och önskade för ingen del få villomeningarna skingrade rörande sin betydelse i militära ärenden; ty varje bidrag var högst välkommet, och med det ena och det andra blev han Sveriges rikaste man och störste jorddrott, med en grevinna hemma (ett av de Törnflychtska guldhönsen) som förträffligt förstod att förvalta punden. Naturligtvis fattades någonting väsentligt i utrustningen hos en person som frodades förmedelst sådana transaktioner i kvalificerad falhet, och man kan förvånas över att kungen trivdes så bra som han gjorde med en sådan figur. Men Piper var sannolikt i detta avseende en alltför naivt jordisk natur för att ha något element av egentlig skurkaktighet i sin själ. Pengar voro bra och nyttiga, dem kunde man aldrig få för mycket av, och narr den som inte tog dem när dårar kommo springande med dem och riskfritt tillfälle fanns: det var hans filosofi, och i övrigt skötte han förträffligt sin syssla och var en man med stora förtjänster. Kungen bedrog han i viss mån, genom att utåt ge sig sken av en makt som han inte ägde, men tydligen endast på detta speciella område, där privatekonomien blev utslagsgivande; i övrigt var han lojal, till och med i besittning av den sällsynta art av lojalitet som kom honom att bedriva politiska ärenden, mot vilkas beslutande han med all makt protesterat och gjort föreställningar, med samma nit som om de varit överensstämmande med hans egna önskningar, sedan kungen väl fastslagit dem som sin orubbliga vilja. Han kontemplerade utan tvivel lugnt sig själv såsom en i allo oklanderlig statstjänare och framstående kristen; han blev till och med författare till en skrift betitlad *Böner översatta ur Arndts Sanna Kristendom;* men denna skrift kom till under ett senare skede av hans liv, under högst förändrade förhållanden, och det är inte troligt att hans meditationer alltför mycket drogos till sådana materier

vid denna tidpunkt, då han tillräckligt trygg vandrade i sin jordiska glans för att inte röra hatten för bugande »kavaljerer och överstar».

I själva verket utgöra Karl och Piper ett storslaget och harmoniskt par, där de yttersta motsatser komplettera varandra; och om man från en synpunkt tänker på dem under deras polska vandringar (såsom något så när likvärdiga förstaplansfigurer, lösgjorda ur sin tättbefolkade miljö): Karl den absolute aristokraten, den ovärldslige riddaren (utom på slagfältet), med planer och strävanden av grandios och en smula fantastisk art; Piper den absolute plebejen, i opposition mot idealen och det besvärliga kringströvandet, full av längtan att få komma hem och sitta i lugn och ro och pösa, men likväl sin herres trogne dräng och med tillräcklig sinnesnärvaro i sin tråkiga situation för att plocka pengar av alla som komma i hans närhet: om man förenklat stiliserar deras polska vandringar på detta sätt, är det svårt att inte komma att tänka på Cervantes' båda odödliga färdemän, låt vara att det för missförståndens skull kan vara äventyrligare att jämföra Karl med Don Quijote än Piper med Sancho Panza. Egentligen spelar kanske Karl sin höga och svåra roll ännu bättre än Piper sin; ty vad Piper ur denna synpunkt saknar är den komiska begåvningen: han är visserligen komisk figur i stor skala, men han har inte själv det komiska sinne som han borde ha haft och som kanske utplånats hos honom av alltför uppstramande grevlig och ämbetslig värdighet. Hur som helst är det svårt att inte i viss mån tycka ganska bra om Piper.

I sin attityd gentemot mänskliga svagheter var Piper (åtminstone när inte hans egen person eller ekonomi kom med i spelet) av naturliga psykologiska skäl åtskilligt mera böjd för överseende än kungen; något som illustreras av en anekdot, berättad av Thure Gabriel Bielke, från denna vistelse i Wolhynien. När Karl en dag passerade förbi Smålänningarnas kvarter, hörde

han en man ösa ur sig fruktansvärda svordomar; han såg efter och fann att det var en berusad korpral, varpå han red vidare utan att säga något. En av sviten gjorde skvadronchefen uppmärksam på förhållandet, och denne lät fasttaga korpralen, som efter en del motstånd sattes i järn. Med högljutt skrän började nu den fjättrade sjunga en psalm: »I Satans bojor är jag slagen, och kan ej lösa mig ur dem» (eller liknande: Bielke berättar på franska); och när detta kom till kungens öron, förordnade Hans Majestät att mannen skulle dömas för hädelse. Fältkonsistorium och Piper sågo ej fullt så allvarligt på saken och anförde tvenne förmildrande omständigheter: dels var det endast en psalm han reciterat, alltså människoord, dels hade det skett i berusat tillstånd. Kungen medgav att det kanske inte varit hädelse i sträng bemärkelse; men eftersom en psalm är byggd på Guds ord, måste skämt med en sådan anses komma i farlig närhet av verklig hädelse. Rörande den andra invändningen, att mannen varit berusad, kunde detta, ansåg kungen, endast varit en ursäkt om han utan egen förskyllan försatts i sådant tillstånd; nu framgick det att han själv med vett och vilja ådragit sig sitt rus: alltså var detta ytterligare en förseelse, och han måste dömas från livet. Genom fortsatta ansträngningar lyckades Piper få domen modifierad till att brottslingen, efter offentlig syndabot, skulle löpa gatlopp *(qu'il passeroit par les baguettes)* och degraderas till menig ryttare; men längre än så ansåg sig kungen, trots Pipers vidare försök, inte kunna sträcka sig.

Vid uppbrottet ur de angenäma kvarteren kring Dubno ställdes färden i snabba marscher rakt västerut; efter tio dagar nåddes bekanta trakter vid Lublin, och tre dagar senare dök armén upp på Weichsels västra strand, där ännu varken vän eller fiende visste annat än att kungen låg kvar långt borta i Wolhynien. August hade på senaste tiden hållit till i Krakow; men nyligen hade han, med sitt vanliga följe av blandat kavalleri, satt sig

i rörelse åt nordost, upp mot Lithauen, i hopp att ännu en gång draga Karl efter sig till dessa trakter. Karl fortsatte dock oberörd sin marsch och slog den 24 juli läger vid Radom, ett tiotal mil söder om Warschau, där han överväldigades av sin längtan att efter den långa skilsmässan få återse Rehnsköld och dennes regementen, så mycket mera som han hade med sig till segraren vid Fraustadt presenterna av greve, kungligt råd och fältmarskalk. »Jag längtar nu få se eder igen», hade han skrivit från Pinsk; och en gång förra hösten, från kvarteret i Blonie, när Rehnsköld låg i trakten av Posen, hade han meddelat honom: »Jag längles rätt att vara länge ifrån de åtskilliga regementer, som jag alltid är van ifrån begynnelsen att vara ihop med.»

Karl tog med sig prins Max, en prins Karl Leopold av Mecklenburg som kommit till honom i Wolhynien, Meijerfelt, generaladjutanten Kanefehr, två drabanter och en polsk vägvisare samt gav sig klockan 11 på kvällen åstad för att hälsa på Rehnsköld, som stod 18 mil västerut vid Uniejov. Komna ett par mil utanför Radom, stötte de i en skog mitt i natten på ett polskt parti, som de till en början togo för sina egen valacker; men när Kanefehr, som red främst och tidigare varit överstelöjtnant vid valackerna, märkte att han befann sig bland främlingar, fanns intet annat att göra för sällskapet än att kasta om hästarna och försvinna i skogen, med skrik och kulor efter sig. I mörkret kommo de från varandra, och kungen fann sig plötsligt helt ensam; under letandet efter de andra red han omkull, men behöll vid fallet tygeln i handen och hindrade därmed hästen att skena undan; han hade nu helt förlorat orienteringen och irrade under resten av natten omkring på måfå. Prins Max och några av de övriga hade under tiden återfunnit varandra och återvänt till högkvarteret vid Radom, i tro att kungen enligt sin vana ridit i förväg; när det vid ditkomsten visade sig att ingen kung fanns där, vållade detta naturligt nog den största uppståndelse. Piper

väcktes och skickade ut en kavalleritrupp att spana, men i mörkret hittade denna ingenting. En stund efter soluppgången kom kungen ensam ridande in i lägret, sedan han med dagningen funnit sin väg; och en vanlig människa skulle känt sig en smula trött efter en sådan natt. Men så snart han hört att ett parti var ute för att leta efter honom, tog han med sig den nye kaptenlöjtnanten Wrangel, besteg en utvilad häst, red fatt det utsända partiet, tog med 50 man av denna trupp och fortsatte, denna gång ostört, de 18 milen till Rehnsköld, som han nu äntligen fick tillfälle att personligen gratulera till den stora segern och glädja med belöningarna för densamma. Efter en dags visit hos honom, upptagen med inspektion av hans regementen, återvände han till Radom och satte armén i fortsatt marsch västerut.

För tredje och sista gången gick han nu med hären över floden Pilica vid Novemiasto, där befolkningen förmodligen började anse honom som en gammal bekant (han hade gått över där 1702 på väg till Kliszow, och 1704 på väg till Lemberg), och söder om Uniejov stötte Rehnsköld till; varpå de båda arméerna jämsides ringlade vidare västerut genom samma trakter där de rusat fram under jakten efter Schulenburg två år tidigare, denna gång dock mera i helgdagsstämning: över Warta och Ostrowo mot Rawicz, det gamla högkvarteret vid schlesiska gränsen, från vilket Karl för ett år sedan brutit upp och där nu cirkeln slöts efter en ofantlig kretsgång runt Polen.

Ett utskickat sändebud från kejsaren, greve v. Zinzendorf, lät härunder efter förmåga sin diplomatiska mission porla i Karls öra angående oroande aningar man fått i Wien rörande någon kungens tanke på att gå in i Sachsen, aningar som man ville hoppas voro falska, alldenstund sådant kunde leda till ledsamma komplikationer; och Piper sekunderade på samma melodi. Polen, tyckte Piper plötsligt, var en jämförelsevis bra och förnuftig vistelseort; att gå in i Sachsen kunde

vålla oberäkneliga konsekvenser, och man kunde få halva Europa kring öronen innan man visste ordet av. Dessutom skulle allt som åvägabragts i Polen gå omstyr, så fort man ginge därifrån; så mycket mera som ryssarna voro i frammarsch såväl från Lithauen som i sydöst, där avantgarden i kungens spår redan slagits med en svensk eftertrupp i trakten av Lublin.

Men Karl hade nu hunnit bli tämligen mätt på allt detta: han kunde dock inte hela sitt liv hålla på med att skyffla sachsare och ryssar framför sig kors och tvärs genom Polen utan att nå till något definitivt resultat. Vad som kunde göras i Polen var nu gjort: August avsatt, en ny kung vald och krönt, till och med transporterad på ett slags hyllningståg runt åtskilliga av landets sällsyntare avkrokar. Sin vilja i det fallet hade han genomfört, och detta var fullbordat. Därmed fick det nu vara nog i den vägen. Åtskilliga brustna illusioner fingo lämnas kvar, det kunde nu en gång inte hjälpas. Polsk substantiell allians, verklig polsk hjälp mot Ryssland: sådant var alltjämt endast en oviss dimma vid horisonten, eller bortom den, beroende på att något substantiellt och verkligt överhuvud inte fanns i Polen, såsom han småningom motvilligt kommit underfund med. Stanislaus själv var, trots alla livgivande omsorger, endast en tunn skugga, ett stackars försagt spöke som hängde honom i rockskörten, hjälplöst så snart det släppte dem; mera hade det inte lyckats att göra honom till, och han följde på egen önskan själv med till Sachsen. Något verk att upprätthålla i Polen fanns alltså strängt taget inte: i detta kärr kunde ingenting byggas, varken med lock eller pock: det förblev samma bubbliga moras när han drog därifrån som det varit vid hans ankomst. Polen var ingenting att frukta något ifrån, så mycket hade han konstaterat; men det var heller ingenting att hoppas något ifrån, det hade han också lärt sig nu. Honnett beteende gentemot Stanislaus, med sådan hjälp åt honom som man kunde undvara,

det var vad som fanns kvar att tänka på rörande polska ting; i övrigt kunde Polen betraktas som obefintligt: ett system av marschvägar och provianteringsmöjligheter, ingenting annat. Fem år hade gått i Polen, en avsevärd tid, utan tvivel; och det kunde vara ovisst om den inhöstade vinsten var så mycket värd. Ett stort antal sachsare och ryssar hade han strött döda kring landet, kriget hade han fört billigt, August hade han gjort till ett kringflackande åtlöje, och Polen hade han knäckt (i den mån det inte varit tillräckligt knäckt av sig själv redan på förhand): det var vad han vunnit; vartill som ett obestridligt plus, så mycket det belöpte sig till, kunde läggas hans valackskvadroner, mycket goda skvadroner, som man kunde vänta sig stor nytta av framdeles och helst borde ha flera av. Men stor sak i det, om nu än all denna polska vinning kunde te sig en smula tvivelaktig brevid expenserna i tid och annat: han hade alltjämt tiden för sig, och allt detta skulle nu äntligen få ett slut, varpå allvarligare ting kunde börja.

Vad inryckningen i Sachsen angick, som nu till sist skulle äga rum, vållade den honom föga oro. Någon ej önskvärd europeisk tilltrassling kunde den inte numera alstra, ty koalitionen mot Frankrike gick sedan länge magnifikt i medvind, och var inte längre en bräcklig historia som han såsom en man av ära måste visa sig ömsint emot. Den kunde stå ut med denna lilla skakning utan större obehag; så mycket mera som Sachsen efter Fraustadt var tämligen tomt på trupper, och större brak av drabbningar där, påfrestande för koalitionens nerver, sålunda inte var att räkna med. Kände kejsaren sig karsk nog att ställa till krångel, fick det bli hans sak: Karl tänkte endast förfölja sina lovliga ärenden och hade ingen anledning att känna sig rädd för någon.

Zinzendorf och Piper, jämte tillkomna engelska och holländska sändebud, kunde sålunda skaka sina peruker efter behag: den 21 augusti gick kungen vid Rawicz in över schlesiska gränsen, och regementena kände sig

förhoppningsfullt på väg mot mänskliga nejder, begripligt tungomål och angenäm vila. Men några av härens regementen delade inte den allmänna belåtenheten, emedan de måste bli kvar i Polen, »liksom om kungen sett dem med förakt», tyckte de: Norra Skånska kavalleriet, tre regementen tyska dragoner samt en del värvat infanteri, mestadels bestående av de förband som bildats av fångarna från Fraustadt, tyskar, fransmän och schweizare. Denna efterlämnade häravdelning fick Mardefelt befälet över, för att samman med den stanislaiska kronarmén, kommenderad av en kronfältherre vid namn Potocki, hålla ett öga på August och avancerande ryssar. Dessutom fick Västerbottens regemente bli kvar som garnison i Posen; och uppe i Elbing låg alltjämt Klas Ekeblad med sitt värvade garnisonsregemente. Men allt det övriga — krigsnötta och av det sista årets strapatser åtskilligt hopsmultna regementen: 5,000 man kavalleri, 3,000 man dragoner och 11,500 man infanteri — gick över gränsen med kungen; och vid den lilla staden Steinau nåddes Oder, på vars andra strand Västerlandet kunde sägas taga sin början. Här slogs bro över floden, under det Piper satte upp lugnande skrivelser till de engelska och holländska sändebuden; och när infanteri, kanoner och träng börjat filera över bron, sam kungen i spetsen för sitt kavalleri över floden, i ett starkt och besvärligt strömdrag, hälsad på andra stranden av en församlad tallös mängd schlesisk befolkning, som med välkomstskrik, välsignelser och tårar av lycka trängdes omkring honom. En gammal gråhårsman, skomakare till yrket, bemäktigade sig kungens tyglar och behöll envist sitt tag, i det han bönföll Hans Majestät att taga sig an den protestantiska kyrkan i dessa trakter, som kejsaren orättmätigt förtryckte. Sedan kungen i det allmänna skriket lyckats få klart för sig vad gamlingen hade på hjärtat, tog han honom i hand och lovade att göra vad han kunde i detta ärende. Till den allmänna idyllens fullkomnande flög, berättar

Thure Bielke, en vit svala längs det landade Livregementets front, »tre eller fyra gånger fram och tillbaka», vilket man tog såsom ett säkert varsel om en förestående fred.

Den 27 augusti beträddes kursachsiskt område, i övre Lausitz, vid den lilla staden Schönberg, varpå marschen utan att nämnvärt störas gick vidare mot Dresden och norr därom; vid Meissen passerades Elbe, och generalkvartermästare Gyllenkrook red med sina kvartermästare in i Leipzig, slog sig ned på torget och lät kalla på stadsrådet, i och för ordnandet av arméns förläggning i trakterna där omkring. Dragoner och kavalleri foro vidare i väg, på jakt efter blygsamma sachsiska styrkor, med vilka Schulenburg vek undan västerut; mindre sammandrabbningar och arriärgardesstrider ägde rum vid Ilmenau (ännu inte svept i en lyrisk aura på den tiden) och inåt Thüringerwald, tills man nått Kursachsens gräns och sett Schulenburg med sina spillror försvinna inåt Tyskland. Sedan kungen med prins Max varit med ett stycke väg på denna jakt, återvände han till trakten av Leipzig, där han en mil väster om staden fann ett slott, benämnt Altranstädt, som föll honom i smaken, och där han den 11 september tog sitt kvarter.

Utan att försumma någon tid red han följande dag, samman med prins Max, Rehnsköld, Nieroth och andra ur sviten, till den plats i närheten som intresserade honom mest: slagfältet vid Lützen. Två gamla borgare i staden uppletades, som efter sina fäder väl kände till traditionerna rörande slaget där, och kungen visade sig outtröttlig i att utfråga dem och sätta sig in i slagfältets minsta detaljer. Han tog därpå ur sitt säkra minne fram vad han en gång läst i ämnet och skildrade för sitt sällskap slagets förlopp samt uppräknade de deltagande regementena efter deras plats i slagordningen. Till sist sade han, ej utan märkbar rörelse: »Jag har alltid försökt att leva som han; kanske beskär mig Gud den nåden att också få dö som han.»

Två dagar senare, den 14 september, undertecknades i Altranstädt, på svensk sida av Piper och Hermelin, det tämligen omfångsrika aktstycke — i tjugutvå artiklar och en *articulus separatus* — som innebar fred mellan Karl och August.

Tionde kapitlet.

DET GYLLENE ÅRET.

> . . . efter bragder och strid
> frejdstore drottar gälda mig skatt: mitt namn
> tröttade skaldens läpp; och harpan
> äger för nya segrar ej toner fler.
>
> *Runeberg: Kung Fjalar.*

August, en melankolisk överblickare av situationen borta från ett hörn i Lithauen, hade till sist helt givit tappt. Objudna gäster i den tämligen publika polska salongen hade han kunnat finna sig i; men när det på allvar artade sig till att han inte ens skulle få ha eget gammalt vant sovrum och toalettkammare i fred, blev han ledsen och ville inte vara med längre, om så också kronan i hans kappsäck skulle stryka med. Det sista året hade för honom varit en kedja av hårda prövningar: fiaskot med affärerna vid Grodno; dunderskrällen vid Fraustadt; Karls förmåga att levande och välbehållen dyka upp på nytt efter sina peregrinationer i kärren; misslyckandet att åter få honom lockad österut; och nu slutligen denna fortsatta samlade svenska marsch mot väster, sådan han efterhand fick den rapporterad, en marsch som inte gärna kunde betyda mer än ett. Här fanns nu visserligen åter Mensjikov med en ny rysk hjälphär, den tredje i ordningen, på 20,000 man, stadd i framryckning västerut; men ryska hjälphärar hade vid

detta laget hunnit mista mycket av sin fraicheur för August och kunde inte längre egga honom till hoppfullhet. Ryska hjälphären av årgång 1704 låg begravd vid Fraustadt; den av årgång 1705 låg ruttnad i Grodno och längs vägarna söderut. Det började bli enformigt allt detta: stoft och skugga av allt man bragte på benen, ryskt som sachsiskt: *pulvis et umbra* och intet annat; eller kanske rättare, som den gamla gravskriften i Toledo sade, *pulvis et nihil.* Var skulle det hela egentligen sluta? Skulle Karl nu vräka sig i Sachsen, med soiréer och allsköns magnificens, och han själv — utan att snart våga visa sig ens i Polen, där anhängarna blevo allt fåtaligare och med allt surare uppsyn — kanske sluta som en stackars snäst matfriare hos Peter? *Voilà la fin de tous mes faits d'armes et de toutes mes belles chansons!* Allt detta hade uppenbarligen hunnit bli helt olidligt; och det besvurna eviga broderskapet med Peter finge man som förståndig karl se att få ett slut på nu.

I sitt kvarter i Novogrodek i Lithauen kallade han i mitten av augusti till sig två förtrogna, baron Imhof och geheimerådet Pfingsten, och gav dem uppdrag och fullmakt att resa till Karl och få till stånd fred snarast möjligt, hurudan den nu än kunde bli. Tre möjligheter voro tänkbara: antingen hejdade sig kungen av Sverige, som han tidigare gjort, vid schlesiska gränsen: då kunde de ännu försöka hålla på ett och annat, bland annat på polska kronan; eller också stannade han visserligen själv kvar i Polen, men sände Rehnsköld att invadera Sachsen: då finge de släppa efter mera, i nödfall även kronan; eller också ginge kungen av Sverige själv med in: då vore de bemyndigade att sluta fred till varje pris. Men av yttersta vikt vore att allt detta tillsvidare hölles hemligt; ty i och med fredsunderhandlingars påbörjande skulle han själv vara en fånge hos sina vänner ryssarna, om det allra minsta sipprade fram till dem. Han tänkte nu, alltjämt såsom nitisk bundsförvant, följa med Mensjikov under dennes framryckning genom Polen,

för att vid lämplig tidpunkt, när man nått tillräckligt långt västerut, försiktigt lirka sig loss från honom, och sedan komma hem och vila sitt trötta huvud i något överblivet krypin i Sachsen.

Pfingsten och Imhof skyndade i väg och försummade ingen tid: bak trumpetare och parlamentärsflagg mötte de svenska armén redan under marschen genom Schlesien, officiellt endast för att utverka skonsamhet gentemot Sachsen. De hade med sig en skrivelse till Karl från August, vari denne kapitulerade på nåd och onåd och förklarade sig fylld av livlig åstundan att återknyta en avbruten vänskap; men vid de hemlighetsfullt begynta underhandlingarna med Piper kände de sig dock för med ett förslag att dela Polen mellan August och Stanislaus. Underrättad om detta, dikterade Karl för Piper de fyra kardinalpunkter, utan vilkas kompletta uppfyllande det aldrig kunde bli tal om fred. August hade att för livstiden avsäga sig polska kronan; han måste göra slut på sitt förbund med ryssarna; de båda fångna prinsarna Sobieski måste lösgivas; och slutligen skulle till Karl utlämnas alla svenska överlöpare, särskilt en viss Johan Reinhold Patkul, en person som sades för tillfället skola finnas i låst förvar hos August efter något trassel dem emellan.

Med detta kungliga diktat vederbörligen uppskrivet, slog sig Piper ned till förhandlingarnas fortsättande och avslutande, ett värv där han, såsom dikterande part, torde ha framstått i sin fulla glans; och redan den 14 september hade de fyra herrarna fredsinstrumentet klart, utskrivet och undertecknat, utan tillkallande av någon medlares hjälp. Däri slöts, med all tillbörlig pomp och högtidlighet, uppriktig, varm och stadig fred mellan tre höga potentater och deras efterkommande till evärdlig tid: mellan å ena sidan »den Durchleuchtigste och Stormäktigste Fürsten och Herren, Herr Karl den Tolfte, med Guds Nåde, Sveriges, Götes och Wendes konung», med hela räckan av hans titlar, och »Hans Kongl. Maje-

stäts av Sveriges förbundsbroder, den Durchleuchtigste och Stormäktigste Förste och Herre, Herr Stanislaus den Förste, med Guds Nåde, Konung i Polen, Storfurste i Lithauen, till Reussland, Preussen, Masurien, Kiew, Wolhynien, Podolien, Podlachien», med ytterligare ett antal titlar; samt å den andra »den Durchleuchtigste och Stormäktigste Förste och Herre, Herr Fridericus Augustus, med Guds Nåde Konung, hertig av Sachsen, av Jülich, Kleve och Berg, så ock av Engern och Westfalen, det Heliga Romerska Rikets ärkemarskalk och kurfurste, lantgreve i Thüringen, markgreve av Meissen och Lausitz, borggreve av Magdeburg». I sina titulaturer hade både Karl och August den klangfulla passagen »hertig av Jülich, Kleve och Berg» (den är för Augusts vidkommande utesluten hos Nordberg, men finns hos Adlerfelt), en titel som på grund av diverse gamla arvsanspråk kommit att bli åtskilligt spridd. August fick fortfarande ha kvar en i luften fritt svävande titel av konung; men polska kronan, »med alla dess diamanter», jämte övriga polska regalier, skulle han avlämna. I övrigt innehöll fredstraktaten Karls fyra punkter, samt en del smärre detaljer som slöto sig till dessa, rörande fångar, polska fästningar, svenska arméns kvarblivande i Sachsen »till en viss dag» och mera sådant; varjämte allt moskovitiskt krigsfolk som ännu fanns på sachsiskt område skulle lämnas i Karls hand.

Så snart allt var klart, reste Pfingsten åstad till Polen för att få Augusts underskrift; under det Karl, samma dag freden undertecknades, lät vapenstillestånd blåsas in och proklameras vid Altranstädt, samt utfärdade en förordning, kringsänd till alla hans regementen i Sachsen, rörande den stränga korrekthet mot kvartervärdar och andra som hade att iakttagas under fortsatt vistelse i kurfurstendömet.

När den svenska armén först ryckte in på sachsiskt område — sliten och lappad, otvättad, mager och fruktansvärd, med ett stadgat rykte från Polen för hårdhänt

framfart och åtskilligt brännande —, hade en vild panik rått i hela kurfurstendömet, och på alla landsvägar västerut hade brådskande karavaner av ståndspersoner och borgare trängts, i färd med att sätta sig själva och sina värdefulla ting i säkerhet. Men allt hade ganska snart stillnat av, på grund av ett allmänt plakat som Karl vid gränsen låtit utgå, vari meddelades att alla och envar i Sachsen, som bleve sittande hemma och lugnt funne sig i de rimliga pålagor kungen av Sverige komme att utkräva för sin här, i allt skulle vara trygga i hans skydd och på intet sätt molesteras; medan däremot sådana som rymde undan eller tredskades, eller fördolde proviant och foder, skulle bli räknade som fiender och få det svårt. Eftersom det sedan länge bland allt folk var väl bekant, att kungen av Sverige alltid på pricken menade vad han sade, och alltid höll vad han lovade, lugnade man sig hastigt och sprang inte till skogs vid åsynen av hans ängslande soldatesk; och till och med redan inpackade kurfurstliga dyrbarheter förblevo kvar i landet.

I de krigsartiklar han nu lät utgå meddelade han sin armé, att eftersom han nu, under denna vistelse i Sachsen, tänkte till allt krigsfolk utbetala månatligt krigstraktamente, var det hädanefter förbjudet att i kvarter njuta annat än det som kontant betalades; endast fourage skulle kvartervärdarna leverera kostnadsfritt, till noggrant bestämd kvantitet: 16 skålpund hö, 2 kannor havre och 4 kannor hackelse per häst och dag. Allt jagande och fiske med nät förbjöds; vidare att i trädgårdar plocka frukt utan betalning eller givet tillstånd; att med hugg och slag överfalla kvartervärd eller dennes tjänstehjon, eller med hotelser och skällsord utfara mot desamma; att tilltvinga sig skjutsning, samt att med våld köpa eller tillbyta sig hästar. Varje sachsare, som enligt något av dessa påbud fann sig förfördelad, hade rätt att gripa vederbörande och föra honom till närmaste officer, eller att för denne anmäla vad som förefallit;

och promt och exemplarisk bestraffning utlovades för varje sådan förbrytelse.

Innan hären ännu riktigt hunnit vänja sig vid dylika strikta förordningar, kom kungen en dag ridande genom en by, där dragoner av Dückers regemente funnos inkvarterade. En bonde trädde då inför Hans Majestät och besvärade sig över att hans dragon slagit honom, emedan bonden inte velat låta dragonen fritt taga för sig bland gårdens höns. Sedan saken konstaterats, blev dragonen genast hängd. En annan dag kom kungen förbi en bondgård vid Markersdorf, i trakten av Görlitz, och hörde larm och skrik därifrån. Det visade sig att två inkvarterade ryttare av Livregementet velat tillägna sig en bunke surmjölk, varvid sonen på stället — som av fadern leddes fram och förevisades — sökt hindra dem och därvid blivit illa slagen, så att stort blodvite uppstått. Kungen lät genast fasttaga de båda ryttarna, varpå de fingo spela med varandra om sitt liv; den förlorande hängdes, »ehuru alla officerare vid hans regemente bådo för honom, emedan han var en välvuxen ryttare». Genom ett fåtal sådana stränga exempel väckte kungen hos sitt folk (som visserligen aldrig varit mycket bortskämt med mjuk justice av honom, men naturligt nog under livet i Polen vant sig vid en del friheter) en sådan eftertanke, att framdeles intet bråk mellan soldater och sachsisk befolkning förmärktes.

En förbrytelse om möjligt ännu strängare beivrad än slagsmål med värdfolket var desertering; och sådant hade kungen svårare att vänja manskapet av med i dessa tyska nejder, där hemorten låg nära för mången och där också en och annan svenskfödd kunde lockas av bekvämare fortkomstmöjligheter. Joachim Lüth, som med sitt kompani av Buchwalds dragoner stod i den lilla staden Kemberg, strax söder om Wittenberg (»varest Lutherus mycket publice lärt och disputerat mot påven och dess anhang», noterade han, med gamla teologiska reminiscenser vaknade i sådant grannskap), skickades tvenne gån-

ger åstad inåt Tyskland på jakt efter desertörer, ena gången ända till Hamburg, där han i ett »renommerat hus» lyckades infånga två efterspanade. Lyckligt återvänd med dessa blev han »regalerad med 100 r:dr in specie för mitt besvär och använd omkostnad för kronans hästar och manskap under vägen», varpå han i en notis ett par dagar senare kort omnämner att »dessa tvenne löpstutar fingo sira galgen». Härens folk var vant vid att se sådana ting och tog det enkelt; däremot kunde det verka chockerande på en lekman, som den unge Anders Alstrin, en resande Uppsalastudent, som vid denna tid vistades i Leipzig och därunder i brev hem åstadkom goda ögonblicksbilder från det svenska militärlivet i Sachsen: »Det är gruvligt att se vad exekutioner ske vid alla dragonregementen som bestå av tyskar; ty de desertera, och efter de rätta svenska regementena ligga fördelta runt omkring på gränserna, bliva de alla uppsnappade och utan all nåd upphängda; ibland andra för några dagar sedan en prästson från Skåne, rätt bredvid mönsterbordet där kungen satt.» Oftast rörde det sig utan tvivel om nyvärvat folk, obalanserade ungdomar, som efter en kort tids erfarenhet av militärlivets spartanska sidor tyckte sig ha hoppat i galen tunna, och som då raskt gjorde sitt stora misstag nummer två förmedelst ett försök att utan vidare avvika, — sardoniskt kommenterade, när det oundvikliga drabbade dem, av krigare med mognad och förstånd.

Härens, van vid rigorösa ting, lade inte dylika småsaker på sinnet och lät inga stränga krigsartiklar förmörka sin syn på den angenäma tillvaron i kurfurstendömet. Sachsen hade under de sex förflutna krigsåren haft sina avsevärda bördor att bära: det kalkylerades att August till sitt krig och sina polska angelägenheters främjande, från krigets början till Karls inmarsch, tagit därur 88 millioner thaler i pengar, jämte 36,548 rekryter; men det var alltjämt ett rikt land, häpnadsväckande i sin välskötta frodighet efter det primitiva Polen. »Bönderna här

stå sig övermåttan väl», tyckte Lüth; och gardesöversten Karl Magnus Posse kom vid inmarschen att tänka på patriarken Jakob som efter sju års vedermödor fick sin Rakel, — en bild som den stränge översten visserligen inte ville ha alltför bokstavligt fattad. »Vi äro nu komna i en ny värld», fortsatte han, i brev till brodern i Sverige, »så att vi begynna litet att respirera»; och efter att från Wolhynien och hit »ha marscherat sex dagar om sender, och allenast vilat om söndagen, och ibland tio dagar utan någon rastedag, ha vi nu änteligen nått ett land där vi kunna tala med folket och skriva till våra vänner». Till och med själve Jon Stålhammar ljusnar en smula i brev daterade från Leipzig, trots den nye tysken som kommit i vägen för honom som regementschef, och ropar ivrigt efter att få ut sonen Johan Adolf till armén, ty »torde det vara honom bäst och nyttigast», ehuru saken tett sig åtskilligt annorlunda bland kärren vid Pinsk ett halvår tidigare. Emedan under den sista långa polska promenaden sparsamma möjligheter funnits att få post hemsänd, minst av allt värdepost, gick nu från Sachsen desto mera sådan: för mottagarna hemma i stugorna en motsvarighet till senare tiders Amerikabrev. Stålhammars försändelse innehöll »ett turkiskt bordtäcke, 13 alnar sidentyg, tvenne stycken slesing» — förmodligen någon sorts tyg —, »12 alnar rött rask, en broderad pung, samt en obligation på 500 daler silverm:t, en dito på 140, nock en på 18, en på 24, 4 stycken hästsedlar 400, som gör tillsammans 1,082 daler silvermynt» — en summa för vilken frun på Salshult bör köpa en kvarn benämnd Sjustad, som rapporterats vara till salu i hemtrakten, eller också, om detta inte skulle bli av, gömma pengarna väl och för allt i världen »låna ut dem till ingen man, han må nu vara vem han vill». Ett starkt släkte förvisso, människorna av Stålhammars art: fastvuxna en gång för alla vid hus och hem, familj och sparad slant, fulla av en oförsvagad bondedrift att besitta jord, den enda egendom som är fullt reel, och att med

fast och säkert rotsystem gripa omkring sig i den (inte drivna av spekulationer och vetenskapliga räntabilitetskalkyler, utan av en äldre och enklare känsla): ett släkte som inte lätteligen dog ut, vare sig i Småland eller var eljest torvan kunde finnas, även om familjefader och en och annan son slutligen blevo borta, i Ukraina eller vid Poltava: ett släkte som inte gärna, trots många års strövtåg i fjärran länder, lät sig förvandlas till lösa vrakstumpar, drivna vind för våg, utan där man till sist, såvitt det på något som helst sätt stod i mänsklig makt, letade sig hem igen till den enda riktiga platsen, även när vägen måst gå i krok över Sibirien.

Emellertid kom alltså nu här i Sachsen armén till ro: fann sig till rätta i förläggningar och kvarter runt om i landet, försjönk i en lugn rond av dagliga vanor och bestyr, knäppte händerna över en välfylld mage, påminde sig med jämnmod alla överståndna vedermödor, begrundade sakförståndigt egenheter i dessa trakters lantbruk, bekantade sig med de sachsiska flickorna (som hastigt började finna den främmande militären väl så ståtlig och karlaktig som den egna) och filosoferade fridfullt, i blida höst- och skördedagar, över bråkmakare och desertörer som i märklig koller prompt måste trassla in sig i galgrepet just när allting hunnit arta sig som mest behagligt.

Under tiden råkade de i Polen kvarlämnade regementena under Mardefelt ut för motsatsen till all sådan behaglighet; den bedrövelse, blandad med onda aningar, som de känt vid att ensamma lämnas kvar där, kom på grund av en mängd samverkande tillfälligheter att visa sig väl befogad. Den till August avreste fredsunderteckna-ren Pfingsten hittade sin herre i Lublin, där denne nu stött samman med Mensjikov; den sistnämndes kavalleri stod redan framme vid Weichsel. August fogade sig i den åstadkomna freden, med sådan filosofi han kunde mobilisera, och ratificerade den; och därmed befann han sig i en utomordentligt löjlig och tämligen prekär situa-

tion. Han hade nu slutit en hemlig fred med den fiende, mot vars i Polen kvarlämnade trupper han och Mensjikov befunno sig i gemensam framryckning. Ginge han emot dessa svenska trupper och komme i batalj med dem, efter det han satt sitt namn på Pfingstens papper, kunde han ha god grund att förmoda att det åstadkomna fredsverket skulle helt gå omstyr och att Karl, bortsett från andra konsekvenser, skulle tillgripa de hårdaste repressalier i Sachsen. Ginge han däremot inte emot dem, skulle Mensjikov, som med sin stora övermakt visade sig energisk och stridslysten sedan han fått reda på Mardefelts blygsamma resurser, begära förklaringar och ana oråd och säkerligen bli ytterst otrevlig på alla sätt. Enda hoppet var att Mardefelt i tid skulle dra sig tillbaka från trakten av Kalicz, där han hade sina kvarter.

Pfingsten hade med sig ett meddelande till Mardefelt angående vad som åstadkommits i Sachsen; och då han själv inte hade tid att resa en omväg till honom, alldenstund återkomsten till Sachsen brådskade, avsände han i förbifarten detta med ett bud, som i de osäkra trakterna aldrig kom fram. Ett annat samtidigt bud, direkt från kungen, råkade bli mycket försenat på vägen; och när ryssar, sachsare och augustianska polacker ryckte an mot Kalicz, visste Mardefelt fortfarande varken att fred i realiteten redan slutits, eller ens att fredsunderhandlingar påbörjats. Den anryckande armén bestod visserligen endast av kavalleri och dragoner — det ryska infanteriet fanns ännu på andra sidan Weichsel —; men dess övermakt var stor, och allt Mardefelt hade av goda trupper inskränkte sig till tre dragon- och ett kavalleriregemente samt ett regemente pommerskt infanteri, under det de nya bataljonerna av fångar från Fraustadt inte kunde vara mycket att bygga på. Han var därför betänkt på att draga sig tillbaka; men hans polska kollega, Potocki, anförare för den stanislaiska Kronarmén, satte sig häftigt emot en sådan tanke, fylld av

en brinnande åstundan att ordentligt komma åt ryssarna: varje man i hans armé, förklarade han, skulle vid svenskarnas sida göra sitt yttersta i striden. Mardefelt påpekade i hövliga vändningar, att stundom en viss brist på »vigueur och constance» gjort sig märkbar hos polska trupper på slagfält, och att det därför måhända vore bäst att inte riskera för mycket; men Potocki och hans officerare vidblevo med glödande iver att de ville slåss till sista blodsdroppen och att det denna gången verkligen skulle bli allvar av, detta så mycket mera som de hade hustrur och barn med sig i lägret och måste skydda dem, vartill ytterligare komme att det ryska infanteriet inte ännu nått fram, så att de endast hade kavalleri att kämpa mot, vilket passade dem bäst. Ett par av Mardefelts överstar ansågo att man borde draga sig tillbaka, emedan övermakten var stor och polackerna opålitliga; ett par tyckte att man hellre borde stanna och slåss, emedan polackerna borde kunna duga mot moskoviter och kosacker, alldenstund de ju vore »samma sorts folk». Mardefelt själv, som överhuvud inte var av sådan läggning att det föll sig vidare naturligt för honom att gå tillbaka, resolverade slutligen att man samman med Potocki skulle våga batalj, om fienden ryckte an, emedan han ansåg »att om man kunde ha en lycklig aktion mot fienden, skulle det vara ute med konung August; däremot om den avlupe olyckligt, så vore litet förlorat; och inbillade man sig att Kongl. Maj:ts tankar även så voro.»

Mardefelt blev alltså stående, och August befann sig i ett bedrövligt predikament. Som en sista utväg skickade han genom en förtrogen ett brev till Mardefelt, vari han meddelade denne att stillestånd ingåtts i Sachsen och att han själv inte kunde komma loss från ryssarna; han hoppades att Mardefelt fått underrätelse från Sachsen, och bad honom i varje fall gå tillbaka. Detta var ett fullkomligt hederligt brev av August, innehållande sanning och intet annat; men ingen människa hade någon-

sin hört att August kunde tala eller skriva sanning, och därför blev han denna gång missförstådd. Mardefelt svarade hövligt, att det inte vore brukligt att följa fienders råd, att han ingenting hört från kungen, om stillestånd eller annat, och att han därför tänkte göra vad som syntes honom själv bäst.

Den 19 oktober ryckte Mensjikov — jämte en ovillig August — fram till strid, med »moskoviter, sachsare, polacker, kosacker och kalmucker»; och Mardefelt ställde upp mot honom, ett stycke utanför Kalicz, med sitt fåtaliga svenska folk i centern — »allenast 4,358 man svenska, så kavalleri som infanteri», säger överstelöjtnant Gyllenstierna, vartill kom de fyra bataljonerna Fraustadtfångar — samt Potockis stridslystna trupper på flyglarna, taxerade till 16,000, polska skvadroner till höger, lithauiska till vänster. »När de nu voro så nära komna, att skvadronerna eldade på varandra, gingo polackerna bort», säger Mardefelt enkelt (i sin rapport till kungen), »så att svenskarna på högra flygeln voro blottade; och icke en kvarts timma därefter gingo också lithauerna bort.» De ensamt kvarblivna svenskarna slogos efter bästa förmåga, anföllo så långt deras front räckte och hade där både ryssar och sachsare på flykt samt deras kanoner tagna; men de fientliga flyglarna, sysslolösa efter polackernas flykt, kunde efter behag fullborda en kringränning; och efter ungefär fyra timmars strid, med natten inbruten och täta massor kavalleri omkring sig, samt beskjuten från alla håll av artilleri, kapitulerade Mardefelt med de spillror han hade kvar: ingen kapitulation som satte något märke vare sig på hans eller hans truppers militära anseende. August, såsom den i grunden högst naiva ögonblicksmänniska han var, synes ha varit ytterst förtjust över alltsamman, sedan det avlöpt så gloriöst: här hade han ju äntligen vunnit en seger, ett fenomen som detta krig hittills aldrig bjudit på för hans del. Men samtidigt insåg han att domens dag tillväntyrs kunde bli någonting högst förskräckande, när den

stränge kusinen i Sachsen finge reda på detta tämligen besynnerliga spektakel: han visade sig därför ytterst aimabel mot Mardefelt och de andra svenska officerarna, lät förbinda och efter förmåga genast utspisa dem och gav dem alla deras frihet på parol. Sammanlagt blevo ungefär 1,800 svenskar fångna, 700 eller mera lågo på fältet, resten hade lyckats rädda sig till Posen efter mörkrets inbrott; på Norra Skånska kavalleriet, säger Gyllenstierna, voro av 42 officerare endast 6 oskadda, resten döda eller sårade.

Vad som efter tillfångatagandet mest intresserade Mardefelt var de sårades tillsyn samt att de fångar ryssarna tagit måtte komma i sachsisk hand, för att därigenom åter kunna bli fria snarast möjligt; men August, som gärna ville vara till lags med detta också, förklarade att saken komme att ställa sig svår, emedan Mensjikov säkerligen ville lysa med sin fångst. »Jag sade åt konungen», rapporterar Mardefelt i sin sobra och stillsamma stil, »att om de ville hava någon, så skulle konungen hellre mig ditsända, allenast de andra sluppo ifrån dem; och torde de vara nöjda att få chefen. Jag vore ändå gammal och sjuklig och torde snart krepera, så hade de ändå intet för mig.» Utan att sådant behövde tillgripas, lyckades August med sin diplomatiska förmåga få så gott som alla fångarna ur ryssarnas händer; varjämte han inte försummade någon tid att i brev till Sachsen söka förklara hela denna märkliga historia.

En adjutant från Mardefelt bragte bud till Karl om vad som hänt. När det nu visade sig att det av Pfingsten medförda brevet till Mardefelt aldrig nått denne, drog kungen den slutsatsen att det hela var en av August med vett och vilja ordnad tillställning; och hans genast vidtagna mått och steg var karakteristiskt. Han skickade kanslisekreteraren Cederhjelm till Augusts representanter i Sachsen, de båda fredsundertecknarna Imhof och Pfingsten, med en hälsning, att ifall denna historia vid Kalicz vore en med uppsåt åstadkommen sak och man

därmed ansåge sig ha vunnit något, eller tilläventyrs tyckte att det i fortsättningen skulle vara bättre att åter vädja till värjan, så vore kungen av Sverige därmed fullkomligt belåten, och skulle i så fall genast sända dem deras fredstraktat tillbaka och låta allt återgå till det gamla, utom så tillvida, att han skulle kräva speciell satisfaktion för denna vid Kalicz lidna skada. Just i samma ögonblick hade emellertid ett egenhändigt brev från August nått de båda herrarna och kunde nu av dem framvisas; däri förklarade August på ett så övertygande och klart sätt hur det hela hängde samman, att Karl ansåg sig kunna taga hans framställning för god och låta den slutna freden bestå: ingenting som August kunde direkt lastas för, utan endast en serie av olyckliga tillfälligheter, hade vållat denna krigets onödiga epilog.

Det enda August i detta ärende förständigades, var att fortast möjligt försätta alla svenska fångar i frihet. Han försökte därvid göra vissa svårigheter rörande de fyra bataljonerna av fångar från Fraustadt, vilka han helst önskade behålla såsom sin nu återfångna tillhörighet; men såväl schweizarna och fransmännen som de båda tyska bataljonerna hade slagits så tappert nu vid Kalicz — nästan alla fransmännens officerare hade stupat —, att Karl fått en fördelaktig tanke om dem, och August måste foga sig även rörande dessa. De döda kunde inte återväckas, och med dem fick det bero; men rekryt-uppsättningen hemifrån till Norra Skåningarna, det värst åtgångna regementet, fick våren 1707 tilltagas rikligen för att åter få leden fyllda; och det var därför, när allt kommer omkring, i hyddorna i den trakt där detta skrives som Pfingstens bortkomna brev till Mardefelt hade sina längst kännbara konsekvenser.

Men inte allenast de vid Kalicz drabbade regementena, utan hela armén utan undantag, skulle nu under instundande vinter och vår kompletteras och sättas i fullkomligt stånd och esse, göras mera manstark än någonsin,

inte endast förmedelst rekryter hemifrån utan också genom stora värvningar, samt dessutom från topp till tå klädas upp i nya munderingar och på allt sätt nyutrustas, till ersättande av de slitna ting som medbragts från Polen. Till den ändan behövdes åtskilligt med pengar; och kungen försummade ingen tid att få skatteväsendet i Sachsen tillfredsställande ordnat och omlagt, med dess avkastning flytande i hans och arméns kistor. Stenbock, alltjämt ovilligt kvarhållen vid armén trots stark längtan dels till familj och guvernörskap i Sverige, dels till de varma baden i Karlsbad, där hälsan behövde repareras efter alla polska strapatser, hade sedan gammalt ett gott handlag med sådana ting och skötte nu för sista gången, med samma driftighet som alltid och i större stil än någonsin, sitt generalkrigskommissariatsämbete. Han sammankallade, i början av oktober, de sachsiska ständerna till deliberationer i ärendet i Leipzig, kom i bråk med Imhof rörande vem som skulle leda förhandlingarna, anhöll om varjehanda upplysningar i sachsiska skatteförhållanden samt proponerade till en början, såsom rimlig inbetalning till kungen av Sverige från kurfurstendömet och dess underlydande län, en summa av 625,000 riksdaler i månaden, varav 125,000 avräknade för fourage, det övriga kontant inbetalt. Det skri, som vid denna summas nämnande steg ur de sachsiska ständerna, var emellertid till den grad starkt och hjärtslitande, att beloppet sattes ned till sammanlagt 500,000 i månaden, fourageleveransen inberäknad; men ytterligare prutningsförsök avböjdes bestämt av kungen, liksom allsköns förhalningstendenser av honom bemöttes med att indrivningen skulle skötas av regementena. Värst var att något allmänt skatteregister inte fanns tillgängligt, emedan dylika papper vid svenskarnas ankomst förts bort ur landet; slutligen hittade man likväl ett kvarglömt sådant, visserligen från början av Trettioåriga Kriget, men dock bättre än ingenting, och hela apparaten kunde därmed sättas i gång. Ivriga sachsiska påpekanden för

kungen, att stora förändringar ägt rum sedan år 1628, att vissa distrikt på detta sätt finge betala för mycket, andra proportionsvis för litet, påverkade honom inte: invecklade resonemanger rörande kamerala detaljer lågo över huvud inte mycket för honom, minst i fält: det förefintliga registret skulle följas, det distriktsvis påförda månatliga beloppet prompt inbetalas. Angående eventuella ojämnheter i fördelningen — har han väl menat — kunde sachsarna alltid någon gång längre fram i lugn och ro processa med August eller med varandra.

Sålunda var nu detta krig bragt till sitt slut, kvarter och finanser ordnade, till och med större bråk i Polen under den närmaste tiden avstyrda (sedan August lyckats få Mensjikov att gå i vinterkvarter borta i Wolhynien samt därefter själv packat in sina saker i Warschau och sagt farväl åt sitt före detta konungarike för att inte hinna bli helt bortglömd hemma): med allting färdigt lät Karl den 16 november genom sina sändebud vid de olika hoven officiellt meddela den hittills strängt hemlighållna freden, och kunde så efter väl förrättat verk unna sig en smula vila för egen del, i den blygsamma mån vila existerade för honom.

Under sina inspektionsritter kors och tvärs genom landet till alla de olika regementena blev han för befolkningen en välkänd gestalt; och när han besökte mera avlägsna vrår förorsakade hans närvaro alltid det största tillopp av folk som ville se honom, och som ständigt förundrade sig över hur fullständig hos honom frånvaron var av all kunglig prakt. Vid den svenska inmarschen hade talrika smädeskrifter mot svenskarna och mot honom personligen cirkulerat i landet; hans krigsfiskal hade till och med velat vidtaga åtgärder mot den sortens skribenter, men Karl hade nöjt sig med att mumla: »Låt dem skriva efter sitt behag, när jag får göra efter mitt.» Men dessa flygskrifter upphörde hastigt av sig själva; i stället fylldes landet av skrifter till hans beröm, och om hans många iögonfallande drag och egenheter, samt

av mängder av porträtt. »Hundrade konterfejer av honom har jag sett», säger Anders Alstrin, »varmed hela världen är full, alla boklådor, alla målarbodar och alla hus; ty alla måste admirera honom, även när de så ej vilja.» I detta sammanhang gör denne klarögde iakttagare en intressant anmärkning om kungens utseende, såsom skiljaktigt från det utseende porträtten visa: »Det är en underlig ting att han är mycket svår att avtaga för målare, ty jag har ännu intet konterfej funnit som rätt träffar; vilket kommer därav att han är svår att minnas, det jag själv proberat.» När man betraktar alla olika porträtt av Karl XII från hans vuxna år, vill man gärna medge att Alstrin haft rätt; ty de ge ett intryck av att konstnärerna utan undantag, även när konventionell försköning varit dem främmande och de hederligt strävat med den grova näsan, den tjocka underläppen och annat, dock ständigt hjälplöst trevat runt en medelpunkt som ingen lyckats få tillfredsställande grepp på. Det är bekant att det finns ansikten som vägra att låta sig återges, som inte allenast motstå alla tecknarens och målarens försök utan till och med kamerans, och hans torde ha hört till dem; man kan förmoda att hos honom ögonen och deras uttryck varit sällsynt dominerande, och att tillgängliga konstnärliga krafter alls inte räckt till för denna väsentligaste detalj. En målare som Velazquez skulle utan tvivel ha kunnat återge honom tillfredsställande, men eljest troligen inte många.

Bland beskrivningar i ord av Karl XII är ingalunda den sämsta den som Alstrin själv åstadkommit, på grundval av åtskilligt betraktande av hjälteskepnaden under denna tid i Sachsen. Denne uppsalastudent ser på kungen med en klar och oförslöad blick; han är akademiker, hör till en annan värld, är fylld av beundran för kungen och ser honom som en stor hjälte, men samtidigt — med objektiv och något av artistisk inställning — som en sällsam kuriositet, och blir därigenom i stånd att återge honom plastiskt på ett helt annat sätt än mera själsligt bundna

Karl XII.
Målning av D. Schwartz. Altranstädt 1707.

betraktare, ehuru han inte ingår på anletsdragens detaljer:

Ingen fysionomi förekommer mig så underlig och obegriplig som kung Karls. Det är något särdeles, jag vet inte vad för vördnadsbjudande och liksom förskräckande. Dock bär han sig så simpelt åt i allt, sitter alltid så tankfull att jag kan intet så säga; krokryggig sitter han, och stiger plumpt till väg när han går... Så kan ock ingen förstå sig på honom och hans humör och sinne. Jag har hört av dem som varit med honom från begynnelsen och tämmelig haft tillfälle att lära känna honom, såsom drabanterna (av vilka många fordom varit mina bekanta): de säga alla, att de aldrig kunna röja och döma av hans ansikte eller eljest åtbörder, vad han menar eller huru han är till mods; så alldeles är han sig alltid lik. De hava ännu aldrig kunnat märka att han har någon dominant passion, eller vartill han mest inklinerar. De kunna intet en gång säga, vilken häst i sitt stall han tycker mest om; får han en bondmärr, det gör honom lika mycket. Som han alltid ser lika ut i ansiktet, så skall han ock alltid ha lika gjorda kläder, starka och rymliga... rocken alla dagar uppfästad, alla dagar stövlarna på; de ha inte någonsin, sedan han reste ut, varit bortlagda; han äger inga skor. Ett par stora älghudshandskar; gehäng av samma slag, nog tilltaget, och en plit däruti, den största som vid armén drages; jag har själv sett att han ute på marken har stått rak och satt värjan bredvid med doppskon i jorden och stödt den vänstra armbågen på fästet. Han lutar litet, när han sitter och står; men när han rider, ser han makalös brav ut. I lyckans medhåll, och vid alla slika tillfällen som man kan tänka han har haft, och vilka man av hans officerare både får höra och märka, och därtill med mycken mänsklig svaghet omkring sig, är han allena, och sannerligen allena, utan någon den ringaste svaghet befunnen. Han övergår alla generaler och officerare i alla mål; det de alla efter så många års stadiga umgänge måste tillstå, och är alltså så många tappra karlars och segrares överman. När alla äro trötta, är han lika god; kan ingen dag vara utan att rida, vilket sker strax efter måltiden och mest till Rehnsköld. På förmiddagen sitter han i kansliet, och bland annat ritar fullt det ena pappersarket efter det andra med truppers rangerande, med tecken var rytteriet skall stå, var fotfolket etc. Vindicativ är han något: den som bryter, han skonas intet; men allt vad han gör och befaller sker med en sådan kallsinnighet som om han ej själv därav visste.

Samme sagesman hade även förmånen att vid kungliga taffeln på Altranstädt — dit tillträde för skådelystna var lika fritt som det tidigare varit i Rawicz — se de båda kusinerna Karl och August samman, och fann kontrasten mellan dem avsevärd; ty »August ser ut som den galantaste kavaljer som kan finnas, övermåttan väl växt och tämligen stor karl» och vid middagsbordet »sitta de bredvid varandra i comparaison liksom en vacker kavaljer och en bonddräng som nyss blivit soldat, vilken, den senare nämligen, litet bondblyg sitter och ser ner» — varvid det för Alstrin, trots den muntra vanvördigheten, ingalunda var svårt att avgöra vem av de två han tyckte bäst om och vem som för honom var den store, den »obegripligt store», kungen.

Tidigare hade de båda kusinerna endast sett varandra den gång deras kavaljerer växlat repliker över Weichsel hösten 1704; men när nu, i början av december, August anlände från Polen, försummade han ingen tid att rida på visit hos Piper, som höll till i trakten av Altranstädt, och när Karl efter en stund kom på sin dagliga kanslivisit, hade de sitt första möte. Detta präglades avgjort av hjärtlighet: de omfamnade varandra och kysstes på kinden, såsom kungar av någon anledning bruka, dock förmodligen utan häftigare smällkyssar; vilkenderas exakta minspel vid denna ceremoni som skulle varit mest önskvärt att ha förevigat, är inte så alldeles lätt att avgöra. Denna första samvaro räckte en god stund, med ett längre samtal på tumanhand; och åtskilliga senare sammanträffanden ägde rum, alltid under mycket artiga och vänskapliga former, varvid man dock lade märke till att August i Karls närvaro inte var fullt så pratsam som eljest. Karl själv synes ingalunda ha varit okänslig för Augusts personliga charm, att döma av hans välvilliga omtalande av honom i ett brev till yngre systern: »Kung August bor nu här i Leipzig, som ligger en mil från Altranstädt. Jag har några gånger varit tillsamman med honom. Han är lustig och rolig. Han är intet mycket

stor, men ramasserad; något korpulent är han också. Han bär sina egna hår; de äro helt mörkfärg.» Vilket allt inte hindrade att Karl i allvarliga ting förblev orubblig vid sin ståndpunkt och sina vidtagna åtgärder och att han en gång förklarade: »Kurfurste av Sachsen, det är för tillfället jag.»

En annan intressant skugga — vid denna tid ävenledes något korpulent, liksom August — fladdrar i dessa dagar en andra och sista gång som hastigast fram omkring Karl, nämligen den vackra Aurora. »Mariaurore», berättar Stenbock för sin fru på nyåret, »gör mig all hövlighet. Hon är bliven något fet, men ser intet illa ut; hon lever *en princesse* och har en uppvaktning desslikes. Axel Sparre är galen i henne som alltid och åtskilliga andra, men jag är inte så hjärtnupen; har dock varit där tre gånger.» De voro tydligen gamla bekanta från hennes svenska tid; och Stenbock behövde inte direkt nämna för sin fru om möjligen han själv också, liksom den för sin eldighet bekante Axel Sparre, kunde känna en smula varmt för den vackra damen. Själv var hon, trots sitt kurländska misslyckande för fem år sedan, alltjämt mycket intresserad av Karl; hon strängade sin franska lyra för honom och avlockade den så smäktande toner som möjligt:

Mais d'où vient, jeune Roi, qu'avec tant de mérite
Vous avez peu de vrai bonheur?
Par tout environné d'honneur,
Aucun Plaisir ne marche à votre suite.

S'il est une Beauté qui peut par sa tendresse
Charmer le plus grand des mortels,
Nous lui dresserons des autels:
Ouvrez les bras, recevez la Déesse!

Men inte heller denna gång öppnade Karl sina armar för gudinnan, trots så bevekande föreställningar. En gång kom hon oförmodat på visit till Altranstädt; men Karl, med en räddande baktrappa till sitt förfogande,

hoppade upp på en färdigsadlad häst och försvann samt vågade sig först hem när han tryggt kunde räkna med att hon tröttnat på att vänta. Vid hans återkomst befanns det att hon på ett bord lämnat kvar en medaljong med sitt porträtt; Karl betraktade bilden en stund och gav den därpå till sin kammarpage, numera en ej ofta nämnd ung man vid namn Klingenstierna.

En gång skulle dock till sist den stackars Aurora få sammanträffa med sin hjälte och växla några ord med honom; det skedde vid ett celebert bröllop som på sommaren föranstaltades av själve Piper. Den fjärde och sista av de rika fröknarna Törnflycht skulle nämligen nu bortgiftas; den lycklige blev, efter åtskilligt mödosamt suckande och negocierande, Johan August Meijerfelt, en man som visserligen stod högt i gunst hos kungen och fick antagas ha framtiden för sig, men som dock, såsom tillsvidare endast enkel generalmajor och friherre, i pappa Törnflychts ögon (denne var en nobilierad stockholmsborgmästare vid namn Olof Hansson) utgjorde ett betänkligt lättviktigt inslag i den lysande krets av svärsöner som fylkat sig runt familjens döttrar och kassaskrin. Slutligen hade emellertid Meijerfelt bland talrika anmälda konkurrenter blivit den utvalde (överste Karl Magnus Posse omnämner med sarkastiskt välbehag att hans företrädare vid Gardet, nyutnämnde överståthållaren greve Knut Posse, hört till de ivrigt men fåfängt suckande i detta sammanhang), och grevinnan Piper kom ner till Sachsen med bruden, varvid de båda högförnäma damerna väckte det största uppseende på Leipzigs gator vid bodbesök i staden. »I går var lustigt», berättar Alstrin, »att när Pipers grevinna reste igenom staden här, så lopp folket omkring vagnen på alla sidor, liksom hade någon furstlig person haft sitt intåg; och när generalmajorens käraste, Anna Maja Törnflycht, stannade vid en köpmans bod, samlades utanför så mycket folk att de måtte hava stormat boden. Jag tänkte hur lustigt går till i världen och att för några år sedan Olof Hans-

son väl intet kunnat tänka att hans döttrar skulle åka med sådan prakt och estim i Leipzig.»

När nu herrskapet Piper rustade till denna solenna högtidlighet, inbjöds även fröken Königsmarck, varjämte Hans Majestät själv, liksom vid den likartade föranstaltningen i Rawicz, lovade att hedra festen med sin närvaro. Men såsom den omtänksamme man han var, hade Piper i god tid ett samtal med kungen om en viktig och ömtålig sak, ett samtal som bevarats och blivit berömt:

Piper: Grevinnan Aurora Königsmarck yttrade på ett ställe i Leipzig, där jag åt middag tillsammans med henne, att hon väntade bli bjuden till det bröllop jag skall göra åt min svägerska. *Kungen:* Varför bjöd I henne ej strax? *Piper:* Jag tordes icke utan Eders Maj:ts lov, vilket jag nu utbeder mig. *Kungen:* För min del kunnen I väl bjuda henne; jag skall lika fullt komma. *Piper:* Men nu faller mig in: vad rum skall jag giva grevinnan Königsmarck bland det andra svenska fruntimret? Min hustru, som värdinna, cederar henne gärna; men där komma den och den. *Kungen:* Hon kan inte begära företrädet före dem, ty hon är en hora och har ingen rang. *Piper:* Hon är likväl av våra gamla lustre familjer Königsmarck och De la Gardie, och om hon råkat gå på sido, så är det skett med ett krönt huvud. *Kungen:* Ett krönt huvud och en gemen karl äro i den saken lika. Hon är och bliver alltid en hora och har ingen rang. *Piper:* Om hon icke konsidereras såsom av rang, kan hon ej komma dit. *Kungen:* Så kan hon bliva dädan.

Man bör vid detta samtal inte föreställa sig kungens repliker i rangfrågan på något sätt kolorerade av fariseisk högfärd, eller framrutna med ecklesiastikt betonat patos, utan fällda med enkelt konstaterande röst. Den beprövade piperska sinnrikheten måste på något sätt ha lyckats reda upp den i sanning delikata situationen till alla parters drägliga belåtenhet, hur nu än detta kan ha gått till; ty trots allt bevistades bröllopet av både Karl och Aurora, och kungens stränghet mot den vilseförda var inte av sådan art att den hindrade honom från att en stund samtala med henne, »om likgiltiga ting med

sin vanliga artighet». Dansat med henne torde han däremot näppeligen ha gjort, enär detta i så fall borde ha blivit särskilt omnämnt, förmodligen också i vers förevigat av den i någon mån lyckliggjorda Afrodite: huruledes hon, om hon också inte fått vila mot krigsgudens bröst, dock åtminstone till cypriska harmoniers ljud fått bävande trippa vid hans sida. Eljest var nämligen Karl på detta meijerfeltska bröllop en påfallande flitig och energisk dansör, under häftigt kringstövlande och kringsvängande med bruden »och åtskilliga andra», varvid konstrika håruppsättningar under en knyckig framfart lossnade — av ögonvittnens skildringar får man närmast intrycket av någon sorts improviserad kunglig hambopolska — och hans damer efter fullbordad tur sågo åtskilligt spolierade ut »och väl mindes att de dansat med kungen». Till avslutning dansade han också ett varv med brudgummen, »efter det svenska maneret»; — och man kan stundom försjunka i bitter sorg över att fotografering och filmning uppfunnits så hopplöst post festum som vad fallet är, med ringa förråd av förstklassiga mänskliga objekt kvar i en slätkammad värld.

Samma dag detta bröllop stod (eller dagen innan: dateringarna växla) ägde i kungens närmaste omgivning ett dödsfall rum, som gav anledning till en stor högtidlighet av motsatt art: den 29 maj avled vid Altranstädt »i stark fläckfeber» en av kungens förtrognaste vänner och krigskamrater, den för ej länge sedan utnämnde kaptenlöjtnanten vid Drabanterna, greve Karl Gustaf Wrangel av Adinal, 39 år gammal, och slöt sin grevliga ätt; och hans begravning, den 4 juni, i Ketschaus kyrka tätt vid Altranstädt, gestaltades till en militär ceremoni av största pomp och prakt, med alla drabanter paraderande, kungen, generalitetet och en mängd illustra personer av olika slag närvarande, samt en timslång likpredikan rörande den dödes förtjänster av Drabanternas förste pastor, doktor Petrus Lampa (som snart i denna sin befattning skulle efterträdas av Göran Nordberg, Karl

XII:s blivande historieskrivare). Eftervärlden kan vara den bortgångne krigaren tacksam för hans bevarade utförliga relation över slaget vid Narva, en skrift som alls inte ger något stöd åt det tidigare anförda yttrandet att han skulle varit barnslig till förståndet; han fick till efterträdare som kaptenlöjtnant sin frände, friherre Otto Wrangel av Adinal, en man som under sina sju år som drabantlöjtnant sällan eller aldrig finns nämnd: en korrekt och stillsam yrkesman, kan man väl därför förmoda. Inte heller dennes tid som drabantchef skulle bli lång: endast till Holovzin.

Eljest förspörjes inte mycket om dödsfall eller sjuklighet under denna sachsiska tid; men kungen själv torde under senvintern ha lidit av någon ganska allvarlig febersjukdom, ehuru han inte visade mer än nödigt. Man märkte i hans omgivning att han under någon tid blev blek och förlorade matlusten och slutligen till och med höll sig inne på sin kammare; och en hos honom högst ovanlig frusenhet måste ha suttit kvar sedan han börjat känna sig bättre, ty till sin uppvaktnings måttlösa häpnad uppenbarade han sig en morgon i peruk. Hans förtrogna omgivning var alltid gentemot honom mycket fri och obesvärad i sitt sätt, vilket han alls inte misstyckte (Cederhielm nämner såsom måttligt uppseendeväckande lägerskvaller att general Otto Wellingk en kväll strax före inryckningen i Sachsen kom berusad till den kungliga taffeln och började överösa den närvarande prinsen av Mecklenburg med otidigheter, varvid kungen endast synes ha upptagit detta sista såsom mera frappant olämpligt); och vid åsynen av peruken ropade någon: »Nej se, nu ser Herren ut som en friare!» — varvid kungen ögonblickligen rev av sig peruken, känslig inför en så grav beskyllning. Ett par fina sobelfordrade sammetsvantar (en skänk från farmodern), som han tillgrep vid samma tid, försvunno också för alltid sedan någon kommenterat: »Nu har Herren blivit valen om händerna, nu få vi snart fred.» En sjukdom

som kom honom att gå till sådana ytterligheter som peruk och vantar kan inte ha varit bland de lättare; men han synes ha skött den själv och blev snart återställd.

Altranstädt var under denna tid en brännpunkt för intresse runt hela Europa; kanske den mest intensiva av alla, emedan vad där förehades och tillämnades inte endast var det mest fördolda och oberäkneliga, utan även emanerande från en kraftkälla som mycket väl kunde bli helt avgörande för Europa. Med 20,000 veteraner hade Karl ryckt in i Sachsen och därmed på den europeiska scenen; hans värvartrummor rördes nu runt hela Tyskland, och hans armé i Sachsen svällde som en middagsätande orm; vad tänkte han sysselsätta den med härnäst, sedan han fått den till önskvärd styrka? Europas båda hälfter, Frankrike och koalitionen, inbegripna i ett nappatag som verkligen kunde kallas på liv och död, gjorde sig den frågan med förklarligt intresse. Efter sin fred i Altranstädt var han lös och ledig, utom för en dimmig zar Peter och en lika dimmig rysk makt borta åt Asien till, ting som lågo utanför den europeiska politikens horisont och som inte gärna en tänkande monark kunde ägna annat ett högst sekundärt intresse: det var möjligen inte mot denne han värvade och rustade, utan i andra och mera närliggande syften. Där satt han nu i Altranstädt, stum och tankfull, med en världsdel framför sig som det kunde vara högst lockande för vem som helst i hans ställning att gripa in i; med en makt i sin hand som troligen vore avgörande för vilkendera parten han skänkte sin hjälp; med stadgat rykte för oemotståndlighet, kringvärvd av seger och triumf, vid tjugofem års ålder en legend på människors läppar; krigserfaren som få och sammanvuxen med krigets hantverk: den ojämförligt betydelsefullaste potentialiteten i Europa, sådan han i sin makt och tystnad satt där. Skulle han sälla sig till kejsaren och dennes anhang, makter som redan hade överhanden och mot vilka han stundom visat en viss välvilja? Eller skulle han fastmera nu till

slut, när hans möjlighet äntligen på allvar hade kommit, i enlighet med Sveriges gamla tradition gå på Frankrikes sida, bryta in i Tyskland eller arvländerna och med tolv eller femton dagsmarscher förvandla den stolta koalitionen till ett förtvivlat virrvarr, klämt mellan två fronter? Man frågade sig så i Wien och vid de andra koalitionshoven; och mest andlöst frågade man sig så i Paris, med alltmera spänd förhoppning sedan det börjat visa sig att vissa meningsskiljaktigheter förefunnos mellan Karl och kejsaren, rörande ting som lågo den svenske kungens hjärta nära och där han tydligen, efter sin vana, inte var sinnad att låta det hela stanna vid ett harmlöst svall av diplomatiska fraser.

Detta år utkom i Paris, i fyra stadiga folianter, ett biografiskt lexikon över berömda män, alltifrån äldsta tider till det innevarande året: *Le grand Dictionnaire Historique,* redigerat av en lärd M. Moréry. Den näst längsta artikeln i verket är på 18 spalter och handlar om Ludvig XIV; den längsta är på 26 spalter, och dess föremål är Karl XII. Verket synes ha gått till tryckning sent på våren, och i artikeln om Karl har man gjort sig all möda att få med de sista nyheterna från Sachsen. De förefalla hoppfulla, och äro i varje fall spännande nog: en sträv dispyt med kejsaren av Österrike har öppnats från Altranstädt, och svenska trupper påstås ha börjat röra på sig. Det är det sista: dit, och inte längre, har historien hunnit när verket går i tryck. Vad som skall bli i morgon kan ingen veta. Kanske marscherar han i morgon, mot kejsare och allt.

Han hade i själva verket sina allvarliga funderingar åt det hållet, och världen skulle sett åtskilligt annorlunda ut om han dukat under för den enorma frestelsen. Att föra krig i Europa var närmast en sorts behagligt sommarnöje gentemot det vildmarkskrig han hittills fått sträva med, ännu mera gentemot det ryska alternativ han hade framför sig. Framkomlighet, avstånd, vägar, proviantering, kvarter: allt det viktigaste, allt det svå-

raste, allt det som var varje dags stränga problem för honom i fält i Östeuropa, hade de lyckliga människor inte mycket bekymmer med som fingo göra sina kampanjer på den västra kontinenten. Man kunde här i lugn och ro, i rika och välbehållna trakter, ägna sig åt att slåss och belägra och manövrera efter fienden, och behövde inte spilla sin mesta möda på kärr och brobyggen och manövrer efter brödbiten. Äran inför människor vid att föra krig i västra Europa var dessutom något helt annat än den som kunde vinnas med att uträtta än så stora ting bland moskoviter och kalmucker. Även utan någon speciell anledning alls måste det för en krigare i hans situation te sig frestande att blanda sig i de europeiska affärerna, göra behagliga kampanjer i världens centrum och bli den avgörande faktorn i Europas maktförhållanden; och för att ingenting skulle fattas, för att frestelsen skulle drivas till sin högsta spets, var kejsaren av Österrike vänlig nog att förse honom med ett par goda anledningar. Djävulen förde en gång, berättas det, Jesus upp på ett högt berg och visade honom jordens riken; och kejsaren av Österrike gjorde — visserligen alls inte driven av någon diabolik, utan endast av normal habsburgsk nonchalans och trångskallighet — något liknande med Karl. Han försåg denne, inte med en god anledning, utan med tre: en förolämpning, ett övergrepp, ett fall av svikligt smussel i samförstånd med August; vartill som fjärde kunde läggas upptäckten av Österrikes systematiska kränkande av westfaliska fredens bestämmelser rörande de kyrkliga förhållandena i Schlesien.

Förmodligen har sällan en stolt krigarkonung med makten i sin hand utsatts för en svårare frestelse och stått emot den. Man kan försöka tänka sig en man som Karl Gustaf placerad i Altranstädt i den dåvarande situationen, med 30,000 man bakom sig. Han skulle redan från första början, innan ännu minsta störande episod ägt rum, betraktat det Europa som låg framför honom

såsom ett underbart vatten att fiska i. Han skulle lekt med en mängd lockande kombinationer, tänkt ut planer och lysande perspektiv i överflöd; han skulle hastigt känt sig klar rörande önskvärdheten av en protestantisk kejsare, så mycket mer som han var i stånd att presentera en förträfflig kandidat. Och efter det därpå någon rimlig anledning, än så obetydlig, verkligen skänkts honom, såsom en gåva från himlen, skulle fortsättningen skett med stor hastighet: den blixtsnabbe lille trinde herrn skulle satt stopet ifrån sig och med en grymtning av belåtenhet flugit kejsaren i strupen utan ett ögonblicks vidare resonemanger. Fjorton dagar därefter skulle en gigantisk villervalla rått i Europa, med panik och urladdningar och katastrofer, och med obegränsade möjligheter för en man med svärd och förmåga. Om Karl XII verkligen aldrig så litet varit det som han ofta beskyllts för att alltför mycket vara, nämligen en äventyrare, skulle han naturligtvis inte tvekat inför detta största och mest lockande av alla tänkbara äventyr. Äventyrare var han endast för sin rent privata del, i sin ständiga redobogenhet att personligen störta i livsfaror; i övrigt kan han långt hellre sägas ha haft drag av äventyrarens motsats: den stränge pedanten.

Det hela tog sin början med ett bråk vid ett middagsbord i Wien mellan svenska sändebudet därstädes, Strahlenheim, och en ungersk greve, kejserlige kammarherren Zobor, vilken kom med förklenande yttranden om Karl XII och erhöll en örfil av Strahlenheim; varpå denne sistnämnde, sedan Wienhovet inte velat be om ursäkt för förolämpningen mot hans konung, utan vidare lämnade Wien och for rakaste vägen till Sachsen. På färden genom Schlesien mötte han flockar av ryska soldater, stadda på färd österut; och efter det han i skepnad av en sachsisk officer lyckats få upplysningar av dem själva rörande denna deras intressanta förekomst, visade det sig att de voro män hörande till en styrka av 1,500 i Augusts tjänst kvarvaran-

de ryska hjälptrupper, som enligt fredsfördraget skulle utlämnas till Karl men som nu, såsom resultat av en överenskommelse mellan August och kejsaren, genom österrikiskt område voro på obehindrad väg hem åt Ryssland.

En handfull ryssar betydde naturligtvis i sig själv inte mycket från eller till för Karl; men själva principen tedde sig för honom allvarlig och högst motbjudande. Dels kunde han nu känna sig en illusion fattigare rörande kejsaren i Wien: denne främste av kristenhetens furstar, mot vilken han alltid visat sig så hänsynsfull, var alltså i själva verket av samma ull som potentater av Augusts typ och återgäldade på detta sätt svensk försynthet. Dels hade också August vid denna tid börjat visa sig betänkligt trög rörande uppfyllandet av ett flertal punkter i fredsfördraget. Utlämnandet av Patkul dröjde alltjämt, likaså av de polska regalierna; i kyrkoböner och på nya mynt lät han alltjämt kalla sig polsk konung, och från Polen kommo rykten och uppsnappad korrespondens rörande fortsatta intriger av honom därstädes; varjämte han till yttermera visso plötsligt låtit gripa sina båda fredsfullmäktige, Pfingsten och Imhof, och inspärra dem, emedan de skulle ha överskridit sina befogenheter vid fredens avslutande samt fört honom bakom ljuset vid hans ratificerande av det latinska dokumentet. Mot August lät det sig alltid göra att till sist, med bortseende från hans trolleriförsök såsom personlig charmör, få Patkul och det övriga frampressat; men här, med dessa ryssar, hade man nu ytterligare ett tecken på att han, med bibehållande av bästa möjliga förhållande till Peter, uppfattade sin avsättning endast som en tillfällig tråkighet, som vid första lämpliga tillfälle skulle ändras; och vid dylikt lågt och trolöst smussel lånade honom alltså kejsaren utan vidare sin hand. Samtidigt kom underrättelse att ett sällskap svenska värvare överfallits i Breslau, varvid österrikiska militärpersoner varit inblandade och en svensk korpral blivit ihjälslagen: ingen

särskilt stor affär, men dock med sin betydelse i sammanhang med det övriga, särskilt som Karl var en man som alltid höll styvt på att själv få sköta sina korpraler. Det fanns därför alls inga tecken till försynta vibrationer i hans röst, när han hos kejsaren anhöll om snabb och fullständig satisfaktion rörande allt detta. Och medan man likväl höll på med påpekanden, kunde ytterligare ett sådant vara väl på sin plats. Karl hade inte glömt vad han lovat den gamle skomakaren som gripit hans tygel vid Oders strand: vid närmare undersökning av förhållandena hade det visat sig att ett stort antal protestantiska kyrkor i Schlesien antingen med våld stängts eller tagits i bruk för katolsk gudstjänst, mot klara bestämmelser i den fred för vilken kungen av Sverige stod bland garanterna. Även rörande detta anhöll Karl nu om rättelse, och en rättelse som borde ske skyndsamt emedan hans tid var knapp.

Gamle kung Ludvig i Versailles, nu för första gången i sitt långa liv illa däran efter nederlagen vid Blenheim och Ramilliers och åtskilligt annat, låg under tiden ingalunda sysslolöst jämrande i senilt svårmod; hans vakna blick följde de sachsiska möjligheterna med största intresse. En vacker vårdag nedsteg från en diligens i Leipzig en resenär som i sitt pass stod uppförd som resande affärsman, men som efter vederbörlig restitution av sitt yttre visade sig vara ett franskt sändebud vid namn Besenval, som på detta sätt lyckats taga sig fram genom fientligt område. I fortsättningen, efter hand som konflikten med Österrike skärptes, fanns denne alltid till hands med lockelser och intressanta perspektiv; och den bäste av kung Ludvigs marskalkar, Villars, lät framföra en hälsning till Karl med hopp om snart sammanträffande i Tyskland. »En konjunktion i Nürnberg», skrev Villars några år senare till en svensk vän, Erik Sparre, »i spetsen för segrande arméer, skulle gjort honom till Europas herre och till kejsare; och jag skulle varit lycklig att få bidraga till hans storhet.»

F—251178

Redan innan konflikten med Österrike fullt hunnit blossa upp, hade koalitionen funnit Karls närvaro i Sachsen tillräckligt hotfull för att uppvakta och förhöra sig förmedelst det förnämsta sändebud den hade att tillgå. Bland myllret kring Altranstädt av sändebud och tyska furstar uppdök i mitten av april en allt överskyggande gäst: John Churchill, hertig av Marlborough, tidens andre store segerherre, koalitionens centralfigur såväl politiskt som militärt: en på allt sätt ytterst imposant ambassadör. Han infann sig laddad med sådan älskvärdhet och sådant grovt smicker (ting som Marlborough alltid förmådde distribuera med fulländat mästerskap) som kunde vara på sin plats gentemot en kantig och egensinnig ung krigshjälte med ytterst ovissa intentioner. Ett egenhändigt brev från drottning Anna överlämnades vid den högtidliga audiensen, och i sitt ackompanjerande anförande sparade hertigen inte på sockret: drottningen av England vore upptänd att livlig åstundan att personligen få råka kungen av Sverige, Europas hjälte, och skulle utan tvivel själv kommit till Altranstädt, om hon inte olyckligtvis av sitt kön varit hindrad från att företaga en så lång resa; och vad talaren själv anginge, skulle han, om hans göromål hade tillåtit det, känt sig lycklig att under kommandot av en sådan härförare som kungen av Sverige få lära det han ännu inte kände till av krigets konst.

Säkerligen har ingen varit mera övertygad än Marlborough själv rörande den sista frasens karaktär av oblandat nonsens. Tuktaren av kung Ludvigs bästa marskalkar kan svårligen ha känt sig i behov av någon pedagogisk kurs i militära ting; men gentemot en sådan halvvild ung man som kungen av Sverige föreföll det honom bäst att ta till ordentligt när artigheterna skulle serveras. De båda som där stodo ansikte mot ansikte voro tidens båda största krigare, den ene 57-årig, den andre ännu inte 25 fyllda; den ene bestämd att för eftervärlden stå som ett världsrikes uppbyggare, den andre

att gå ned till skuggorna bland sitt väldes grus och spillror; den ene med stora segrar vunna mot de yppersta franska resurser, den andre med ett antal bedrifter mot slödder i Europas utkanter. Likväl är det möjligt att Marlboroughs grova smicker i grunden inte var så haltlöst som talaren själv måste ha trott: den gänglige unge mannen i blått och storstövlar skulle måhända verkligen, om det kommit till kritan, kunnat ge själve Marlborough en och annan märklig vink rörande krigiska ting; och om ödet hade låtit dem mötas på ett slagfält är det inte otroligt att den serene hertigen skulle fått pröva på perplexiteter av en art som Villars och Vendôme aldrig förmådde alstra hos honom. Sedan audiensens formella del överstökats, återgäldade Karl efter förmåga artigheterna genom att få ett samtal i gång rörande hertigens största bedrifter, stormningen av Schellenberg och den stora bataljen vid Blenheim-Höchstedt; och överhuvud synes Marlborough ha gjort ett gynnsamt intryck på honom, ehuru naturligtvis den fullkomliga väsensolikheten i karaktär på förhand uteslöt varje närmare kontakt mellan två sådana personligheter.

Rörande de diplomatiska realiteterna ansåg sig Karl ännu kunna ge Marlborough försäkringar att han på intet sätt tänkte störa koalitionens lugn; och Marlborough för sin del ville göra vad han kunde hos hovet i Wien för att få slut på de besynnerligheter från det hållet som Karl nyligen utsatts för. Habsburgska egenheter inom den höga politiken voro, såsom Marlborough av egen erfarenhet nogsamt visste, ofta ytterst prövande; men genom ett tålmodigt användande av försiktiga små doser av sunt förnuft brukade han kunna komma till rätta även med Wienhovets mest häpnadsväckande påfund; och efter slutad mission i Altranstädt for han därifrån i mycket lugnad stämning. Ett par månader senare hade emellertid situationen trots allt antagit en långt mera hotande karaktär: i sin officiella tacksägelseskrivelse till drottningen av England, daterad den 25 juni, fann sig

Karl böra meddela att det som han utsatts för från österrikiskt håll »är tillräckligt för att väcka förtrytelse och för att rättfärdiga mitt steg, om jag i saknad av snabb och tillräcklig satisfaktion finner mig nödsakad att söka sådan i kejsarens arvländer». En österrikisk ambassadör, som vid denna tid ankommit till Altranstädt och därstädes fann sig bemött med åtskillig kärvhet, meddelade i förtvivlan kejsar Joseph att han här hade att göra med en vild och oresonlig man, »som ofelbart kommer att falla in i Eders Kejserliga Majestäts arvländer». Det ohyggliga med Karl från diplomatisk synpunkt i sådana situationer som denna var nämligen, att han aldrig brydde sig om att formulera sådant som kallas en förhandlingsbas — en rikligt tilltagen preliminär lista av önskemål, som man sedan i sinnrika konklaver kan mer eller mindre jämka på —, utan att han exakt och klart formulerade sina verkliga klagopunkter och rättmätiga önskemål, vilka han därpå anhöll att få ordnade snabbt och utan allt schackrande. Det var nu han en gång, med ryggen åt ett par förhandlare, hördes mumla satsen ur Quintus Curtius: »Kom ihåg att jag är Alexander och ingen handelsman.» En hjärtslitande man för ett kejsarhovs diplomater, det kan man utan vidare förstå; ty han diskuterade med dem på samma sätt som han tidigare diskuterat med Danzig eller Elbing; och för att visa dem att sammanhanget alls inte rymde något skämt för hans del, hade han plötsligt på försommaren lagt några av sina återfångna trupper från Kalicz — för vilka utrymmet var dåligt i det redan fullbelagda Sachsen — i förfriskningskvarter på kejserligt område, i trakten av Sagan i Schlesien, med österrikiska myndigheters häpna skrik återstudsande mot en oberörd stumhet.

Till och med för habsburgsk diplomatisk mentalitet blev det på jämförelsevis kort tid klart att allt detta var en högst fruktansvärd historia. Ställda inför en hård nödvändighet fingo de utsända kejserliga underhandlarna efter hand bekväma sig att mjukna och ge efter, rö-

rande den ena saken efter den andra. De genomsläppta ryssarna kunde visserligen inte återskaffas, men rörande allt det andra återstod endast att falla till föga inför de svenska kraven; ty bruste ett kanske ej särdeles tänjbart kungligt tålamod, och kommenderade den tyste mannen i Altranstädt — som nu ganska länge gått sysslolös, enligt sin egen uppfattning av detta ords innebörd — sina regementen i marsch, med riktning söderut, skulle perspektiven för Österrike i sanning te sig förtvivlade. När påven, efter det helas avvecklande, genom ett sändebud lät framföra förebråelser i Wien, över att kejsaren som katolsk monark kunnat finna sig i att i religiösa ting falla till föga för en kättare, svarade kejsar Joseph filosofiskt: »Den helige fadern kan vara glad att kungen av Sverige inte begärde att jag själv skulle bli protestant; ty om han gjort det, vet jag inte vad jag skolat ta mig till.»

Sålunda fick det stolta Österrike först såsom preliminär nödvändighet bekväma sig till ett flertal förödmjukande ting — utlämna den impertinente kammarherren till Karl (som lät sätta honom i förvar i Stettin men snart åter gav honom lös), utanordna 4,000 riksdaler till den ihjälslagne korpralens änka, jämte några andra småsaker som under resonemangets lopp kommit på tal — för att därpå slutligen, såsom det viktigaste, underskriva ett fördrag som garanterade Schlesiens protestanter deras rättigheter och återgav dem 134 beslagtagna kyrkor. Detta skedde i Altranstädt den 22 augusti; och därmed var allt färdigt i Sachsen, och allt ingripande i Europas angelägenheter avstyrt. I samma stund som fördraget undertecknades, blåstes till uppbrott i det kungliga kvarteret, och Karl vände sitt ansikte mot öster, »vid ljudet av trumpeter och cymbaler».

En konflikt hade avvecklats, en urladdning besvurits, all rättfärdighet uppfyllts. Var han glad över att allt gått lugnt och lyckligt, och att han fått sin vilja genomförd utan hårdare övertalningskonst? Eller kändes det

vemodigt för honom att han nu inte hade något kvar att uträtta i dessa trakter, sedan den uppfyllda rättvisan bundit hans svärd? Ingen vet. Men i varje fall kunde han med gott samvete utsätta sig för att åter möta den gamle skomakaren vid Oders strand, som gripit hans tygel för ett år sedan; ty sitt löfte till denne hade han hållit.

Elfte kapitlet.

FARVÄL TILL EUROPA.

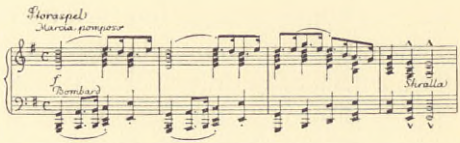

Marcia Carolus XII, Svecorum Rex.
(*Livgardet 1707.*)

Det slogs förgaddring och blåstes boute-selle i alla förläggningar runtom i Sachsen; kompanier och skvadroner kommo samman från sina byar, och regementena satte sig i rörelse från de olika distrikt där de sedan ett år tillbaka haft sina sötebrödsdagar. De gingo därifrån med gott hull, med nya munderingar och med fyllda förband. Med en styrka av 19,084 man hade armén ryckt in i Sachsen; den gick därifrån 32,136 man stark, för att i Polen ytterligare taga till sig de indelta regementenas årsrekryter från hemlandet, omkring 8,000 man, som kommit ut över Pommern och Elbing och nu väntade i trakten av Posen. De värvade regementena, främst de nu talrika tyska dragonerna, voro redan helt kompletta; några till och med överkompletta, eller med ökat antal kompanier. Stora svenska värvningar hade ägt rum i Frankfurt, Regensburg, Ingolstadt och flerstädes i Bajern, och överallt hade rekryter rikligt anmält sig, trots all konkurrens från koalitionen, vars värvare

bjödo mera än Karls. Störst hade emellertid tilloppet varit i Schlesien, där protestanterna voro ivriga att tjäna den herre som kommit för att hjälpa dem mot katolskt förtryck; där trängdes de hugade kring värvarstånden i sådan myckenhet, att sergeanterna endast hade att efter behag vraka och plocka ut bland de bästa.

Dragonerna — ett vapen som vid denna tid ännu bibehöll mycket av sin ursprungliga egenskap av beridet infanteri och allt efter omständigheterna kunde fungera till fots och till häst — hade härigenom nu hunnit bli ett mäktigt inslag i Karls armé, efter att från början endast ha varit sparsamt representerade: vid sitt uttåg ur Sachsen kunde kungen mönstra inte mindre än tolv regementen, med en sammanlagd styrka av 16,000 man. Livdragonerna, alltjämt med Rehnsköld som chef, och Skånska Ståndsdragonerna (som alltjämt kallades Buchwalds dragoner, emedan överstebeställningen efter Buchwald ännu hölls vakant) voro de enda av svenskt ursprung, även de numera med starkt tyskt inslag. Därefter kommo tre regementen från Sveriges tyska provinser: Krassows, Marschalcks och Müllers pommerska, bremiska och verdiska dragoner; och vidare de fyra regementen som vintern 1703—04 satts upp i Västpreussen: Meijerfelts, Hjelms (tidigare Stenbocks), Taubes och Dückers. Av fransmännen och schweizarna från Fraustadt och Kalicz hade bildats ett regemente (som stundom kallas grenadjärer till häst); och slutligen hade en sachsisk överste Görtz, som sedan ett par år befann sig i svensk tjänst och genom tilltagsenhet i strid vunnit kungens bevågenhet, fått kontrakt på uppsättandet av ett regemente, vilket han under vistelsen i Sachsen bragt upp till den aktningsbjudande styrkan av 3,000 man, mer än dubbel normal regementsstyrka (det normala för dragonregementen var 1,250; Livdragonerna och Meijerfelts räknade 1,500). När emellertid den stränge fältmarskalken Rehnsköld skulle mönstra in detta färdiguppsatta regemente, befanns visserligen manskapet förstklassigt

— mestadels gamla erfarna soldater från kejsarens ungerska krig — men däremot hästar, munderingar, pistolhölster, karbiner och annat i delvis mycket tvivelaktig författning vid den minutiösa granskning de underkastades från man till man. Rehnsköld klagade i brev till kungen att det trots all flit tog honom många dagar att ordentligt gå igenom ett sådant regemente, där mycket måste kasseras och där bland annat de i Leipzig beställda pistolhölstren läto sig sönderbrytas med händerna, i strid mot Kongl. Maj:ts uttryckliga förordningar. Görtz sattes för administrativt slarv i arrest (där han i förargelsen hastigt avled av blodstörtning); utrustningen bragtes i ordning; och jätteregementet klövs i två, varav det ena blev Gyllenstiernas, fört av den tidigare överstelöjtnanten vid Norra Skåningarna, det andra Albedyhls — samma Albedyhls dragoner som en gång framdeles, vid Perevolotjna, skulle formulera en mycket ryktbar replik strax innan mörkret uppslök dem.

Kavalleriet red åtta regementen starkt, oberäknat Drabantkåren och Valackerna: sex reguljära svenska och ett finskt regemente samt Kruses tremänningar: Livregementet i komplett tillstånd räknade 1,500 man, de övriga på 1,000, utom Svenska Adelsfanan, som var på 800. Livregementet, under Creutz, och Valackerna, under sin rumänskfödde överste Sandul Kolza, kommo från Sangershausen och Schulpforta, bortåt Thüringen till; Smålänningarna, under Valentin von Daldorff — och med överstelöjtnant Jon Stålhammar, trots allt, fortfarande med —, från Freiburg i Erzgebirge; Östgötarna, under Nils Rosenstierna, från Voigtland; Nylands kavalleri, numera fört av förre generaladjutanten greve Anders Torstensson, från Neustadt; Kruses tremänningar och Hummerhielms Adelsfana från trakten av Leipzig, Norra Skånska, under Gabriel Horn, från Sagan i Schlesien; och Södra Skånska, under Örnestedt, kanske också från samma håll (regementet finns inte nämnt i Adlerfelts lista över de sachsiska kvarteringarna). Sammanlagt,

med de 150 man starka Drabanterna (och med de väntande rekryterna i Polen inräknade), 8,450 man kavalleri, plus ett ovisst antal valacker.

Infanteriet kom elva regementen starkt, med ytterligare tre väntande i Polen. Gardet kom från trakten av Leipzig, med fyra bataljoner, uppemot 3,000 man, och med kompaniernas fänriksbeställningar dubblerade (sannolikt emedan Gardet mer än något annat förband kunde vara förvissat om betydlig officersavgång, då det alltid hade att vara bland de främsta); så att överste Karl Magnus Posse nu fann sig ha att styra med 24 kaptener, 24 löjtnanter och 48 fänrikar, vilket han ansåg vara ett avsevärt antal att hålla ögat på. Dalregementet, ett oofficiellt vicegarde, under den mycket anlitade Siegroth, kom från samma trakt; jämte Skaraborgs, under greve Kaspar Sperling. Dennes broder, greve Jakob Sperling, tidigare vid Gardet, kom med Östgöta infanteri från trakterna kring Erzgebirge; därifrån också Västmanlands, under Axel Sparre, Närke-Värmlands, under Karl Gustaf Roos, och Södermanlands, under gamle Mardefelt, general av infanteriet men alltjämt chef för sitt gamla regemente. Jönköpings, under en annan Buchwald, och Kalmar, under Ranck, kommo från Meissendistriktet; Upplands, under de Frietzky, från Wittenberg längst västerut; och slutligen Kronobergs, under Cronman, från Övre Lausitz. Sammanlagt — med Västerbottens regemente i Posen och ytterligare två tyska regementen på polsk mark, samt med de tillkommande rekryterna inräknade — 19,200 man infanteri, genomgående av en sort som ytterst sällan, förmodligen aldrig, överträffats.

I allt enligt plan, i helt kompletterat tillstånd, en armé på 43,650 man: den största en konung av Sverige fört samlad i fält.

De voro en ståtlig syn att se när de nu i de sena augustidagarna drogo bort genom Sachsen. »Det ser ut för människoögon», tyckte unge Alstrin, »att de här

brava, starka, väl munderade, väl exercerade karlarna vore intet att övervinna; vår Herre give lycka, vart det bär!» — och inte bara för honom själv tedde det sig tomt och höstligt i Sachsen när han slutligen sett dem försvinna:

Kungen av Sverige marscherade i torsdags till Walkowitz, två mil från Leipzig på vägen åt Grimma, men gick ej igenom staden Leipzig, utan ikring murarna. Hur väl en tropp svenskar ser ut kan jag ej säga, tjocka, feta, starka karlar i sitt blåa och gula livré. Alla tyskar måste tillstå att de äro oförlikneliga. Och har det dessa dagar varit ett sådant elände med leipzigerfruntimret: gråta och låta är för litet, utan de falla ned och svimma vid avskedstagandet; och detta är visst. Så är det ock i alla andra små städer: större sorg än man säga kan; dock allenast hos fruntimret, ty det är dock otroligt vad frihet våra svenska i sådant mål brukat, och hur en del, jag tror alla, äro bortskämda, fast ej alla lika. Komma de en gång hem, så ynkar jag hustrurna, som skola emottaga så bortskämda män; men en flicka, som vore min största ovän, hade jag ej hjärta att råda så illa, att taga någon av dessa officerare till man, om han ock vore överste.

Så tedde de sig nu: lyckans gullgossar på allt sätt, med avskedets bitterljuvhet kvar i mustascherna och det kvinnliga Sachsen sprattlande i konvulsioner av smärta. Nämnvärt bortskämda vid en slutlig hemkomst till Sverige skulle man däremot knappt kunna kalla dem, de få av dem som någonsin nådde hem.

Farväl, Europa: nu gå vi. Detta är det sista av oss, i dessa trakter, i vår gamla stil: ty nu gå vi mot det som för oss skall bli Ragnarök. Ulven i Sachsen är bunden, så gott banden kunna hålla; men Midgårdsormen vältrar ännu i de yttre mörkren, och mot honom gå vi nu, för att nå vårt ödes fullbordan. Farväl, o Europa, och tack för vad som varit: ha vi stundom befunnits svåra att ha i maten, är det dock överståndet nu; och om framdeles vi svenskar någon gång dyka upp på slagfält här, skall det ske städat och milt, med portföljer, för hållan-

det av högtidstal; men med pik och musköt aldrig mera.

Ty på andra sidan Ragnarök skola vi alltjämt under seklernas gång leva kvar, men endast såsom skuggor. Luttrade, humanitära och förståndiga skuggor utan tvivel; kanske rent av lyckliga skuggor ibland, som om vi lekte med guldtavel på Idavallarna i bättre gudars rike; men likväl endast skuggor. Vi skola alltjämt åstadkomma en och annan skepnad värd uppmärksamhet, en och annan storhet för världen att betrakta. I blomsterforskning, andeskådning, drillar av blonda nordiska näktergalar, och annat sådant, skola vi ännu kunna framvisa ett och annat förunderligt ting; men sådant skall te sig en smula tunt och substanslöst bredvid det gamla. »*Värjan måste göra det bästa*» — var det kanske, när allt kom omkring, sant för oss också, som folk, inte bara för honom som vi följde?

De slöto till i sina platser i den stora härkolonnen och drogo genom sensommardagarna österut i sin makt och stolthet,

> Standards on standards, men on men,
> In slow succession still:

förbi Leipzig och Dresden, genom Lausitz, över schlesiska gränsen, och försvunno bortom Oder. Dückers dragoner blevo kvar som de sista; men när hösten börjat redo även dessa bort, i de andras spår, och lämnade scenen tom.

INNEHÅLL.

Sid.

Företal 7

Första boken

BARNDOM OCH LEK

I. Gammalt blod 11
II. En furstesjäl formas 15
III. Angenäm plikt 26
IV. En sträng herre slutar 33
V. Preludium bland gråskägg 40
VI. Riket som var hans 47
VII. Procession i snö 62
VIII. Ungdom och visdom 66
IX. Vinterglam tystnar 83

Andra boken

VIGDER VID SOLDATHOPEN

I. Alla kungens ryttare och alla kungens män . . . 93
II. Visit på Själland; och dåligt skämt från Traventhal 110
III. Narva 131
IV. Vinter i Lais: med en exkurs om stora krigares fredskärlek 166
V. Düna; och en proposition till Polen 190
VI. Polsk idyll; och stort rendez-vous vid Kliszow . 216
VII. Polska labyrinter 255
VIII. Thorn och Lemberg; och ett bud från Narva . . 304
IX. Manöver åt öster; och lång promenad till Altranstädt 367
X. Det gyllene året 426
XI. Farväl till Europa 461

Kr. 9.50 à 80 öre
= Netto 7.60

Pris häft. 9:50; inb. kr. 12:—; halvfr. bd. kr. 16:50.

Kungliga Boktryckeriet
P. A. Norstedt & Söner
1935

6000303995
Göteborgs Universitet

JOHN JOHNSON
BOKBINDARE
GÖTEBORG